

Język polski

ZAKRES PODSTAWOWY I ROZSZERZONY

Zmiana MEN 2024

Oznaczono usunięte
i zmienione treści

2

część 1

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

Urszula Jagiełło, Renata Janicka-Szysko, Magdalena Steblecka-Jankowska

Język polski

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

część I

2

 DOPERON
Edukacja jest podróżą

2023

Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: Monika Turata
Redakcja językowa: Monika Turata
Redakcja graficzna i skład: Danuta Jarzembek
Korekta: Eliza Perkowska

Zdjęcia i ilustracje: BE&W, Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego/bibliotekacyfrowa.pl, IMDb.com, Internetowy Polski Słownik Biograficzny/ipsb.nina.gov.pl, Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie, Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, National Gallery of Art/nga.gov, Polona.pl, Shutterstock, Karl Allen Lugmayer/Shutterstock, The Metropolitan Museum of Art/metmuseum.org, The Museum of Modern Art/moma.org, WikiGallery.org, Wikipedia/CC BY-SA 3.0, Wikipedia/Adrian Grycuk/CC BY-SA 3.0, Wikipedia/Andrew Butko/CC BY-SA 3.0, Wikipedja/Jan Mehlich/CC BY-SA 3.0, Wikipedia/Sławomir Potapowicz/CC BY-SA 3.0

OPERON oświadcza, że z należytą starannością podjął wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w podręczniku o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania języka polskiego w zakresie podstawowym i rozszerzonym na poziomie szkoły ponadpodstawowej, na podstawie opinii rzeczoznawców: dr Henryki Kaczorowskiej, dr Marii Jolanty Piaseckiej i dr. hab. Grzegorza Ptaszka.

Etap edukacyjny: III

Typ szkoły: szkoła ponadpodstawowa

Zakres kształcenia: podstawowy i rozszerzony

Rok dopuszczenia: 2020

Numer dopuszczenia: 1020/3/2020

© Copyright by OPERON Sp. z o.o. & Urszula Jagiełło, Renata Janicka-Szysko, Magdalena Steblecka-Janowska

Gdynia 2020

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.
N7196

Wydawca:

OPERON Sp. z o.o.

81-212 Gdynia, ul. Hutnicza 3

tel. centrali 58 679 00 00

e-mail: info@operon.pl

www.operon.pl

ISBN 978-83-66365-06-3

Zgodnie z decyzją MEN od września 2024 r. obowiązuje zmieniona, uszczuplona o ok. 20% podstawa programowa. W związku z tym w podręczniku znalazły się stosowne oznaczenia.

Takim symbolem oznaczono treści usunięte z podstawy programowej.

Takim symbolem oznaczono treści, które zostały zmienione. Nauczyciel przedstawi uczniowi zmiany i wyjaśni, czego powinien się nauczyć.

Spis treści

Wstęp	4	
I. Oświecenie	7	
1. Wstępnie o epoce	8	
2. Wiek rozumu i myślicieli	13	
3. Jedna epoka – trzy style	28	
4. Krasicki – książę poetów	52	
5. <i>Monachomachia</i> , czyli poemat heroikomiczny	72	
6. Oświeceniowy model patriotyzmu	79	
7. Scena teatralna	89	
Piszemy samodzielnie. Jak dowodzić w wypowiedziach	102	
Piszemy samodzielnie. Jak przekazać wiedzę w referacie	106	
II. Romantyzm	109	
Romantyczne widzenie świata	110	
1. Emocje czy rozum? Gdzie romantycy szukali prawdy o świecie i człowieku?	110	
2. Sztuka romantyczna odzwierciedleniem światopoglądu epoki	129	
3. Angielscy poeci jezior uwalniają poezję z okowów klasycystycznej sztuczności	137	
4. Północ źródłem inspiracji twórczych	143	
5. Romantyczna literatura gotycka. Edgar Allan Poe	148	
6. Dlaczego Werter odczuwał <i>Weltschmerz</i> ? Portret psychologiczny romantyka w utworze Goethego <i>Cierpienia młodego Wertera</i>	153	
7. Czy rozumem można poznać tajemnice świata? <i>Faust</i> Goethego	157	
8. Wybitne osobowości epoki. Biografie romantyków	162	
W kręgu romantycznej wyobraźni. Romantyzm w Polsce	180	
9. Młodzi romantycy się buntują	180	
10. „Czucie i wiara” czy „mędrca szkiełko i oko”?	188	
11. Święta, szalona, tragiczna... Oblicza miłości w romantycznej literaturze	193	
12. „Nie masz winy bez kary”. Romantyczna fascynacja ludową koncepcją rzeczywistości	204	
13. Romantyczne spojrzenie na narodową historię w <i>Lilli Wenedzie</i> Juliusza Słowackiego	214	
Pielgrzym, podróżnik, emigrant... ..	219	
14. Dlaczego romantycy podróżowali?	219	
15. Z Litwy na Krym – orientalne podróże polskiego romantyka	222	
16. Wśród greckich ruin o polskim powstaniu	233	
17. Tęsknota polskiego emigranta za ojczyzną	238	
18. Gdzie lepiej? Romantycy o kraju dzieciństwa i aktualnym miejscu pobytu	245	
Indeks rzeczowy	256	
Indeks osób i utworów	259	

Wstęp

Podręcznik pozwala na wykorzystanie różnorodnych metod dydaktycznych w nauczaniu języka polskiego. **Jego konstrukcja służy błyskawicznemu odnajdywaniu potrzebnych informacji oraz osiąganiu pozytywnych wyników ze sprawdzianów i egzaminów.**

Podsumowanie lekcji to esencja najważniejszych treści do zapamiętania. Jeśli czegoś nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok. Znajdziecie tam na marginesie odpowiednie hasło, a w treści lekcji – jego omówienie.

Podsumowanie przed sprawdzianem zawiera najważniejsze treści do zapamiętania z rozdziału. Ich opanowanie służy otrzymaniu pozytywnej oceny ze **sprawdzianu**. Jeśli nie pamiętacie ich, wróćcie na stronę wskazaną obok i poszukajcie hasła na marginesie.

Zadania do rozwiązywania przećwiczycie na lekcji lub wykorzystacie do nauki w domu albo przed sprawdzianem. Pamiętajcie, że możecie je wykonywać tylko w zeszycie.

I. Oświecenie

- ▶ Wstępnie o epoce
- ▶ Wiek rozumu i myślicieli
- ▶ Jedna epoka – trzy style
- ▶ Krasicki – książę poetów
- ▶ *Monachomachia*, czyli poemat heroikomiczny
- ▶ Oświeceniowy model patriotyzmu
- ▶ Scena teatralna

1. Wstępnie o epoce

NA TYCH LEKCJACH:

- dowiesz się, co jest źródłem nazwy epoki *oświecenie*;
- odkryjesz, jaka była geneza epoki oświecenia i jej światopoglądu;
- określisz, jakie zjawiska charakteryzowały czas oświecenia.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie założenia filozoficzne poprzednich epok.
- Podaj skojarzenia z wyrazem *światło*.

Nadejście wieku rozumu

Nazwa epoki

Kiedy mówimy, że nas oświeciło? Wtedy, gdy wpadamy na genialny pomysł, przyjdzie nam do głowy nowa myśl, przejrzymy na oczy, zrozumiemy wreszcie jakieś zawikłane zagadnienie. *Jasne* jest synonimem czegoś klarownego, racjonalnego, objętego rozumem. Światło rozjaśnia mroki. Pozwala zobaczyć rzeczy, których się wcześniej nie widziało lub ledwie dostrzegało ich zarys.

geneza nazwy epoki

Metafora światłości, promieni prześwietlających niezbadane obszary doskonale oddaje ambicje XVIII-wiecznych myślicieli – za pomocą rozumu dotrzeć do prawdy, rozszerzyć granice ludzkiego poznania, wyzwolić się z „przesądów” (ulubione słowo oświeconych!). Tak właśnie oceniano dokonania przeszłych pokoleń – czas barokowego „psucia” kultury był zdradą klasycznych ideałów. Dawną hierarchię wartości wyznaczał teocentryzm, który według oświeceniowych sceptyków i racjonalistów hamował rozwój wolnej myśli. Ludzie byli ślepi, błądzili po omacku, chwytając się autorytetów religijnych, intelektualnych i politycznych, które bali się zakwestionować.

Orędownicy nowych idei, głównie pisarze i filozofowie, starali się odrzucić krępujące ich więzy myślowe, a co więcej – pragnęli powszechnego oświecenia ludzkich umysłów. Wytoczono najcięższe działa przeciwko ciemnocie, zabobonowi i nieuctwu. Polem tej bitwy stała się edukacja społeczna, a narzędziami walki – reformy oświaty, nowe koncepcje wychowawcze, literatura dydaktyczna.

Ludzie oświecenia byli na tyle świadomi dokonujących się przy ich udziale przemian, że sami szybko nazwali swoją epokę w sposób podkreślający jej odrębność. Najwcześniej nowa nazwa przyjęła się w Niemczech. Upowszechniał ją między innymi filozof Immanuel Kant. Następnie znalazła swoje odpowiedniki w całej Europie. We wszystkich językach nazwa epoki oznaczała nadejście epoki światłości:

- w Anglii: *Enlightenment*¹;
- w Niemczech: *Aufklärung*²;
- we Francji: *Le siècle des Lumières*³.

¹ [enlaɪtment]

² [aufklɛrung]

³ [le siekl de limier]

Ważna informacja

Obok terminu *oświecenie* używano czasem innych określeń:

- **wiek filozofów** – to zadaniem myślicieli było obalać skostniałe przesady i zaprowadzić ludzkość na drogę postępu; filozofowie jako oświeceni mieli do wykonania misję – oświecić, czyli edukować pogrążony w ciemnościach umysłowych naród;
- **wiek rozumu** – optymistycznie wierzono, że racjonalny z natury rozum może być nieomylnym narzędziem poznania oraz źródłem wiedzy o świecie, społeczeństwie i człowieku, a jednocześnie może służyć jako instrument krytyki dotychczasowych autorytetów; wychodząc z założenia, że wszystko, co zbudowane na fundamentach rozumu, jest dobre, ufano w możliwość zorganizowania świata w taki sposób, aby ludzie mogli osiągnąć szczęście już na ziemi.

inne nazwy epoki

Geneza epoki

Wiek oświecenia był epoką gwałtownego przełomu i burzenia dawnych mitów. Odkrycia naukowe, które zrewolucjonizowały dotychczasowy obraz świata (np. teoria przyciągania ciał Newtona), rozdział moralności od religii, uwolnienie człowieka od autorytetu teologicznego spowodowały znaczny ferment w umysłach ludzkich. Z drugiej strony intensywny rozwój gospodarczy krajów zachodnioeuropejskich uwidoczniał anachroniczność¹ obowiązującego ciągle systemu feudalnego. Coraz bardziej oczywista stawała się konieczność przebudowy starego świata, zburzenia jego przestarzałych struktur i zaprowadzenia bardziej sprawiedliwego systemu społecznego, który dopuściłby do głosu szersze masy społeczne. Ostrze krytyki wolnomyśliciele skierowali w stronę konserwatywnego Kościoła, który umacniał trwałość feudalnej hierarchii, sam będąc jej beneficjentem². Potęgą religii zdawała się największą przeszkodą w powszechnym oświeceniu umysłów.

Oświecenie na Zachodzie i w Polsce

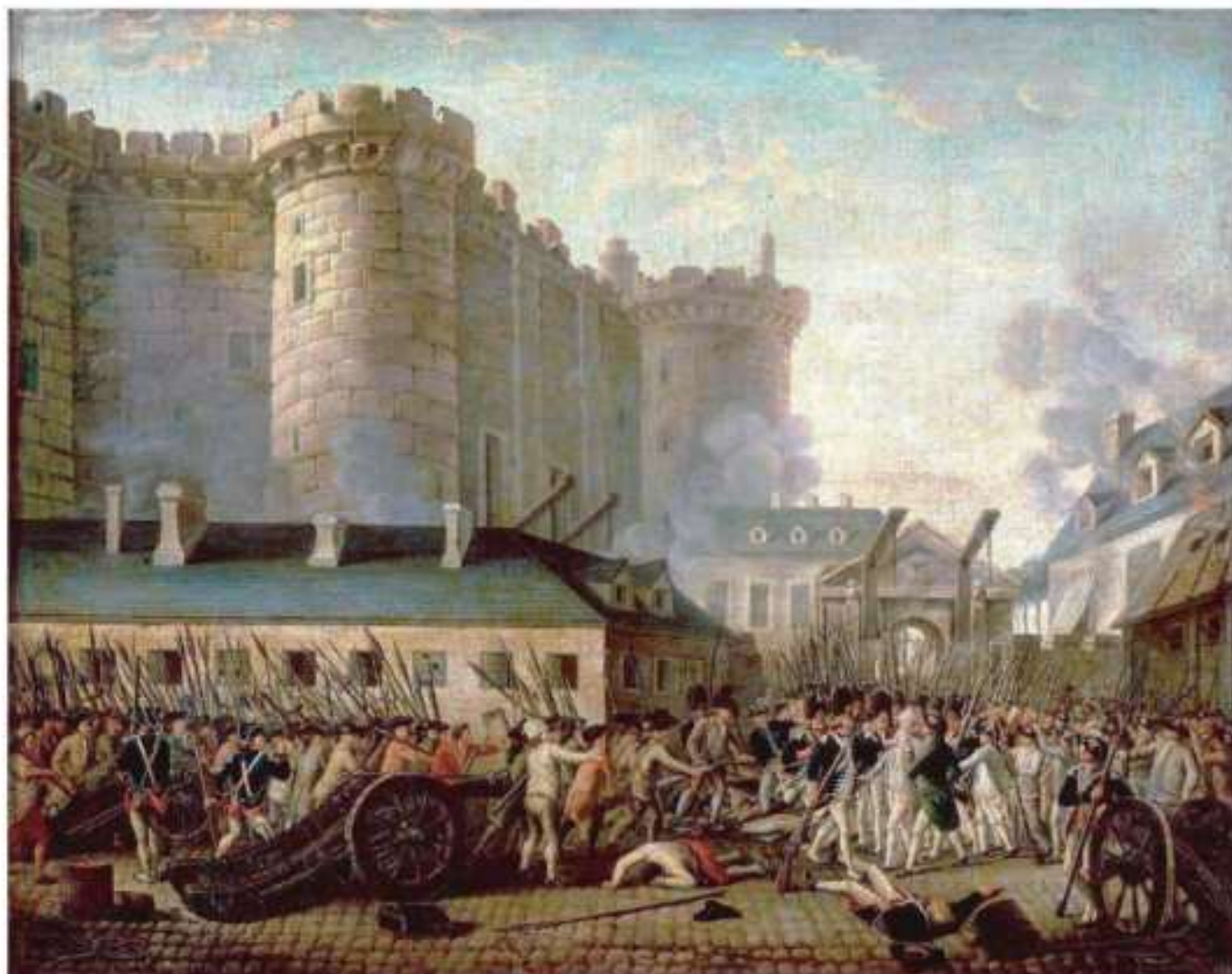
Nowe tendencje pojawiły się początkowo w Anglii, w końcu XVII wieku, a następnie zostały przeniesione do Francji i stąd – na cały kontynent. Hasła reformy społecznej, marzenia o wypracowaniu nowego modelu społecznego, który normowałby stosunki między ludźmi tak, by nie było już biedy i niesprawiedliwości, rozumiano dwojako. Na Zachodzie walczono o wolność, a w Polsce – o ograniczenie jej nadużyć. Tam, gdzie władza centralna była silna, dążono do jej ograniczenia, w Polsce zaś, walcząc z *liberum veto*, z anarchią odziedziczoną w spadku po sarmatyzmie, szukano sposobów wzmocnienia kompetencji króla. W Europie nowe idee forso- wało mieszczaństwo, natomiast w Polsce niewielkie grono prekursorów przemian wywodziło się ze szlachty, a przede wszystkim z oświeconego duchowieństwa. Dodatkową motywacją do naprawy Rzeczypospolitej było w naszym kraju realne zagrożenie utratą niepodległości.

Zwieńczeniem ukształtowanych w oświeceniu idei wolnościowych oraz rozbudzonych wówczas ambicji był wybuch **Wielkiej Rewolucji Francuskiej** w 1789 roku. Jej trzy fundamentalne zasady: wolność, równość, braterstwo (*liberté, égalité, fraternité*) znalazły swoje odzwierciedlenie w programowym dokumencie rewolucji **Deklaracji praw człowieka i obywatela**, który stał się następnie wzorem konstytucji wielu innych państw.

oświecenie w Europie

¹ **anachroniczność** – tu: niezgodność z duchem czasu lub ze stanem wiedzy

² **beneficjent** – korzystający z beneficjum, czyli zysków i dobrodziejstw

Jean-Pierre Louis Laurent Houël (czyt. żan pier lui lorę uel, 1735–1813), *Zdobycie Bastylli*

Polecenia

1. Na podstawie dostępnych źródeł wyjaśnij, czym była Bastylia. Opisz, jak została przedstawiona na obrazie.
2. Omów sposób ukazania bitwy.
3. Wyjaśnij, kim są ludzie przedstawieni na obrazie.
4. Wskaż, do jakich wydarzeń nawiązuje artysta, i wyjaśnij, jakie miały one znaczenie dla ludzi oświecenia.

Jacques-Louis David (czyt. żak lui dawid, 1748–1825), *Portret małżonków Lavoisier*
(czyt. lawłazje)

wczesna faza
oświecenia w Polsce

czasy stanisławowskie

faza schyłkowa
oświecenia

Ramy czasowe polskiego oświecenia

- **Wczesna faza** (lata 40. XVIII w. do 1764) to czasy kryzysu po rządach Sasów: Augusta II Mocnego i Augusta III. „Noc saska”¹ przyniosła kryzys we wszystkich obszarach życia kraju. Widoczne były: upadek kultury, obniżenie poziomu szkolnictwa, kryzys stosunków społecznych, militarna słabość państwa. Na tym tle wyjątkowego znaczenia nabrała działalność prekursorów zmian – **braci Załuskich**, fundatorów pierwszej biblioteki publicznej, księdza **Stanisława Konarskiego**, założyciela **Collegium Nobilium**, szkoły dla młodzieży szlacheckiej, **Franciszka Bohomolca**, który adaptował dla polskiej sceny komedie Moliera i stworzył zręby nowoczesnego teatru.
- **Dojrzała faza**, zwana też czasami **stanisławowskimi** (1764–1795), rozpoczyna się wstąpieniem na tron króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Jest to okres intensywnych działań obozu reformatorskiego na rzecz wprowadzenia w życie śmiałych idei napływających z Zachodu. Warstwy oświecone pod wpływem takich francuskich pisarzy, jak Wolter, Diderot², d’Alambert³ i Rousseau⁴, podejmują spóźnioną próbę ratowania kraju. Spotykają się z zawziętym oporem niechętnej zmianom szlachty, wspieranej zresztą skutecznie przez przyszłych zaborców. Zawiązana przez patriotycznie usposobioną i niechętną zaborcom część szlachty konfederacja barska (określana też mianem pierwszego polskiego powstania) staje się pretekstem do pierwszego rozbioru Polski (1772).

Obóz reform odnosi jednak wiele spektakularnych⁵ sukcesów: udaje się próba zreformowania ustroju państwa, czyli przegłosowanie w 1791 roku przez **Sejm Czteroletni Konstytucji 3 maja**, zostaje też powołana **Komisja Edukacji Narodowej** mająca za zadanie ujednolicić i unowocześnić szkolnictwo w całej Polsce, opinię publiczną kształtuje rozwijająca się prasa – a na jej czele założone przez króla czasopismo „**Monitor**”, tworzą najwybitniejsi literaci epoki (Ignacy Krasicki, Adam Naruszewicz), powstaje pierwszy polski teatr publiczny, którego twórcy będą podejmować aktualne tematy społeczne (Franciszek Zabłocki, Julian Ursyn Niemcewicz, Wojciech Bogusławski).

W reakcji na rewolucyjne ustawy Sejmu ograniczające szlachecką „złotą wolność” kilku polskich magnatów tworzy konfederację targowicką, zwracając się o wsparcie do Katarzyny Wielkiej (1729–1796), cesarzowej rosyjskiej. Efektem tego jest drugi rozbiór kraju (1793). Zbrojny opór w postaci powstania kościuszkowskiego (1794) ponosi klęskę i w wyniku trzeciego, ostatniego rozbioru (1795) Polska znika z mapy świata.

- **Faza schyłkowa** (1795–1822) naznaczona jest mocno utratą niepodległości. W literaturze widoczny jest brak nadziei, panuje powszechny pesymizm. Czas ten nie sprzyja ani dojrzałym twórcom, ani interesującym debiutom. Nadal w kulturze dominuje klasycyzm, choć widoczne są już pierwsze tendencje romantyczne. Ich efektem jest spór pokoleniowy zwany konfliktem klasyków z romantykami.

¹ „**Noc saska**” – określenie odnosi się do zastoju umysłowego i kulturalnego oraz stagnacji w wielu obszarach życia u schyłku XVII i na początku XVIII wieku

² [didro]

³ [dalamber]

⁴ [ruso]

⁵ **spektakularny** – sprawiający duże wrażenie, zwracający na siebie uwagę

Jan Matejko (1838–1893), *Konstytucja 3 maja 1791 roku*. Obraz namalowany na setną rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 maja.

PROJEKT

Przygotuj prezentację na temat polskich dokonań doby oświecenia: obiady czwartkowe u króla, Collegium Nobilium, Szkoła Rycerska, czasopisma („Monitor” i „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”), teatr narodowy, Biblioteka Załuskich, Komisja Edukacji Narodowej i innych.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 9

1. Oświecenie to epoka, która rozwinęła się u schyłku XVII wieku w Anglii, a następnie rozprzestrzeniła w całej Europie.

s. 9

2. Inne nazwy oświecenia to między innymi *wiek filozofów* i *wiek rozumu*.

s. 11

3. W Polsce oświecenie trwało od lat 40. XVIII wieku. Wyróżniamy w nim trzy fazy: wczesną (do 1764), dojrzałą (1764–1795) oraz schyłkową (1795–1822).

2. Wiek rozumu i myślicieli

NA TYCH LEKCJACH:

- dowiesz się, dlaczego oświecenie nazywa się także *wiekami filozofów*;
- poznasz sylwetki i osiągnięcia najwybitniejszych filozofów epoki: Immanuela Kanta, Kartezjusza, Johna Locke'a, Monteskiusza, Jeana-Jacques'a Rousseau i Woltera;
- dowiesz się, kiedy powstała pierwsza encyklopedia.

Filozofia oświecenia nie tyle zajmowała się poznawaniem świata, ile skoncentrowała się na rozpoznawaniu natury człowieka – jednostki twórczej, zdolnej zmieniać otaczającą ją rzeczywistość.

filozofia oświecenia

Postawiono sobie praktyczne cele: stworzyć model idealnego ustroju państwa, wprowadzić reformy społeczne, które doprowadzą do jego realizacji, wychować świadomego obywatela, myślącego o przyszłości kraju i innych ludzi, wykształcić społeczeństwo i wyzwolić je z ciemnoty. Ludzie pióra, zaangażowani w tę misję reformatorską, odznaczali się charakterystyczną dla „wieku rozumu” wiarą w postęp. Jedni głosili, że człowiek rodzi się dobry i niewinny, inni zaś, że przybywając na świat, przypomina „czystą kartę” (*tabula rasa*), która dopiero zostaje zapisana przez edukację i wpływ otoczenia. Jeszcze inni sądzili, że natura ludzka jest wprawdzie ułomna, ale można ją udoskonalić – poprzez wychowanie albo drogą rewolucji społecznej.

Dobroczynnemu wpływowi racjonalnej nauki i cywilizacji przeciwstawiono religię oraz konserwatywną ze swej natury instytucję Kościoła, łączonego ze starym porządkiem. Głoszono pochwałę tolerancji, postulowano zniesienie intelektualnych i politycznych ograniczeń. Zwalczano obskurantyzm¹ i wszelkie objawy fanatyzmu².

Działalność filozofów nie sprowadzała się jedynie do pisania traktatów – często prowadzili oni aktywne życie, podróżowali, bywali na salonach literackich, utrzymywali ożywione kontakty z władcami państw, korespondując z nimi czy też edukując królewskich potomków. Nowe idee popularyzowano nie tylko wśród wyższych sfer – ideałem XVIII wieku stała się wiedza dostępna i zrozumiała. Przestano pisać po łacinie, a językiem nauki stał się język francuski.

Filozofowie zaczęli uprawiać publicystykę, dzięki której poszerzał się krąg „oświeconych”, a także tworzył klimat sprzyjający publicznej wymianie myśli. Z pewnością zainspirowało to twórczość wielu wybitnych myślicieli epoki.

¹ **obskurantyzm** – ciemnota umysłowa, zacofanie

² **fanatyzm** – zaślepienie, żarliwość, zagorzałość (zwłaszcza religijna) nieuznająca tolerancji

Immanuel Kant – o istocie oświecenia

Immanuel Kant

Immanuel Kant (1724–1804)

Wybitny filozof niemiecki. Całe życie spędził w Królewcu w Prusach Wschodnich (obecnie Kaliningrad w Rosji), wykładając na tamtejszym uniwersytecie. Jego główne dzieła: *Krytyka czystego rozumu*, *Krytyka praktycznego rozumu* oraz *Krytyka władzy sądowniczej* wpłynęły w znaczący sposób na rozwój filozofii europejskiej. Kant dokonał w nich całkowitej rewizji dotychczasowych koncepcji poznania. Podkreślił aktywną rolę podmiotu, który jednocześnie kreuje poznawany przez siebie świat. Obraz rzeczywistości zależy od poznającego, bowiem do wrażeń zmysłowych człowiek dodaje własne wyobrażenia, idee, dzięki którym usiłuje uogólnić swoje doświadczenie świata. Filozof zajmował się również etyką¹. Sformułował tak zwany **imperatyw kategoryczny**, czyli bezwzględny nakaz moralny:

Postępuj według takich zasad, co do których możesz jednocześnie chcieć, aby stały się prawem moralnym.

Nie narzuca on żadnych norm i zasad, nie daje konkretnych wskazówek, co należy czynić. Nakazuje jednak kierować się rozumną wolą i postępować w sposób, który mógłby się stać powszechnie obowiązującą zasadą.

¹etyka – tu: nauka o moralności

Immanuel Kant

Co to jest oświecenie? (fragment)

Oświeceniem nazywamy wyjście człowieka z niepełnoletności, w którą popadł z własnej winy. Niepełnoletność to niezdolność człowieka do posługiwania się swym własnym rozumem, bez obcego kierownictwa. Zawinioną jest ta niepełnoletność wtedy, kiedy przyczyną jej jest nie brak rozumu, lecz decyzji i odwagi posługiwania się nim bez obcego kierownictwa. *Sapere aude!* Miej odwagę posługiwać się swym własnym rozumem – tak oto brzmi hasło oświecenia. [...] Dogmaty i formułki – owe mechaniczne narzędzia rozumnego używania, a raczej nadużywania swych naturalnych zdolności – to dzwoneczki błazeńskie wiecznie trwającej niepełnoletności. [...]

Do wejścia na drogę oświecenia nie potrzeba niczego prócz wolności: i to wolności nie najszkodliwszej spośród wszystkiego, co nazwać można wolnością, mianowicie wolności czynienia wszechstronnego, publicznego użytku ze swego rozumu.

1783, przełożył Adam Landman

Polecenia

1. Wyjaśnij pisemnie w zeszycie, na czym, według Kanta, polegała istota oświecenia.
2. Określ, dlaczego Kant uznał formułę *sapere aude* za hasło oświecenia.
3. Wskaż, jakie przeszkody – według filozofa – stoją na drodze człowieka do pełnego posługiwania się rozumem.

Niebo gwiazdziste nade mną, prawo moralne we mnie

Kant uważał, że jako jednostka człowiek jest częścią świata, „zwierzęciem stworzonym”. Jednak prawo moralne tkwi w nim samym, każdy odnajduje je w sobie, co uniezależnia człowieka od „zwierzęcości, a nawet od samego świata zmysłów”. Człowiek może być więc autorem własnego prawa, prawa moralnego, a postępowanie zgodnie z tym prawem to wyraz jego wolności.

Kartezjusz – racjonalista

Kartezjusz, wł. **René Descartes**¹ (1596–1650)

Jest uważany za ojca nowożytnej filozofii. Chociaż latami życia przynależy do XVII stulecia, jego racjonalistyczne idee w zasadniczy sposób ukształtowały ideologię oświecenia. Z tego względu umiejscawia się go zatem w „wieku rozumu”.

Filozof ukończył studia medyczne i prawnicze, był też żołnierzem – zaciągnął się do armii i brał czynny udział w wojnie trzydziestoletniej. Przebywał w Paryżu, a następnie w Holandii. W 1649 roku przyjął zaproszenie królowej Krysstyny, by zorganizować w Szwecji akademię nauk. Surowy północny klimat okazał się dla niego zabójczy i filozof, nie dokończywszy tego dzieła, zmarł. Jego szczątki spoczywają w paryskim opactwie Saint-Germain-des-Près.

W pierwszym okresie swoich badań zajmował się matematyką (był twórcą geometrii analitycznej) i fizyką (sformułował prawo załamania światła). Studiując nauki ścisłe, doszedł do stanowiska naukowego sceptycyzmu – metodycznego zwątpienia we wszelkie dotychczasowe źródła wiedzy. Stosując zapożyczoną z matematyki metodę dedukcji i analizę wszystkich dotychczasowych systemów filozoficznych, doszedł do wniosku, że niemal dla każdego twierdzenia filozoficznego można sformułować jego antytezę. Nie ma więc sposobu, aby ustalić, które z tych twierdzeń jest prawdziwe. Jediną rzeczą niezaprzeczalną jest fakt, że myślimy. Idąc dalej drogą dedukcji, sformułował wniosek, że musi istnieć jakiś sprawca, podmiot tego myślenia. Kartezjusz wyraził to odkrycie w prostej formule *cogito ergo sum* („myślę, więc jestem”), zawartej w jego najśłynniejszym dziele *Rozprawa o metodzie*.

Kolejny wniosek dotyczył całej materii: jeśli coś jest obecne w moich myślach, musi faktycznie istnieć w otaczającej mnie rzeczywistości. Rozum odgrywa zatem najistotniejszą rolę w dochodzeniu do prawdy i poznawaniu świata. Pogląd ten zwany jest **racjonalizmem**.

Kontynuując to rozumowanie, Kartezjusz doszedł do kwestii stworzenia. Według filozofa, z samego faktu istnienia rzeczywistości materialnej wynika, że ktoś musiał ją stworzyć, jakaś istota wyższa, doskonalsza od człowieka. W ten sposób dowiódł on istnienia Boga.

¹[dekart]

Kartezjusz

cogito ergo sum

sceptycyzm – stanowisko filozoficzne wątpiące o wartości ludzkiego poznania. Sceptycyzm naukowy to krytyczna postawa większości badaczy wobec wszelkich twierdzeń i odkryć, które nie zostały rzetelnie udokumentowane zgodnie z metodami naukowymi; w języku potocznym: powątpiewanie

sceptycyzm

racjonalizm – (łac. *ratio* – rozum) – kierunek filozoficzny uznający rozum za podstawowe narzędzie poznawania rzeczywistości

racjonalizm

Kartezjusz

Medytacje o pierwszej filozofii (fragment)

Za cóż się tedy dotychczas uważałem? Oczywiście za człowieka, lecz czym jest człowiek? [...] Teraz znalazłem! Tak: to myślenie! Ono jedno nie daje się ode mnie oddzielić. Ja jestem, ja istnieję; to jest pewne. Jak długo jednak? Oczywiście, jak długo myślę; bo może mogłoby się zdarzyć, że gdybym zaprzestał w ogóle myśleć, to natychmiast bym cały przestał istnieć. Teraz przyjmuję tylko to, co

jest koniecznie prawdziwe; jestem więc, dokładnie mówiąc, tylko rzeczą myślącą. [...] Jestem więc rzeczą prawdziwą i naprawdę istniejącą; lecz jaką rzeczą? [...] Czymże więc jestem? Rzeczą myślącą; ale co to jest? Jest to rzecz, która wątpi, pojmuję, twierdzi, przeczy, chce, nie chce, a także wyobraża sobie i czuje.

1641, przełożyli Maria i Kazimierz Ajdukiewiczowie

Kartezjusz

Rozprawa o metodzie (fragment)

A spostrzegłszy, iż ta prawda: myślę, więc jestem, była tak niezachwiana i pewna, że wszelkie najbardziej dziwaczne przypuszczenia sceptyków nie zdołały jej zachwiać, uznałem bez obawy błędu, że mogę ją przyjąć jako pierwszą zasadę filozofii, której poszukiwałem.

1637, przełożył Tadeusz Boy-Żeleński

Polecenia

1. W powyższych tekstach wskaż fragmenty świadczące o postawie sceptycznej autora.
2. Określ, co według Kartezjusza stanowi o istocie człowieczeństwa. Sporządź notatkę w zeszycie.
3. Wskaż, jakie przejawy ludzkiej aktywności filozof uznał za istotne. Spróbuj uzasadnić ten wybór.
4. Wyjaśnij, dlaczego filozof za pierwszą zasadę swojej filozofii przyjął formułę „myślę, więc jestem”.

John Locke

John Locke¹ (1632–1704)

W Anglii nowa filozofia zdobyła uznanie bardzo łatwo, mając do przewyciężenia jedynie przestarzałą scholastykę². Nowatorskie prądy zaczęły się rozpowszechniać od wystąpienia Johna Locke’a. Filozof ten, zatrudniony w ministerstwie do spraw kolonii w brytyjskim rządzie, zajmował się teorią poznania. Wychodząc ze zdroworozsądkowego założenia, iż rzeczywistość odbiera się zmysłami, wbrew racjonalistom uznał, że nie tyle rozum, ile bodźce zmysłowe są źródłem naszej wiedzy o świecie. Zatem idee zawarte w ludzkich umysłach nie są samoistnymi, platońskimi bytami, nie są też wrodzone (ponieważ rodziły się jako **tabula rasa**), ale pochodzą z bezpośredniego doświadczenia. Dane zmysłowe zostają przez nasz umysł zanalizowane i funkcjonują jako zjawiska psychiczne. Poglądy te stawiają Locke’a wśród twórców **empiryzmu** i **sensualizmu**.

Locke zajmował się również filozofią polityki. Stworzył teorię demokracji, która do dzisiaj stanowi podstawę funkcjonowania wszystkich zachodnich państw demokratycznych. Jest też autorem teorii wartości pieniądza, która zapoczątkowała rozwój monetarizmu – dziedziny ekonomii zajmującej się badaniem wpływu polityki pieniężnej na dochód narodowy.

¹ [dżon lok]

² **scholastyka** – tu: średniowieczna filozofia chrześcijańska, charakteryzująca się wywodzeniem prawd z dogmatów religijnych

empiryzm

empiryzm – kierunek filozoficzny uznający doświadczenie za główne źródło wiedzy o świecie

sensualizm

sensualizm – pogląd zakładający, że źródłem wiedzy są wrażenia zmysłowe

John Locke

Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego (fragment)

Zalóżmy zatem, że umysł jest, jak się to mówi, czystą kartą [*tabula rasa*], niezapisaną żadnymi znakami, że nie ma on idei; jak dochodzi do tego, że je zdobywa? Skąd ten ogromny zapas obrazów, niemal nieskończenie różnorodnych, którymi nieustannie czynna, nieograniczona wyobraźnia ludzka zapelnia umysł? Skąd bierze się w umyśle cały materiał dla rozumu i wiedzy? Odpowiadam na to jednym słowem: z doświadczenia, na nim oparta jest cała nasza wiedza i z niego ostatecznie się wyprowadza. Nasze obserwacje zwrócone ku zmysłowym rzeczom zewnętrznym czy też ku wewnętrznym czynnościom duchowym, które postrzegamy i które są przedmiotem naszej refleksji – oto, co zaopatruje umysł w cały materiał myślenia. Takie są dwa źródła poznania, z których pochodzą wszystkie idee, jakie mamy lub możemy mieć naturalnym sposobem.

1690, przełożył Bolesław Gawęcki

Polecenia

1. Omów koncepcję umysłu człowieka przedstawioną przez Locke'a.
2. Zastanów się i powiedz, jakie konsekwencje mogła mieć ta teoria. Weź pod uwagę dotychczasowe poglądy na struktury społeczne oraz istniejące relacje między ludźmi.
3. Uzasadnij, że pogląd filozofa można by wyrazić formułą:
kontakt ze światem zewnętrznym + własna refleksja = doświadczenie.

Ważna informacja

Człowiek według Locke'a

- Rodzi się jako *tabula rasa* (łac. czysta karta), umysł wolny od jakichkolwiek idei, wyobrażeń, zasad
- W dorosłym życiu – ukształtowany w wyniku edukacji i różnorodnych doświadczeń

Monteskiusz (1689–1755)

Francuski baron de Montesquieu* był wybitnym myślicielem, prawnikiem, pisarzem politycznym, teoretykiem monarchii konstytucyjnej. Krytykował absolutyzm francuski, podając jako wzór do naśladowania ustrój państwowy panujący w Anglii. Uznał, że dobro nadrzędne, czyli wolność obywateli, może być zrealizowane jedynie w państwie, w którym obowiązuje „święta” zasada trójpodziału władzy – na władzę ustawodawczą (parlament), wykonawczą (król, rząd lub prezydent) i sądowniczą. Pozwoli to zapobiegać nadużyciom władzy, a sędziowie, nie obawiając się jej nacisków, będą wydawać sprawiedliwe wyroki. Teorię podziału władzy, która stała się podstawą rozwoju ustroju parlamentarnego, Monteskiusz wyraził w dziele *O duchu praw*.

* [monteskje]

Monteskiusz

zasada trójpodziału
władzy

Monteskiusz

O duchu praw (fragment)

W każdym państwie istnieją trzy rodzaje władzy: władza prawodawcza, władza wykonawcza rzeczy należących do prawa narodów i władza wykonawcza rzeczy należących do prawa cywilnego¹. [...]

¹ Tu oznacza władzę sądowniczą.

Kiedy w jednej i tej samej osobie lub w jednym i tym samym ciele władza prawodawcza zespolona jest z wykonawczą, nie ma wolności; ponieważ można się lękać, aby ten sam monarcha albo ten sam senat nie stanowił tyrańskich praw, które będzie tyrańsko wykonywał.

Nie ma również wolności, jeśli władza sądowa nie jest oddzielona od prawodawczej i wykonawczej. Gdyby była połączona z władzą prawodawczą, władza nad życiem i wolnością obywateli byłaby dowolna; sędzia bowiem byłby prawodawcą. Gdyby była połączona z władzą wykonawczą, sędzia mógłby mieć siłę ciemieżyciela.

Wszystko byłoby stracone, gdyby jeden i ten sam człowiek lub jedno i to samo ciało możnych lub szlachty, albo ludu sprawowało owe trzy władze: tworzenie praw, wykonywanie publicznych postanowień oraz sądzenie zbrodni lub sporów między jednostkami.

1748, przełożył Tadeusz Boy-Żeleński

Polecenia

1. Wyjaśnij, w jaki sposób Monteskiusz uzasadnia konieczność rozdzielenia władzy.
2. Wskaż, jakie szkody – według filozofa – spowodowałoby pełnienie wszystkich typów władzy przez jedną osobę lub jedną zbiorowość.

Jean-Jacques
Rousseau

Jean-Jacques Rousseau¹ (1712–1778)

Urodził się w Genewie jako syn zegarmistrza. Wczesnie osierocony, sam musiał się zmagać z przeciwnościami losu – był lokajem, guwernerem, kopistą nut, próbował zostać księdzem, a przez pewien czas był nawet włóczęgą. Żył też dzięki możnym protektorom.

Filozofią zajął się z powodów całkiem praktycznych – wziął udział w konkursie ogłoszonym przez uniwersytet w Dijon² (Francja), licząc na główną nagrodę. Dostał ją za pracę na temat: *Czy odnowienie nauk i sztuk przyczyniło się do naprawy obyczajów?* Na tytułowe pytanie odpowiedział zdecydowanie negatywnie, a winą za istniejące w świecie zło obciążył cywilizację i postęp. Rozkwit nauki i sztuki miał jedynie rekompensować utratę autentyczności. Filozof stworzył mit nieskażonego cywilizacją „dobrego dzikusa” – był to argument na rzecz wrodzonej dobroci ludzkiej natury.

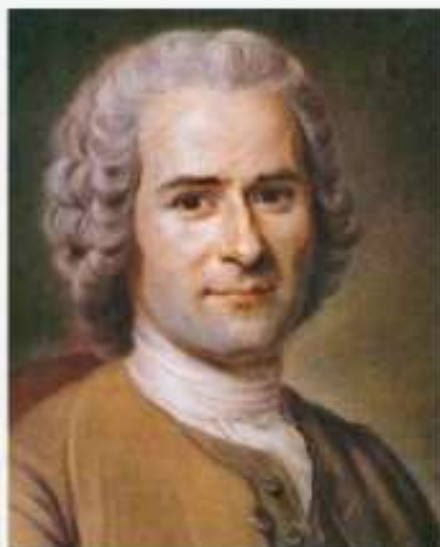
W tej idealistycznej wizji życie w stanie natury, z dala od zepsucia miast, zostało przyrównane do okresu dzieciństwa. Dziecko, tak jak człowiek dziki, żyje chwilą obecną, nie martwi się o przyszłość, nie zna pojęcia własności prywatnej i dlatego jest wolne od rządzy posiadania, nie stosuje przemocy, kieruje nim wrodzona dobroć – zamiast złych przyzwyczajęń i namiętności.

Z takim sposobem ujmowania dzieciństwa łączy się koncepcja pedagogiczna filozofa. Jej zasady wyłożył Rousseau w dziele *Emil, czyli o wychowaniu*. Rola wychowawcy powinna sprowadzać się do umożliwienia dziecku swobodnego rozwoju, zgodnego z prawami natury, i chronienia go przed zgubnym wpływem zewnętrznym. Ów program wychowawczy miał być uniwersalny: dotyczył każdego człowieka, niezależnie od jego pochodzenia społecznego czy narodowości. Rewolucyjność książki dostrzegł sąd paryski i wydał nakaz jej spalenia.

Inne kontrowersyjne dzieło filozofa – traktat polityczny *Umowa społeczna* postulujący równość wszystkich ludzi – zyskało wielką popularność podczas rewolucji francuskiej. Natomiast hasło kultu natury i uczucia miało znaczny wpływ na kształtowanie się sentymentalizmu, a następnie romantyzmu.

¹ [ża-żak russo]

² [dija]

powrót do natury

Jean Jacques Rousseau

Listy moralne (fragment)

Żyjemy w klimacie i wieku filozofii i rozumu. Światłości wszystkich nauk zdają się łączyć naraz, by rozjaśniać nasz wzrok i przewodzić nam w ponurym labiryncie życia ludzkiego. [...] Wszystko zmierza do doskonalenia naszej inteligencji i obdarzania nas tym, co może kształcić i formować umysł. Czy staliśmy się dzięki temu lepsi lub mądrzejsi, czy lepiej wiemy, jaka jest droga i jaki będzie kres naszej krótkiej wędrówki? Czy zgodniej pojmujemy nasze elementarne obowiązki i prawdziwe dobra rodzaju ludzkiego? Cóż zdobyliśmy wraz z tą próżną wiedzą, jeżeli nie właśnie nienawiść, niepewność i zwątpienie?

Umowa społeczna, 1762, przełożył Bronisław Baczko

Polecenia

1. Określ, jak filozof charakteryzuje oświecenie. Sporządź notatkę w zeszycie.
2. Wyjaśnij, jaką funkcję w powyższym tekście pełnią pytania.
3. Wskaż wymienione w tekście konsekwencje kierowania się w życiu wiedzą.
4. Zinterpretuj epitet *próżna wiedza*.

Ważna informacja

Człowiek i świat według Rousseau:

- człowiek ze swej natury jest dobry;
- nauka i sztuka szkodzą człowiekowi;
- cywilizacja deformuje to, co w człowieku „naturalne”, dlatego wraz z rozwojem cywilizacji człowiek nie staje się szczęśliwszy;
- rozwój kultury (wytworu sztucznego) tłumi to, co naturalne, a intelekt tłumi uczucie;
- aby właściwie wychować człowieka, nie trzeba kierować się wiedzą zaczerpniętą z książek – wystarczy kontakt z naturą;
- wszyscy obywatele państwa mają być wolni i równi;
- społeczeństwo powinno funkcjonować na zasadzie dobrowolnej umowy jednostek.

Jak żyć według Rousseau:

- żyj w zgodzie z naturalnymi prawami, rytmem natury;
- wychowuj dzieci tak, aby rozwijać ich naturalne skłonności;
- pozwól dzieciom na kontakt z naturą;
- nie narzucaj dzieciom religii czy życiowych celów;
- kieruj się w życiu uczuciami, a nie rozumem;
- odrzuć religijne przesady.

Wolter

Wolter¹ (1694–1778)

Voltaire właśc. **François-Marie Arouet**²

Wolter to czołowy filozof i publicysta francuskiego oświecenia. Jego odwaga w głoszeniu kontrowersyjnych często poglądów oraz zaangażowanie w walkę z niesprawiedliwością, nietolerancją i fanatyzmem sprawiły, że stał się postacią mityczną swej epoki („apostoł rozumu”). Czytany i uwielbiany w całej Europie, przez wielu został uznany za wzór intelektualisty i pisarza – wolnomysliciela nieobojętnego na aktualne sprawy polityczne i ideowe. Do miasteczka Ferney³, w którym spędzał ostatnie lata życia, przybywały tłumy jego wielbicieli: artyści, uczeni, arystokraci. Posiadłość stała się swoistym salonem intelektualnym ówczesnej Europy. Za śmiałość poglądów i bezkompromisowe odrzucanie autorytetów Wolter był niejednokrotnie prześladowany, między innymi więziony w Bastylii i skazany na wygnanie do Wielkiej Brytanii. Pisma Woltera nie tworzą jednej konsekwentnej całości, zawarte w nich tezy bywają ze sobą sprzeczne. Przede wszystkim był on zwolennikiem liberalizmu, którym się zachwycił, przebywając w Anglii, i zachowywał sceptycyzm⁴ wobec wszelkich ideologii. Jest uznawany za obrońcę wolności słowa i tolerancji dla różnych światopoglądów. Do historii przeszło jego słynne zdanie:

Nie zgadzam się z tym, co mówisz, ale oddam życie, abyś miał prawo to powiedzieć.

Krytykował mocno instytucję Kościoła, a w dogmatyzmie religijnym widział główną przyczynę fanatyzmu i braku wolności. Postulował rozdział państwa od Kościoła i tolerancję dla wszystkich religii. Jednak potępiał **ateizm**, skłaniając się w stronę **deizmu**.

Prowadził ożywioną korespondencję (zachowały się 102 tomy listów), między innymi z królem Prus Fryderykiem II (gościł w Poczdamie na królewskim dworze przez kilka lat) i carycą Katarzyną. Wolnościowe poglądy Woltera nie przeszkadzały mu podziwiać tych monarchów – filozof aprobował oświecony absolutyzm. Z jego dzieł obok epistolografii⁵ warto wymienić: powiastkę filozoficzną *Kandyd*, *Traktat o tolerancji* i *Słownik filozoficzny*.

¹ [wolter]

² [franśa mari arue]

³ [ferni]

⁴ **sceptycyzm** – tu: powątpiewający stosunek do czegoś

⁵ **epistolografia** – sztuka pisania listów

ateizm

ateizm – pogląd zaprzeczający istnieniu Boga

deizm

deizm – zakłada, że stwórcą świata jest Bóg, który jednak nie ingeruje w jego działanie. Wolter odwoływał się do metafory zegara i zegarmistrza: Bóg według niego jest niczym zegarmistrz, który skonstruował zegar, nakręcił go, a potem przestał się interesować jego losami.

Wielka encyklopedia francuska

Wielka encyklopedia francuska

Powstawała w latach 1751–1772, a suplementy¹, zbiory ilustracji i indeksy ukazywały się do 1782 roku. Liczyła kilkadziesiąt tomów, które zawierały nie tylko usystematyzowaną wiedzę z zakresu nauki, sztuki i rzemiosła (stąd tytuł *Encyklopedia, czyli Słownik rozumowany nauk, sztuk i rzemiosł*), lecz także sumę światopoglądu oświeceniowego dotyczącego polityki, religii, filozofii. Założeniem twórców tego kompendium² było upowszechnienie dotychczasowej wiedzy oraz spopularyzowanie myśli epoki, a także zmiana poglądów czytelnika. Prezentowano idee racjonalizmu, krytykę Kościoła i panującego systemu, protestowano przeciwko cenzurze i tyranii, zwalczano przesady. Rewolucyjne przesłanie *Encyklopedii* budziło kontrowersje – papież jej twórców obłożył ekskomuniką³, prześladowały ich także władze państwowe, a pierwsze tomy dzieła skonfiskowano. Dlatego prace nad częścią tomów prowadzono w ukryciu.

Strona tytułowa *Encyklopedii*

W jej tworzeniu uczestniczyły najwybitniejsze umysły oświecenia: Wolter, Monteskiusz, Rousseau, jednak ostateczny kształt dzieła nadali redaktorzy: Denis Diderot⁴ i Jean d'Alembert⁵. Twórców *Encyklopedii* nazywa się encyklopedystami.

Uważa się, że to prekursorskie dzieło było szczytowym osiągnięciem epoki. Znaczenie *Encyklopedii* polegało nie tylko na zebraniu i podsumowaniu dorobku oświecenia, lecz także na ogromnym wpływie na intelektualistów całej Europy. Miała ona wielkie znaczenie społeczne, polityczne i kulturalne. W opinii wielu historyków utorowała drogę Wielkiej Rewolucji Francuskiej.

Encyklopedyści francuscy. Postać w środku ryciny, stojąca za stołem, to Diderot

Encyklopedia, czyli Słownik rozumowany nauk, sztuk i rzemiosł (fragmenty)

Fanatyzm

Jest to ślepa i zachłanna gorliwość, rodząca się z przesady i dyktująca czyny głupie, niesprawiedliwe i okrutne. Nie tylko nie odczuwa ona wstydu ani wyrzutów, ale łączy się jeszcze z rodzajem radości i zadowolenia. Fanatyzm jest więc zabobonem wcielonym w czyn. [...]

¹ **suplement** – tom zawierający uzupełnienie dzieła, dodatek

² **kompendium** – dzieło zawierające zbiór lub zarys podstawowych wiadomości z jakiejś dziedziny wiedzy

³ **ekskomunika** – kara pozbawiająca wiernego praw uczestniczenia w życiu Kościoła

⁴ [denis didro]

⁵ [ża dałäbe:r]

Wolnomyślność

[...] Nie można zaprzeczyć, że między tymi, którzy nie mają przekonań religijnych, są i byli ludzie nieprzeciętnych zasług; że ich praca odznacza się nieraz poławem i prawdziwym sądem o rzeczy; że się nawet przysłużyli religii, opisując jej istotne nadużycia; że zmusili wielu naszych teologów do kształcenia się i przezorności, że przyczynili się w dużej mierze do wprowadzenia między ludzi świętego ducha pokoju i tolerancji. [...]

Przełożyła Ewa Rządkowska

Polecenia

1. Zastanów się i powiedz, czy w definicjach powyższych haseł można dostrzec elementy światopoglądu oświeceniowego.
2. Uzasadnij, że taki sposób formułowania haseł służył nie tylko przekazywaniu wiedzy, lecz także kształtowaniu poglądów.
3. Przeredaguj hasło *fanatyzm* tak, aby pozbawić je subiektywizmu, czyli stronnictwa. Polecenie wykonaj w zeszycie.

Ważna informacja

filozofia oświecenia
(podsumowanie)

Filozofia oświecenia w pigułce

Kartezjusz

- racjonalizm
- odwołanie do rozumu
- *cogito ergo sum*

John Locke

- empiryzm
- sensualizm
- człowiek w chwili narodzin to *tabula rasa*
- świat poznajemy poprzez zmysły i doświadczenia

Monteskiusz

- w sprawiedliwym państwie władza ustawodawcza, wykonawcza i sędziowska są rozdzielone

Jean-Jacques Rousseau

- nie rozum, a serce
- nie cywilizacja, lecz natura

Kant

- imperatyw kategoryczny
- *sapere aude*

Wolter

- deizm (Bóg jako zegarmistrz)
- tolerancja
- odwaga w formułowaniu i wygłaszaniu sądów

Wielka encyklopedia francuska

- manifest oświecenia
- kompendium ówczesnej wiedzy z zakresu nauki, sztuki i rzemiosła, ale też dzieło mające zmienić powszechny sposób myślenia (Diderot)

Polecenia

Przeczytaj jeszcze raz informacje o filozofach oświecenia, ich działalności i poglądach. Przypomnij sobie ważne pojęcia, koncepcje filozoficzne i poznane fragmenty tekstów filozoficznych, a następnie wykonaj polecenia.

1. Wyjaśnij, jaki model życia proponują myśliciele oświecenia. Według jakich zasad powinien żyć człowiek?
2. Określ, w jaki sposób człowiek może poznawać świat i otaczającą go rzeczywistość.
3. Przedstaw postawy wobec religii i Kościoła obecne w dobie oświecenia.
4. Wyjaśnij, jak powinno funkcjonować państwo.
5. Rozważ, które elementy myśli oświecenia można dostrzec we współczesnej kulturze.

Encyklopedia księdza Chmielowskiego

Autorem pierwszej polskiej encyklopedii powszechnej, wydanej w latach 1745–1746, był ksiądz Benedykt Chmielowski. Tytuł tego dzieła w skrócie brzmiał: *Nowe Ateny albo Akademia wszelkiej sciencyi pełna, na różne tytuły jak na classes podzielona, mądrym dla memoriału, idiotom dla nauki, politykom dla praktyki, melancholikom dla rozrywki erygowana* [...] przez xiędza Benedykta Chmielowskiego dziekana rohatyńskiego, firlejowskiego, podkamienieckiego pasterza. W dobie prawie zupełnego zaniku piśmiennictwa naukowego encyklopedia ta była podstawowym źródłem wiedzy, z którego korzystała szlachta. *Nowym Atenom* daleko było jednak do poziomu zachodnioeuropejskiej publikacji.

Nowe Ateny

Ksiądz Chmielowski, pisząc *Nowe Ateny*, zapoznał się z ogromną literaturą z takich dziedzin, jak mitologia, demonologia i magia, astronomia i astrologia, mineralogia, historia i botanika. Rzadko jednak były to źródła posiadające prawdziwą wartość naukową; przeważały wśród nich teksty starożytne i średniowieczne. Imponująca była znajomość autora wszelkich przesądów i zabobonów. W *Nowych Atenach* można odnaleźć rozmaite rady, jak uchronić się przed czarami (*Nade drzwiami wilczy pysk dla prezerwatywy od czarów*), a także dotyczące problemów życia codziennego – złych snów czy kłopotów małżeńskich. Encyklopedia została w oświeceniu poddana miazdzącej krytyce i do dziś bywa cytowana jako przykład ciemnoty czasów saskich. To z *Nowych Aten* pochodzi słynna definicja konia: *Koń jaki jest, każdy widzi*.

Denis Diderot (1713–1784)

Francuski pisarz, krytyk literatury i sztuki, filozof, jeden z największych umysłów XVIII wieku. Był inicjatorem, naczelnym redaktorem i głównym twórcą (obok Jeana d'Alemberta) *Wielkiej encyklopedii francuskiej*, do której sam napisał ponad tysiąc artykułów. Prace nad tym epokowym dziełem oświecenia prowadził przez 27 lat, w trakcie których był wielokrotnie prześladowany i więziony. Jest autorem głośnej powieści filozoficznej *Kubuś Fatalista i jego pan*. Ma ona formę dialogów pana i jego sługi – przedstawiciela francuskiego ludu, i głosi pochwałę racjonalnego oraz demokratycznego porządku świata.

Denis Diderot

Denis Diderot

Kubuś Fatalista i jego pan (fragmenty)

Jak się spotkali? Przypadkiem, jak wszyscy. Jak się zwali? Na co wam ta wiadomość? Skąd przybywali? Z najbliższego miejsca. Dokąd dążyli? Alboż kto wie, dokąd dąży? Co mówili? Pan nic, Kubuś zaś, iż jego kapitan mawiał, że wszystko, co nas spotyka na świecie, dobrego i złego, zapisane jest w górze.

PAN

Oto mi wielkie słowo!

KUBUŚ

Mówił jeszcze, iż każda kula, która wylatuje na świat z rusznicy, posiada swój adres.

PAN

Miał słuszość...

Po krótkiej pauzie Kubuś zakrzyknął:

– Niech diabeł porwie szynkarza i jego gospodę!

PAN

Czemu wysłać do diabła bliźniego swego? To nie po chrześcijańsku.

KUBUŚ

Bo tak: załamałem pałkę wińskim, zapomniałem napić konie. Ojciec widzi to, wpada w złość. Ja wzruszam ramionami; on bierze kij i loi mi plecy. Jakiś pułk przechodzi właśnie przez wieś, spiesząc od Fontenoy¹; ze złości zaciągam się w rekruty. Przybywamy; zaczyna się bitwa...

PAN

I dostajesz kulę pod swoim adresem.

KUBUŚ

Zgadł pan: postrzał w kolano: Bóg tylko wie, co za przygody sprowadził na mnie ten postrzał, nigdy w życiu nie byłbym zakochany ani kulawy. [...]

PAN

I jeśli chcesz zyskać na czasie, czemu jedziemy truchtem?

KUBUŚ

Temu, iż nie wiedząc, co jest napisane w górze, człowiek nie wie, ani czego chce, ani co czyni; idzie za swym urojeniem, które mieni rozumem, albo za swym rozumem, który jest często jeno niebezpiecznym urojeniem wychodzącym czasem na dobre, czasem na złe.

PAN

Czy mógłbyś mi powiedzieć, co to wariat, a co człek rozumny?

KUBUŚ

Czemu nie?... Wariat... zaczekaj pan... to człowiek nieszczęśliwy; z czego wynika, iż człowiek szczęśliwy jest rozumny.

PAN

A co to jest człowiek szczęśliwy lub nieszczęśliwy?

KUBUŚ

To bardzo łatwe. Człowiek szczęśliwy to ten, którego szczęście zapisane jest w górze; ten więc, którego nieszczęście zapisane jest w górze, jest człowiekiem nieszczęśliwym.

PAN

A któż taki pisze tam w górze szczęście i nieszczęście?

¹ [fątenla]

KUBUŚ

A kto uczynił ów wielki zwój, gdzie wszystko jest zapisane? Pewien kapitan, przyjaciel mego kapitana, chętnie dalby bitego talara, aby to wiedzieć; kapitan sam nie dalby ani szeląga; ani ja. Na co by mi się to zdalo? Czy uniknąłbym przez to dziury, w której mam kark skrócić?

PAN

Myślę, że tak.

KUBUŚ

Ja myślę, że nie; bo musiałaby być jakaś kreska fałszywa w wielkim zwoju, który zawiera prawdę, samą prawdę i całą prawdę. Byłoby tam napisane: „Kubuś skróci kark tego a tego dnia”, i Kubuś nie skróciłby karku? Czy wyobraża pan sobie, że to możliwe, bez względu na to, komu przypiszemy autorstwo wielkiego zwoju?

Polecenia

1. Scharakteryzuj dwóch głównych protagonistów (głównych bohaterów) utworu.
2. Przedstaw sposób rozumowania Kubusia Fatalisty. Zinterpretuj przydomek Kubusia.
3. Znajdź w podanym fragmencie powiastki filozoficznej Diderota myśli bliskie filozofii oświecenia.

powiastka filozoficzna – gatunek prozatorski, którego funkcją jest ilustracja określonej tezy filozoficznej, stworzony przez Woltera. Sensacyjna fabuła i baśniowe wątki służą krytyce rzeczywistości, głównie absolutyzmu i szerzeniu nowych, oświeceniowych poglądów. Przykłady powiastek filozoficznych: Woltera *Kandyd, czyli optymizm*, Denisa Diderota *Kubuś Fatalista i jego pan*.

powiastka
filozoficzna

Michał Łomonosow

O ruchu Ziemi

Astronom z astronomem obiad razem jedli
I przy biesiadnym stole spór zawzięty wiedli.
Jeden twierdził, że Ziemia wokół Słońca dąży.
Drugi – że to nie Ziemia, ale Słońce krąży.
Jeden zwał się Kopernik, a drugi Ptolomej...
A spór co jest ruchome, co zaś nieruchome,
Rozsądził kucharz – żartem. Spytał go gospodarz:
„Znasz bieg planet niebieskich? Jaki dowód podasz,
Kto z nas praw?” Na to kucharz: „Kopernik, nie Greczyn.
Wprawdzie na Słońcu nie był, ale kto zaprzeczy
Tej prawdzie oczywistej, mężowie uczeni,
Że nikt pieca nie kręci dokoła pieczenia”.

Michał Łomonosow

(1711–1765)

Rosyjski przyrodnik, filozof, poeta i filolog, prekursor chemii fizycznej, współzałożyciel Uniwersytetu w Moskwie.

Przełożył Julian Tuwim (1894–1953)

Polecenia

1. Określ, kim są bohaterowie utworu Michała Łomonosowa.
2. Czego dotyczy spór przedstawiony w tekście?
3. Przedstaw opinie rozmówców na temat ruchów Ziemi.
4. Wyjaśnij, w jaki sposób rozstrzygnięto konflikt.
5. Wskaż typowe dla oświecenia wartości obecne w wierszu.

Kontynuacje i nawiązania

Zbigniew Herbert

Pan Cogito a ruch myśli

Myśli chodzą po głowie
mówi wyrażenie potoczne
wyrażenie potoczne
przecenia ruch myśli
większość z nich
stoi nieruchomo
pośrodku nudnego krajobrazu
szarych pagórków
wyschłych drzew
czasem dochodzą
do rwącej rzeki cudzych myśli
stają na brzegu
na jednej nodze
jak głodne czaple
ze smutkiem
wspominają wyschłe źródła
kręcą się w kółko
w poszukiwaniu ziaren
nie chodzą
bo nie zajądą
nie chodzą
bo nie ma dokąd
siedzą na kamieniu
załamują ręce
pod chmurnym
niskim
niebem
czaszki

Zbigniew Herbert (1924–1998)

Wybitny polski poeta moralista. Ze względu na rygorystyczny etyczny jego poezji oraz surową ocenę współczesności stał się jednym z pisarzy-autorytetów XX wieku. Charakterystyczny dla twórczości Herberta jest dialog z tradycją kultury europejskiej. Autor tomów poetyckich (*Studium przedmiotu*, *Pan Cogito*, *Raport z oblężonego miasta*, *Elegia na odejście*, *Epilog burzy*), esejów (*Barbarzyńca w ogrodzie*, *Martwa natura z wędzidłem*), dramatów i słuchowisk.

z tomu *Pan Cogito*, 1974

Pan Cogito

Pan Cogito – bohater wierszy z tomu *Pan Cogito* opublikowanego przez Zbigniewa Herberta w 1974 roku. Nazwisko to ma rodowód kartezjański, podkreśla, że narzędziem poznania świata dla bohatera będzie rozum oraz że posługując się nim, chce rozważyć najbardziej zasadnicze kwestie.

Polecenia

1. Wytłumacz zwrot *myśli chodzą po głowie*. W jakim celu poeta wykorzystał to wyrażenie?
2. W jaki sposób człowiek najczęściej wykorzystuje możliwości swojego umysłu? Odpowiedz na podstawie wiersza.
3. Wskaż, jakimi środkami stylistycznymi posłużył się poeta, aby opisać myśli. Określ ich funkcję.
4. Wyjaśnij, jakie są – według pana Cogito – konsekwencje czerpania z *rwącej rzeki cudzych myśli*. Co wtedy dzieje się z człowiekiem? A co ty o tym sądzisz? Polecenie wykonaj w zeszycie.
5. Oceń spostrzeżenia zawarte w wierszu. Jaki związek dostrzegasz między wymową utworu a założeniami filozofii Kartezjusza i szerzej – oświecenia?

PODSUMOWANIE LEKCJI

1. Oświecenie jest nazywane również *epoką filozofów*. s. 13
2. Istotę oświecenia określił czołowy filozof tej epoki Immanuel Kant w swoim tekście filozoficznym *Czym jest oświecenie?* s. 14
3. Jednym z poglądów filozoficznych epoki był racjonalizm (kierunek filozoficzny uznający rozum za podstawowe narzędzie poznawania rzeczywistości), którego założenia wyraził francuski myśliciel Kartezjusz. s. 15
4. Angielski filozof John Locke był zwolennikiem empiryzmu (kierunek filozoficzny uznający doświadczenie za podstawowe narzędzie poznawania rzeczywistości) i sensualizmu (kierunek filozoficzny uznający zmysły za podstawowe narzędzie poznawania rzeczywistości). s. 16
5. Monteskiusz, francuski filozof i pisarz, dowodził, że w państwie musi istnieć trójpodział władzy (podział na władzę ustawodawczą, sądowniczą i wykonawczą). s. 17
6. Jean-Jacques Rousseau rozważał, co jest ważne w wychowaniu człowieka i jaka jest relacja między naturą i cywilizacją. s. 18
7. Poglądy na temat istoty tolerancji sformułował Wolter. s. 20
8. Dziełem wyrażającym światopogląd epoki była *Wielka encyklopedia francuska*, a jej autorów nazywa się encyklopedystami. s. 21
9. Popularnym gatunkiem literackim wykorzystywanym przez filozofów była powiastka filozoficzna, której przykładem jest *Kubuś Fatalista i jego pan* Denisa Diderota. s. 25

3. Jedna epoka – trzy style

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz style epoki oświecenia: klasycyzm, sentymentalizm i rokoko;
- zapoznasz się z dziełami sztuki i architektury oraz przeczytasz wybrane utwory literackie reprezentujące oświecenie;
- dowiesz się, kim był i co tworzył Franciszek Karpiński – reprezentant sentymentalizmu w literaturze polskiej;
- poznasz odmiany architektury ogrodowej.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie charakterystyczne cechy sztuki minionych epok. Zwróć uwagę na podobieństwa i różnice między sztuką antyczną i renesansową a sztuką średniowiecza i baroku.

nurty artystyczne
oświecenia

Oświecenie to epoka, w której współistnieją trzy zupełnie odmienne nurty artystyczne: klasycyzm, sentymentalizm i rokoko. Wszystkie one objęły różne dziedziny sztuki: architekturę, malarstwo, rzeźbę i literaturę.

klasycyzm

Klasycyzm

Jako nawiązanie do grecko-rzymskich wzorów powracał w sztuce różnych epok niejednokrotnie. Widoczny jest na przykład w renesansie, a także w malarstwie czy architekturze francuskiego baroku (rezydencja królewska – Wersal). W XVIII wieku objął już niemal całą Europę. Z jednej strony był swoistą reakcją na sztukę późnego baroku, jej przesadę i przepych, z drugiej – efektem ponownego zainteresowania antykiem, do którego przyczyniły się liczne odkrycia sztuki starożytnej dokonywane podczas wykopalisk w Italii (np. w Pompejach i Herkulanum).

Nazwa *klasycyzm* pochodzi od łacińskiego przymiotnika *classicus*, określającego coś doskonałego, wzorowego, pierwszorzędowego. Taka też miała być sztuka klasyczna.

classicus

Ważna informacja

Sześć znaczeń wyrazu „klasyczny”

1. Po pierwsze, wyraz *klasyczny*, gdy mowa o poezji czy sztuce, znaczy tyle, co doskonały, wzorowy, powszechnie uznawany. [...]
2. Wyraz ten znaczy, po drugie, tyle co starożytny. [...] W tym przypadku jest to pojęcie historyczne, oznaczające artystów i myślicieli jednego okresu dziejów. I tylko jednego: *Raz tylko [...] świeciło słońce klasycznej sztuki.*
3. Po trzecie, *klasyczny* znaczy naśladowający wzory starożytne i podobny do nich. W tym znaczeniu klasycznymi są nazywani niektórzy pisarze i artyści nowożytni, także ich dzieła wzorowane na starożytnych, i całe okresy sztuki. [...]
4. Po czwarte, *klasyczny* znaczy tyle, co zgodny z przepisami, z regułami obowiązującymi w sztuce i literaturze.
5. Po piąte, *klasyczny* to tyle, co ustalony, typowy, przyjęty, stanowiący normę, zwłaszcza używany dawniej, mający za sobą tradycję. Co prawda, w tym znaczeniu wyraz używany jest więcej poza sztuką i literaturą: mówi się o klasycznym stylu w pływaniu, o klasycznym kroju fraka [...].
6. Po szóste wreszcie, *klasyczny* znaczy tyle, co posiadający cechy takie, jak harmonia, umiar, równowaga, spokój. [...]

Władysław Tatarkiewicz, *O znaczeniu terminu klasycyzm* [w:] *Muzeum i twórca*, Warszawa 1969.

ARCHITEKTURA

Architektura klasycyzmu nawiązywała do architektury Grecji i Rzymu (niekiedy wręcz kopiowała niektóre elementy). Jej cechy to: dążenie do harmonii i symetrii, odejście od nadmiernego zdobnictwa, proste linie, duże prostokątne okna, a także obecność kopuł, kolumnad i kolumnowych portyków¹ z tympanonami².

architektura
klasycyzmu

Panteon w Rzymie. Antyczny wzorec architektury klasycznej

Łuk Triumfalny Konstantyna Wielkiego w Rzymie, 312–315

Katedra św. Stanisława w Wilnie przebudowana w latach 1777–1798

Łuk Triumfalny w Paryżu, 1806–1836

¹ **portyk** – frontowa część budowli przed głównym wejściem

² **tympanon** – wewnętrzne pole trójkątnego frontonu, gładkie lub wypełnione rzeźbą

RZEŻBA

W rzeźbie klasycystycznej widać wpływ fascynacji artystów antykiem. Dominuje tutaj tematyka mitologiczna, alegoryczna oraz portretowa.

Osiemnastowieczne rzeźby cechuje harmonia proporcji oraz precyzja detalu.

Pomnik Marka Aureliusza w Rzymie

Bertel Thorvaldsen, pomnik księcia Józefa Poniatowskiego, 1829–1832

MALARSTWO

W malarstwie przeważała tematyka historyczna i mitologiczna, która często stanowiła tylko kostium dla współczesnych treści politycznych, np. *Przysięga Horacjuszy* Jacquesa-Louisa Davida odczytywano jako alegorię bezkompromisowej i niezłomnej postawy rewolucyjnej. Cechą charakterystyczną malarstwa klasycystycznego jest dbałość o porządek kompozycyjny, przedstawienie patetycznych¹ scen oraz postaci w wyszukanych pozach.

Jacques-Louis David (czyt. żak lui dawid, 1748–1825), *Przysięga Horacjuszy*

LITERATURA

Prąd klasycystyczny w literaturze kładł nacisk na jej funkcje dydaktyczno-moralizatorskie. Literatura miała inspirować do postępu, służyć przekształcaniu świata i oświecaniu ludzkich umysłów. Podobnie jak w architekturze czy rzeźbie, w utworach literackich wyraźnie widać nawiązanie do antyku i starożytnych ideałów. Dzieła literackie cechuje harmonia, umiar, kult rozumu, przejrzystość myśli uzyskana dzięki prostocie stylu i jasności języka. Popularne są gatunki wywodzące się z antyku: satyra, bajka, oda, epos, komedia oraz parodia eposu heroicznego: poemat heroikomiczny.

¹ patetyczny – tu: podniosły, uroczysty, pełen powagi

malarstwo
klasycystyczne

literatura
klasycystyczna

Adam Naruszewicz

Adam Naruszewicz (1733–1796)

Biskup, historyk, poeta, tłumacz, współtworzył klasycyzm stanisławowski, był bliskim współpracownikiem króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, uczestniczył w obiadach czwartkowych, redagował „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”. Brał również udział w obradach Sejmu Wielkiego, broniąc Konstytucji 3 maja. Stworzył dzieło historyczne – *Historię narodu polskiego* – obszernie opisujące pierwsze wieki państwa polskiego w duchu oświeceniowego krytycyzmu. Tłumaczył dzieła twórców antycznych – Homera i Tacyta. Jego bogata twórczość służyła propagowaniu programu reform.

Adam Naruszewicz

Balon

Gdzie bystrym¹ tylko Orzeł polotem
Pierzchliwe pogania ptaki,
A gniewny Jowisz ognistym grotem
Powietrzne przeszywa szlaki,

Niezwykłych ludzi zuchwała para,
Zwalczywszy natury prawa,
Wznawia tor klęską sławny Ikara
Na podniebieniu² już stawa.

Nabrzmiały kruszców zgorzałym duchem³,
Krąg lekkiej przodkuje⁴ łodzi,
Los dla niej rudlem⁵, nici łańcuchem,
Z wiatrami w zapasy chodzi.

Już im te złotą wyniosłe pychę
Mocarskich siedlisk ogromy
W gruzów nikczemnych potrząskę lichą⁶
Wzrok przeistoczył poziomy.

Król, wódz, senator, kmieć⁷ pracowity,
Czy rządzi, czy ryje ziemię,
W błahych się zlepkach⁸ czołga ukryty,
Jak drobne robaczków plemię.

W strumyk dziecinnym palcem na stole
Z kilku kropel zakreślony,
Ledwo się sączy na tym padole
Nurt szumnej Wisły, zmieniony.

¹ **bystry** – tu: szybki

² **podniebie** – pod niebem

³ **zgorzały duch** – spalony gaz (gaz, którym wypełniono balon)

⁴ **przodkuje** – przewodzi

⁵ **rudel** – ster

⁶ **W gruzów nikczemnych potrząskę lichą** – z podniebnej perspektywy ziemia wygląda jak rozsypany gruz

⁷ **kmieć** – chłop

⁸ **w błahych zlepkach** – w lichych siedzibach zlepionych z gliny

Gminie¹, ku rzadkiej zbiegły zabawce,
Jakież ci cuda mózg kryśli?
Ty sobie roisz² czary, latawce³:
Filozof inaczej myśli.

Choć się natura troistym grodzi
Ze stali murów opasem,
Rozum człowieczy wszędy przechodzi,
Niezlomny pracą i czasem.

Tymi on wsparty, bory wędrowne⁴
Burzliwym morzom poruczył⁵,
Wydarł z otchłani kruszce kosztowne
I skakać glazy nauczył⁶.

Zbywają dzikiej mocy żywioły
Pod jego dzielnym rozkazem,
Leniwe woda opuszcza doły⁷,
A góry ścielą się płazem.

Tego się styru w pogodnej porze
Gdy ujął mężny Sarmata,
Choć go opuścił i wiatr i zorze,
Już wolniej sobie polata.

Wszystko zwyciężysz, łódka szlachetna⁸,
Na ciosy przeciwne twarda;
Statek twój sława uwieczni świetna
Chlubniej niż podróż Blancharda⁹.

Polecenia

1. Określ temat utworu.
2. Przedstaw w zeszycie wynalazki i odkrycia, o których wspomina podmiot liryczny.
3. Wyjaśnij, w jakim świetle został w odzie ukazany postęp cywilizacyjny.
4. Dokonaj analizy peryfraz występujących w pierwszych czterech strofach. Określ ich funkcję.
5. Udowodnij, że utwór ten jest odą. Zwróć uwagę na dobór środków stylistycznych, konstrukcję zdań, styl, słownictwo oraz nawiązania do mitologii. Polecenie wykonaj w zeszycie.
6. Oda powstała w 1789 roku, w okresie Sejmu Wielkiego. Wykaż na podstawie tekstu, że Naruszewiczowi nie była obojętna sytuacja w państwie.

oda – utwór poetycki o charakterze uroczysto-patetycznym, sławiący wybitną postać, doniosłe wydarzenie lub wielkie idee

oda

¹ gmin – lud

² roisz – wyobrażasz

³ latawce – tu: powietrzne demony, utożsamiane ze spadającymi gwiazdami i kometami

⁴ bory wędrowne – tu: drewniane okręty

⁵ poruczył – polecił

⁶ skakać glazy nauczył – tu: wysadzał skały prochem

⁷ woda opuszcza doły – chodzi o pompę wodną

⁸ łódka szlachetna – aluzja do toposu ojczyzny jako okrętu

⁹ Jean-Pierre Blanchard – francuski aeronauta, którego lot balonem w 1789 roku nad Warszawą zainspirował Naruszewicza do napisania tego utworu

Czytanie ze zrozumieniem

Stanisław Lorentz i Andrzej Rottermund

Sztuka oświecenia

^[1] W malarstwie i rzeźbie – podobnie jak w architekturze – prądy klasycyzujące, klasycystyczne i klasyczne rozwijają się jako odrębny nurt, od renesansu do wieku XIX. W ramach pojęcia *klasycyzm* w sztuce specjalnie charakterystyczne będzie dla malarstwa i rzeźby dążenie do statyczności kompozycji, a dla malarstwa – linearyzm¹ i predylekcja² do rzeźbiarskiego modelowania postaci. [...]

^[2] Dla malarzy i rzeźbiarzy wieku oświecenia sztuka starożytna stanowiła nie cel, lecz środek; studiowanie kultury starożytnej miało dopomagać w osiągnięciu prawdziwej prostoty, zbliżyć do natury, miało ułatwić tworzenie dzieł nacechowanych prawdą, prostotą i czystością. Stąd pochodzą tendencje realistyczne przejawiające się w malarstwie i rzeźbie tego okresu, przy czym sztuki tej nie można rozpatrywać tylko w obrębie kategorii formalnych, lecz oceniać ją należy jako zjawisko ściśle powiązane z ówczesną ideologią. Dlatego tematyka obrazów jest tak nieobojętna i dopiero gdy rozważamy dzieło sztuki równocześnie od strony formy i treści, możemy je zrozumieć i właściwie określić jego charakter stylowy. [...]

^[3] Tematy typowe dla malarstwa klasycystycznego, wiernie odzwierciedlające ideologię oświecenia – to przedstawienia życia cnotliwego, wstrzemięźliwego, niezepsutej prostoty, poświęcenia, heroizmu i patriotyzmu. Sceny z mitologii i historii starożytnej najczęściej są aluzjami do aktualnych wydarzeń i ważnych problemów, które mają uzyskać właściwe wyjaśnienie. Obrazom z historii dawnej i współczesnej przyświecają cele propagandowo-polityczne. Malarstwo historyczne ma za zadanie wychowywać społeczeństwo, ma uczyć moralności oraz propagować cnoty obywatelskie, uczyć pogardy dla niebezpieczeństwa, gdy chodzi o dobro ojczyzny. Wielkie zadania postawiono przed malarstwem historycznym i dlatego dano mu w hierarchii akademickiej pierwsze miejsce. Drugie natomiast przyznano malarstwu portretowemu, które przedstawiać miało wodzów i rycerzy, uczonych, filozofów, pisarzy i dobrych obywateli. Sceny rodzajowe, pejzaże, martwe natury zeszły na dalsze miejsca. Sztukę wywyższono bardzo wysoko, a artystów wezwano, by służyli nie jednostkom, lecz swemu narodowi i ludzkości. Obok portretów o tradycyjnym charakterze powstają teraz wizerunki, w których akcesoriami są książki, narzędzia lekarskie, wyroby manufaktur, a nowym tematem stają się sceny z życia ludu. Pod koniec XVIII wieku mnożyć się poczynają w sztuce wątki patriotyczne i rewolucyjne.

Klasycyzm w Polsce, 1984

Polecenia

1. W pierwszym akapicie użyte zostały wyrazy: *klasycyzujący*, *klasycystyczny*, *klasyczny*. Określ, wykorzystując słownik języka polskiego, różnice znaczeniowe między nimi.
2. Wyjaśnij, czym dla artystów oświecenia była sztuka starożytna. Polecenie wykonaj w zeszycie.
3. Określ, w jakim celu studiowano kulturę antyczną.
4. Wymień, jakie cele stawiano przed malarstwem tej epoki.
5. Wskaż tematy, które najczęściej podejmowali twórcy oświeceniowego malarstwa.
6. Określ, jaka była rola artystów.
7. Wymień rekwizyty pojawiające się na portretach.
8. Wyjaśnij, jaką funkcję pełniły pojawiające się w akapicie 3. dość liczne wyliczenia.
9. W tekście zostały użyte formy dopełniacza liczby pojedynczej wyrazów: *mitologia*, *historia*, *hierarchia* – *mitologii*, *historii*, *hierarchii*. Podaj zasadę, która decyduje o takim zapisie form dopełniacza, oraz trzy własne przykłady wyrazów zbudowanych według tej zasady.

¹ **linearyzm** – akcentowanie wartości dekoracyjnych linii i konturów

² **predylekcja** – skłonność

10. Przyjrzyj się XVIII-wiecznemu portretowi Stanisława Augusta. Określ, na ile spełnia on założenia oświeceniowego malarstwa portretowego. Sporządź na ten temat notatkę w zeszycie.

Portret Stanisława Augusta z klepsydrą (1793) pędzla **Marcello Bacciarellego** (czyt. marczelo baccziarellego)
Atrybuty króla: klepsydra, korona, kałamarz z piórem oraz leżące na stole dokumenty mają alegoryczny sens.
Dzieło jest przykładem stylu klasycystycznego.

Rokoko

We Francji rokoko było odmianą schyłkowego baroku, w Europie i w Polsce styl ten zapanował w XVIII wieku i stał się jednym z nurtów artystycznych oświecenia.

rokoko

Nazwa pochodzi od francuskiego słowa *rocaille*¹ oznaczającego ornament naśladowający muszlę, morską falę czy też koguci grzebień. Motyw ten wykorzystywano często do zdobienia fontann i sztucznych grot w XVIII-wiecznych ogrodach.

Rokoko – należące do kultury dworskiej – wiązało się ze zwrotem w stronę bardziej intymnego i swobodnego stylu życia. Na pierwszym planie znajdowała się sfera przeżyć osobistych i kameralnych, którym towarzyszyła zmysłowość i wdzięk. Artyści ukazywali frywolny² świat zabaw ogrodowych i karnawałowych;

Rocaille

¹[rokaj]

²frywolny – mający swobodny i żartobliwy stosunek do spraw erotycznych

ulubionym motywem były sceny na tle przyrody, w których wytworne towarzystwo zajmowało się muzykowaniem, flirtem i zabawą.

Podobnie w literaturze – ulubionym tematem były flirt, miłość i namiętność. Utwory miały dostarczać przede wszystkim rozrywki, cieszyć wytwornością i lekkością formy oraz dowcipem. Całkowicie zrezygnowano z dydaktyzmu. Najlepiej realizowały te założenia małe formy wierszowe: epigramat, erotyk, poezja sztambuchowa², anakreontyk (por. s. 37).

Jean-François de Troy (czyt. żą franśła de troj, 1679–1752), *Deklaracja miłosna*

Ważna informacja

Rokoko traktowało sztukę jako formę wyrafinowanej zabawy. Głównymi wartościami estetycznymi były wdzięk i smak. Wyrażało się to w lekkości i dekoracyjności form, swobodnej kompozycji i płynności linii. W architekturze zrezygnowano z monumentalizmu, wnętrza rezydencji stały się mniejsze, bardziej intymne, utrzymane w pastelowych kolorach. Wybujała dekoracyjność rokoka wyraźnie zdradzała jego barokowe korzenie – wnętrza zdobiono bogato ornamentami, figurkami z porcelany i bibelotami. Dla malarstwa rokokowego charakterystyczna jest niechęć do uroczystych nastrojów – wybierano raczej tematy lekkie, sceny rozgrywające się w parkach i ogrodach, czy też we wnętrzach buduaru*. Dzieła są pełne radości, beztroski i sielankowego nastroju zabawy.

* **buduar** – wykwinny, elegancki salonik pani domu

² **sztambuch** – książka do wpisywania miłych życzeń, sentencji, rodzaj pamiętnika

Franciszek Dionizy
Kniaźnin

Franciszek Dionizy Kniaźnin (1750–1807)

Poeta i dramatopisarz. Był sekretarzem i nadwornym poetą księcia Adama Czartoryskiego oraz nauczycielem jego dzieci. Pisał sztuki dla teatru w książęcym majątku w Puławach oraz wiersze okolicznościowe sławiące ważne wydarzenia z życia Familii (rodu Czartoryskich). Sceny barbarzyńskiego niszczenia Puław przez wojska rosyjskie w trakcie rozbiorów, których był bezpośrednim świadkiem, doprowadziły go do utraty zmysłów. Ostatnie lata życia spędził w Puławach – pogrążony w obłędzie – pod opieką swojego przyjaciela, Franciszka Zabłockiego.

Poezja Kniaźnina to głównie krótkie wiersze pisane w tradycji anakreontycznej (por. anakreontyk), które opiewają w subtelny sposób zabarwione melancholią uczucie miłości.

anacreontyk – wierszowany utwór literacki opiewający w sposób wesoły i rubaszny uroki życia, o tematyce biesiadnej lub miłosnej; nazwa pochodzi od imienia starożytnego poety Anakreonta – piewcy beztroski, zabawy, biesiad i wina

anacreontyk

Franciszek Dionizy Kniaźnin

Praktyka

Kto nie zna trosków, smutku i zgryzoty,
Nudów, zazdrości, skarg, żalu, tęsknoty;
Kto nie wie, co to lzy, wzdychania jęki,
Gniew, rozpacz, męki;

Słowem: co to jest dla marnej słodczy
Tysiąc umartwień, tysiąc mieć gorzocy:
Wszystkiego miłość nauczy go płocha:
Niech się zakocha.

Polecenia

1. Sprecyzuj temat utworu.
2. Określ, kim jest osoba mówiąca.
3. Wyjaśnij, w jaki sposób podmiot liryczny mówi o miłości.
4. Zinterpretuj tytuł wiersza – o jakiej praktyce mówi podmiot liryczny?

Franciszek Dionizy Kniaźnin

Kochanie

Kontent na pozor, a niekontent skrycie,
Cieszę się, smucę, śmieję się i ślocham.
Nie dziw: wszak takie kochających życie;
Ach! i ja kocham.

Polecenia

1. Określ, kim jest osoba mówiąca.
2. Wyjaśnij, dlaczego podmiot liryczny doświadcza tak różnych uczuć.
3. Przedstaw stosunek podmiotu lirycznego do kochania.

Polecenia

1. Opisz przedstawioną sytuację. Zwróć szczególną uwagę na kolorystykę i kompozycję obrazu. Co znajduje się w jego centrum?
2. Kim są bohaterowie? Z jakiej sfery pochodzą? Co o tym świadczy?
3. Które elementy obrazu wprowadzają nastrój beztroski, zmysłowości, urody życia?
4. Jaką kompozycję zastosował malarz? Statyczną czy dynamiczną?
5. Udowodnij, że obraz ma charakter rokokowy.

Jean-Honoré Fragonard (czyt. ża-onore fra-gonar, 1732–1806), *Hustawka*

Czytanie ze zrozumieniem

Maria Rzepińska *O sztuce rokokowej*

W XVIII wieku powstał ostatni styl historyczny, zwarty i jednolity, obejmujący wszystkie dyscypliny plastyczne, strój, sposób życia, ukształtowanie otoczenia. Styl zwany rokoko lub *rocaille* nie trwał zresztą długo, gdyż już około 1760 roku zarysowały się nowe tendencje opozycyjne wynikające zarówno z odmiennej postawy estetycznej, jak z nowych tendencji społecznych i moralnych. Rokoko uważają niektórzy historycy za schyłek baroku, odmawiając mu samodzielności. Jednakowoż odrębność jego nie ulega wątpliwości choćby z dwu tylko względów: 1) wprowadzenia asymetrii i kapryśności jako zasady estetycznej, 2) radykalnej zmiany kolorystyki. Historycy spierają się, czy genezę rokoka należy wiązać z Francją, czy z Włochami, przy czym mają na myśli głównie architekturę Borrominiego¹ jako prekursora rokoka. Nie ulega wątpliwości, że dekoracja wnętrza i malarstwo rokokowe jest typowym wyrazem kultury francuskiej, ściśle mówiąc kultury salonowo-arystokratycznej Francji. Jest to styl *par excellence*² związany z klasą posiadającą, próżniącą, wyrafinowaną i wykwiną. W stylu tym nie ma ani populizmu³, ani naiwności, występujących często w baroku. Mamy do czynienia z wyrafinowaniem klas społecznych będących u szczytu, a równocześnie już zagrożonych i jakby podświadomie dążących za wszelką cenę do użycia w myśl zasady: *après moi le déluge*⁴.

Rola kobiety we wszystkich dziedzinach życia nabiera wielkiego znaczenia. Cały styl rokokowy jako styl malarstwa, mebla, wnętrza jest pod znakiem kobiety, jest feministyczny, szuka raczej wdzięku niż siły i dostojnej powagi. Znamienne jest, że epoka ta wydała więcej dobrych portretów kobiet niż mężczyzn i że w tylu obrazach króluje postać kobiety i dziecka. [...]

¹ **Francesco Borromini** – architekt włoski żyjący w latach 1599–1667, twórca kościoła św. Karola u Czterech Źródeł w Rzymie, rywal Berniniego

² *par excellence* (czyt. parekseląs) – w całym tego słowa znaczeniu, w najwyższym stopniu

³ **populizm** – tu: przedstawianie w utworach literackich spraw, problemów zwykłych ludzi

⁴ *après nous le déluge* (czyt. apre nu le deluż) – fr. po nas (choćby) potop

Zmiany w architekturze wpłynęły do pewnego stopnia również na styl malarstwa, bardziej prywatny, wdzięczny, intymny, niechętny sztywnej ceremonialności i pompie. Małe przytulne wnętrza, saloniki, buduary dyktowały inną tematykę, inną skalę figur, inne formaty. Obok techniki olejnej pojawia się pastel jako szczególnie lubiany. A gamę pastelową, jasną i jakby rozbieloną, naśladuje też niekiedy malarstwo olejne. Ciemny, głęboki, gorący modus¹ kolorystyczny baroku, z jego ograniczoną paletą pigmentów chromatycznych, a bardzo szeroko rozbudowaną skalą walorów, ustępuje miejsca kolorystyce lekkiej, chłodnej i jasnej, z dużą ilością bieli, szarości perłowych i gołąbkowych, szerokiej i bardzo lubianej gamie błękitów, od nasyczonego lazuru do tonów *pervenche*². Pojawiają się nieznane dotąd tony fioletowe, seledynowe, brzoskwiniowe, złamane, zbieżone i zszarzone, czasem znów czyste i wesołe, ale zawsze na ogół jasne. [...]

Artyści, nawet wybitni jak Boucher³, nie wahają się obok obrazów malować wachlarze, projektować wzory na parawany, meble czy obicia. Pod tym względem artyści rokoka przypominają artystów włoskiego renesansu – lecz tam mieliśmy do czynienia z uprawianiem kilku dyscyplin przez jednego artystę. W XVIII w. inaczej – malarze nie parają się na ogół architekturą czy rzeźbą, lecz biorą żywy udział w tym, co nazywamy zdobnictwem czy sztuką stosowaną.

Maria Rzepińska, *Siedem wieków malarstwa europejskiego*, 1976

Polecenia

1. Wyjaśnij, dlaczego rokoko – wbrew opinii niektórych historyków – to kierunek całkowicie odrębny od baroku.
2. Określ, czym różni się rokoko od baroku. Polecenie wykonaj w zeszycie.
3. Wskaż, kto jest uznawany za prekursora stylu rokoko.
4. Podaj, jakie są najbardziej charakterystyczne przejawy kultury francuskiej.
5. Scharakteryzuj styl rokokowy w malarstwie. Sporządź na ten temat notatkę w zeszycie.
6. Wymień kolory najczęściej stosowane przez artystów tego kierunku.
7. Wyjaśnij, dlaczego rokokowi artyści przypominają twórców włoskiego renesansu.
8. W ostatnim akapicie autorka przywołuje nazwisko francuskiego malarza – François Bouchera. Wyjaśnij, z jakich powodów.

Sentymentalizm

Narodził się ze sprzeciwu wobec oświeceniowego klasycyzmu. Twórców tego nurtu, w przeciwieństwie do klasycystycznego uniwersalizmu postrzegającego człowieka w kontekście abstrakcyjnych idei, interesowała konkretna jednostka z jej indywidualnym odczuwaniem świata. Uznano, że w doświadczaniu i poznawaniu rzeczywistości zasadniczą rolę odgrywa serce, a nie racjonalny rozum. Studiując ludzką naturę, należało zatem zgłębiać życie wewnętrzne człowieka. Inspiracją filozoficzną dla sentymentalizmu był mit arkadyjski Jana Jakuba Rousseau i jego hasło „powrotu do natury”. Odrzucając zepsuty przez cywilizację świat pozorów, chciano odtworzenia pierwotnej harmonii człowieka z przyrodą. Człowiek stanowił nieodłączną jej część, tak więc drogą do poszukiwania prawdy mogło być jedynie wniknięcie w siebie, w sferę własnych refleksji i przeżyć.

Podjęto próbę ukształtowania nowego typu uczuciowości, któremu przyświecał **postulat „czułego serca”**. Ideałem była nie tyle rokokowa czułościowość, ile **głębokie wstuchanie się**

¹ *modus* – sposób, wzór

² *pervenche* (czyt. perwesz) – określenie jednego z odcieni błękitu

³ **François Boucher** (czyt. franśa busze) – popularny malarz, grafik i dekorator, nadworny artysta króla Ludwika XVI, znany ze swojej wypowiedzi na temat natury: „zbyt zielona i źle oświetlona”

sentymentalizm

„powrót do natury”

w głos natury. W wymiarze ludzkiej osobowości oznaczało to powrót w stronę „naturalnych uczuć”, z których szczególną rangę nadano umiejętności „współczucia” jako „współodczuwania”, zdolności utożsamiania się z cierpiącymi. Wzorem miłości przestał być skonwencjonalizowany¹ afekt, wyrażany zgodnie ze sztucznymi, dworskimi kanonami. Jego miejsce zajęła **miłość naturalna**, realna siła biologiczna rządząca życiem człowieka. Często miłość ta opisywana była już tylko jako melancholijne wspomnienie spędzonych razem chwil.

Najlepszą scenerią dla twórczości sentymentalnej była **przyroda, często dzika, nieucywili-zowana przez człowieka** – źródło prostoty i autentyzmu.

Świat dworskiej moralności z jej wyrafinowaniem i zakłamaniem przeciwstawiony został autentycznym wartościom świata prostego ludu. Główną inspiracją nie była już jedna, wspólna dla wszystkich, antyczna tradycja śródziemnomorska, ale oryginalne kultury narodowe. W poszukiwaniu ich korzeni zaczęto się interesować średniowieczem, epoką, w której kształtowały się narody europejskie. Ważna dla klasycyzmu mitologia grecka i rzymska przez twórców sentymentalnych została odrzucona jako utarty, zużyty stereotyp. Sięgnięto za to do folkloru i mitologii ludów Północy. Niestychaną popularność zdobyły wówczas *Pieśni Osjana* Jamesa Macphersona (1760), utwory stylizowane na średniowieczne legendy celtyckie. Wywarły one następnie wielki wpływ na europejską literaturę romantyczną – nie bez powodu we Francji sentymentalizm nazwano preromantyzmem.

Ważna informacja

Nazwa **sentymentalizm** pochodzi od tytułu powieści Laurence’a Sterne’a *Powieść sentymentalna*^{*}. Utwór ten jest opisem stanów wewnętrznych podróżującego przez Francję i Włochy bohatera, którego uwaga skupia się nie na nowych miejscach, ale na spotkanych ludziach i emocjach, jakie ich łączą.

^{*} *sentimental* (ang.) – wrażliwy, uczuciowy

arkadia

arkadia – kraj wiejskiej prostoty i spokoju, beztroski, szczęśliwy i sielankowy (od Arkadii, opiewanej przez antycznych poetów krainy w starożytnej Grecji)

Jan Piotr Norblin (1745–1830), **Akwedukt w Arkadii**

Przedstawiona na obrazie Arkadia to park widokowy w stylu angielskim założony w Nieborowie pod Łowiczem w 1778 roku na polecenie księżnej Heleny Radziwiłłowej.

¹ **skonwencjonalizowany** – uczyniony konwencjonalnym, dostosowany do przyjętych norm, zwyczajów itp.

Teresa Kostkiewiczowa

O sentymentalizmie

Sentymentalizm [...] koresponduje z myślą filozoficzną, dla której głównym przedmiotem obserwacji i dociekań jest człowiek jako podmiot poznający świat oraz problemy stosunków i więzi międzyludzkich. Dla oświeceniowej filozofii człowieka, która stała się punktem odniesienia teorii i praktyki pisarzy sentymentalnych, najistotniejsze znaczenie miały następujące poglądy [...]: przekonanie o postrzeżeniach i refleksji wewnętrznej jako źródle doświadczenia ludzkiego i sposobie poznawania świata [...]; uznanie zdolności odczuwania jako pierwotnej i podstawowej dyspozycji¹ człowieka, decydującej o aktach poznawczych i aktach woli [...]; uznanie czucia jako podstawowej cechy natury ludzkiej i decydującego czynnika więzi społecznej – sprzężone z sądem o zatraceniu tej naturalnej dyspozycji człowieka w rozwoju historycznym i powstaniu zjawisk kulturowych sprzecznych z naturą człowieka (Jan Jakub Rousseau). Konsekwencją było ujmowanie jednostki ludzkiej jako osobowości wewnętrznie skłóconej i rozdartej między to, co w niej pierwotne (czułość i potencjalna dobroć), i to, co nabyte; diagnoza o wyobcowaniu jednostki ze środowiska ludzkiego, w którym więzi międzyosobowe oparte są na wartościach pozornych i fałszywych; tendencje moralizatorskie realizowane przez różne formy krytyki świata kulturowych pozorów oraz przez próby rekonstrukcji stanu naturalnego ludzkości (na przykład w *Umowie społecznej* Rousseau) i odwoływanie się do różnych postaci toposu² Arkadii jako pierwotnej krainy, której bohaterem jest człowiek czuły, wyposażony we wszystkie naturalne walory, w życiu społecznym określane przez pojęcie cnoty.

Klasycyzm, sentymentalizm, rokoko, 1975

Polecenia

1. Wskaż cechy wspólne sentymentalizmu i oświeceniowej filozofii człowieka. Polecenie wykonaj w zeszycie.
2. Określ, jak sentymentalisci postrzegali człowieka.
3. Wyjaśnij, jaką funkcję w utworach przedstawicieli sentymentalizmu pełni topos Arkadii.

François Boucher (czyt. franśła busze, 1703–1770), *Krajobraz z młynem wodnym*

¹ dyspozycja – czyjaś forma fizyczna lub psychiczna

² topos – stały motyw, temat utrwalony w literaturze

Franciszek
Karpiński

Franciszek Karpiński (1741–1825)

Czołowy przedstawiciel polskiej poezji sentymentalnej, określany mianem „poety serca”. O miłości pisał w sposób prosty i czuły. Jego twórczość stała się wzorem dla romantyków. Jest także autorem utworów okolicznościowych, wierszy patriotycznych, dramatów i pieśni religijnych (np. *Bóg się rodzi*, *Kiedy ranne wstają zorze*).

Franciszek Karpiński *Laura i Filon* (fragmenty)

LAURA

Już miesiąc¹ zeszedł, psy się uśpiły,
I coś tam klaszcze za borem.
Pewnie mnie czeka mój Filon miły
Pod umówionym jaworem.

Nie będę sobie warkocz trefila²,
Tylko włos związę splątany;
Bobym się bardziej jeszcze spóźniła,
A mój tam tęskni kochany.

Wezmę z koszykiem maliny moje
I tę plecionkę różową;
Maliny będziem jedli oboje,
Wieniec mu włożę na głowę. [...]

Oto już jawor... Nie masz milego!
Widzę, że jestem zdradzona!
On z przywiązania żartuje mego,
Kocham zmiennika³ Filona.

Pewnie on teraz koło bogini
Swej, czarnobrewki Dorydy,
Rozrywkę sobie okrutną czyni,
Kosztam mej hańby i biedy. [...]

Filonie! wtenczas, kiedym nie знаła
Jeszcze miłości szalonej,
Pierwszy raz-em ją w twoich zdybała
Oczach i w mowie pieszczonej⁴.

Jakże mię mocno ubezpieczała⁵,
Że z tobą będę szczęśliwą!
A z tym się chytrze ukryć umiała,
Że bywa czasem fałszywą.

Słabą niewinność łatwo uwiodą
Teraz, wracając do domu,
Nauczać będę moją przygodą,
Żeby nie wierzyć nikomu.

Ale któż zgadnie, przypadek jaki
Dotąd zatrzymał Filona?
Może on dla mnie zawsze jednaki,
Może ja próżno strwożona?

Lepiej mu na tym naszym jaworze
Koszyk i wieniec zawieszę,
Jutro paść będzie trzodę przy borze:
Znajdzie!... Jakże go pocieszę!

Och, nie! on zdrajca, on u Dorydy,
On może teraz bez miary
Na sprośne z nią się wydał niewstydy.
A ja mu daję ofiary...

Widziałam wczoraj, jak na nią mrugał,
Potem coś cicho mówili;
Pewnie to dla niej kij ten wystrugał,
Co mu się wszyscy dziwili. [...]

¹ miesiąc – księżyc

² trefić – układać włosy, fryzurę

³ zmiennik – człowiek zmienny, niestały

⁴ pieszczona – delikatna

⁵ ubezpieczała – zapewniała

Tłukę o drzewo koszyk mój miły,
Rwę wieniec, którym splatała;
Te z nich kawałki będą świadczyły,
Żem z nim na wieki zerwała...

Kiedy w chroście¹ Filon schroniony
Wybiegł do Laury splakanej,
Już był o drzewo koszyk stłuczony,
Wieniec różowy stargany.

FILON

O, popędliwa!... O, ja niebaczny!...
Lauro!... poczekaj... dwa słowa!...
Może występki mój nie tak znaczny,
Może zbyt kara surowa.

Jam tu przed dobrą stanął godziną,
Długo na ciebie klaskalem,
Gdyś nadchodziła, między chroście,
Naumyślnie się schowałem,

Chcąc tajemnice twoje wybać,
Co o mnie będziesz mówiła?
A stąd szczęśliwość moje układać;
Ale czekałem zbyt siła.

Pierwsze twe skargi o Dorys były.
Sądź o mnie, Lauro, inaczej;
Kogóż by wdzięki tamtej wabiły,
Kto cię raz tylko obaczy?

Prawda, że czasem z nią się bawilo,
Mając znajomość od długa,
Ale kochania nigdy nie było:
Nie już ten kocha, co mruga.

¹ chroście – krzaki

Oto masz ten kij; po nim znamiona
Niebieskie, gładko rzezane,
W górze zobaczysz nasze imiona,
Oblędnym węzłem związane.

Cóżem zawinił, byś mię gubiła
Przez twój postępki tak srogi?
Czyliż dlatego, żeś ty zbłądziła,
Ma ginąć Filon ubogi?

Jeśli się za co twych gniewów boję,
To mię ta rozpacz strapiła:
Drogom kupował ciekawość moje;
Lzamiś ją swymi płaciła.

Ale w tym wszystkim złość nic nie miała:
Wszystko z powodu dobrego,
Ja wiem, dlaczegoś tyle płakała,
Ty wiesz, mój podstęp dlaczego.

LAURA

Dajmy już pokój troskom i zrzędzie,
Ja cię niewinnym znajduję;
Teraz mój Filon droższy mi będzie,
Bo mię już więcej kosztuje.

FILON

Teraz mi Laura za wszystko stanie,
Wszystkim pasterkom przodkuje;
I do gniewu ją wzrusza kochanie,
I dla miłości daruje. [...]

Polecenia

1. Przedstaw, w jakiej scenerii rozgrywa się akcja utworu. Jaką funkcję pełni taka sceneria?
2. Określ, kim są bohaterowie i co jest treścią ich rozmowy.
3. Wyjaśnij, w jaki sposób bohaterowie mówią o swoich uczuciach.
4. Wykaż, że utwór ten jest sielanką sentymentalną.
5. Przekształć wybrany fragment sielanki w taki sposób, jakby rozmawiali ze sobą współcześni ludzie. Polecenie wykonaj w zeszycie.

KONWENCJA SENTYMENTALNA

Głównym obiektem zainteresowań sentymentalizmu była analiza ludzkiego wnętrza. Sprzeciwiając się ideom klasycystycznego uniwersalizmu, skupiono się na człowieku jako podmiocie poznającym świat, jego ulotnych uczuciach, a przede wszystkim miłości, którą uznano za esencję życia. Miłość, oprócz jej jednostkowego, indywidualnego wymiaru, zyskała znaczenie metafory ludzkiego losu. Klasycystyczne reguły tworzenia uznano za nieprzydatne. Aby zilustrować sferę doznań prywatnych, sięgnięto do języka mówionego, który najlepiej nadawał się do wyrażenia stanu emocjonalnego bohatera i jego autorefleksji¹.

gatunki literackie sentymentalizmu

We wszystkich uprawianych gatunkach sentymentalizm przekształcił istniejące wzorce stylistyczne. W prozie odwoływał się do „naturalnego” języka mówionego, a w liryce – do środków poezji ludowej i stylu pieśniowego. Podstawowe gatunki literackie tego nurtu to sielanka, elegia i pieśń oraz romans sentymentalny (przybierający najczęściej formę powieści w listach) i powieść grozy.

Wytworzone wówczas konwencje szybko zakrzyły w zbanalizowane szablony językowe. Utwory obfitowały w typowe motywy literackie związane z archetypem² Arkadii – idealnej krainy, pełnej ładu, harmonii i radości, zamieszkałej przez szczęśliwych ludzi żyjących w zgodzie z naturą. Kreacja prostego i kierującego się uczuciami bohatera literackiego często wyrażała się w osobie stylizowanego mieszkańca wsi. Typowym motywem arkadyjskim był księżyc, wprowadzający odpowiedni nastrój do zwierzeń. W sferze obyczaju sentymentalizm wykształcił typowe wzory uczuciowości, charakteryzujące się teatralizacją zachowań, dążeniem do nastrojowości, sentymentalną egzaltacją³. Ruiny dawnych budowli, liczne świątynie dumania, altany, obeliski i kaskady tworzyły idealną scenerię pobudzającą do marzeń i sentymentalnych lektur. Starano się okazywać stany uczuciowe poprzez odpowiedni wygląd oraz przesadną czułościowość. Duże znaczenie miały pamiątki i miejsca przywołujące pamięć o zdarzeniach z idealizowanej przeszłości. Sentymentalizm, stawiając na piedestale uczucie, przetarł szlaki nadchodzącemu romantyzmowi.

Świątynia Sybilli w Puławach (1798–1801)

¹ autorefleksja – zastanawianie się nad samym sobą

² archetyp – pierwowzór jakiejś postaci, zdarzenia, motywu

³ egzaltacja – przesada w okazywaniu uczuć i wyrażaniu myśli

Franciszek Karpiński

Do Justyny

Tęskność na wiosnę

Już tyle razy słońce wracało
I blaskiem swoim dzień szczyti;
A memu światłu cóż to się stało,
Że mi dotychczas nie świeci?

Już się i zboże do góry wzbilo,
I ledwie nie kłos chce wydać;
Całe się pole zazieleniło;
Mojej pszenicy nie widać!

Już słowik w sadzie zaczął swe pieśni,
Gaj mu się cały odzywa.

Kłóć powietrze ptaszekwie leśni;
A mój mi ptaszek nie śpiewa!

Już tyle kwiatów ziemia wydała
Po onegdajszej powodzi;
W różne się barwy łąka przybrała;
A mój mi kwiatek nie schodzi!

O wiosno! Pókiż będę cię prosił,
Gospodarz zewsząd stroskany?
Jużem dość ziemię łzami urosił:
Wróć mi urodzaj kochany!

Polecenia

1. Określ temat wiersza.
2. Przedstaw, w jaki sposób została w nim opisana wiosna.
3. Wyjaśnij, jaki jest stosunek podmiotu lirycznego do świata. Co ma wpływ na taki sposób postrzegania świata? Polecenie wykonaj w zeszycie.
4. Zwróć uwagę na budowę czterech pierwszych strof. Określ, jaką funkcję ona pełni.
5. Określ, jakie uczucia wyraża osoba mówiąca.
6. Wyjaśnij, jak rozumiesz tytuł utworu. Jaką pełni on funkcję?
7. Napisz w zeszycie kilka zdań o uczuciach podmiotu lirycznego, używając form trybu przypuszczającego czasownika. Pamiętaj o poprawnym zapisie części -by.

Franciszek Karpiński był również twórcą tekstów pieśni religijnych, które zostały wydane w 1792 roku w zbiorze *Pieśni nabożne* uporządkowanym zgodnie z kalendarzem liturgicznym. Najbardziej znane spośród nich to jedna z najstarszych polskich kolęd *Pieśń o Narodzeniu Pańskim* (*Bóg się rodzi*), której melodia została skomponowana według rytmu poloneza, a także *Pieśń poranna* i *Pieśń wieczorna*.

**pieśni religijne
Karpińskiego**

Franciszek Karpiński

Pieśń o Narodzeniu Pańskim

Bóg się rodzi, moc truchleje¹,
Pan niebiosów obnażony;
Ogień krzepnie, blask ciemnieje,
Ma granice Nieskończony.
Wzgardzony – okryty chwałą,
Śmiertelny – Król nad wiekami!...
A Słowo Ciałem się stało
I mieszkało między nami.

Cóż, Niebo, masz nad ziemiany?
Bóg porzucił szczęście twoje,
Wszedł między lud ukochany,
Dzieląc z nim trudy i znoje.

Ważna informacja

W pierwszej strofie popularnej kolędy *O narodzeniu Pańskim* zawarty został wykład mistycznej tajemnicy narodzenia Boga-człowieka, ukazany zgodnie z konwencjami kazań i traktatów teologicznych oraz średniowiecznej liryki religijnej o paradoksach Wcielenia (...).

Mieczysław Klimowicz, *Oświecenie*,
Warszawa 1980, s. 356.

¹ truchleć – bać się, przerażać się, słabnąć

Niemąło cierpiał, niemąło.
Żeśmy byli winni sami.
A Słowo Ciałem się stało
I mieszkało między nami.

W nędznej szopie urodzony,
Żłób mu za kolebkę dano!
Cóż jest, czym był otoczony?
Bydło, pasterze i siano.
Ubodzy, was to spotkało
Witać Go przed bogaczami!
A Słowo Ciałem się stało
I mieszkało między nami.

Potem i króle widziani:
Cisną się między prostotą,
Niosąc dary Panu w dani¹:
Mirrę, kadzidło i złoto.
Bóstwo to razem zmieszało
Z wieśniaczymi ofiarami!...
A Słowo Ciałem się stało,
I mieszkało między nami.

Podnieś rękę, Boże Dziecię,
Błogosław ojczyznę miłą,
W dobrych radach, w dobrym bycie
Wspieraj jej siłę swą siłą,
Dom nasz i majątność całą,
I Twoje wioski z miastami.
A Słowo Ciałem się stało
I mieszkało między nami.

Polecenia

1. Pierwsza strofa pieśni jest zbudowana z oksymoronów i antytez. Przeanalizuj je i wyjaśnij, jaką funkcję pełnią.
2. Scharakteryzuj „ja” liryczne. Które części utworu dają możliwość wnioskowania, kim jest, czego pragnie i co przeżywa podmiot liryczny?
3. Wybierz z tekstu pieśni trzy dowolne epitety wraz z wyrazami określającymi i każdy krótko zinterpretuj. Polecenie wykonaj w zeszycie.
- 4*. Policz sylaby w każdym wersie oraz przeanalizuj układ akcentów, a następnie odpowiedz, jaki typ wiersza reprezentuje ta pieśń pod względem wersyfikacyjnym. Jeżeli znasz melodię, według której śpiewana jest ta kolęda, wyjaśnij, jak rytm wiersza został w niej wykorzystany.

Jean-Jacques Rousseau

Nowa Heloiza (fragmenty)

List XIII od Julii

Przerwałam pisanie listu, aby zażyć przechadzki w zagajnikach, nie opodał naszego domu. O, najmiłszy przyjacielu, wiodłam cię tam ze sobą, a raczej we własnym sercu niosłam. Wybierałam miejsca, które mieliśmy razem oglądać; znaczyłam godne dłuższego odpoczynku zakątki; w tych rozkosznych ustroniach, które podwajały przyjemność wspólnego w nich przebywania i, nawzajem, nabierały ceny, goszcząc parę prawdziwych kochanków, serca nasze rozkwitały przed czasem, i byłam pełna podziwu, że nigdy dotąd nie dostrzegłam piękna teraz z tobą odkrywanego. [...]

List XXV od Julii

Czuję, drogi przyjacielu, przytłaczający ciężar twojej nieobecności. Nie mogę żyć bez ciebie, czuję to, i to mnie najbardziej trwoży. Sto razy na dzień przebiegam wspólnym pobytem pamiętne miejsca i nigdy cię nie odnajduję. Czekam na ciebie o zwykłej porze: mija godzina, a ty się nie zjawiasz. Wszystko, co oglądam, przypomina mi twą obecność, a zarazem oznajmia, że cię utraciłam. Ty nie doznajesz tej straszliwej tortury. Tylko twoje serce może się skarżyć na me oddalenie. O, gdybyś wiedział, o ile gorszą udręką jest pozostanie na miejscu po rozłące, wolałbyś twój stan od mego!

¹ dań – dar, podarunek

Żebym choć śmiała narzekać! Gdybym śmiała mówić o mych troskach, znalazłabym ulgę w wyjawionym cierpieniu. Ale nie licząc westchnień, które czasem tylko usłyszy kuzynka, muszę stłumić łkania i powstrzymać łzy, uśmiechając się, gdy czuję, że umieram.

Przełożyła Ewa Rządowska

Polecenia

1. Określ nastrój powieści sentymentalnej.
2. Scharakteryzuj stan uczuć bohaterki.
3. Opisz, w jaki sposób wyraża ona swoje uczucia.
4. Wyjaśnij, dlaczego Julia uważa, że jej cierpienie jest „gorszą udręką”.

powieść epistolarna (powieść w listach) – jedna z najważniejszych form prozatorskich w XVIII i XIX wieku; zdarzenia fabularne są w niej rekonstruowane na podstawie listów pisanych przez bohaterów (np. Jean-Jacques Rousseau *Nowa Heloiza*, Johann Wolfgang Goethe *Cierpienia młodego Wertera*)

powieść epistolarna

ROMANS SENTYMENTALNY

W epoce oświecenia, a następnie w romantyzmie wzór sentymentalnej kochanki reprezentowała Julia, bohaterka powieści Jeana-Jacques’a Rousseau *Nowa Heloiza* (1761). Pełny tytuł dzieła brzmi: *Julia, czyli nowa Heloiza, listy dwojga kochanków, mieszkańców miasteczka u stóp Alp*. Jest on aluzją do nieszczęśliwej miłości średniowiecznego teologa i filozofa Piotra Abelarda i jego uczennicy Heloizy. Utwór Rousseau składa się z listów, które piszą do siebie kochankowie: pan Saint-Preux¹, młody, skromny nauczyciel, i jego arystokratyczna uczennica Julia. Ich miłość z powodu różnic społecznych i obyczajowych była nieszczęśliwa.

romans
sentymentalny

Smutne dzieje kochanków stały się dla Rousseau okazją do odzwierciedlenia uszlachetniającego wpływu uczuć i natury na człowieka oraz krytyki cywilizacji, będącej przyczyną moralnego zepsucia i źródłem fałszywych norm społecznych.

Jan Piotr Norblin (1745–1830), *Towarzystwo na wycieczce nad jeziorem*

¹[sę pry]

OGRODY

Ogrody w stylu francuskim

ogród w stylu francuskim

Sztuka projektowania ogrodów fascynowała ludzi oświecenia. W drugiej połowie XVII wieku rozwinął się **nowy styl ogrodowy zwany francuskim**. Pierwowzorem ogrodu stworzonego w tym stylu był zaprojektowany na geometrycznym planie ogród wersalski. Jego zasady nawiązywały do ideału sztuki klasycystycznej. Ogrodem rządziła symetria, regularność linii i powtarzających się elementów. Widoczny był monumentalizm oraz bogactwo rzeźb i innych motywów dekoracyjnych. Cechą nadrzędną stylu francuskiego była jedność kompozycyjna ogrodu z architekturą pałacu.

Kompozycja geometryczna ogrodu pozwalała wyeksponować tezę o człowieku jako centralnym punkcie świata w szczególnie jaskrawy sposób, ponieważ przystrzyżone w piramidy i kule rośliny, ułożone w regularne wzory dywany kwiatów dawały naoczne świadectwo panowania rodu Adama nad naturą. [...] Tworząc ogrody geometryczne, klasycyzm dawał świadectwo, iż rozumie powołanie człowieka. Park regularny to hymn o niebiańskiej genezie matematycznego geniuszu człowieka.

Ryszard Przybylski, *Klasycyzm, czyli prawdziwy koniec Królestwa Polskiego*, 1983

Ogród Grand Trianon¹ w Wersalu pod Paryżem

Ogrody w stylu angielskim

ogród w stylu angielskim

W XVIII wieku powstał styl ogrodowy będący przeciwieństwem rygorystycznego stylu francuskiego. **Ogród angielski** realizował założenia nurtu sentymentalnego oświecenia – odrzucał gorset cywilizacji na rzecz „autentycznej” przyrody. Naśladował zatem naturalny krajobraz i starał się wtopić w otoczenie. Sprawiał wrażenie chaotycznego i dzikiego, choć jego naturalność była starannie zaplanowana. Spacerujący po ogrodzie angielskim mogli napotkać wkomponowane gdzieś sztuczne grotty, strumyki, kaskady, a także elementy architektury nawiązujące do przeszłości – ruiny, świątynie. Wprowadzały one nastrój zadumy i melancholii.

¹ [grą triana]

Paławy Czartoryskich

Paławy Izabeli i Adama Czartoryskich stały się pod koniec XVIII wieku drugim po Warszawie ośrodkiem polskiego oświecenia. Po konflikcie ze Stanisławem Poniatowskim książę Adam rozwinął swoją siedzibę w opozycji do królewskiego klasycyzmu dworskiego. W Puławach promowano obyczajowy i kulturalny wzorzec sentymentalizmu. Przebywali tam najwięksi artyści tego nurtu (m.in. Franciszek Dionizy Kniaźnin oraz Franciszek Karpiński), inspirowani głosem „czułego serca” i wielbionej przez puławian natury. W pałacu pielęgnowano staropolskie tradycje, w miejsce odrzuconej francuskiej mody. Księżna Izabela, miłośniczka i mecenaska sztuki, stworzyła wspaniałą rezydencję otoczoną parkiem w stylu angielskim. Wśród licznych budowli ogrodowych najstojniejszy był pawilon Świątyni Sybilli. Znana ze swej patriotycznej postawy księżna zgromadziła w nim pamiątki narodowe i historyczne, aby świadczyły o chwalebnej przeszłości Polski.

Zygmunt Vogel, *fragment ogrodu Powązki Czartoryskiej z ruinami tęczy triumfalnej* (ok. 1800)

Sielankowy ogród w Powązkach

Został założony przez Izabelę Czartoryską w 1770 roku. Ogrody były pasją księżnej, która swoje uwagi i refleksje na temat sztuki ogrodowej przedstawiła w *Myślach różnych o sposobie zakładania ogrodów*.

Sadząc drzewa, trzeba naśladować naturę: kształcić gaje przyjemnie, pomiędzy nimi robić ścieżki, ładnie obsadzone, prowadzą jedne ku wiosce, drugie do gościńca, inne na łąki, na ładne widoki, czyli do lasów pobliskich. Z tego ułoży się najmiłszy, najprzyjemniejszy ogród.

Kontynuacje i nawiązania

Maria Pawlikowska-Jasnorzewska

Laura i Filon

A jawor był szumiący, ponury i siny,
miał dużo, dużo liści, jak drzewo na sztychu.
– Koszyk miły pleciony był z cienkiej wikliny,
maliny w nim różowe śmiały się po cichu...

Filon w zielonym fraczku był jak pasikonik,
Laura miała lzy w oczach i przepaskę modrą,
wśród książkowej, poślódkowej i francuskiej woni
leżała, chudą rękę oparłszy o biodro.

Przyszli w proch się rozsypać (plascy jak kwiat w książce)
pod umówionym, sinym, szumiącym jaworem:
smutny, zielony Filon, Laura w modrej wstążce,
w bladej sukni i w wielkiej kamei z amorem.

Polecenia

1. Wskaż w wierszu Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej nawiązania do *Laury i Filona* Karpińskiego.
2. Przedstaw, jak podmiot liryczny w wierszu Pawlikowskiej opisuje miejsce, gdzie spotykają się bohaterowie.
3. Wypisz z tekstu określenia dotyczące wyglądu bohaterów. Jakich informacji o postaciach nam one dostarczają? Polecenie wykonaj w zeszycie.
4. Wyjaśnij, jak rozumiesz metaforę w *proch się rozsypali*.
5. Określ stosunek XX-wiecznej poetki do poezji sentymentalnej.

Maria Pawlikowska-Jasnorzewska

(1891–1945)

Poetka i dramatopisarka, córka malarza Wojciecha Kossaka. Była mistrzynią miniatur poetyckich. W swoich utworach podejmowała tematykę związaną z miłością, przemijaniem i śmiercią.

parodia

parodia – świadome naśladowanie kogoś lub czegoś w celu ośmieszenia

Konstanty Ildefons Gałczyński

Filon i Laura

Wersja nowa

Już miesiąc wzeszedł, psy się uśpiły
i coś tam klaszcze za borem...
– Pewnie mnie czeka mój Filon miły
pod umówionym jaworem.

Te słowa rzekła smętna pasterka,
wiosnę poczuwszy i ruję:
bieży i patrzy w srebro lusterka,
liczko rumiane pudruje.

Otóż i jawor, jawor zielony
miesiąc przez listki przepuszcza,
a wtem się tkliwe ozwały strony:
to Filon wychodzi z kuszcz¹;

strzepnął z pluderków² suche paprocie,
na Laurę spojrzał kochaną.

Konstanty Ildefons Gałczyński

(1905–1953)

Poeta związany z grupą poetycką Kwa-dryga, należał do przedwojennej bohemy artystycznej Warszawy. Współpracował z czasopismem satyrycznym Skamandrytów „Cyrulik Warszawski”, a także prawicowym tygodnikiem „Prosto z mostu”. Podczas okupacji był więziony w niemieckich obozach jeń-nieckich. Po wojnie pisał do „Przekro-ju”, w którym ukazał się cykl miniatur kabaretowych *Teatrzyk „Zielona Gęś”* i humorystyczne felietony *Listy z fioł-kiem*. W jego twórczości przeplatają się dwa nurty: groteskowo-satyryczny oraz liryczny. Autor poematów *Niobe* i *Wit Stwos* oraz zbioru *Zaczarowana drożka*.

¹ kuszcz – dawniej krzak

² pluderki – zdrobniałe spodnie sięgające przed kolana

A na to Laura: – Filonie, do cie
miłość żywie obląkaną.

– Ja też, ja też – rzekł Filon. I onych
spoilo miłosne przeszło.
Szumiał i szumiał jawor zielony –
nagle się drzewo zatrzęsło:

matka to była na drzewa szczycie,
córkę inwigilowała;
i w takiej chwili z krzykiem: „O dziecię!”
rzuca się między dwa ciała:

– O ty nieszczęsna, mówiłaś wonczas:
„Idę do kina grzecznie”.
Tu z patalachem szukasz miesiąca
i grzesznie, i niebezpiecznie.

Co mówiąc, córkę bierze do ręki,
gaikiem do domu idą.
A tkliwy Filon wszczętej piosenki
musiał dokończyć z Dorydą.

Polecenia

1. Wskaż w wierszu Gałczyńskiego nawiązania do *Laury* i *Filona* Karpińskiego.
2. Określ, jakich zmian dokonał Gałczyński (zwróć uwagę na zachowanie bohaterów oraz język utworu). W jakim celu zostały one wprowadzone?
3. Wyjaśnij, jakiego charakteru nabiera XX-wieczna opowieść o Laurze i Filonie.

PODSUMOWANIE LEKCJI

1. W epoce oświecenia występowały trzy style artystyczne: klasycyzm, sentymentalizm i rokoko. s. 28
2. Słowo *klasycyzm* jest wieloznaczne; jednym z jego znaczeń jest nazwa kierunku artystycznego nawiązującego do antyku. s. 28
3. Twórcy literatury klasycystycznej w Polsce to między innymi Ignacy Krasicki i Adam Naruszewicz. s. 31, 32
4. Rokoko to styl obecny przede wszystkim w malarstwie i sztuce zdobniczej. s. 35
5. Sentymentalizm kładł nacisk na sferę uczuciową ludzkiego życia, a jego przedstawicielem w polskiej literaturze był Franciszek Karpiński. s. 39
6. W XVIII wieku rozwijała się sztuka projektowania ogrodów. Tworzono ogrody w dwóch stylach: angielskim i francuskim. s. 48

4. Krasicki – książkę poetów

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz sylwetkę twórczą (życie i dzieła) Ignacego Krasickiego;
- dowiesz się, co to jest satyra i jaką funkcję pełniła w czasach oświecenia;
- przeczytasz satyry Krasickiego *Pijaństwo*, *Do króla* i *Żona modna*;
- określisz główne cechy bohaterów satyr i wyjaśnisz, na czym polegał dydaktyczny charakter tych utworów;
- wskażesz środki literackie służące krytyce negatywnych postaw społecznych;
- poznasz fragmenty *Opisu obyczajów za czasów króla Augusta III* Jędrzeja Kitowicza, pamiętnikarza i historyka.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie bajki Ignacego Krasickiego, które poznałeś w szkole podstawowej, i wyjaśnij, jaki obraz świata przedstawiają.

Ignacy Krasicki

Ignacy Krasicki (1735–1801) jest uważany za najwybitniejszego pisarza polskiego oświecenia. Już przez współczesnych zwany był „księciem poetów”. Jak wielu „oświeconych”, łączył z powodzeniem stan duchowny (był biskupem warmińskim, a następnie prymasem Polski) z zawodem literata. Z ideałami oświecenia zapoznał się w seminarium – w tym czasie właśnie wykształcone duchowieństwo było orędownikiem nadchodzącej „ery rozumu”. Zaangażowany w reformatorską działalność Stanisława Augusta Poniatowskiego, uczestniczył w obiadach czwartkowych. Był ulubieńcem króla, a po I rozbiórze i zajęciu biskupstwa warmińskiego przez Prusy – także Fryderyka II. Literaturę pojmował jako szczególne powołanie, dlatego jego utwory charakteryzowały zawsze dwie cechy – przekaz moralny i troska o kraj.

Myszeida – poemat heroikomiczny

Zadebiutował poematem heroikomicznym *Myszeida*, którego fragmentem jest hymn *Święta miłości kochanej ojczyzny*. Drugi poemat heroikomiczny nosi tytuł *Monachomachia albo wojna mnichów*. W ironiczny sposób opisuje spór ambicjonalny dwóch zakonów, karmelitów i dominikanów – pędzących żywot przede wszystkim na spaniu i picu – o wyższości ich macierzystych instytucji. Zwaśnione strony godzi w utworze wspólna namiętność do kielicha. Ogłoszenie poematu musiało zakończyć się skandalem. Krasicki został zobowiązany do odwołania swojej wcześniejszej krytyki, czego efektem był kolejny poemat *Antymonachomachia*, której pompatyczny¹ ton i zawarta w utworze ironia jedynie potwierdziły wcześniejsze poglądy autora.

Spośród krótszych form należy wymienić *Satyry*, parodiujące wiele społecznych zachowań epoki, oraz *Bajki i przypowieści*. Wybór gatunków uprawianych przez Krasickiego był podyktowany chęcią realizowania dydaktycznej funkcji literatury. Najbardziej znany z tekstów poetyckich (bajki, satyry, poematy heroikomiczne), pisywał również komedie, teksty publicystyczne, krytyki literackie, artykuły do „Monitora” i własnej gazety „Co Tydzień”. Jest autorem pierwszych polskich powieści: *Pan Podstoli* i *Mikołaja Doświadczynskiego przypadku* (łączy ona w sobie elementy powieści przygodowej z powiastką filozoficzną).

¹ **pompatyczny** – charakteryzujący się nadmierną powagą i podniosłością

dydaktyzm utworów Krasickiego

Ignacy Krasicki (1735–1801)

Duchowny

- Seminarium w Warszawie
- Studia w Rzymie
- Kapelan królewski
- Biskup warmiński (od 1766)
- Arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski (od 1795)

Zwolennik króla

- Jeden z najbliższych współpracowników króla
- Wspierał króla w licznych utworach, krytykując i wyśmiewając przeciwników reform, a zwłaszcza mentalność sarmacką
- Uczestniczył w obiadach czwartkowych
- Twórca, współredaktor i współautor „Monitora”
- Otrzymał od króla godność senatora i tytuł księcia (stąd kryptonim XBW – książę biskup warmiński)
- Pisywał do „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych”

Ważna informacja

Ignacy Krasicki mniej znany

Był dość nietypowym księdzem, a później biskupem nie tylko z tego względu, że dużo i dobrze pisał. W pamięci współczesnych utrwalił się jako osoba pełna uroku osobistego, wielkich manier, wytworna, ujmująca, prawdziwa dusza towarzystwa. Brał udział w balach, ponoć lubił tańczyć. Ceniono go za sposób bycia (dowcip, inteligencję). Kobiетom podobała się jego uroda.

Był osobą niezwykle towarzyską, już jako biskup chętnie przyjmował przyjaciół w swoim pałacu w Lidzbarku Warmińskim (wtedy Heilsbergu).

Zbierał dzieła sztuki, książki, obrazy, medale. Jako arcybiskup mniej zajmował się administrowaniem podległą mu archidiecezją, a więcej zakładaniem ogrodów czy kolekcjonowaniem rzadkich roślin i egzotycznych słodczy. Przy tym nie miał zmysłu praktycznego – mimo sporych dochodów, miał trudności finansowe, a nawet tonął w długach.

„Satyra prawdę mówi”

satyra – utwór literacki, który ośmiesza i piętnuje konkretne osoby czy też ludzkie wady, zjawiska, obyczaje, stosunki społeczne i postawy światopoglądowe. Ukazuje je w sposób komicznie wyolbrzymiony, zdeformowany w krzywym zwierciadle. Istotą satyry jest krytyczny stosunek autora do omawianych zagadnień.

satyra

Czytanie ze zrozumieniem

Mieczysław Klimowicz

Spoleczna dydaktyka w „Satyrach” Krasickiego

[1] [...] Zimą 1778/79 roku napisał Krasicki lub ostatecznie zredagował tak zwaną pierwszą część satyr, zawierającą 12 utworów (poprzedzonych wierszem *Do króla*), która ukazała się drukiem w lecie 1779. Część drugą (9 satyr) przygotowywał w latach następnych, aż do roku 1784; poszczególne utwory publikował w zbiorach wierszy lub drukach ulotnych. Były one nawiązaniem do jego publicystycznej działalności w „Monitorze”, albowiem satyra, jako gatunek klasycystyczny, dozwalała na wprowadzanie realiów życia codziennego i tematów „niskich”. Wpływ doświadczeń „Monitorowych” widać w przenoszeniu do satyr obserwacji, problemów, a nawet wątków i pomysłów literackich.

[2] Ponieważ satyra dawała odbicie świata w krzywym zwierciadle, wyjaskrawiała cechy ujemne, przedstawiała rzeczywistość w stanie zamieszania i chaosu, odchylenia od normy, musiał zatem istnieć jakiś wzór idealny, uznawany przez Krasickiego, który stanowiłby punkt odniesienia dla uprawianej w satyrach krytyki. Jest on możliwy do odczytania w różnych utworach księcia biskupa. W największym skrócie można by go sformułować następująco: Krasicki sądził, podobnie jak Rousseau, że współczesna cywilizacja doprowadziła do degeneracji społeczne instytucje i człowieka do utraty jego wartości autentycznych na rzecz pozornych. Człowiek kieruje się konwencjami wytworzonymi przez sztuczne potrzeby. Idealem byłby stan, w którym każdy uzewnętrzniałby swą osobowość zgodnie z jej istotą, w sposób naturalny, ludzie porozumiewaliby się bez przywdziewania masek i sztucznych póz, realizowaliby podstawowe cnoty, wskazane zarówno w Dekalogu, jak i w pismach filozofów oświeceniowych. Rousseau wskazywał na możliwości odzyskania tej utraconej jedności drogą osiągnięć edukacji, której założenia przedstawił w *Emilu*. Krasicki akceptował w ogólnych zarysach te poglądy, zwalczające wynaturzenia, jakim uległy w Rzeczypospolitej szlacheckiej instytucje i życie; przyjmował wprawdzie w praktyce system nierówności społecznej, realizowany w ramach demokracji szlacheckiej, starał się jednak nadać inną treść pojęciu szlachectwa, postulował humanizację stosunków w tym systemie; przede wszystkim prowadził akcję wychowawczą, mającą na celu kompromitowanie wartości fałszywych, pozornych, i zaszczepienie autentycznych.

[3] Ten „powrót do źródeł” jako postulat społecznej dydaktyki stał się motywem przewodnim satyr; zawarł go Krasicki w formie programu w satyrze *Świat zepsuty*. Deprawacji i zbrodniom współczesnych przeciwstawił utopijny obraz „przodków pocziwych”, którzy praktykowali surowe cnoty i uczynili państwo potężnym. Katalog wad i wykroczeń kończy się elegijnym, o dużym napięciu emocjonalnym, stwierdzeniem obecnego upadku narodu i państwa. Jest jednak cień nadziei, zaakcentowany w ostatnich wierszach *Świata zepsutego*:

Grozi burza, grzmi niebo; okręt nie zatoni,
Majtki zgodne z żeglarzem, gdy staną w obronie;
A choć bezpieczniej okręt opuścić i płynąć,
Podściwiej być w okręcie, ocalić lub zginąć.

[4] Kolejne satyry demonstrują jakby sekcję anatomiczną poszczególnych schorzeń. Przesuwają się portrety filutów, zdrajców, dworaków „omamionych polorem i gustem”, nowomodnych mędrków i głupców, pijaków i marnotrawców. Satyra w bolesnym nieraz zabiegu analitycznym odsłania źródła zła, zdziera przybrane maski. Przenika ją głęboki ton przejęcia uczuciowego, wyrażony w pełnych szlachetnego oburzenia okresach retorycznych.

[5] [...] Do wybitnych osiągnięć satyr należy z kolei mistrzowskie operowanie dialogiem; widoczne w najlepszych: *Żonie modnej* i *Pijaństwie*. Nieraz w jednym wierszu pomieścił Krasicki aż cztery kwestie:

„Jan?” – „To szust”. „Bartłomiej?” – „To szuler wierutny”.
„Jędrzej?” – „Mędrek”. „Wincenty?” – „Dziwak balamutny”.
(*Życie dworskie*)

[6] Satyry Krasickiego stanowiły najdoskonalszą w poezji polskiej realizację tego gatunku, dowiodły możliwości wykorzystania form klasycystycznych do celów oświeceniowej edukacji społecznej.

Mieczysław Klimowicz, *Literatura oświecenia*, Warszawa 1990, s. 63–65.

Polecenia

1. Określ, w jaki sposób praca w „Monitorze” pomogła Krasickiemu w pisaniu satyr.
2. Przedstaw, jaki świat opisują satyry (akapit 2.).
3. Wyjaśnij, co łączy poglądy Krasickiego i Rousseau.
4. Wskaż, jaki jest motyw przewodni satyr (akapit 3.).
5. Określ, jaką funkcję pełnią pojawiające się w tym fragmencie cytaty.
6. Przedstaw, kim są bohaterowie satyr Krasickiego. Sporządź na ten temat notatkę w zeszycie.
7. Wyjaśnij, dlaczego w akapicie 5. autor przywołał tytuły dwóch utworów Krasickiego.
8. Podaj, jaką funkcję w kompozycji całego fragmentu pełni akapit 6.
9. Wypisz z tekstu do zeszytu jedno zdanie mające charakter opinii i jedno będące informacją.
10. Podaj dwie różne funkcje zastosowania cudzysłowu w tekście artykułu. Zacytuj przykłady ilustrujące te funkcje.

Ignacy Krasicki

Do króla (fragmenty)

Im wyżej, tym widoczniej. Chwale lub naganie
 Podpadają królowie, najjaśniejszy panie!
 Satyra prawdę mówi, względów się wyrzeka:
 Wielbi urząd, czci króla, lecz sądzi człowieka.
 Gdy więc ganię zdrożności i zdania mniej baczne¹,
 Pozwolisz, mości królu, że od ciebie zacznę.
 Jesteś królem, a czemu nie królewskim synem?
 To niedobrze; krew pańska jest zaszczyt przed gminem².
 Kto się w zamku urodził, niech ten w zamku siedzi;
 Z tegoć powodu nasi szczęśliwi sąsiedzi.
 Bo natura na rządzących pokoleniach³ zna się,
 Inszym powietrzem żywi, inszą strawą pasie.
 Stąd rozum bez nauki, stąd biegłość bez pracy;
 Mądrzy, rządni, wspaniali, mocarze, junacy –
 Wszystko im łatwo idzie, a chociażby który
 Odstrychnął się⁴ na moment od swojej natury,
 Znowu się do niej wróci, a dobrym koniecznie
 Być musi i szacownym, w potomności wiecznie. [...]
 Tyś królem, czemu nie ja? Mówiąc między nami,
 Ja się nie będę chwalił, ale przymiotami
 Niezłymi się zaszczycam. Jestem Polak rodem,
 A do tego i szlachcic, a choćbym i miodem

¹ baczne – rozsądne, rozważne

² gminem – ludźmi pospolitymi

³ rządzących pokoleniach – na pokoleniach rządzących; dynastiach

⁴ odstrychnął się – oddalił się

Szynkował¹, tak jak niegdyś ów bartnik w Kruszwicy²
Czemż bym nie mógł osieść³ na twojej stolicy?
Jesteś królem – a byłeś przedtem mości panem;
To grzech nieodpuszczony. Każdy, który stanem
Przedtem się z tobą równał, a teraz czcić musi,
Nim powie „najjaśniejszy”, pierw się zakrztusi;
I choć się przyzwyczail, przecież go to lechce:
Usty cię czci, a sercem szanować cię nie chce.
I ma słusne przyczyny. Wszak w Lacedemonie⁴
Zawždy siedział Tesalczyk⁵ na Likurga⁶ tronie,
Greki archontów⁷ swoich od Rzymianów brali,
Rzymianie dyktatorów⁸ od Greków przyzwali;
Zgoła, byle był nie swój, choćby i poblądził,
Zawždy to lepiej było, kiedy cudzy rządził.
Czyń, co możesz i dzielmi sąsiadów zadziwiaj,
Szczep nauki, wznos handel i kraj uszczęśliwiaj –
Choć wiedzą, chociaż czują, żeś jest tronu godny,
Nie masz chrztu, co by zmazał twój grzech pierworodny. [...]
Źle to więc, żeś jest Polak, źle, żeś nie przychodzień;
To gorsza (luboć⁹, prawda, poprawiasz się co dzień) –
Przecież muszę wymówić, wybac, że nie pieszczę –
Powiem więc bez ogródki: oto młodyś jeszcze.
Pięknież to, gdy na tronie sędziwość się mieści;
Tyś nań wstąpił mający lat tylko trzydzieści,
Bez siwizny, bez zmarszczków; zakał¹⁰ to nie lada.
Wszak siwizna zwyczajnie talenta posiada,
Wszak w zmarszczkach rozum mieszka, a gdzie broda siwa,
Tam wszelka doskonałość zwyczajnie przebywa. [...]
To już trzy, com ci w oczy wyrzucił przywary.
A czwarta jaka będzie, miłościwy panie?
O sposobie rządzenia niedobre masz zdanie.
Król nie człowiek. To prawda, a ty nie wiesz o tym;
Wszystko ci się coś marzy o tym wieku złotym.
Nie wierz bajkom! Bądź takim, jacy byli drudzy.
Po co tobie przyjaciół? Niech cię wielbią słudzy.
Chcesz, aby cię kochali? Niech się raczej boją.
Cóżżeś zyskał dobrocią, łagodnością swoją?
Zdzieraj, a będziesz moźnym, gnęb, a będziesz wielkim. [...]
Księgi lubisz i w ludziach kochasz się uczonych,
I to źle. Porzuć mędrków zabałamuconych¹¹.
Żaden się naród księgą w moc nie przysposobił:
Mądry przedysputował, ale głupi pobіл.

¹ szynkował – handlował, częstował

² bartnik w Kruszwicy – Piast

³ osieść – osiąść

⁴ w Lacedemonie – w Sparcie

⁵ Tesarczyk – mieszkaniec Tesalii

⁶ Likurga – legendarnego twórcy ustroju spartańskiego

⁷ archontów – najwyższych urzędników w Atenach

⁸ dyktatorów – rzymskich urzędników nadzwyczajnych o nieograniczonej władzy wojskowej i cywilnej, wybieranych na 6 miesięcy w momentach szczególnie trudnych dla państwa

⁹ luboć – chociaż

¹⁰ zakał – wada, przywara

¹¹ zabałamuconych – zdeprawowanych

Ten, co niegdyś potrafił floty duńskie chwycić –
 Król Wizimierz¹ – nie umiał pisać ani czytać. [...]
 Dobroć serca monarchom wcale nie przystoi,
 To mi to król, co go się każdy człowiek boi,
 To mi król, co jak spojrzysz, do serca przeniknie.
 Kiedy lud do dobroci rządzących przywyknie,
 Bryka, mościwy królu, wzgląd wspacznie obróci:
 Zły, gdy kontent, powolny, kiedy się zasmuci. [...]
 Nie trzeba, mości królu, mieć łagodne serce:
 Zwycięż się, zgaś ten ogień i zatłum w isierce!
 Żeś dobry, gorszysz wszystkich, jak o tobie słyszę,
 I ja się z ciebie gorszę, i satyry piszę.
 Bądź złym, a zaraz kładąc twe cnoty na szalę,
 Za to, żeś się poprawił, i ją cię pochwałę.

persyflaż – z fr. *persiflage* ('przemówienie ironiczne'); wypowiedź ukrywająca kpinę i szyderstwo pod pozorami uprzejmości i powagi

persyflaż

Polecenia

1. Cytując odpowiednie fragmenty, wskaż adresata utworu.
2. Wymień zarzuty, jakie są stawiane królowi.
3. Określ, kto oskarża króla.
4. Oceń zasadność stawianych zarzutów i oskarżeń. Wykorzystaj informacje o działalności Stanisława Augusta Poniatowskiego.
5. Wyjaśnij, w jakiej tonacji napisany jest utwór. Kogo w rzeczywistości ośmiesza?
6. Wypisz z tekstu do zeszytu zdania o charakterze sentencji.
7. Do podanych wyrazów dopisz ich synonimy zawierające partykulę *nie*: *mądry*, *młody*, *stary*, *zły*, *uparty*, *oporny*. Wykorzystaj podane wyrazy w krótkiej notatce na temat satyry *Do króla*. Zadbaj o poprawny zapis wyrazów z *nie*. Polecenie wykonaj w zeszycie.

Stanisław August Poniatowski (1732–1798)

Ostatni król Polski. Na lata jego panowania (1764–1795) przypada rozkwit polskiego oświecenia. Król próbował wprowadzić wiele zmian, aby wzmocnić pogrążoną w upadku Rzeczpospolitą; zdołał przeprowadzić reformę armii, utworzył komisję menniczą, był głównym autorem Konstytucji 3 maja. Popierał rozwój górnictwa w Zagłębiu Staropolskim, w znacznym stopniu wpłynął na gospodarczą poprawę miast polskich, nawet w Belwederze założył manufaktury. Zastąpił jako hojny mecenas kultury, przebudował Zamek Królewski, był budowniczym kompleksu pałacowo-ogrodowego w Łazienkach. Z jego inicjatywy w 1765 roku zaczęło się ukazywać wzorowane na londyńskim „Spectatorze” czasopismo „**Monitor**”, które miało służyć podniesieniu stanu świadomości obywatelskiej (krytykowano na jego łamach sarmatyzm, propagowano reformy, walczono o tolerancję religijną i świecką edukację).

Marcello Bacciarelli (1731–1818),
 Stanisław August Poniatowski

Stanisław August
 Poniatowski

¹ **Wizimierz** – legendarny król Polski, syn Lecha, zwycięzca floty duńskiej

W tym samym roku król przyczynił się do założenia w Warszawie Szkoły Rycerskiej zwanej Korpusem Kadetów oraz pierwszego w Polsce teatru publicznego. W 1773 roku Stanisław August powołał **Komisję Edukacji Narodowej**. Była to pierwsza na świecie instytucja centralna regulująca sprawy szkolnictwa w całym kraju.

Król jest utalentowany i wykształcony, ale przede wszystkim pochlania go chęć reform. Gdyby mógł, zreformowałby cały naród, aby go podnieść na poziom innych narodów o większej kulturze – tak o polskim królu pisał nuncjusz papieski w Warszawie Antonio Visconti.

Król Stanisław August Poniatowski raz w tygodniu w czwartek zapraszał na Zamek (latem do Łazienek) poetów, publicystów i ludzi nauki. Czas spędzano na swobodnych dyskusjach dotyczących literatury, filozofii, nauki i oświaty. Spotkania te, wzorowane na instytucji francuskich salonów literackich, przeszły do historii jako **obiady czwartkowe**. Odbływały się jedynie w męskim gronie – spotykali się na nich między innymi Ignacy Krasicki, Adam Naruszewicz, Stanisław Trembecki, Stanisław Konarski i Józef Wybicki. Uczestnicy obiadów drukowali swoje utwory w piśmie „**Zabawy Przyjemne i Pożyteczne**” – było to pierwsze w Polsce czasopismo literackie.

Zygmunt Vogel, *Szkoła Rycerska*, ok. 1790

Zygmunt Vogel, *Widok Teatru Publicznego w Warszawie*, 1791

KRYTYKA CUDZOZIEMSZCZYZNY

Centrum życia kulturalnego i intelektualnego doby oświecenia znajdowało się we Francji. To stąd promieniował na inne kraje europejskie oświeceniowy światopogląd, to tu mieszkali większość najwybitniejszych myślicieli. Francja dominowała jako wzorzec również w wielu innych dziedzinach.

Każdy zatem, kto chciał uchodzić za osobę modną i aspirował, by znaleźć się w kręgach elity, posługiwał się językiem francuskim, ubierał się zgodnie z zaleceniami paryskich krawców, urządzał dom, naśladując tamtejsze rezydencje, zakładał ogród oczywiście w stylu francuskim, a kucharzowi przykazywał wykorzystywanie przepisów z kuchni francuskiej.

Moda ta dotarła również do Polski. Ponieważ często przybierała formy karykaturalne, wynaturzone, łączyła się z odrzucaniem rodzimej kultury i tradycji (co było szczególnie niebezpieczne ze względu na zagrożenie utratą państwowości i tożsamości narodowej), stanowiła przedmiot krytyki wielu polskich pisarzy.

cudzoziemszczyzna

cudzoziemszczyzna – określenie o charakterze pejoratywnym (o ujemnym znaczeniu); oznacza to, co obce, cudzoziemskie

William Hogarth, *Modne małżeństwo*, 1745

Polecenia

1. Opisz scenę przedstawioną na obrazie.
2. Porównaj sytuację wyobrażoną przez malarza z satyrą *Żona modna*. W czym dostrzegasz podobieństwa?

Ignacy Krasicki

Żona modna

„A ponieważ dostaleś, coś tak drogo cenil,
Winszuję, panie Pietrze, żeś się już ożenił”.
– „Bóg zapłać”. – „Cóż to znaczy? Oziębło dziękujesz,
Alboż to szczęścia swego jeszcze nie pojmujesz?
Czyliż się już sprzykrzyły małżeńskie ogniwa?”
– „Nie ze wszystkim; luboć to zazwyczaj tak bywa,
Pierwsze czasy cukrowe”. – „Toś pewnie w goryczy?”
– „Jeszcze!” – „Bracie, trzymaj więc, coś dostał w zdobyczy!
Trzymaj skromnie, cierpliwie, a milcz tak jak drudzy,
Co to swoich małżonek uniżeni słudzy,
Z tytułu ichmościowie, dla oka dobrani,
A jejmość tylko w domu rządczyną i pani,
Pewnie może i twoja?” – „Ma talenta śliczne:
Wzięłam po niej w posagu cztery wsie dziedziczne,
Piękna, grzeczna, rozumna”. – „Tym lepiej”. – „Tym gorzej.”

Wszystko to na złe wyszło i zgubi mnie sporzej;
Piękność, talent wielkie są zaszczyty niewieście,
Cóż po tym, kiedy była wychowana w mieście”.
– „Alboż to miasto psuje?” – „A któż wątpić może?
Bogdaj to żonka ze wsi!” – „A z miasta?” – „Broń Boże!
Żłem tuszył, skorom moją pierwszy raz obaczył,
Ale, żem to, co postrzegł, na dobre tłumaczył
Wdawszy się już, a nie chcąc dla damy ohydy,
Wiejski Tyrsys, wzdychałem do mojej Filidy¹.
Dziwne były jej gesta i misterne wdzięki,
A nim przyszło do szluby i dania mi ręki,
Szliśmy drogą romansów, a czym się uśmiechał,
Czym się skarżył, czy milczał, czy mówił, czy wzdychał,
Wiedziałem, żem niedobrze udawał aktora,
Modna Filis gardziła sercem domatora.
I ja byłbym nią wzgardził; ale punkt honoru,
A czego mi najbardziej żal, ponęta zbioru,
Owe wioski, co z mymi graniczą, dziedziczne,
Te mnie zwiodły, wprawiły w te okowy śliczne.
Przyszło do intercyzy². Punkt pierwszy: że w mieście
Jejmość przy doskonałej francuskiej niewieście,
Co lepiej (bo Francuzka) potrafi ratować,
Będzie mieszkać, ilekroć trafi się chorować.
Punkt drugi: chociaż zdrowa, czas na wsi przesiedzi,
Co zima jednak miasto stołeczne odwiedzi.
Punkt trzeci: będzie miała swój ekwipaż³ własny.
Punkt czwarty: dom się najmie wygodny, nieciasny,
To jest apartamenta paradne dla gości,
Jeden z tyłu dla męża, z przodu dla jejmości.
Punkt piąty: a broń Boże! – Złąłem się. A czego?
„Trafia się – rzekli krewni – że z zdania wspólnego
Albo się węzeł przerwie, albo się rozłączy!”
„Jaki węzeł?” „Małżeński”. Rzekłem: „Ten śmierć kończy”.
Rozśmiali się z wieśniackiej przytomni prostoty.
A tak placąc wolnością niewczesne zaloty,
Po zwyczajnych obrządkach rzecz poprzedzających
Jestem wpisany w bractwo braci żalujących.
Wyjeżdżamy do domu. Jejmość w złych humorach:
Czym pojedziem?” „Karetą”. „A nie na resorach⁴?”
Daliż ja po resory. Szczęściem kasztelanie,
Co karetę angielską sprowadził z zagranic,
Zgrał się co do szeląga. Kupilem. Czas siadać.
Jejmość słaba. Więc podróż musimy odkładać.
Zdrowsza jejmość, zajeżdża angielska kareta.
Siada jejmość, a przy niej suczka faworyta.
Kładą skrzynki, skrzyneczki, woreczki i paczki,
Te od wódek pachnących, tamte od tabaczki,

¹ Tyrsys, Filida – imiona z popularnych romansów idyllicznych

² do intercyzy – do umowy przedślubnej

³ ekwipaż – zaprzęg

⁴ na resorach – karety na resorach były wówczas nowością

Niosą pudło kornetów¹, jakiś kosz na fanty²;
W jednej klatce kanarek, co śpiewa kuranty,
W drugiej sroka, dla ptaków jedzenie w garnuszku,
Dalej kotka z kocięty i mysz na łańcuszku.
Chcę siadać, nie masz miejsca; żeby nie zwlec drogi,
Wziąłem klatkę pod pachę, a suczkę na nogi.
Wyjeżdżamy szczęśliwie, jejmość siedzi smutna,
Ja milczę, sroka tylko wrzeszczy rezolutna.
Przerwała jejmość myśli: „Masz waćpan kucharza?”
„Mam, moje serce”. „A pfe, koncept z kalendarza,
Moje serce! Proszę się tych prostactw oduczyć!”
Zamilkłem. Trudno mówić, a dopieroż mruczyć.
Więc milczę. Jejmość znowu o kucharza pyta.
„Mam, mościa dobrodziejko”. „Masz waćpan stangryta?”
„Wszak nas wiezie”. „To furman. Trzeba od parady
Mieć inszego. Kucharza dla jakiej sąsiady
Możesz waćpan ustąpić”. „Dobry”. „Skąd?” „Poddany”.
„To musi być zapewne nieoszacowany –
Musi dobrze przypiekać reczuski, lazanki,
Do gustu pani wojskiej, panny podstolanki.
Ustąp go waćpan. Przyjmą pana Matyjasza,
Może go i ksiądz pleban użyć do kiermasza,
A pasztetnik?” „Umiał ci i pasztety robić”.
„Wierz mi waćpan, jeżeli mamy się sposobić
Do uczciwego życia, weźże ludzi zgodnych,
Kucharzy cudzoziemców, pasztetników modnych,
Trzeba i cukiernika. Serwis zwierściadlany
Masz waćpan i figurki piękne z porcelany?”
„Nie mam”. „Jak to być może? Ale już rozumiem
I lubo jeszcze trybu wiejskiego nie umiem,
Domyślam się. Na wety zastawiają półki,
Tam w pięknych piramidach krajanki, gomółki,
Tatarskie ziele w cukrze, imbir chiński w miodzie,
Zaś ku większej pociesze razem i wygodzie
W ładunkach bibułowych kmin kandyzowany³,
A na wierzchu toruński piernik pozłacany.
Szkoda mówić, to pięknie, wybornie i grzecznie,
Ale wybac mi waćpan, że się stawię sprzecznie.
Jam niegodna tych parad, takiej wspaniałości”.
Zmilczałem, wolno było żartować jejmości.
Wjeżdżamy już we wrota, spojrziała z karety:
„A pfe, mospanie, parkan, czemu nie sztakiety?”
Wysiadła, a z nią suczka i kotka, i myszka;
Odepchnęła starego szafarza Franciszka,
Łzy mu w oczach stanęły, jam westchnął. W drzwi wchodzi.
„To nasz ksiądz pleban!” „Klaniam”. Zmarszczył się dobrodziej.
„Gdzie sala?” „Tu jadamy”. „Kto widział tak jadać!”
Mała izba, czterdziestu nie może tu siadać.

¹ kornetów – damskich nakryć głowy, bardzo ozdobnych, wykonanych z usztywnionego płótna, muslinu lub koronki

² fanty – tu: drobiazgi

³ w ładunkach bibułowych kmin kandyzowany – tzn. kminek w cukrze podawany w rurkach z bibułki

Aż się wezdrgnął Franciszek, skoro to wyrzekła,
A klucznica natychmiast ze strachu uciekla.
Jam został. Idziem dalej. „To pokój sypialny”.
„A pokój do bawienia?” „Tam, gdzie i jadalny”.
„To być nigdy nie może! A gabinet?” „Dalej.
Ten będzie dla waćpani, a tu będziem spali”.
„Spali? Proszę, mośpanie, do swoich pokojów.
Ja muszę mieć osobne od spania, od strojów,
Od książek, od muzyki, od zabaw prywatnych,
Dla panien pokojowych, dla służebnic płatnych.
A ogród?” „Są kwatery z bukszpanu, ligustru”.
„Wyrzucić! Nie potrzeba przydatnego lustru,
To niemczyzna. Niech będą z cyprysów gaiki,
Mruczące po kamyczkach gdzieniegdzie strumyki,
Tu kiosk, a tu meczecik, holenderskie wanny,
Tu domek pustelnika, tam kościół Dyjanny¹.
Wszystko jak od niechcenia, jakby od igraszki,
Belwederek maleńki, klateczki na ptaszki,
A tu słowik miłośnie szczebiocze do ucha,
Synogarlica jęczy, a gołąbek grucha,
A ja sobie rozmyślam pomiędzy cyprysy
Nad nieszczęściem Pameli albo Heloisy²...”
Uciekłem, jak się jejmość rozpoczęła zżymać,
Już też więcej nie mogłem tych bajek wytrzymać,
Uciekłem. Jejmość w rządy. Pełno w domu wrzawy,
Trzy sztafety w tygodniu poszło do Warszawy,
W dwa tygodnie już domu i poznać nie można,
Jejmość w planty³ obfita, a w dzielach przemożna,
Z stołowej izby balki⁴ wyrzuciwszy stare,
Dała sufit, a na nim Wenery ofiarę⁵.
Już alkowa złocona w sypialnym pokoju,
Gipsem wymarmurzony gabinet⁶ od stroju.
Poszły słoiki z apteczki, poszły konfitury,
A nowym dziełem kunsztu i architektury
Z pólek szafy mahoni⁷, w nich książek bez liku,
A wszystko po francusku: globus na stoliku,
Buduar⁸ szklni się złotem, pełno porcelany,
Stoliki marmurowe, zwierściadlane ściany.
Zgoła przeszedł mój domek warszawskie pałace,
A ja w kącie nieborak, jak płacę, tak płacę.
To mniejsza, lecz gdy hurmem zjechali się goście,
Wykwintne kawalery i modne imoście,
Bał, maszki⁹, trąby, kotły, gromadna muzyka,
Pan szambelan za zdrowie jejmości wykrzyka,

¹ kościół Dyjanny – „Świątynia Diany”

² Pameli albo Heloisy – tj. bohaterki powieści sentymentalnych Richardsona i Rousseau

³ w planty – w plany

⁴ balki – belki stropowe

⁵ dała sufit, a na nim Wenery ofiarę – malowidła sufitowe

⁶ gipsem wymarmurzony gabinet – sztukateria gipsowa imitująca marmur

⁷ z pólek szafy mahoni – z szaf mahoniowych, które zastąpiły półki apteczki

⁸ buduar – wytwornie urządzone pokój pani domu służący do odpoczynku

⁹ maszki – maski

Pan adiutant wypija moje stare wino,
 A jejmość w kącie szepcząc z panią starościna,
 Kiedy ja się uwijam jako jaki sługa,
 Coraz na mnie pogląda, śmieje się i mruga.
 Po wieczerzy fejerwerk. Goście patrzą z sali;
 Wpadł szmermel¹ między gumna, stodoła się pali.
 Ja wybiegam, ja gaszę, ratuję i płaczę,
 A tu brzmią coraz głośniejsze na wiwat trębaczce.
 Powracam zmordowany od pogorzeliska,
 Nowe żarty, przymówki, nowe pośmiewiska.
 Siedzą goście, a coraz więcej ich przybywa,
 Przekładam zbyt ni ekspens, jejmość zapalczywa
 Z swoimi czterema wsiami odzywa się dwornie.
 „I osiem nie wystarczy” – przekładam pokornie.
 „To się wróćmy do miasta”. Zezwoliłem, jedziem;
 Już tu od kilku niedziel zbyt kujem² i siedziem.
 Już... ale dobrze mi tak, choć frasunek bodzie,
 Cóż mam czynić? Próżny żal, jak mówią, po szkodzie”.

Polecenia

1. Określ, w jakiej formie została napisana satyra *Żona modna*.
2. Scharakteryzuj tytułową bohaterkę. Sporządź notatkę w zeszycie.
3. Znajdź przykłady potwierdzające, że bohaterka satyry ulega bezkrytycznie modzie z Francji. Jakie konsekwencje przynosi taka postawa?
4. Zaprezentuj wizerunek małżeństwa przedstawiony w tym utworze.
5. Wyjaśnij, kto i w jaki sposób został skrytykowany w satyrze *Żona modna*.

PROJEKT

Przekształćcie tekst satyry w scenkę kabaretową. W wybranym zespole przygotujcie inscenizację na podstawie waszego scenariusza opartego na satyrze Krasickiego.

Ważna informacja

Francuska moda

Cała XVIII-wieczna Europa próbowała naśladować francuską modę, która kojarzyła się z dworskim stylem życia. Damy – królowe nowej kultury salonowej – rano przyjmowały w negligżu, czyli półubiorze, następnie poruszały się po domu w dezabilkach (wygodnych sukniach z luźnych materiałów, zwykle białych), wychodziły z domu w spódnicach i żakietach, a wczesnym popołudniem przebierały się w suknie paradne. Krój modnej sukni oraz gorset akcentowały biust, wąską talię (im węższa, tym wyższa pozycja społeczna) i rozłożyste biodra. Efekt szerokich bioder uzyskiwano dzięki rogówce – owalnemu stelazowi, na którym rozpinano materię.

francuska moda

¹ szmermel – raca

² zbyt kujem – bawimy się, figlujemy, pokazujemy

Ówczesne piękne pantofelki (atłasowe, jedwabne, na obcasiku) były prawdziwymi narzędziami tortur. Metalową listwę usztywniającą podeszwę na podbiciu wynaleziono dopiero w XX wieku. Do tego czasu cały ciężar ciała spoczywał na palcach, straszliwie ściśniętych w wąskim czubku. W kształcie buta nie rozróżniano prawej i lewej stopy.

Modne były wszelkie dodatki: wstążki, kokardy, tiule, sztuczne kwiaty. Chętnie noszono bransolety z pereł, symetryczne na obu przegubach dłoni. Twarze pokrywano bielidłem, a kunsztowne fryzury lub peruki – pudrem. Nierzadko fryzury dekorowano żywymi kwiatami, które – aby nie więdły – umieszczano we flakonikach ukrytych we fryzurze. dopełnieniem stroju damy był wachlarz.

François Boucher (1703–1770), *Markiza de Pompadour* (czyt. pompadur)

Ignacy Krasicki

Pijaństwo

„Skąd idziesz?” – „Ledwo chodzę”. – „Słabyś?” – „I jak jeszcze.
Wszak wiesz, że się ja nigdy zbyt nie pieszczę,
Ale mi zbyt dokucza ból głowy okrutny”.
– „Pewnieś wczoraj był wesół, dlategoś dziś smutny.
Przejdzie ból, powiedzże mi, proszę, jak to było?
Po smacznym, mówią, kąsku i wodę pić miło”.
– „Oj, niemiło, mój bracie! Bogdaj z tym przysłowiem
Przepadł, co go wymyślił. Jak było, opowiem.
Upilem się onegdaj dla imienin żony;
Nie żał mi tego było. Dzień ten obchodzony
Musiał być uroczysty. Dobrego sąsiada
Nieźle czasem podpoić; jejmość była rada,
Wina mieliśmy dosyć, a że dobre było,
Cieszyliśmy się pięknie i nieźle się pilo.
Trwała uczta do świtu. W południe się budzę,
Cięży głowa jak ołów, krztuszę się i nudzę¹.
Jejmość radzi herbatę, lecz to trunek mdlący.
Jakoś koło apteczki przeszedłem niechcący,
Hanyżek² mnie zaleciał, trochę nie zawadzi.

¹ nudzę – mam nudności

² hanyżek – wódka anyżowa

Napilem się więc trochę, aczej¹ to poradzi:
Nudno przecie. Ja znowu, już mi różniej było,
Wtem dwóch z uczty wczorajszej kompanów przybyło.
Jakże nie poczęstować, gdy kto w dom przychodzi?
Jak częstować, a nie pić? I to się nie godzi.
Więc ja znowu do wódki, wypilem niechcący:
*Omne trinum perfectum*², choć trunek gorący
Dobry jest na żołądek. Jakoż w punkcie³ zdrowy,
Ustały i nudności, ustał i ból głowy.
Zdrów i wesół wychodzę z moimi kompani:
W tym obiad zastaliśmy już przygotowany.
Siadamy. Chwali trzeźwość pan Jędrzej, my za nim,
Bogdaj to wstrzemięźliwość, pijatykę ganim,
A tymczasem butelka nietykana stoi.
Pan Wojciech, co się bardzo niestrawności boi,
Po szynce, cośmy jedli, trochę wina radzi:
Kieliszek jeden, drugi zdrowiu nie zawadzi.
A zwłaszcza kiedy wino wytrawione, czyste,
Przestajem na takowe prawdy oczywiste.
Idą zatem dyskursa tonem statystycznym⁴
O miłości ojczyzny, o dobru publicznym,
O wspaniałych projektach, mężnym animuszu,
Kopiem góry⁵ dla srebra i złota w Olkuszu,
Odbieramy Inflanty i państwa multańskie⁶,
Liczymy owe sumy neapolitańskie⁷,
Reformujemy państwo, wojny nowe zwodzimy,
Tych bijem wstępny bojem⁸, z tamtymi się godzimy –
A butelka nieznacznie jakoś się wysusza.
Przyszła druga; a gdy nas żarliwość porusza,
Pełni pociech, że wszyscy przeciwnicy legli,
Trzeciej, czwartej i piątej aniśmy postrzegli.
Poszła szósta i siódma, za nimi dziesiąta.
Naówczas, gdy nas miłość ojczyzny zaprzęta,
Pan Jędrzej, przypomniawszy żurawińskie klęski⁹,
Nuż w płacz nad królem Janem. „Król Jan był zwycięski!
– Krzyczy Wojciech. – Nieprawda!” A pan Jędrzej płacze.
Ja gdy ich chcę pogodzić i rzeczy tłumaczyć,
Pan Wojciech mi przymówił: „Słyszysz waść” – mi rzecze.
„Jak to waść! Nauczę cię rozumu, człowiecze”.
On do mnie, ja do niego, rwiemy się zajadli,
Trzyma Jędrzej, na wrzaski służący przypadli;

¹ aczej – a może, nuż

² *Omne trinum perfectum* – łac. przysłowie: Każda trójca tworzy doskonałość

³ w punkcie – natychmiast

⁴ tonem statystycznym – tonem wzorowanym na statystach, tj. mężach stanu

⁵ góry – kopalnie

⁶ państwa multańskie – tj. Mołdawia i Wołoszczyzna

⁷ sumy neapolitańskie – 430 tys. dukatów neapolitańskich pożyczonych przez Bonę królowi hiszpańskiemu Filipowi II i nigdy nie odzyskanych

⁸ wstępny bojem – w pierwszym starciu

⁹ żurawińskie klęski – traktat zawarty z Turkami przez Jana Sobieskiego w Żurawnie w 1676 r. oddawał Turcji znaczną część ziem ukraińskich

Nie wiem, jak tam skończyli zwadę naszą wielką,
Ale to wiem i czuję, że wziął w łeb butelkę.
Bogdaj w piekło przypadło obrzydłe pijaństwo!
Cóż w nim? Tylko niezdrowie, zwady, grubiaństwo.
Oto profit¹: nudności i guzy, i plastry”.
– „Dobrze mówisz, podlej to zabawa halastry,
Brzydzi się nim człek prawy, jako rzeczą sprośną.
Z niego zwady, obmowy nieprzystojne rosą,
Pamięć się przez nie traci, rozumu użycie,
Zdrowie się nadweręża i ukraca życie.
Patrz na człeka, którego ujęła moc trunku,
Człowiekiem jest z pozoru, lecz w zwierząt gatunku
Godzien się mieścić, kiedy rozsądek zaleje
I w kontr naturze² postać bydlęcą przywdzieje.
Jeśli niebios zdarzenie wino ludziom dało
Na to, aby użyciem swoim orzeźwiało,
Użycie darów bożych powinno być w mierze.
Zawstydzają pijanice nierozumne zwierzę,
Potępiają bydlęta niewstrzymalność naszą,
Trunkiem według potrzeby gdy pragnienie gaszą,
Nie biorą nad potrzebę. Człek, co nimi gardzi,
Gorzej od nich gdy działa, podlejszy tym bardziej.
Mniejsza guzy i plastry, to zapłata zbrodni.
Większej kary, obelgi takowi są godni,
Co w dzikim zaślepieniu występni i zdroźni,
Rozum, który człowieka od bydlęcia różni,
Śmiać za ładą przyczyną przytępiać lub tracić.
Jakiż zysk taką szkodę potrafi zapłacić?
Jaka korzyść tak wielką utratę nadgrodzi?
Zła to radość, mój bracie, po której żal chodzi.
Ci, co się na takowe nie udają zbytki,
Patrz, jakie swej trzeźwości odnoszą pożytki:
Zdrowie czerstwe, myśl u nich wesółą i wolną,
Moc i rażność niezwykła i do pracy zdolna,
Majątność w dobrym stanie, gospodarstwo rządne,
Dostatek na wydatki potrzebne, rozsądne.
Te są wstrzemięźliwości zaszczyty, pobudki,
Te są”. – „Bądź zdrow!” – „Gdzie idziesz?” – „Napiję się wódki”.

Polecenia

1. Określ, jak jest zbudowana satyra *Pijaństwo*.
2. Zaprezentuj, jak Krasicki wyjaśnia mechanizm powstawania nałogu.
3. Wyjaśnij, dlaczego – zdaniem jednego z bohaterów – picie wódki jest naganne.
4. Podaj przykłady komizmu sytuacyjnego.
5. Zinterpretuj pointę utworu. Jak należy rozumieć finał spotkania?
6. W satyrze *Pijaństwo* zostały poddane krytyce typowe dla szlacheckiej mentalności wady: brak umiaru, lekceważenie pouczeń, awanturnictwo, fasadowy patriotyzm, tłumaczenie pijaństwa w sposób pozornie racjonalny. Zanotuj przy każdej z tych cech cytaty zaczerpnięte z utworu, który dowodzi jej obecności w tekście. Polecenie wykonaj w zeszycie.

¹ profit – korzyść, zysk

² w kontr naturze – przeciwko naturze, sprzeczne z naturą

7. Do podanych rzeczowników w miejscowniku liczby pojedynczej dopisz ich formy w celowniku liczby mnogiej: *satyrę, krytykę, radę, naukę, przywarę*. Następnie napisz krótką notatkę o utworze *Pijaństwo*. Wykorzystaj co najmniej trzy z powyższych wyrazów (w liczbie pojedynczej lub mnogiej).

Bronisław Abramowicz (1837–1912), *Uczta u Wierzyńki*

Polecenia

Przeczytaj jeszcze raz wszystkie satyry Ignacego Krasickiego. Zbierz wnioski z dotychczasowych analiz i interpretacji, a następnie wykonaj polecenia.

1. Wymień tematy podejmowane przez poetę w satyrach. W jaki sposób utwory te realizują zadania stawiane przed literaturą oświecenia? Swoją odpowiedź potwierdź odpowiednimi fragmentami utworów.
2. Na podstawie wybranych satyr omów krytykowane i ośmieszane przez Krasickiego wady Polaków.
3. Wskaż pozytywne wzorce osobowe obecne w satyrach.
- 4*. Rozważ, w jakim stopniu zobrazowane w satyrach postawy odzwierciedlają poglądy samego poety.
5. Rozważ, na ile utwory Krasickiego zachowały aktualność. Sporządź na ten temat notatkę w zeszycie.

Satyra dzisiaj

W czasach oświecenia satyra była gatunkiem niezwykle popularnym, świetnie bowiem realizowała dydaktyczne zadania literatury – służyła walce o poprawę społeczeństwa, miała wykorzeniać złe nawyki oraz zmieniać ludzką mentalność.

Dziś już właściwie satyra nie istnieje (w takim kształcie, w jakim pojawiła się w oświeceniu). Nadal jednak powstają utwory satyryczne – teksty krytykujące współczesność, piętnujące tak powszechne w naszym świecie, przybierające różne postaci, zło. Teksty te reprezentują różne rodzaje i gatunki literackie.

W przeciwieństwie do autorów oświeceniowych, współcześni twórcy rezygnują z symboli, alegorii i aluzji, nazywają zjawiska po imieniu, wyszydzą konkretne przywary i przejawy głupoty, drwią z marnotrawstwa, korupcji i ulegania modom.

współczesna satyra

Szlacheckie obyczaje w *Opisie obyczajów* Jędrzeja Kitowicza

staropolskie obyczaje
według Kitowicza

Wnikliwy opis staropolskiej obyczajowości możemy odnaleźć w dziele XVIII-wiecznego polskiego kronikarza **Jędrzeja Kitowicza**. Jego wszechstronna praca ***Opis obyczajów za panowania Augusta III*** przenosi czytelnika do Polski czasów wskazanych w tytule. Kitowicz dokładnie, wnikliwie i ze staropolską skłonnością do nadużywania łaciny opisuje poszczególne dziedziny życia: religijność, wychowanie dzieci i młodzieży, stan duchowny i żołnierski, a przede wszystkim obyczajowość obowiązującą w dworach szlacheckich. Zwraca uwagę na to, co ówczesny Polak jadł, jak się bawił, w jaki sposób objawiała się jego pobożność, czym zajmował się na co dzień i od święta. Dzieło Kitowicza to rozległa analiza ówczesnej obyczajowości napisana z pewną dozą krytycyzmu, chociaż nie taki cel przyświecał autorowi. Celem Ignacego Krasickiego piszącego satyrę było ukazanie demoralizacji i moralnego upadku społeczności szlacheckiej, Kitowicz natomiast ukazuje mechanizm funkcjonowania tej społeczności, staje się dla czytelnika przewodnikiem po pasjonującym świecie kultury staropolskiej. Kulturowe czasy saskie przedstawia według wyznaczonego planu, z zachowaniem porządku tematycznego, a jego tekst łączy w sobie cechy gawędy szlacheckiej i pamiętnika. Praca Kitowicza pozostała nieukończona, a jej pierwsze wydanie ukazało się w Poznaniu w latach 1840–1841.

Jędrzej Kitowicz (1728–1804)

Był polskim historykiem i pamiętnikarzem, brał udział w konfederacji barskiej. Jego najbardziej znanym dziełem jest *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, stanowiący syntezę obyczajowości czasów saskich. Jego prace stanowią obfite źródło wiedzy o kulturze i obyczajowości czasów, w których żył. Do dzieł Kitowicza sięgali późniejsi twórcy zarówno utworów literackich osadzających wydarzenia w XVII i XVIII wieku, jak i filmów ukazujących czasy staropolskie.

Jędrzej Kitowicz

Opis obyczajów za panowania Augusta III

Do Czytelnika

Lubo nic masz nic nowego pod słońcem, jako powiedział Salomon, jednakowoż rzeczy na świecie, odmieniając się ustawicznie według przepisane go im od Stwórcy prawa i za kolejną jedne po drugich następując, nowymi być się zdają, chociaż już dawniej były. A że ludzie pospolicie lubią nowe rzeczy bardziej niż stare, nowymi zaś są wszystkie dawne dla tych, którzy ich nie widzieli, przeto, chcąc dogodzić powszechnemu gustowi, umyśliłem dawniejsze obyczaje polskie, jakie zaznałem za panowania Augusta III i następnie panującego po nim Stanisława Augusta, wystawić potomności w dwóch osobnych opisaniach. Ci, co przed nami żyli stem¹ lat prędzej, jak czytamy z dziejów dawnych, wcale² byli odmiennych od naszych obyczajów. Sama nawet postać dawnych Polaków odmienna dużo była od dzisiejszych, co się dosyć doskonale ukazuje w portretach i posągach staroświeckich. Ci, co po nas nastąpią za lat sto Polacy, pewnie się od nas dzisiaj żyjących tak będą różnili, jak się my różniemy od dawniejszych. Niechże potomność, dla której to piszę, przegląda się w dawniejszych i nowszych obyczajach, z dobrych niechaj wzór bierze, złych niechaj się wystrzega. Za omyłki w pisaniu przepraszam mojego Czytelnika. Jeżeli będę miał czas, poprawić ich zechcę. Jeżeli nie będę, wybaczyć mi raczy.

Polecenia

1. Jaki cel stawia sobie autor *Opisu obyczajów*?
2. W jaki sposób traktuje swojego odbiorcę? Co o tym świadczy?
3. Do jakich refleksji na temat zmienności obyczajów skłania wstęp skierowany do czytelnika?

¹ stem – sto

² wcale – zupełnie

O szkołach publicznych

Przekrzesanych¹ w szkole parochialnej² w pierwszych rudymentach³ łaciny oddawano do szkół publicznych, jezuickich lub pijarskich, które po wszystkich miastach, w których się znajdowały, były tak liczne, że się w niektórych po tysiącu studenta znajdowało. Wszyscy mieszcianie i szlachta, i panowie najwięksi oddawali dzieci swoje do szkół; edukacja i karność dla wszystkich była równa, bez względu na panicza i chudego pacholka⁴, na szlachcica i mieszczańka albo chłopka. Paniczowie, co do szkolnych obowiązków z najchudszyimi zrównani, mieli jednak tę dla siebie preferencją, że zasiadali w szkole pierwsze ławy; chyba że się źle uczył, to poszedł *ad scamnum asinorum*⁵. Była to ława przy piecu, tak nazwana dla tych, którzy się uczyć nie chcieli; a jeżeli i taka degradacja nie pomagała gnuśnemu, wdziewano mu na głowę słomianą koronę; na ostatni zaś bodziec do nauki oprowadzano go w takiej koronie po wszystkich szkołach, wołając za nim: *Asinus asinorum in saecula saeculorum*⁶. Do której ostatniej a nieznośnej hańby ledwo kiedy przychodziło, bo jeżeli który doszedł korony słomianej, już się tak pocił i mozolił z książką wszystkimi siłami, że do oprowadzenia nie przyszedł i wkrótce się z ławicy oślej wydobył, abdykowawszy słomianą koronę kołkowi, na którym ona zawsze wisiała, wiele razy głowy do niej nie było. Zapatrywali się na nią leniwi do nauki jak na straszidło, chętni zaś jak na figiel dla śmiechu wymyślony. [...]

Pierwsi pijarowie⁷ jakoś około roku 1749 czyli trochę wyżej odważyli się wydrukować w jednym kalendarzyku politycznym niektóre kawałki z Kopernika, dowodzące, że się ziemia obraca, a słońce stoi. Czego ledwo dostrzegli jezuici, nie omieszali i swoich rozumów, co ich tylko mieli najbystrzejszych, użyć przeciwko pijarom, ciężkim przeciwnikom swoim, ale też inne zakony przeciw nim porzucić o takową *hypothesim*⁸, czyli zdanie dawnej nauce przeciwne. Rozruch ten po szkołach był na kształt pospolitego ruszenia przeciwko pijarom; wydawali książki zbijające takową opinią, zapraszali pijarów na dysputy i najwięcej z tej materii pijarom dokuczyć usiłowali. Ci atoli, coraz nowy jaki kawałek wyrwawszy z teraźniejszych wodzów filozoficznych: Kopernika, Kartezjusza, Newtona, Leibniza, dowodzili tego, że wszystkie szkoły przyjęły [...] naukę [...], według której ziemia się obraca koło słońca, nie słońce około ziemi, tak jak pieczenia obraca się koło ognia, nie ogień koło pieczeni. Koloru nie masz żadnego w rzeczach, tylko te barwy, które na nich widzimy: białe, czarne, zielone, czerwone, żółte etc., sprawuje temperament oczu i światła, czego jest wielkim dowodem jabłko na przykład, w dzień zielone, które to samo przy świecach wydaje się granatowe; że ból, świerzbienie i inne czucia nie mają swego placu w ciele, tylko w duszy, ponieważ ciało bez duszy nic nie czuje.

Polecenia

1. Co było głównym celem edukacji w czasach opisywanych przez autora?
2. Cemu służy dokładny opis traktowania nieuków?
3. Jaką wiedzę o świecie dysponuje Kitowicz? Jaki jest jego stosunek do teorii Kopernika?
4. Nazwij środki językowe służące dokładnemu przedstawieniu opisywanych zjawisk.
5. Cemu służy porównanie do pieczeni i różna w ostatniej części tekstu?

O potrawach staroświeckich

W pierwszym zwyczaju staroświeckim, na początku panowania Augusta III jeszcze trwającym, nie było zbyt wykwintnych potraw. Rosół, barszcz, sztuka mięsa, bigos z kapustą, z różnego mięsiwa kawalcami, kielbasą i słoniną, drobno pokrajanymi i z kapustą kwaśną pomieszczanymi, i nazywano to bigosem hultajskim; dalej gęś gotowana z śmietaną i z grzybkami suszonymi, w kostkę drobną pokrajanymi, kaszą perłową zasypana; gęś czarna, którą u pomniejszych panów zaprawiano tak: ku-

¹ przekrzesanych – wstępnie przygotowanych

² parochialna – parafialna

³ rudymen – początek lub podstawa czegoś

⁴ chudy pacholek – golec, człowiek niezamożny

⁵ poszedł *ad scamnum asinorum* – poszedł na ośłą ławkę

⁶ *Asinus asinorum in saecula saeculorum* – osioł nad osłami na wieki wieków

⁷ pijarowie – zakonnicy ze zgromadzenia pijarów, czyli Zakonu Szkół Pobożnych

⁸ *hypothesim* – hipoteza

charz upalił wiecheć domy na węgiel, w niedostatku czystej z bota czasem naprędce wyjęty, przydał do tego łyżkę lub więcej miodu praśnego, przylał podług potrzeby jakiego octu mocnego, zmieszał z ową słomą spaloną, zasypał pieprzem i imbierem, a zatem stała się gęś czarna, potrawa dobrze wzięta owych czasów i podczas największych bankietów używana. Nicht mi nie zada, iż taką przyprawę słomianą zmyśliłem na wyszydzenie staroświecczyny, kiedy sobie wspomni na tarnosolis¹, płatki, których po dziś dzień kucharze do farbowania galaret i cukiernicy do farbowania cukrów używają; wszak te płatki są to zdziery starych koszul i pluder, które gaciami zowią, płóciennych; jeżeli mi nie wierzy, niech sobie ich każe dać funt w korzennym sklepie, znajdzie między tymi płatkami kołnierze od koszul i paski od gaci. Jeżeli powie, że te płatki, nim poszły do farby, wprzód musiały być czysto wyprane, to też uważać powinien, że ogień, którym stoma do gęsi była palona, bardziej wyczyszczał wszelkie brudy niż woda płatki.

O potrawach nowomodnych

Skoro się nacisnęło do Polski kucharzów Francuzów i rodacy wydoskonaliли się w kucharstwie, zniknęły potrawy naturalne, a nastąpiły na ich miejsce jak najwykwintniejsze, jako to: zupy rumiane, zupy białe, rosóły delikatne, potrawy z mięsów rozmaitych komponowane, pasztety przewyborne. Zaprawy nie wystarczały z korzennych sklepów; brano z aptek spirytusy, esencje i olejki drogie, zapachu i smaku przydające i apetyt rozdrażniające. Gęś czarna wyszła z mody; nie dawano jej, chyba na obiadach pogrzebowych albo w partykularnych² domach; a gdy się kędy na stole pokazała, kolor jej dawano nie ze słomy palonej, ale z miodownika, dodawszy do niego cytryn zamiast octu, cukru, goździków. Miód praśny powszechnie ze wszystkich kuchniów pańskich i szlachty mającej został wywołany, na jego miejsce nastąpił cukier. Cytryny były już powszednie i gdzie przedtem nadrabiano octem, tam potem robiono kwasy z cytryn, a jeżeli dla oszczędności przymieszowano octu, to samego winnego, i to w małej kwocie. Żaden kucharz nie miał się już za dobrego, jeżeli musiał gotować bez cytryny.

Polecenie

Porównaj podany fragment dzieła Kitowicza z satyrami Ignacego Krasickiego i wskaż, w czym dostrzegasz podobieństwa, a w czym różnice.

O zapustach i kuligach

[...] Tak na kuligu, jako też i bez niego, w kuse dni zapustne (tak albowiem nazywano ostatnie trzy dni zapustne) przestrajali się i przekształcali w różne figury: mężczyźni za Żydów, za Cyganów, za olejkarzów, za chłopów, za dziadów, niewiasty podobnie za Żydówki, za Cyganki, za wiejskie kobiety i dziewczki, udając mowę i gestami takie osoby, jakich postać na siebie brali; w ostatni zaś wtorek jeden z między kompanii ubrał się za księdza, włożywszy na suknie zamiast komży koszulę, a zamiast stuły pas na szyi zawiesiwszy, stanął w kącie pokoju na stolku, kobiercem do ściany przybitym w pół pasa zasłoniony, wydając się jak w ambonie; miał kazanie z jakiej śmiesznej materii; i to było już po skończonych tańcach na kształt pożegnania zapustnego.

Po wieczerzy mięsnej w ostatni wtorek dawali około godziny dwunastej północnej mleko, jajca i śledzie, przegrawając niejako tymi potrawami następującemu postowi i niby po stopniach od mięsa przez nabiał do niego przystępując. Ta maślana kolacja zwała się podkurek; była wszędzie w używaniu tak w wielkich domach, jako też w małych.

Po wielkich miastach w Śtepną Środę³ czeladź jakiego cechu, poubierawszy się za dziadów i Cyganów, a jednego z między siebie ustroiwszy za niedźwiedzia, czarnym kozuchem, futrem na wierszach wywróconym, okrytego i około nóg czysto jak niedźwiedź poobwiązywanego, wodzili od domu do domu, różnych figlów z nim dokazując, którymi grosze i trunki z pospólstwa, chciwego na takie widoki, wyludzali. Inni znowu, spory kłoc do łańcucha przyprawiwszy, chwyтали dziewczki służebne; złapaną wprzęgali do pomienionego kłoca, przymuszając do ciągnięcia póty od domu do domu, póki

¹ tarnosolis – płatki kolorowego płótna używane do barwienia potraw

² partykularny – tu: prywatny

³ Śtepną Środą – Środa Popielcowa (pierwszy dzień Wielkiego Postu)

innej nie złapali dla uwolnienia pierwszej. Początek tej swawoli wziął się od zalotnika wzgardzonego i stał się powszechną karą na dziewczki dorosłe, które za mąż nie poszły [...].

Podobne swawole praktykowały się i po wsiach między parobkami i dziewczkami; ale najwięcej na wsiach w ostatni wtorek bywało we zwyczaju obnoszenie po chałupach przez parobczaków kurka drewnianego na dwóch kółkach małych z dyszlem, czyli raczej kijem, osadzonego, na którego kurka, jakby na prawdziwego koguta, dziewczek i gospodyniów zapraszali, a te rozumiejące tę ceremonię dawały im ser, masło, szperki, kielbasy, jajca, z czego w samej rzeczy mogli zrobić ucztę nie lada jaką, przykupiwszy do tego gorzalki i piwa, bez czego się nie obeszło.

Zaś przy kościołach w Stępną Środę po miastach chłopcy, studencikowie, czatowali na wchodzącą do kościoła białą pleć, której przypinali na plecach kurze nogi, skorupy od jajec, indycze szyje, rury wołowe i inne tym podobne materklasy¹; tak zaś to sprawnie robili, że tego osoba dostająca nie czuła, bo to plugastwo było uwiązane na sznurku lub nici, do końca której była przyprowadzona szpilka zakrzywiona jak wędka, więc chłopiec do takich figlów wyćwiczony byle się dotchnął ową szpilką sukni, wraz i figla na osobie zawiesił. A ta ni o czym nie wiedząc, pięknie przybraną i wiele razy będącą dystyngwowaną, postępowała w kościół z dobrą miną, gdy tymczasem wiszącym na plecach kawalcem pustym głowom śmiech z siebie czyniła, którym się i sama, na koniec od kogo roztropnego uwolniona od wisielca, zarumienić musiała.

Polecenia

1. Opisz współczesnym językiem zabawy, którym oddawali się mieszkańcy dawnej Polski w czasie karnawału.
2. Zwróć uwagę na różnice między językiem XVIII-wiecznego gawędziarza a współczesnym. Wyjaśnij, jakie odmienności są szczególnie widoczne. Weź pod uwagę różne obszary języka: fonetykę, słownictwo, fleksję i składnię.

PODSUMOWANIE LEKCJI

1. Ignacy Krasicki to najwybitniejszy twórca polskiego oświecenia. s. 52
2. Najbardziej znane dzieła poety to bajki, satyry i poematy heroikomiczne. s. 52
3. Satyry Krasickiego – *Żona modna*, *Pijaństwo*, *Do króla* – są próbą ośmieszenia najbardziej dotkliwych dla ówczesnego polskiego państwa wad społecznych, między innymi kosmopolityzmu i biernego naśladowania cudzoziemszczyzny, nadużywania alkoholu, awanturnictwa i skłonności do anarchii, lekceważenia władzy królewskiej, niechęci do rozwoju intelektualnego i obskurantyzmu (zacofania) myślowego. s. 53
- 4*. Obyczajowość drugiej połowy XVII wieku scharakteryzował pamiętnikarz tego czasu, Jędrzej Kitowicz w swoim dziele *Opis obyczajów za panowania króla Augusta III*. s. 68

¹ materklasy – nieużywane przedmioty, rupiecie, graty

5. *Monachomachia*, czyli poemat heroikomiczny

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz gatunek literacki o rodowodzie antycznym – poemat heroikomiczny – i ustalisz jego cechy gatunkowe;
- przeczytasz fragmenty poematu heroikomicznego *Monachomachia*;
- scharakteryzujesz bohaterów poematu.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie poznane fragmenty *Iliady* Homera. Wypisz w zeszycie cechy eposu homeryckiego. Zapoznaj się z definicją parodii.
- Przypomnij sobie, kogo i w jaki sposób krytykował Krasicki w bajkach i satyrach.

Monachomachia
jako poemat
heroikomiczny

Monachomachia powstała prawdopodobnie w Berlinie (według legendy w poczdamskim apartamencie Woltera). Została wydana anonimowo, mimo protestów autora, w 1778 roku w Lipsku.

Wojna mnichów to poemat heroikomiczny zbudowany z sześciu pieśni, opowiadający o sporze między dwoma zakonami w prowincjonalnym miasteczku, którego jakoś stanowią trzy karczmy, bram cztery ułomki, klasztorów dziewięć i gdzieś tam domki. Mnisi wiedzą wygodny żywot polegający głównie na spaniu i piciu. Odczuwają jednak ambitną potrzebę potwierdzenia wyższości jednego zgromadzenia nad drugim. Spór pomiędzy dominikanami i karmelitami rozpoczął się od poważnej dysputy teologicznej, ale ponieważ przedstawiciele obu stron nie są zbyt mocni w formułowaniu argumentów natury filozoficznej – za to biegli w sprawach bardziej przyziemnych – cały konflikt zakończył się wojną – bijatyką na pięści, księgi i kufle.

krytyka wad
duchowieństwa

Ważna informacja

Poemata heroikomiczny

Gatunek ten znany był już w starożytności. Z V w. p.n.e. pochodzi *Batrachomyomachia*, grecki utwór poetycki opisujący bitwę toczoną przez żaby i myszy. Przenośnie oznacza dziś burzę w szklance wody, wiele hałasu o nic. *Batrachomyomachia* była pod wieloma względami parodią *Iliady* Homera. Poemata heroikomiczne parodiują bowiem epos rycerski. Parodia ta polega na wpisaniu błahej i śmiesznej treści w wielką epicką formę. Zderzenie „wysokiej” formy dzieła i „niskiej” treści daje efekt komiczny.

Efekt parodystyczny stał się w rękach Krasickiego narzędziem satyry wymierzonej w zakony zebrzące – będące wówczas ostoją głupoty, nieuctwa, nieróbstwa i pijaństwa.

Cechy gatunkowe poematu heroikomicznego:

- łączenie błahego tematu z podniosłym, patetycznym stylem
- umieszczanie wydarzeń na dwóch płaszczyznach: boskiej i ludzkiej
- rozpoczynanie utworu inwokacją informującą o temacie opowieści
- obecność porównań homeryckich

Dzieło Krasickiego wywołało burzę (biskup ośmieszył duchowieństwo!), a rozpoznany autor został skłoniony do rewizji swoich sądów. Krasicki w odpowiedzi opublikował *Antymonachomachię* (1780) – poemat, który miał stanowić odwołanie zarzutów, w istocie jednak je potwierdził, kpiąc z mnichów i ich obrońców.

*Jeśli potwarz, sama pełznąć zwykła;
Jeżeli prawda, poprawcie się!*

Antymonachomachia, Pieśń szósta

Ignacy Krasicki

Monachomachia

Nie wszystko złoto, co się świeci z góry,
Ani ten śmiały, co się zwierchnie¹ sroży²:
Zewnętrzna postać nie czyni natury,
Serce, nie odzież, ośmiela lub trwoży.
Dzierżały³ miejsca szyszaków⁴ kaptury,
Nieraz rycerzem bywał sługa boży;
Wkrada się zjadłość⁵ i w kąty spokojne –
Taką ja śpiewać przedsięwzięłem wojnę.

Wojnę domową śpiewam więc i głoszę,
Wojnę okrutną, bez broni, bez miecza,
Rycerzów bosych i nagich po trosze;
Samo ich tylko męstwo ubezpiecza –
Wojnę mnichowską... Nie śmieście się, proszę:
Godna litości ułomność człowiecza!
Śmieście się wreszcie, mimo wasze śmiechy
Przecież ja powiem, co robiły mnichy.

W mieście, którego nazwiska nie powiem,
Nic to albowiem do rzeczy nie przyda,
W mieście, ponieważ zbiór pustek tak zowiem,
W godnem siedlisku i chłopa, i Żyda,
W mieście – gród, ziemstwo trzymało albowiem
Stare zamczysko, pustoty ohyda –
Były trzy karczmy, bram cztery ułamki,
Klasztorów dziewięć i gdzieniegdzie domki.

W tej zawołanej⁶ ziemiańskiej stolicy
Wielebne głupstwo od wieków siedziało;
Pod starożytnem schronieniem świątnicy
Prawych czcicieli swoich utuczało. [...]

Ta, która nasze padoly przebiega
I samym tylko nieszczęściem się pasie,
Jędza Niezgody⁷, co Parysa-zbiega
Znalazła niegdyś na górnym Idasie,

¹ *zwierzchnie* – na zewnątrz, na wierzchu

² *sroży* – złości się, gniewa, grozi

³ *dzierżały* – trzymały, władały, tu: zajmowały

⁴ *szyszak* – część zbroi, nakrycie głowy w kształcie stożka, hełm bojowy

⁵ *zjadłość* – zajądłość, uparte występowanie przeciwko czemuś, nieustępliwość

⁶ *zawołanej* – głośnej, znanej, popularnej (tu: ironicznie)

⁷ *Eris* – grecka bogini niezgody

Słodki raj mnichów gdy w locie postrzega,
Jęknęła z złości i zatrzymała się.
Widząc fortunny los spokojnych mężów
Świsnęły żądla najeżonych węzów. [...]

Wtenczas, nie mogąc znieść tego rozruchu,
Ojciec Hilary obudzić się raczył.
Wtenczas ksiądz przeor, porwawszy się z puchu,
Pierwszy raz w życiu Jutrzenkę¹ obaczył.
Klął ojciec doktor czulość swego słuchu.
Wstał i widokiem swym ojców uraczył
I co się rzadko w zgromadzeniu zdarza,
Pędem niezwykłym wpadł do refektarza².

Na taki widok zbiegłe braci trzody
Pod rzędem kuflów garncowych³ ukłękły;
Biegli ojcowie za mistrzem w zawody;
Ten strachem zdjęty i srodze przelekły,
Wprzód otarł z potu mięsiste jagody,
Siadł, lawy pod nim dubeltowe⁴ jękły,
Siadł, strząsnął mycką⁵, kaptura poprawił
I tak wspaniale wyroki objawił:

„Bracia najmiłsi! Ach, cóż się to dzieje?
Cóż to za rozruch u nas niesłychany?
Czy do piwnicy wkradli się złodzieje?
Czy wyschły kufle, gąsiory i dzbany?
Mówcie. – Cokolwiek bądź, srodze boleję;
Trzeba wam pokój wrócić pożądanym...”
Wtem się zakrztusił, jęknął, łzami zalał;
Przeor tymczasem w kubek wódki nalał. [...]

Jako po smutnej chwili, która mroczy,
W pierwszym świtanu rumienia się zorze,
Uwiędłe ziółka wdzięczna rosa moczy
I rzeźwi kwiatki w tak przyjemnej porze,
Wyiskrzyły się przewielebne oczy
Po słodko-dzielnym wódczanym likworze.
Odkrząknął żwawo, niby się uśmiechnął,
Przymrużył oczy, nadął się i kichnął.

Na takie hasło ojcowie, co rzędem
Według godności i starszeństwa stali,
Najprzyzwoitszym poruszeni względem,
„Vivat!” chorowym tonem zawołali.
Ojciec Honorat, najbliższy urzędem,
Którego bracia wielce szanowali,
Niegdyś promotor sławny różańcowy,
Tymi najpierwszy aplaudował⁶ słowy: [...]

¹ **Jutrzenka** – łac. Aurora, bogini zorzy polarnej, brzasku i świtu

² **refektarz** – jadalnia w klasztorze

³ **kuflę garncowe** – duże, około czterolitrowe dzbany lub puchary

⁴ **dubeltowe** – podwójnie szerokie, masywne, wytrzymałe

⁵ **mycka** – pluska, mała okrągła czapeczka noszona przez duchownych

⁶ **apludował** – aprobował, pochwalał, wyraził uznanie

„Wiem, bom to czytał w uczonym Tostacie¹,
Po ciemnej nocy że jasny dzień wschodzi.
Na godnym kiedy cnota majestacie
Siędzie, o szczęściu wątpić się nie godzi.
Czegoż się, mili bracia, obawiacie?
Z nami jest ojciec doktor i dobrodziej.
Dał szczęsne hasło², orzeźwił swym wzrokiem;
Cieszymy się pewnym Fortuny wyrokiem”.

Skończył; natychmiast, skosztowawszy trunku,
Ojciec Gaudenty z rzędu się wytoczył,
A znieść nie mogąc srogiego frasunku,
Na pół drzemiące oczy łzami zmoczył,
Rzekł: „Okoliczność złego jest gatunku,
Nie chcę ja, żebym podchlebstwem wykroczył;
Rozruch dzisiejszy smutne wieści głosi;
Wiem ja, ojcowie, na co się zanosi.

Zazdrość³ od wieków na nas się oburza.
Zgnębić niewinnych pragnie w tych krainach.
Już jad z pokątnych kryjówek wynurza,
Chce się sadowić na naszych ruinach.
Od gór Karmelu niebo się zachmurza.
Równa zajądlność w Augustyna synach⁴;
I tym, co z cicha działają, nie wierzymy;
Pókiśmy w siłach, na wszystkich uderzmy”.

Pieśń pierwsza

Wdzięczna miłości kochanej szklenice!
Czuje cię każdy, i słaby, i zdrowy;
Dla ciebie mile są ciemne piwnice,
Dla ciebie znośna duszność i ból głowy,
Słodzisz frasunki, uśmierzasz tęsknice.
W tobie pociecha, w tobie zysk gotowy.
Byle cię można znaleźć, byle kupić,
Nie żał skosztować, nie żał się i upić!

Pieśń trzecia

I śmiech niekiedy może być nauką,
Kiedy się z przywar, nie z osób natrząsa;
I żart dowcipną przyprawiony sztuką
Zbawienny, kiedy szczypie, a nie kęsa;
I krytyk zda się, kiedy nie z przynuką⁵,
Bez żółci laje, przystojnie się dęsa.
Szanujmy mądrych, przykładnych, chwalebnych,
Śmiejmy się z głupich, choć i przewielebnych.

Wpada Hijacynt, nowa postać rzeczy!
Miejsce dysputy zastał placem wojny,

Polecenia

1. Wskaż inwokację. Określ, jaki temat utworu zapowiada.
2. Przedstaw bohaterów utworu. Zwróć uwagę na ich zachowanie oraz towarzyszące mnichom rekwizyty.
3. Przedstaw miejsce akcji.
4. Omów przyczyny wybuchu wojny.
5. Określ, jaki jest stosunek narratora do przedstawianych postaci i zdarzeń. Odszukaj fragmenty, w których narrator ujawnia swoje stanowisko.

Polecenie

Porównaj *Hymn do miłości ojczyzny* (s. 80) i *Hymn do miłości szklenice*. Omów cechy parodii.

¹ Tosta – Alonso Tostado, teolog hiszpański z VI wieku

² Dał szczęsne hasło – kichnięciem, które przyjmowano jako znak pomyślności

³ Zazdrość – razem z Pychą towarzyszą Niezgódzie

⁴ w Augustyna synach – tu: wśród augustianów, zakonu żebraczego kierującego się regułą św. Augustyna

⁵ przynuka – tu: natarczywość

Jeden drugiego rani i kaleczy,
Wziął w leb do razu nasz rycerz spokojny.
Widzi, że skromność już nie ubezpieczy,
Więc, dzielny w męstwie, w oddawaniu hojny,
Jak się zawinął i z boku, i z góry,
Za jednym razem urwał dwa kaptury.

Lecą sandały i trepki, i pasy,
Wrzawa powszechna przeraża i gluszy.
Zdrętwiał Hijacynt na takie hałasy,
Chciałby uniknąć bitwy z całej duszy,
Więc przeklinając nieszczęśliwe czasy
Resztę kaptura nasadził na uszy.
Już się wymykał – wtem kuflem od wina
Legł z sławnej ręki ojca Zefiry na.

Ryknął Gaudenty jak lew rozjuszony,
Gdy Hijacynta na ziemi obaczył;
Nową więc złością z nagle zapalony,
Żadnemu z ojców, z braci nie przebaczył:
Padł i mecenas¹, z krzesłem wywrócony,
Definitora² za kaptur zahaczył,
Łukasz, raniony zwinął się w trzy klęby,
Stracił Kleofasz ostatnie dwa zęby.

Już był wyciskał talerze i szklanki,
Pękły i kufle na łbach hartowanych,
Porwał natychmiast księgę zza firanki:
Wojsko afektów zarekrutowanych.
Nią się zakłada, pędzi poza szranki
Rycerzów długą bitwą zmordowanych.
Tak niegdyś sławny mocarz Palestyny
Oślą paszczką gromił Filistyny³. [...]

Wojna powszechna! Jak zabieżyć złemu,
W kącie z proboszczem vicesgerent⁴ radzą,
A chcąc usłużyć dobru powszechnemu,
Doktora tamże do siebie prowadzą.
Każdy z nich daje zdanie po swojemu.
Pralat, gdy postrzegł, że się darmo wadzą,
Biorąc wzgląbsz⁵ rzeczy przez swój wielki rozum,
Rozkazał przynieść *vitrum gloriosum*⁶.

Pieśń piąta

Już to ostatnia pieśń, mili ojcowie,
Miejcie cierpliwość, czekajcie do końca.
Jeśli czujecie niesmak w przykrej mowie,
Znalazł się krytyk, znajdzie się obrońca.

Polecenia

1. Przedstaw zachowania bohaterów utworu opisane w *Pieśni piątej*.
2. Wyjaśnij, w jaki sposób została opisana wojna mnichów.
3. Określ, jakie funkcje – zdaniem narratora – pełni śmiech.

¹ **mecenas** – honorowy przewodniczący publicznej dysputy teologicznej

² **definitor** – doradca prowincjała (czyli przełożonego jednej reguły zakonnej w całym kraju)

³ **Gromił Filistyny** – aluzja do biblijnego silacza Samsona, który w czasie bitwy z Filistynami zabił tysiące przeciwników, mając za broń szczękę ośła

⁴ **viscegrent** – urzędnik powołany do wykonywania sądów grodzkich

⁵ **biorąc wzgląbsz** – zastanawiając się głęboko

⁶ **vitrum gloriosum** – sławny puchar

Po cóż się gniewać? Wszak astronomowie
Znaleźli plamy nawet wpośród słońca.
W szyszaku, w czapce, w turbanie, w kapturze,
Wszyscyśmy jednej podlegli naturze.

Postawion puchar na miejscu osobnym;
Odkrył go prałat, aby był widziany.
Zadziwił oczy widokiem ozdobnym,
Szklni się w nim kruszec srebrno-pozłacany
Wiele pomieścić trunku był sposobnym.
Miara oznacza: był to dzban nad dzbany!
Rzeźba wyborna na górze, a z boku
Wyrte były cztery części roku. [...]

Stanęli wszyscy na te widowisko,
A gdy się puchar coraz zbliżać raczył,
Krzyknęli: „Zgoda!” i wojny siedlisko
W punkcie dzban miejscem pokoju oznaczył
Czarni i bieli, kafowi¹ i szarzy,
Wszystko się łączy, wszystko się kojarzy.

Za czyje zdrowie pili w takiej porze?
Nie wiem; lecz gdybym znajdował się z nimi,
Pilbym za twoje, szacowny przeorze,
Za twoje, który czyni chwalebnymi
Jesteś i mistrzem, i ojcem w klasztorze
I dajesz poznać przykłady twoimi,
Jak umysł prawy zdrożności unika.
Cnota, nie odzież czyni zakonnika.

Czytaj i pozwól, niech czytają twoi,
Niech się z nich każdy niewinnie rozśmieję.
Żaden nagany sobie nie przyswoi,
Nicht się nie zgorszy, mam pewną nadzieję.
Prawdziwa cnota krytyk się nie boi,
Niechaj występki jęczy i boleje.
Winien odwołać, kto zmyśla zuchwale:
Przeczytaj – osądź. Nie pochwalisz – spalę.

Pieśń szósta

Polecenia

1. Zinterpretuj stwierdzenia narratora: *Wszak astronomowie znaleźli plamy nawet wpośród słońca oraz Wszyscyśmy jednej podlegli naturze.*
2. Wyjaśnij, jaką rolę w wojnie mnichów odegrał *vitrum gloriosum*.
3. Określ, do kogo zwraca się narrator w dwóch ostatnich strofach. Jaki jest jego stosunek do duchowieństwa?

oktawa – strofa złożona z ośmiu jedenastozgłoskowych wersów o układzie rymów: abababcc

oktawa

O bernardynach i innych zakonach pisał Jędrzej Kitowicz:

Bernardyni [...] bywają rubaszni, osobiwie kwestarze, i nie wystrzegają się w kompaniach poufałych przesadzać świeckich w tęgości głowy na trunki, w chórze śpiewają tonem świeckich księży, nie tak jednostajnym i gęgniąym przez nos jak reformaci [...]. Zimą i latem chodzili bernardyni na trepkach drewnianych bosą nogą; ku końcu panowania poczęli się niektórzy w zimie pokazywać z pończochą na nodze sukienką, takiego gatunku jak habit.

Jędrzej Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*

Polecenia

1. Na podstawie wszystkich fragmentów omów przebieg tytułowej wojny mnichów.
2. Scharakteryzuj bohaterów utworu. Określ, które z opisanych zachowań nie przystoją mnichom.

¹ **kafowi** – koloru kawy (kawowego)

3. Podaj przykłady różnego rodzaju komizmu.
4. Wskaż przykłady słów charakterystycznych dla stylu podniosłego. Przeanalizuj, w jakich fragmentach się pojawiają i czego dotyczą.
5. Określ, które fragmenty poematu mogły wywołać oburzenie krytyki. Wyjaśnij dlaczego.
- 6*. Wyjaśnij, na czym polega parodia eposu rycerskiego w *Monachomachii*.
- 7*. Przedstaw związek poematu Krasickiego z rzeczywistością XVIII wieku.

Ignacy Krasicki był znany z rzadkiej umiejętności tworzenia zwięzłych i wyrazistych zdań, które wiązały się z treścią utworu, a jednocześnie przybierały postać niezwykle trafnych ogólnych myśli moralnych czy filozoficznych. Wiele z nich to prawdziwe złote myśli o charakterze aforyzmów.

*Nie wszystko złoto, co się świeci z góry,
Ani ten śmiały, co się zwierzchnie sroży;
Zewnętrzna postać nie czyni natury,
Serce nie odzież, ośmiela lub trwoży.*

Monachomachia

*I śmiech niekiedy może być nauką,
Kiedy się z przywar, nie z osób natrzęsa.*

Monachomachia

*Mimo tak wielkiej płci naszej zalety
My rządźmy światem, a nami kobiety.*

Myszeida

Niejeden głupi był wydrukowany.

Antymonachomachia

*Piękna rzecz latać, gdy się komu godzi,
Bezpieczniej jednak, kto po ziemi chodzi.*

Myszeida

*Ubezpieczona w niewinności swojej
Prawdziwa cnota krytyk się nie boi.*

Antymonachomachia

*Minęły czasy szczęśliwej prostoty,
Trzeba się uczyć, upłynął wiek złoty!*

Monachomachia

*Szanujmy mądrych, przykładowych, chwalebnych,
Śmiejmy się z głupich, choć i przewielebnych.*

Monachomachia

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 72

1. *Monachomachia* Ignacego Krasickiego to poemat heroikomiczny, którego istota polega na parodiowaniu stylu eposu antycznej w celu krytycznego przedstawienia jakiegoś negatywnego zjawiska społecznego.

s. 72

2. Krasicki w swoim dziele krytycznie przedstawia obskurantyzm myślowy, zacofanie i lenistwo umysłowe części polskiego duchowieństwa w czasach jemu współczesnych.

s. 72

3. Mnisi – bohaterowie poematu – to postacie przedstawione karykaturalnie.

6. Oświeceniowy model patriotyzmu

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz utwory oświeceniowe o tematyce patriotycznej;
- przeczytasz *Hymn do miłości ojczyzny* Ignacego Krasickiego;
- poznasz utwór patriotyczny Stanisława Trembeckiego *Do moich współziomków*;
- ustalisz okoliczności powstania *Pieśni legionów polskich we Włoszech* i porównasz pierwowzór utworu z *Mazurkiem Dąbrowskiego*;
- porównasz scenę przedstawioną na obrazie Matejki *Rejtan* z tekstem piosenki Jacka Kaczmarskiego *Rejtan, czyli raport ambasadora*.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie utwory patriotyczne autorów wcześniejszych epok, na przykład Jana Kochanowskiego. Zbierz informacje na temat *Mazurka Dąbrowskiego*.

Oświecenie to ostatnia epoka literacka w wolnej Polsce. W drugiej połowie XVIII wieku Polacy obserwowali powolny upadek jeszcze do niedawna wspaniałej i niegdyś pełnej dumy Rzeczypospolitej szlacheckiej. Choć podejmowano różnorodne próby zapobieżenia klęsce ojczyzny, okazały się one zbyt późne. Stopniowa utrata samodzielności stała się dla Polaków prawdziwym wstrząsem.

Również pisarze nie pozostali obojętni na sytuację kraju. Stanęło przed nimi nowe wyzwanie. Dotychczasowy dorobek literacki nie uczył, jak zareagować na upadek ojczyzny, jak pisać o utracie niepodległości, jaką funkcję powinien pełnić pisarz, jakie zadania stoją przed literaturą. Z tymi pytaniami musiała się zmierzyć literatura przede wszystkim XIX wieku, ale również ta oświeceniowa.

upadek
Rzeczypospolitej
w XVIII w.

Ważna informacja

Ważne wydarzenia

- 1768–1772** Konfederacja barska
- 1772** I rozbiór Polski
- 1788–1792** Sejm Wielki
- 1791** Uchwalenie Konstytucji 3 maja
- 1792** Konfederacja targowicka
- 1793** II rozbiór Polski
- 1794** Insurekcja kościuszkowska
- 1795** III rozbiór Polski, utrata niepodległości

liryka patriotyczna
Ignacego Krasickiego

Liryka patriotyczna

Ignacy Krasicki

Hymn do miłości ojczyzny

Święta miłości kochanej ojczyzny,
Czują cię tylko umysły pocziwe!
Dla ciebie zjadł¹ smakują trucizny,
Dla ciebie więzy, pęta niezelżywe².
Kształcisz³ kalectwo przez chwalebne blizny,
Gnieździsz w umyśle rozkoszy prawdziwe,
Byle cię można wspomóc, byle wspierać,
Nie żał żyć w nędzy, nie żał i umierać.

Polecenia

1. Określ bohatera utworu. Posłuż się cytataми.
2. Przedstaw obraz ojczyzny wyłaniający się z utworu. Wskaż środki stylistyczne, które zastosował Ignacy Krasicki.
3. Określ, jaką postawę, według poety, powinien przyjąć obywatel, gdy ojczyzna jest w niebezpieczeństwie. Zwróć uwagę na zastosowane słownictwo, zwłaszcza epitety.
4. Wyjaśnij, kim jest podmiot liryczny. Określ, czy ujawnia się wprost, co można o nim powiedzieć.
5. *Hymn* uznany został w oświeceniu i w czasach zaborów za wzór liryki patriotycznej. Zaprezentuj model patriotyzmu sformułowany przez Ignacego Krasickiego. Oceń, na ile był on właściwy w czasach niewoli, a na ile jest aktualny dzisiaj.
6. Porównaj utwór Krasickiego z wierszami Wacława Potockiego (np. *Nierządem Polska stoi, Zbytki polskie*). Jakie dostrzegasz podobieństwa, a jakie różnice? Z czego one wynikają?

Ważna informacja

Geneza utworu

Po raz pierwszy *Hymn do miłości ojczyzny* – debiut prawie czterdziestoletniego Krasickiego – ukazał się w „Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych” w 1774 roku, już po zawiązaniu konfederacji barskiej i I rozbiórze Polski. Dopiero rok później okazało się, że autorem wiersza jest biskup warmiński i że ów tekst stanowi fragment opublikowanego właśnie poematu heroicznego *Myszeida*. Choć całość miała charakter raczej satyryczny (wojna kotów i myszy posłużyła poecie do wyśmiania sarmackiej mentalności), to recepcja^{*} *Hymnu* była całkowicie odmienna. Wielokrotnie rozpowszechniany w formie ulotki patriotycznej, bardzo szybko został uznany za hymn Szkoły Rycerskiej. Śpiewano go w publicznych szkołach Komisji Edukacji Narodowej, a w czasie zaborów był traktowany jako wzór liryki patriotycznej. Po odzyskaniu niepodległości rozważano wybór tego tekstu na hymn państwowy. O znaczeniu *Hymnu* świadczy również fakt, że był on wielokrotnie naśladowany i przekładany. Sam Krasicki w *Monachomachii* sparodiował swój wiersz słowami: *Wdzięczna miłości kochanej szklenice!*

^{*}repcja – przyswajanie sobie czegoś, odbiór

¹zjadł – jadowite

²niezelżywe – niehańbiące

³kształcisz – tu: upiększasz

*Hymn do miłości
ojczyzny – geneza*

Ignacy Krasicki

Gdybym ja był Szwajcarem

Gdybym ja był Szwajcarem, stałbym ja na warcie,
 Gdybym ja był Moskałem, mówiłbym otwarcie.
 Gdybym ja był Francuzem, nie byłbym ja dumnym,
 Gdybym ja był Anglikiem, byłbym ja rozumnym.
 Gdybym ja był Turczyńcem, nigdy bym nie fukał,
 Gdybym ja miał być Włochem, ja bym nie oszukał,
 Gdybym ja był Prusakiem, nigdy bym nie lupił,
 Gdybym ja miał być Niemcem, ja bym się nie upił,
 Gdybym ja był Hiszpanem, ja bym był pokornym,
 Gdybym ja był Tatarem, nie byłbym niesfornym,
 Gdybym ja był Węgrzyńcem, dałbym wino tanio,
 A jak to być Polakiem, gdy Polaków ganią.
 Niedobrze być nierządnym, słabym, mizerakiem,
 Prawda, jednak mi miło mówić, żem Polakiem.

Polecenia

1. Nazwij dominujący w tekście środek stylistyczny. Określ jego funkcję.
2. Oceń, w jaki sposób poeta prezentuje każdą narodowość. Czy jest to obraz stereotypowy, czy też narody zostały obdarzone zaletami, których raczej w powszechnej opinii w owym czasie nie miały? Sformułuj wniosek.
3. Przedstaw obraz Polaka wyłaniający się z utworu. Wykorzystaj kontekst historyczny.
4. Zinterpretuj puentę. Określ stosunek podmiotu lirycznego do własnej narodowości i do innych narodów.
5. Uzasadnij użycie przecinków w poszczególnych wersach wiersza.

Stanisław Trembecki

Do moich współziomków

Mądry Polak po szkodzie – już były te szkody!
 Dziś na nas obrócony wzrok mają narody:
 Lub nasz rządnych, przezornych, czynnych świat pochwali,
 Lub nad chcącymi zguby nikt się nic użali!
 Nigdy dobrańszych¹ posłów nie miała Warszawa,
 Ich cel – ojczyzny dobro, ich nagroda – sława!
 Ale, jeśli na sporach czas wycieńczą marnie,
 Jeśli wzgląd osobisty serca ich ogarnie,
 Jeśli granic obrony silnej nie wyznaczą,
 Jeśli jeszcze i tacy na swe zyski baczą,
 Jeśli ta góra wielka śmieszna myszkę zlegnie:
 Już mnie o szczęściu Polski nadzieja odbiegnie.
 Kto pragnie pospolite opatrzyć pożytki,
 Nieprzyzwoite smutnym niech wytepi zbyt!
 Gną się stoły pod srebrem, w galonach lokaje,
 Tłoczą nam sok Bachusa² Hotentotów kraje...
 A bracia nieobronni w srogiej jęczą doli,
 Wolność nasza na obcej gruntuje się woli.

¹ dobrańszych – lepszych, bardziej dobranych

² sok Bachusa – wino

patriotyzm w liryce
 Stanisława
 Trembeckiego

Ojczyzna uszczerbiona! O sławo! po tobie
 W najgrubszej by nam chodzić przystało żałobie!
 Niech wzgardza obywatel te kosztowne szaty,
 Te zgraje służebników, ten pozór bogaty!....
 Nieludzko nas odarli opiekuni srodzy:
 Nie udajmy bogaczy, kiedyśmy ubodzy! [...]

(Około 1700 r.)

Polecenia

1. Co, według podmiotu lirycznego, jest zagrożeniem dla ojczyzny?
2. Zinterpretuj słowa: *Wolność nasza na obcej gruntuje się woli*.
3. Dlaczego Polacy powinni *chodzić w żałobie*?

Józef Wybicki

Pieśń legionów polskich we Włoszech

Józef Wybicki

Józef Wybicki (1747–1822)

Publicysta, dramatopisarz, poeta, prawnik, uczestnik obiadów czwartkowych.

Przez całe swoje życie aktywnie działał na rzecz kraju, chciał poprawy jego sytuacji, a potem odzyskania niepodległości. Był między innymi posłem na sejm, uczestnikiem konfederacji barskiej, wreszcie zwolennikiem obozu królewskiego, współpracownikiem Komisji Edukacji Narodowej. Po upadku insurekcji kościuszkowskiej udał się na emigrację. Razem z generałem Dąbrowskim organizował Legiony Polskie. W następnych latach współpracował z Napoleonem – był jego pełnomocnikiem na zajmowanych ziemiach polskich. W czasach Księstwa Warszawskiego zajmował wysokie stanowiska w sądownictwie.

Napisał kilka komedii obyczajowych, oper, wierszy okolicznościowych, jednak najbardziej znany jest jako autor *Pieśni legionów polskich we Włoszech*.

Ważna informacja

Pieśń legionów polskich we Włoszech powstała w 1797 roku w Reggio (czyt. redzio). Została po raz pierwszy odśpiewana (prawdopodobnie przez samego Wybickiego) na melodii ludową zbliżoną do mazurka, aby uświetnić pożegnanie odchodzących z miasta polskich legionistów.

Pieśń legionów polskich we Włoszech - geneza

Pieśń legionów polskich we Włoszech

Jeszcze Polska nie umarła,
Kiedy my żyjemy
Co nam obca moc wydarła,
Szablą odbijemy.
Marsz, marsz, Dąbrowski,
Do Polski z ziemi włoski
Za Twoim przewodem
Złączem się z narodem.

Jak Czarniecki¹ do Poznania
Wracał się przez morze
Dla ojczyzny ratowania
Po szwedzkim rozbiorze.
Marsz, marsz, Dąbrowski,
Do Polski z ziemi włoski
Za Twoim przewodem
Złączem się z narodem.

Przejdziem Wisłę, przejdziem Wartę,
Będziem Polakami,
Dał nam przykład Bonaparte,
Jak zwyciężać mamy.
Marsz, marsz, Dąbrowski,
Do Polski z ziemi włoski
Za Twoim przewodem
Złączem się z narodem.

Niemiec, Moskal nie osiedzie,
Gdy jąwszy pałasza,
Hasłem wszystkich zgoda będzie
I ojczyzna nasza.
Marsz, marsz, Dąbrowski,
Do Polski z ziemi włoski
Za Twoim przewodem
Złączem się z narodem.

Już tam ojciec do swej Basi
Mówi zapłakany:
„Słuchaj jeno, pono nasi
Biją w tarabany”.
Marsz, marsz, Dąbrowski,
Do Polski z ziemi włoski
Za Twoim przewodem
Złączem się z narodem.

Na to wszystkie jedne glosy:
Dosyć tej niewoli
Mamy raclawickie kosy,
Kościuszkę Bóg pozwoli.

Mazurek Dąbrowskiego

Jeszcze Polska nie zginęła,
Kiedy my żyjemy,
Co nam obca przemoc wzięła,
Szablą odbierzemy.
Marsz, marsz Dąbrowski,
Z ziemi włoskiej do Polski,
Za Twoim przewodem
Złączym się z narodem.

Przejdziem Wisłę, przejdziem Wartę,
Będziem Polakami,
Dał nam przykład Bonaparte,
Jak zwyciężać mamy.
Marsz, marsz Dąbrowski,
Z ziemi włoskiej do Polski,
Za Twoim przewodem
Złączym się z narodem.

Jak Czarniecki do Poznania
Po szwedzkim zaborze,
Dla Ojczyzny ratowania
Wrócim się przez morze.
Marsz, marsz Dąbrowski,
Z ziemi włoskiej do Polski,
Za Twoim przewodem
Złączym się z narodem.

Mówił ojciec do swej Basi,
Cały zapłakany:
„Słuchaj jeno, pono nasi
Biją w tarabany”.
Marsz, marsz Dąbrowski,
Z ziemi włoskiej do Polski,
Za Twoim przewodem
Złączym się z narodem.

[...] sławna pieśń legionów poczyna się od wierszy, które otwierają historię współczesną [...]. Słowa te znaczą, że ludzie zachowujący w sobie to, co stanowi istotę narodowości polskiej, zdolni są przedłużyć byt ojczyzny niezależnie od wszelkich warunków politycznych i mogą dążyć do jego przywrócenia.

Adam Mickiewicz, wykład 21 kursu II literatury

Polecenia

1. Wyjaśnij, jaką koncepcję narodu sformułował autor. Jakie miała ona znaczenie w okresie niewoli narodowej?
2. Wymień przywołane przez autora postaci i wydarzenia historyczne. Określ ich rolę w utworze.
3. Udowodnij, że *Pieśń* miała charakter okolicznościowy.
4. Przeanalizuj budowę *Pieśni*. Zwróć uwagę na refren. Jaki związek dostrzegasz między konstrukcją utworu a jej pierwotnym przeznaczeniem – piosenki żołnierskiej? Polecenie wykonaj w zeszycie.
- 5*. Zestaw tekst *Pieśni* ze słowami *Mazurka Dąbrowskiego*. Wskaż różnice i prawdopodobne przyczyny zmian. Oceń, która z wersji ma silniejszą wymowę. Wyjaśnij, czym jest to spowodowane.
6. Porównaj tekst *Hymnu do miłości ojczyzny* i *Mazurka Dąbrowskiego*. Rozważ, dlaczego na hymn Polski wybrano utwór Wybickiego.

Januariusz Suchodolski (1797–1875), *Wjazd Henryka Dąbrowskiego na czele Legionu do Rzymu*

PONAD 200 LAT Z MAZURKIEM DĄBROWSKIEGO

Tekst pierwotny *Pieśni legionów polskich we Włoszech* ulegał różnorodnym modyfikacjom, zanim wreszcie została ustalona wersja ostateczna zwana *Mazurkiem Dąbrowskiego*.

Jeszcze zanim utwór stał się oficjalnym hymnem, był mocno związany z życiem Polaków. Choć powstał na obczyźnie, bardzo szybko przedostał się do zniewolonego kraju. Stał się ulubioną pieśnią nie tylko legionistów. Śpiewany był po wkroczeniu wojsk napoleońskich na ziemię polskie, zagrzewał do walk narodowyzwoleńczych, dodawał otuchy w trudnych latach żałoby narodowej i podtrzymywał świadomość narodową.

W wieku XIX i na początku XX utwór wielokrotnie był parafrazowany (np. zamieniano nazwisko *Dąbrowski* na nazwiska dowódców powstań, a później Józefa Piłsudskiego czy Władysława Sikorskiego). *Mazurek* inspirował również twórców hymnów innych narodów, np. słowackiego, chorwackiego czy bułgarskiego. Na wzór *Mazurka* układano też pieśni mobilizujące do walki o polskość Kaszub, Śląska, Warmii i Mazur (np. *Hej, Mazury nie zginęły, Jeszcze Warmia nie zginęła*). O szczególnej popularności utworu świadczy też fakt wygrywania melodii *Mazurka* przez pozytywki i zegary, zamieszczania tekstu i nut w najróżniejszych śpiewnikach czy przygotowywania ozdobnych wydań nut.

W 1926 roku *Mazurek* został oficjalnie zatwierdzony jako hymn narodowy. W czasie drugiej wojny światowej utwór stał się prawdziwym symbolem polskości, był często wykonywany z narażeniem życia na ulicach okupowanych miast czy w prywatnych domach, śpiewany przez partyzantów i żołnierzy wszystkich wojsk, niósł nadzieję i wiarę na odzyskanie niepodległości.

O tym, jak ważną pieśnią patriotyczną jest *Mazurek Dąbrowskiego*, świadczy również fakt wykorzystywania go w różnorodnych tekstach literackich, a także w filmach. Znaczenie *Mazurka* dla Polaków na początku XIX wieku pokazał Adam Mickiewicz w *Panu Tadeuszu* (księgi I, IV i XII). Julian Przyboś (1901–1970) zatytułował wiersz i cały tomik poetycki *Póki my żyjemy*, nawiązując do idei zawartych w hymnie w trudnych latach okupacji hitlerowskiej. Jako symbol polskości, walki o wolność kraju i miłości do ojczyzny utwór w różnej formie pojawia się w filmach (m.in. w *Weselu* w reżyserii Andrzeja Wajdy czy w *Akcji pod Arsenalem* w reżyserii Jana Łomnickiego).

nawiązania do
Mazurka Dąbrowskiego

Ilustracja na podstawie rysunku Juliusza Kossaka edycji albumowej *Mazurka Dąbrowskiego*, 1910

Polecenie

Na podstawie przytoczonych wierszy poetów oświecenia przygotuj wypowiedź, w której wyjaśnisz, jaki model patriotyzmu był proponowany przez twórców tej epoki. Zwróć uwagę na to, co oznaczało w tym czasie bycie patriotą, a także na to, kto patriotą nie był. Odpowiadając, posłuż się fragmentami utworów.

Kontynuacje i nawiązania

Jan Matejko, *Rejtan*

Jan Matejko (1838–1893), *Rejtan – Upadek Polski*

Obraz Matejki ukazuje scenę z kwietniowych obrad sejmu 1773 roku, kiedy to poseł ziemi nowogrodzkiej Tadeusz Rejtan sprzeciwił się zawiązaniu konfederacji umożliwiającej zatwierdzenie traktatu rozbiorowego. Kiedy na polecenie marszałka sejmu Adama Ponińskiego posłowie udali się w stronę sali obrad, Rejtan – wzywając Boga i Ojczyzny – rozpaczliwie rzucił się na próg, by własnym ciałem zagrozić im drogę. Gest Rejtana na niewiele się zdał – sali nie opuściło jedynie trzech posłów. Pozostali w niej przez trzy dni, do 24 kwietnia. Wyczerpany fizycznie i nerwowo Rejtan wpadł w obłąd, a siedem lat później popełnił samobójstwo. Dziś jest symbolem niezłomnego, choć skazanego na tragiczną porażkę, patriotyzmu.

Jacek Kaczmarski,
Rejtan

Jacek Kaczmarski *Rejtan, czyli raport ambasadora* (według obrazu Jana Matejki)

Wasze wieliczestwo¹, na wstępie śpieszę donieść:
Akt podpisany² i po naszej myśli brzmi.
Zgodnie z układem wylom w Litwie i Koronie
Stał się dziś faktem, czemu nie zaprzeczy nikt.

Muszę tu wspomnieć jednak o gorszącej scenie,
Której wspomnienie budzi we mnie żal i wstręt,
Zwłaszcza że miała ona miejsce w polskim sejmie,
Gdy podpisanie paktów miało skończyć się.

Niejaki Rejtan, zresztą poseł z Nowogrodu,
Co w jakiś sposób jego krok tłumaczy mi,
Z szaleństwem w oczach wszecz wyciągnął się na progu
I nie chciał puścić posłów w uchylone drzwi.

Koszulę z piersi zdarł, zupełnie jak w teatrze,
Polacy – czuły naród – dali nabrać się:
Niektórzy w krzyk, że już nie mogą na to patrzeć,
Inni zdobyli się na litościwą łzę.

¹ *wieliczestwo* – zwrot do cara, wasza wysokość

² *akt podpisany* – dokument zatwierdzający rozbiór Polski

Jacek Kaczmarski (1957–2004)

Poeta, kompozytor, twórca tekstów piosenek, zwany bardem Solidarności, prozaik. Niektóre z tekstów jego ballad były inspirowane malarstwem polskim i obcym, a także dziejami Polski i Europy oraz utworami literackimi. W ten sposób pieśniarz wypowiadał się na temat nurtujących go i jemu współczesnych problemów społecznych i politycznych.

Tyle hałasu trudno sobie wyobrazić!
Wzniesione ręce, z głów powyrywany klak,
Ksiądz Prymas siedział bokiem, nie widziałem twarzy,
*Evidemment*¹, nie było mu to wszystko w smak.

Poniński wezwał straż – to lajdak jakich mało,
Do dalszych spraw polecam z czystym sercem go,
Branicki twarz przy wszystkich dłońmi zakrył całą,
Szczęsnyj-Potocki był zupełnie *comme il faut*².

I tylko jeden szlachcic stary wyszedł z sali,
Przewrócił krzesło i rozsypał monet stos,
A co dziwniejsze, jak mi potem powiadali,
To też Potocki! (Ale całkiem *autre chose*³).

Tak *à propos*, jedna z dwóch dam mi przydzielonych
Z niesmakiem odwróciła się, wołając – Fu!
Niech ekscelencja spojrzę jaki owłosiony!
(Co było zresztą szczerą prawdą, *entre nous*⁴).

Wszyscy krzyczeli, nie pojąłem ani słowa.
Autorytetu władza nie ma tu za grosz,
I bez gwarancji nadal dwór ten finansować
To może znaczyć dla nas zbyt wysoki koszt.

Tuż obok łoży, gdzie wśród dam zająłem miejsce,
Szalencie jakiś (niezamożny, sądząc z szat)
Trójbarwną wstążkę w czapce wzniosł i szablę w pięści –
Zachodnich myśli wpływu niewątpliwy ślad!

Tak, przy okazji – portret Waszej Wysokości
Tam wisi, gdzie powiesić poleciłem go,
Lecz z zachowania tam obecnych można wnosić,
Że się nie cieszy wcale należyta czcig.

Król, przykro mówić, też nie umiał się zachować,
Choć nadal jest lojalny, mogę stwierdzić to;
Wszystko, co mógł – to ręce do kieszeni schować,
Kiedy ten mnisi lis Kollataj judził go.

W tym zamieszaniu spadły pisma i układy.
– Zdrajcy! – krzyczano, lecz do kogo, trudno rzec.
Polityk przecież w ogóle nie zna słowa „zdrada”,
A politycznych obyczajów trzeba strzec.

Sklócony naród, król niepewny, szlachta dzika
Sympatie zmienia wraz z nastrojem raz po raz.
Rozgrywka z nimi to nie żadna polityka,
To wychowanie dzieci, biorąc rzecz *en masse*⁵.

¹ *evidemment* (czyt. ewidemaŋ) – zdecydowanie, ewidentnie

² *comme il faut* (czyt. kom il fo) – jak należy, jak trzeba

³ *autre chose* (czyt. otr szoz) – inna rzecz, odmienna sprawa

⁴ *entre nous* (czyt. ątre nu) – między nami

⁵ *en masse* (czyt. ą mas) – całościowo, w całości

Dlatego radzę: nim ochłoną ze zdumienia
Tą drogą dalej iść, nie grozi niczym to;
Wygrać, co da się wygrać! Rzec nie bez znaczenia,
Zanim nastąpi europejskie *qui pro quo*!

1980

Kaczmarek.art, <https://link.operon.pl/qc> (dostęp: 20.10.2019)

Polecenia

1. Podmiotem lirycznym w wierszu jest tytułowy ambasador rosyjski Mikołaj Riepnin (umieszczony przez Matejkę na obrazie w towarzystwie arystokratek). Jaki jest jego stosunek wobec zaistniałej sytuacji? Jak ocenia polski naród? Odpowiadając, posłuż się cytataми.
2. Określ odbiorcę tekstu („ty” liryczne).
3. W kontekście całego utworu skomentuj słowa podmiotu lirycznego: *Polityk przecież w ogóle nie zna słowa „zdrada” / A politycznych obyczajów trzeba strzec*.
- 4*. Odszukaj na reprodukcji obrazu Matejki wymienionych w tekście Polaków, między innymi Rejtana, Hugona Kottłątaja, króla Stanisława Augusta, Adama Ponińskiego, Szczęsnego Potockiego, Franciszka Ksawerego Branickiego, Izabelę Lubomirską. W jaki sposób przedstawił ich malarz obrazu, a jak autor tekstu piosenki? Znajdź w różnych źródłach informacje o ich roli w ówczesnej polskiej polityce.
- 5*. Układ rozbiorowy został podpisany w 1773 roku. Dlaczego zatem piosenka Kaczmarekowskiego wywoływała sprzeciw ambasady Związku Radzieckiego w latach 80. XX wieku? O czym świadczy taki odbiór tekstu?
- 6*. Napisz interpretację tekstu piosenki Jacka Kaczmarekowskiego. Uwzględnij zarówno kontekst historyczny (gest Rejtana, rozbiór Polski), jak i artystyczny (obraz Jana Matejki namalowany w 1866 roku). Zwróć również uwagę na uniwersalny wymiar tekstu.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 80 1. Przykładem liryki patriotycznej oświecenia jest wiersz Ignacego Krasickiego *Hymn do miłości ojczyzny* oraz utwór *Gdybym był Szwajcarem...*
- s. 81 2. Tematykę patriotyczną podejmował w tym czasie również Stanisław Trembecki (np. w wierszu *Do moich współziomków*)
- s. 82 3. Postawę patriotyczną Polaków i nadzieję na odrodzenie państwa wyrażała powstała pod koniec XVIII wieku *Pieśń legionów polskich we Włoszech* Józefa Wybickiego, późniejszy *Mazurek Dąbrowskiego*.
- s. 86 4. Do wydarzeń związanych z upadkiem polskiej państwowości nawiązywał sto lat później Jan Matejko, przedstawiając na swoim obrazie *Rejtan – upadek Polski* postacie historyczne z czasów rozbiorów.
- s. 86 5. Scenę przedstawioną na obrazie Matejki w swojej piosence *Rejtan, czyli raport ambasadora* skomentował Jacek Kaczmarek, poeta i pieśniarz drugiej połowy XX wieku.

¹ *qui pro quo* (czyt. kwi pro kwo) – zabawne nieporozumienie, pomyłka, przeinaczenie, wzięcie kogoś za inną osobę

7. Scena teatralna

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz historię polskiego teatru w czasach oświecenia;
- dowiesz się, jak powstawał pierwszy w Polsce teatr publiczny;
- poznasz sylwetki Franciszka Zabłockiego, Wojciecha Bogusławskiego i Juliana Ursyna Niemcewicza – twórców sztuk teatralnych i współtwórców sceny narodowej;
- ustalisz, jakie znaczenie miał dramat Niemcewicza *Powrót posła* w ostatnich latach polskiej państwowości przed rozbiorami;
- poznasz wymowę *Powrotu posła* i jego znaczenie dla współczesnych Niemcewiczowi Polaków oraz późniejszych pokoleń odbiorców.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie, jaką rolę odgrywał teatr w epokach poprzedzających oświecenie. Uporządkuj wydarzenia historyczne w Polsce w czasie oświecenia, a zwłaszcza ustal, czego dotyczyły obrady Sejmu Wielkiego (tzw. czteroletniego).

W 1765 roku z inicjatywy króla Stanisława Augusta Poniatowskiego powstał w Warszawie pierwszy w dziejach Polski stały teatr publiczny (dostępny dla wszystkich). Jego siedzibą był nieistniejący dziś budynek Operalni. 19 listopada 1765 roku odbyła się tam premiera polskiej trupy teatralnej. Wystawiono wówczas napisaną przez Józefa Bielawskiego na zamówienie króla komedię *Natręci*, opierającą się na pomysle zaczerpniętym ze sztuki Moliera.

Scena narodowa, czyli wystawiająca sztuki w języku polskim, służyła obok prasy jako drugie ważne narzędzie „oświecania” społeczeństwa – kształtowała opinię publiczną, propagowała nowy model obywatela i społeczeństwa, przekonywała do postępowych projektów reform.

Afisz z jednego z pierwszych przedstawień *Natrętów*

pierwszy teatr publiczny w Polsce

Franciszek Zabłocki

Franciszek Zabłocki (1752–1821)

Debiutował jako poeta. W 1774 roku na łamach „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych” opublikował zbiór *Wiersze* zawierający ody, sielanki i bajki. Później – dzięki królowi – stał się tzw. dostawcą repertuaru dla Sceny Narodowej, dla której w latach 1780–1788 przygotowywał rocznie pięć komedii, z których najbardziej znaną jest *Fircyk w załotach* (1781) oraz piętnujący szlachecki konserwatyzm *Sarmatyzm* (1784). Swoją talent wykorzystywał przeciwko przedstawicielom mentalności sarmackiej. Był prawdziwym mistrzem artystycznej adaptacji (najczęściej dzieł francuskich), z przeciętnych utworów robił arcydzieła.

W uznaniu zasług i talentu Stanisław August Poniatowski przyznał mu medal *Merentibus* (z łac. Zasłużonym).

*Nikt nie mów: ten szczęśliwy! zaczekaj, aż skona.
Myśl ta piękna, zda mi się być myślą Solona.
Nikt nie mów: ten ma rozum! bo jego nabycie
Trwa do śmierci, bo sztuka długa, krótkie życie.*

Franciszek Zabłocki, *Ma pan rozum*

Wojciech Bogusławski

Wojciech Bogusławski (1757–1829)

Nazywany jest ojcem polskiej sceny. Był aktorem (mistrzem ról tragicznych oraz charakterystycznych), reżyserem, dramatopisarzem (przełożył i napisał ok. 80 utworów scenicznych) oraz dyrektorem Teatru Narodowego. Organizował występy teatru poza Warszawą. W 1811 roku założył w Warszawie pierwszą polską szkołę dramatyczną, napisał dla niej również poradnik gry aktorskiej (*Dramaturgia, czyli Nauka sztuki scenicznej dla Szkoły Teatralnej napisana przez Wojciecha Bogusławskiego w Warszawie 1812*).

Wystawiał sztuki zawierające aktualne treści polityczne i społeczne. W większości z nich sam grał główne role. Jego *Cud mniemany, czyli Krakowiacy i Górale* należy do kanonu klasyki narodowej, a inne sztuki, na przykład *Henryk VI na łowach* czy *Spazmy modne* do dziś są obecne w repertuarze polskich teatrów.

Sławę moją zostawiam zdaniu potomności, a jeśli w sercu choć jednego prawdziwego Polaka pozyskam wdzięczne starań moich wspomnienie, jeszcze na tamtej stronie grobu szczęśliwym będę.

Wojciech Bogusławski, *Dzieje teatru narodowego*

Julian Ursyn
Niemcewicz

Julian Ursyn Niemcewicz (1758–1841)

Poeta, dramatopisarz, powieściopisarz, tłumacz i pamiętnikarz, największe zasługi położył dla polskiego teatru. Był posłem na Sejm Czteroletni i jednym z najbardziej energicznych przywódców obozu reform. Tworzył projekt Konstytucji 3 maja. Podczas insurekcji został adiutantem Kościuszki i razem z nim dostał się do niewoli. Dwa lata spędził uwięziony w twierdzy Pietropawłowskiej. Po uwolnieniu osiedlił się w Stanach Zjednoczonych i przyjął obywatelstwo amerykańskie (okres ten zaowocował dziełem *Podróże po Ameryce*). Kiedy wrócił do kraju, zajął się pisaniem powieści, przekładaniem dzieł Byrona (czyt. bajrona), zilustrował też historię Polski cyklem ballad, które wychowywały kolejne pokolenia w duchu patriotycznym. Po klęsce powstania listopadowego był zmuszony udać się na wygnanie. Wyemigrował do Paryża, gdzie związał się ze stronnictwem Adama Czartoryskiego. Umarł na obczyźnie.

Jest autorem pierwszej polskiej komedii politycznej *Powrót posła* (1791), pisanej z potrzeby chwili – miała ona wyrzucić presję na głoszących nad nową konstytucją posłów. Niewiele jest w historii teatru przykładów spektakli, które odniosły tak natychmiastowy polityczny efekt.

Wspominać młodzieży o dziełach jej przodków, dać jej poznać najświetniejsze Narodu epoki, stowarzyszyć miłość Ojczyzny z najpierwszymi pamięci wrażeniami, jest to nieomylny sposób zaszczerpienia w Narodzie silnego przywiązania do kraju; nic już wtenczas tych pierwszych wrażeń, tych rannych pojęć zatrzeć nie zdoła, wzmagają się one z latami, usposabiając dzielnych do boju obrońców, do rady mężów cnotliwych.

Julian Ursyn Niemcewicz, *Śpiewy historyczne*

Powrót posła

Komedie polityczne Niemcewicza powstała w gorącym czasie dysput towarzyszących obradom Sejmu Czteroletniego. Dramat został napisany i wydany w 1790 roku, a swoją prapremierę teatralną miał 15 stycznia 1791 roku. Dzieło nie tylko odnosiło się do aktualnych dyskusji wynikających z sytuacji politycznej, ale samo też wywoływało polemiki i komentarze, zmuszało do zajęcia stanowiska wobec sytuacji w państwie. Szybko rozpowszechniony utwór Niemcewicza był głosem po stronie frakcji postępowej, a jednocześnie miał służyć jako narzędzie kształtowania opinii publicznej. Z jednej strony ośmieszał wsteczność i opór przed koniecznymi zmianami w państwie, a z drugiej tłumaczył argumenty reformatorów, stawiając ich za wzór postawy obywatelskiej.

Akcja dramatu toczy się w majątku wiejskim Podkomorzego i Podkomorzyny w czasie przerwy w obradach sejmiku. Dzieło jest zbudowane z trzech aktów, w których została zachowana klasycystyczna zasada trzech jedności. Najważniejsza nie jest akcja, lecz głoszone przez bohaterów poglądy, reprezentowane racje i postawy. Bohaterowie zostali tu zestawieni na zasadzie kontrastu (konserwatysta – zwolennik reform, nosząca się z cudzoziemską modnią – tradycyjna żona i matka, postępowy patriota pozbawiony chęci zysku – fircykowaty łowca posagów).

Powrót posła
– komedia polityczna

Walorem komedii Niemcewicz jest także jej komizm – niektóre postacie mają charakter karykaturalny (Gadulski, Szarmancki, Starościna), są przerysowane, aby wskazać odbiorcom komedii, po której stronie należy szukać racji.

bohaterowie *Powrotu posła*

Ważna informacja

Bohaterowie utworu

Podkomorzy i Podkomorzyna – właściciele majątku, w którym toczy się akcja dramatu, zwolennicy reform (np. zniesienia pańszczyzny i uwłaszczenia chłopów, ograniczenia samowoli szlacheckiej), patrioci, którzy pragną odnowy państwa, a swoich synów wychowali na odpowiedzialnych obywateli Rzeczypospolitej

Walery – tytułowy poseł, syn państwa domu, przybywa do rodzinnej posiadłości w czasie chwilowego zawieszenia obrad sejmiku, podobnie jak rodzice zwolennik reform i odnowy państwa, dąży do poślubienia Teresy, córki starosty Gadulskiego

Starosta Gadulski – modelowy sarmata o konserwatywnych poglądach, nosiciel szlacheckich wad, przeciwstawiający się wszelkim reformom ograniczającym szlacheckie swobody, ojciec Teresy, którą chce wydać za mąż za Szarmanckiego, chociaż serce dziewczyny skłania się ku Waleremu

Starościna Gadulska – druga żona Gadulskiego, macocha Teresy, ukształtowana według modelu „żony modnej”, zauroczona cudzoziemską modą, obojętna na losy kraju

Szarmancki – modny kawaler i łowca posagów, postać w czasach oświeceniowych określana mianem fircyka, dąży do małżeństwa z Teresą ze względów materialnych (ma nadzieję na spory posag)

Julian Ursyn Niemcewicz

Powrót posła

Akt I, scena 2 (fragment)

PODKOMORZY

Cóż tam?

JAKUB

Z poczty listy.

PODKOMORZY

odpieczętowawszy

A to od mego syna! Chwalebna ich praca
Zawieszona na chwilę i mój syn powraca.
Ciesz się kochana żono, dzisiaj go ujrzymy.

PODKOMORZYNA

Jakżem szczęśliwa! dawno już po nim tęsknimy.

PODKOMORZY

Jam nie tęsknił, gdy zadość czynił urzędowi¹;
Dom zawsze ustępować powinien krajowi.

¹ zadość czynił urzędowi – sprawował swe obowiązki poselskie

W nieprzytomności jego¹ cieszyły mię wieści,
Że wśród tych cnotliwych mężów² syn mój się mieści,
Co z przemocy i hańby kraj nasz wydobyli.

STAROSTA

Niedługo się tym wszystkim będziemy cieszyli;
Bóg wie, co porobiły sejmujące Stany,
Dlaczego ten rząd? Po co te wszystkie odmiany?
Albo źle było dotąd? A nasi przodkowie
Nie mieliż to rozumu i oleju w głowie?
Byliśmy potężnymi pod ich ustawami.
Tak to Polak szczęśliwie żył pod Augustami³!
Co to za dwory, jakie trybunały huczne,
Co za paradne sejmy, jakie wojsko juczne⁴!
Człek jadł, pił, nic nie robił i suto w kieszeni.
Dziś się wszystko zmieniło i bardziej się zmieni:
Zepsuli wszystko, tknąć się śmieli okrutnicy
*Liberum veto*⁵, tej to wolności żrzenicy.
placze

Przedtem bez żadnych intryg, bez najmniejszej zdrady
Jeden poseł mógł wstrzymać sejmowe obrady,
Jeden ojczyzny całej trzymał w ręku wagę,
Powiedział: „nie pozwalam”, i uciekł na Pragę⁶
Cóż mu kto zrobił: jeszcze, że taki przedni wniosek
Miał promocje i dostał czasem kilka wiosek.
Dzisiaj co kto dostanie? Nowomodne głowy
Chcą robić jakieś straże, jakiś sejm gotowy⁷
Czyste do despotyzmu otwierają pole.

PODKOMORZY

Wskrzeszają mądrą wolność, skracają swywole.
Ten to nieszczęsny nierząd, to sejmów zrywanie
Kraj zgubiło, ściągnęło obce panowanie,
Te zaborów, te srogich klęsk naszych przyczyną.
I my sami byliśmy nieszczęść naszych winą!
Gnijąc w zbytkach, lenistwie i biesiad zwyczajny,
Myśleliśmy o sobie, a nigdy o kraju;
Klęskami ojców nowe plemię ostrożniejsze,
Wzgardziwszy zyski, było na całość baczniejsze.
Nieba zdarzyły porę, oni ją chwycili,
Ojczyznę spod ciężkiego jarzma wydobyli;

¹ w nieprzytomności – podczas nieobecności

² wśród cnotliwych mężów – wśród posłów obozu patriotycznego, reformatorów

³ pod Augustami – w czasie panowania Sasów: Augusta II Mocnego i Augusta III

⁴ juczne – tabory objuczone bagażami

⁵ *liberum veto* (dosłownie: nie pozwalam) – przywilej szlachecki, prawo pozwalające na przeciwstawianie się uchwałom sejmowym przez jednego nawet posła, co powodowało odrzucenie projektu lub zerwanie obrad; efektem działania tego prawa był paraliż władzy ustawodawczej i kryzys w państwie; *liberum veto* zostało zniesione przez Konstytucję 3 maja

⁶ Powiedział „nie pozwalam”, i uciekł na Pragę – poseł, który zerwał sejm, by uchronić się przed gniewem szlachty, uciekł na drugi brzeg Wisły, na Pragę

⁷ sejm gotowy – sejm będący w stałej gotowości, który mógł być zwołany w każdej chwili dla przedyskutowania i podjęcia uchwał

Walcząc wszystkie przeszkody gorliwą robotą,
Idąc przykładem króla¹ i własną swą cnotą
Powracają porządek i sławę ojczyźnie.
Stokroć szczęśliwy, że choć przy późnej siwiźnie
Ujrę², że Polska rządna i że poważana.

STAROSTA

Wiem, że waćpanu każda przyjemna odmiana:
W księgach się tych dzikości wszystkich nauczyłeś,
W tych księgach, nad którymi już oczy straciłeś.
Ja, co nigdy nie czytam lub przynajmniej mało,
Wiem, że tak jest najlepiej, jak przedtem bywało.

Polecenia

1. Scharakteryzuj stosunek Starosty do sprawy państwa. Co sądzi o szlacheckich przywilejach? Jakie zachowania uważa za słuszne? Co sądzi o zmianach, które w Polsce wprowadza obóz reform? Wnioski zbierz w krótkiej, spójnej wypowiedzi.
2. Przedstaw stosunek Podkomorzego do kwestii państwowych. Co bohater sądzi o przeszłości Polski? Jaką Polskę chciałby widzieć? Jak ocenia zmiany w państwie? Przedstaw wnioski w formie krótkiej notatki w zeszycie.
3. Omów stosunek Starosty do czytania ksiąg i wyjaśnij, jak przekłada się on na jego poglądy.
4. Przywołaj inne sytuacje z komedii, które potwierdzają, że Starosta to zacofany zwolennik dawnego porządku kierujący się prywatą.
5. Odwołując się do całości utworu, potwierdź, że Podkomorzy to człowiek szlachetny, który kieruje się dobrem całego państwa, a mniej dba o własne.
6. Wyjaśnij, jaki jest związek między tematyką komedii a sytuacją w ówczesnym państwie polskim.
7. Omów, jakie znaczenie dla wymowy utworu ma kontrastowe zestawienie postaci.
8. Przywołaj przykłady zawarte w satyrach Ignacego Krasickiego, które znajdują swoje odzwierciedlenie w dramacie Niemcewicz.

Ważna informacja

Gesty dramatyczne

Ubóstwienie

Powitanie

Gest „malujący"

¹ *idąc przykładem króla* – król, popierając obóz patriotyczny, uczestniczył w pracach reformatorskich

² *ujrę* – ujrzę

Zbigniew Raszewski

W ostatnich latach Rzeczypospolitej

[1] Publiczność żądała przede wszystkim nowości. Należało jej wciąż dostarczać nowych sztuk, co także z przyczyn estetycznych najbardziej zaprzętało Oświeconych. Trzeba pamiętać, że w dziedzinie teatru poglądy XVIII w. sytuowały właściwy akt twórczy w napisaniu tekstu. Dzisiejsze pojęcie literatury nie istniało, pisanie traktowano jako działalność teatralną, i to właśnie najszlachetniejszą i najważniejszą, bo dostarczającą aktorowi treści, którą on tylko wykonuje. Utrwalone nieco później, a stosowane jeszcze do niedawnych czasów terminy tak charakterystyczne, jak *sztuka dramatyczna*, *artysta dramatyczny*, *szkoła dramatyczna* (na oznaczenie aktorstwa, aktora i szkoły teatralnej), wynikły właśnie z takiego pojmowania twórczości.

[2] Społeczny prestiż zawodowego aktora był bardzo niski. Amatorem mógł być nawet wielki pan, natomiast zawodowe aktorstwo było poniżające i przez zarobkowy charakter, i przez sławę środowiska, za którym ciągnęła się fatalna reputacja starożytnego mima. Moralisci chrześcijańscy nieznużenie piętnowali ten zawód. Jeszcze w 1784 roku ksiądz wzdragał się w Warszawie przed pochowaniem aktorki w poświęconej ziemi, tak że król musiał wkroczyć w tę sprawę. [...]

[3] Na każdym przedstawieniu doraźnie osądzano sztukę i wykonanie. Zadowolenie znajdowało wyraz w oklaskach, wezwaniach do powtórzenia jakiejś kwestii lub arii – „Fora!” – ewentualnie w wywołaniu aktora po zakończeniu całości. Rzucano także na scenę kwiaty i pieniądze. Wielbicie sławnych aktorek drukowali ulotki z pochwalnymi wierszami i rozrzucali je na widowni. Jeśli sztuka się podobała, „żądano widzieć” autora. (Przed premierą nazwisko autora dość rzadko pojawiała się na afiszu.) Nieukontentowanie parteru wywoływało sykanie, a w stopniu wyższym gwizdy na „świsawkach” i stukanie laskami. Po przedstawieniu tzw. orator wychodził przed kurtynę, przeproszał za usterki i wymieniał tytuł sztuki wybranej na następny dzień. Parter, jeśli mu ten wybór dogadzał, zatwierdzał go oklaskami. W przeciwnym razie orator musiał się wdawać w pertraktację, póki najliczniejsza grupa swoimi okrzykami i oklaskami nie narzuciła reszcie swojego zdania. Dopiero wtedy afisz wędrował do drukarni. Dochodziło więc do formalnych plebiscytów.

[4] Niemal cały repertuar polski składał się z przekładów lub adaptacji, stosowanych nawet wobec najsławniejszych utworów. *Świętoszek* Moliera rozgrywał się w Warszawie, w czasach I rozbioru. *Mieszczanin szlachcicem* – w Dubnie, na Wołyniu. Większość widzów nie знаła oryginalnych wersji tych sztuk, a w każdym razie niewiele o nie dbała. W adaptacjach oceniano przede wszystkim ich aktualność i siłę komiczną. Król dodawał do tego kryterium językowe, faworyzował autorów o wyższych aspiracjach, cenil wiersz, od 1775 rozbrzmiewający coraz częściej za sprawą takich pisarzy, jak Kazimierz Sapieha, Trembecki, Wybicki.

Zbigniew Raszewski, *Krótką historią teatru polskiego*, Warszawa 1990, s. 63–68.

Teatr na Wyspie, zbudowany w 1790 roku na jeziorze w warszawskim Parku Łazienkowskim

Polecenia

1. Wyjaśnij, czym dla oświeceniowych twórców było pisanie sztuk.
2. Określ, jak w XVIII stuleciu rozumiano przymiotnik *dramatyczny*.

¹ *fora* – okrzyk wywołujący aktora zza kulis na scenę, z wł. *fuori* – za, poza; na zewnątrz, na dworze

3. Wyjaśnij, dlaczego aktorstwo było postrzegane jako zajęcie poniżające.
4. Przedstaw, w jaki sposób widzowie wyrażali swoje emocje – zachwyt lub znudzenie sztuką.
5. W akapicie 3. pojawia się wyraz *nieukontentowanie*. Podaj w zeszycie jego synonim.
6. Wyjaśnij, jaką funkcję w teatrze pełnił orator.
7. Wskaż, kto miał wpływ na repertuar teatru.
8. Podaj, według jakich kryteriów oceniano sztuki. Sporządź na ten temat notatkę w zeszycie.

Oświeceniowe inspiracje w filmie

RĘKOPIS ZNALEZIONY W SARAGOSSIE

Rękopis znaleziony w Saragossie

Powieść *Rękopis znaleziony w Saragossie* powstała na przełomie XVIII i XIX wieku. Jej autor – **Jan Potocki** – napisał swoje dzieło po francusku (autor opuścił Polskę, mając siedem lat, uczył się w Szwajcarii, wielokrotnie przebywał w Paryżu, jako kawaler zakonu maltańskiego walczył na Morzu Śródziemnym z piratami, wiele podróżował, był jednym z pierwszych archeologów i badaczy słowiańszczyzny, wiódł awanturnicze i pełne przygód życie – jako jeden z pierwszych odbył podróż balonem). W przekładzie na język polski dzieło ukazało się dopiero w 1847 roku. Powieść jest utrzymana w stylu romansu łożrzykowskiego, a jej szczególnym walorem jest kompozycja mająca charakter szkatułkowy (fabułę tworzą liczne wątki wplatane w tok kolejnych opowieści). Akcja głównego wątku powieści toczy się

Strona tytułowa wydania *Rękopisu znalezionego w Saragossie* z 1847 roku

na południu Hiszpanii około 1740 roku. Bohater utworu – osiemnastoletni kapitan z gwardii walońskiej XVIII-wiecznej Hiszpanii Alfons van Worden, pochodzący z tajemniczego rodu Gomelezów – przeżywa niezwykle przygody i bywa wplatany w tajemnicze intrygi.

Film w reżyserii Wojciecha Hasa powstał na motywach powieści Jana Potockiego w 1964 roku. Podobnie jak powieść, ma strukturę szkatułkową i jest filmem tajemniczym oraz intrygującym. W roli głównego bohatera,

Kadr z filmu *Rękopis znaleziony w Saragossie* (1964) w reżyserii Wojciecha Hasa

Alfonsa van Wordena, został obsadzony Zbigniew Cybulski, będący swoistą ikoną ówczesnej polskiej kinematografii, ale kojarzony z zupełnie innymi kreacjami aktorskimi. Film zrealizowano na czarno-białej taśmie, chociaż w czasie jego powstawania istniała już technika kolorowa. Dzieło Hasa to jednocześnie odwzorowanie powieści Jana Potockiego, jak i surrealistyczna¹ wizja, która nie da się podporządkować jednoznacznym interpretacjom. Istotnym walorem filmu jest oryginalna muzyka skomponowana przez Krzysztofa Pendereckiego współgrająca z filmowym obrazem.

Polecenia

1. Obejrzyj film *Rękopis znaleziony w Saragossie* w reżyserii Wojciecha Hasa i opisz świat w nim wykreowany.
2. Wybierz dowolną scenę filmu i wyjaśnij, na czym polega jej malarskość.
- 3*. Rozważ, jakie kompetencje powinien mieć odbiorca filmu, aby jego doznania estetyczne były pełne, a film zrozumiały.

AMADEUSZ

Kadr z filmu **Amadeusz** (1984) w reżyserii **Miloša** (czyt. milosza) **Formana**

Film *Amadeusz* został wyreżyserowany przez Miloša Formana (amerykańskiego reżysera czeskiego pochodzenia) w 1984 roku. Scenariusz oparty na sztuce Petera Shaffera (czyt. pitera szafra; autor był także scenarzystą) przedstawia fragment dziejów genialnego austriackiego kompozytora Wolfganga Amadeusza Mozarta z punktu widzenia jego rywala – nadwornego kompozytora na dworze cesarza Józefa II Habsburga, Antonia Salieriego. Film tylko w pewnym stopniu opiera się na rzeczywistej biografii Mozarta, wiele filmowych pomysłów to swobodna kreacja autorska twórców filmu. Wykorzystanie drugiego, mniej znanego imienia kompozytora jako tytułu filmu stanowi jednocześnie wskazówkę interpretacyjną – Amadeusz to wybrany przez Boga. Dzieło Formana skłania widza do rozważań nad wieloma uniwersalnymi kwestiami:

Amadeusz Miloša
Formana

¹ **surrealistyczny** – tu: dziwaczny, absurdalny

fenomenem talentu artystycznego, zjawiskami geniuszu i miernoty jako dwóch różnych modeli artystów, funkcjonowaniem geniuszu w świecie, który do niego nie dorasta i tragizmem wybitnego twórcy w obliczu ograniczeń otaczającego go świata, relacjami między ojcem a synem, a także nad skomplikowaną rozgrywką zawiedzionego człowieka z Bogiem.

Film Formana znalazł się wśród dzieł uhonorowanych Oscarem (statuetkę otrzymał w 1984 roku) oraz Złotym Globem (1985).

Polecenia

1. Obejrzyj film *Amadeusz* i scharakteryzuj obecne w nim realia epoki oświecenia. Sporządź na ten temat notatkę w zeszycie.
2. Co, według ciebie, zdecydowało o entuzjastycznym odbiorze filmu (został obsypany nagrodami)?
- 3*. Opisz kompozycję filmu.
- 4*. Scharakteryzuj film Formana jako syntezę różnych dziedzin sztuki.
5. Skonstruuj charakterystykę porównawczą Mozarta i Salieriego oraz przedstaw ją w dowolnej formie (tabela, wypowiedź pisemna w zeszycie lub inna).
6. Wyjaśnij, jaki wpływ na życie i dzieło Amadeusza miał jego ojciec.
7. Zinterpretuj słowa Salieriego o muzyce Mozarta: *To były pierwsze i jedyne rękopisy. Ale nie było tam żadnych poprawek. Po prostu zapisał muzykę... którą miał w głowie. I była to muzyka skończona. Usunięcie jednej nuty stanowiłoby ujmę. Znowu... Słyszałem głos Boga.*

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 89

1. W ostatnich latach Rzeczypospolitej powstał teatr narodowy.

s. 90

2. Z historią polskiego teatru końca XVIII wieku był związany Franciszek Zabłocki oraz Wojciech Bogusławski, zwany ojcem polskiego teatru.

s. 91

3. Teatr towarzyszy życiu politycznemu Polaków – powstają i są wystawiane sztuki stanowiące komentarz do ówczesnych wydarzeń i nastrojów, na przykład *Powrót posła* Juliana Ursyna Niemcewicza.

s. 92

4. *Powrót posła* to komedia polityczna stanowiąca głos w burzliwych dyskusjach towarzyszących obradom Sejmu Czteroletniego, a jej bohaterowie to postacie wzorcowe lub negatywne, mające wpływać na kształtowanie postaw społecznych uznawanych za właściwe dla obrony przed upadkiem Rzeczypospolitej.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

1. Epoka oświecenia nazywana była również wiekiem filozofów i wiekiem rozumu, ponieważ był to czas, kiedy liczni filozofowie kwestionowali dotychczasowy światopogląd ograniczający możliwości poznawcze człowieka, a za godną zaufania wartość uznali rozum. s. 9
2. Istotę oświecenia zdefiniował filozof niemiecki Immanuel Kant w swojej rozprawie *Czym jest oświecenie?* s. 14
3. Racjonalista Kartezjusz sformułował swój pogląd w słynnym zdaniu *Cogito ergo sum* („Myślę, więc jestem”). s. 15
4. John Locke twierdził, że człowiek zdobywa wiedzę o świecie poprzez doświadczenia (empiryzm) i zmysły (sensualizm). s. 16
5. Monteskiusz twierdził, że w sprawiedliwym państwie władza ustawodawcza, sądownicza i wykonawcza są rozdzielone. s. 17
6. Jean-Jacques Rousseau dowodził, że nie rozum, lecz serce (uczucia) są istotą ludzkiego życia, a cywilizacja powinna ustąpić przed naturą. s. 18
7. Wolter rozważał istotę tolerancji, a w zakresie religii wyznawał pogląd deistyczny (uznawał, że Bóg stworzył świat, ale nie wpływa na jego dzieje i poczynania ludzkie). s. 20
8. Manifestem oświecenia była *Wielka encyklopedia francuska* – dzieło stanowiące kompendium wiedzy tego czasu. s. 21
9. W epoce oświecenia rozwijały się trzy style artystyczne: klasycyzm, sentymentalizm i rokoko. s. 28
10. Najwybitniejszym twórcą polskiego klasycyzmu był Ignacy Krasicki, autor bajek, satyr, poematów heroikomicznych i *Hymnu do miłości ojczyzny*. s. 52
11. Satyry Krasickiego, na przykład *Do króla*, *Pijaństwo* i *Żona modna*, są karykaturalnym przedstawieniem najdotkliwszych wad ówczesnego polskiego społeczeństwa; realizują też program artystyczny poety – bawić i uczyć jednocześnie. s. 53
12. Poemat heroikomiczny *Monachomachia* to krytyczny portret części ówczesnego polskiego duchowieństwa. Autor posługuje się w nim parodią. s. 72
13. Przedstawicielem sentymentalizmu w polskiej liryce oświeceniowej był Franciszek Karpiński, autor między innymi utworów *Do Justyny* (*Tęskność na wiosnę*) oraz *Laury* i *Filona*. s. 42
14. W dobie oświecenia rozwijała się liryka patriotyczna Ignacego Krasickiego, Franciszka Karpińskiego, Stanisława Trembeckiego i innych. Powstała wówczas również *Pieśń legionów polskich we Włoszech* Józefa Wybickiego, pierwsza wersja obecnego polskiego hymnu narodowego. s. 80, 82
15. W drugiej połowie XVIII wieku rozwija się w Polsce teatr publiczny. Dramaturdzy zabierali głos w sprawach publicznych, czego najdobitniejszym przykładem jest *Powrót posła* Juliana Ursyna Niemcewicza (dramat nawiązujący do obrad Sejmu Wielkiego). s. 89

ZADANIA

1. Przedstaw problematykę poruszaną w *Pijaństwie* Ignacego Krasickiego.
2. Wyjaśnij, kogo i w jaki sposób krytykuje Ignacy Krasicki w satyrze *Do króla*.
3. Omów cechy satyry. Przywołaj konkretny utwór.
4. Omów zjawisko cudzoziemszczyzny na przykładzie wybranego utworu oświeceniowego.

5. Przedstaw zasługi króla Stanisława Augusta Poniatowskiego dla rozwoju polskiego oświecenia.
6. Zaprezentuj uczestników obiadów czwartkowych. Przygotuj tekst toastu, jaki mógłby zostać wygłoszony przez jednego z gości.
7. Co charakteryzuje literaturę sentymentalną? Przedstaw na wybranym przykładzie.
8. *Non omnis moriar*. Rozważania o wielkości i trwałości dorobku poetyckiego wybranego twórcy oświeceniowego.
9. Obowiązki człowieka wobec ojczyzny i społeczeństwa a prawo do szczęścia osobistego – sprzeczność czy harmonia? Omów na wybranych przykładach literatury staropolskiej.
10. Różne wizerunki kobiet w literaturze – przedstaw je na przykładzie wybranych utworów staropolskich.
11. Określ, jakie problemy bliskie człowiekowi współczesnemu można odnaleźć w twórczości oświecenia.
12. *Istnieć to dla nas znaczy czuć; nasza zdolność odczuwania jest bezspornie wcześniejsza od naszego rozumu*. Mottem jakich utworów mógłby być to zdanie Jeana-Jacques'a Rousseau, a jakich – na pewno nie?
13. Sentymentalizm w literaturze. Na wybranych przykładach omów cechy tego kierunku.
14. Porównaj założenia klasycyzmu, sentymentalizmu i rokoka. Który z tych kierunków jest ci bliższy?
15. Kim powinien być dobry obywatel? O co zabiegali, z czym walczyli i co krytykowali, a jaką postawę propagowali autorzy dzieł literackich i publicyści oświecenia? Napisz w zeszycie pracę, odwołując się do fragmentu *Przestróg dla Polski* Stanisława Staszica (1790) oraz wybranych utworów literackich tej epoki.

Ratuj się, szlachto! Nie potrzeba, abyś traciła twoje swobody i wolność. Ale potrzeba, abyś twoje prawa upowszechniła, abyś powiększyła liczbę obywateli swobodnych i wolnych. Nie uratujesz się konstytucją częstkową, czyli, że tak rzekę, połataną. Ale uratujesz się konstytucją zupełnie nową i cały naród polski obejmującą. Jest to epoka, gdzie Polska zupełnej podpaść odmianie powinna. [...]

Panowie! ... Wasza duma, wasze łakomstwo, wasze niezgody i wspólne zawiści do tej niedoli przyprowadziły ojczyznę! Przez zniewagę praw, przez zgwałconą w wszystkich sądach sprawiedliwość zniszczyliście w szlachcie wyniosłość ducha, męstwo, odwagę, stałość w przedsięwzięciu i miłość wolności. Zatraciliście własny Polaków charakter, nadając szlachcie podłość, wszystkiego bojaźń i na bezprawie i niesprawiedliwość zupełną nieczulość! Czas upamiętania waszego! Czas, abyście wrócili prawu dzielność! Bo was gwałt pogrzyży.

16. Napisz w zeszycie interpretację wiersza Czesława Miłosza *Zakęcie*.

Czesław Miłosz

Zakęcie

Piękny jest ludzki rozum i niezwyciężony.
Ani krata, ni drut, ni oddanie książek na przemiał,
Ani wyrok banicji nie mogą nic przeciw niemu.
On ustanawia w języku powszechne idee
I prowadzi nam rękę, więc piszemy z wielkiej litery
Prawda i Sprawiedliwość, a z malej kłamstwo i krzywda.
On ponad to, co jest, wynosi, co być powinno,
Nieprzyjaciół rozpaczy, przyjaciół nadziei.
On nie zna Żyda ni Greka, niewolnika ni pana,
W zarząd oddając nam wspólne gospodarstwo świata.
On z plugawego zgielku dręczonych wyrazów
Ocala zdania surowe i jasne.
On mówi nam, że wszystko jest ciągle nowe pod słońcem,
Otwiera dłoń zakrzepłą tego, co już było
Piękna i bardzo młoda jest Filo-Sofija

I sprzymierzona z nią poezja w służbie Dobrego.
Natura ledwo wczoraj święciła ich narodziny,
Wieść o tym górą przyniosły jednorożec i echo.
Sławna będzie ich przyjaźń, ich czas nie ma granic.
Ich wrogowie wydali siebie na zniszczenie.

Z tomu *Miasto bez imienia*, 1969

PROJEKTY

1. Zorganizujcie klasową inscenizację obiadu czwartkowego; wyznaczcie role uczestnikom, tak aby wcielili się w najważniejsze postaci tego czasu.
2. Zaprojektujcie wycieczkę śladami zabytków klasycystycznych.
3. Przygotuj prezentację multimedialną na temat wybranej osobowości oświecenia.
4. Napisz i wygłoś referat o funkcji literatury w czasach oświecenia.
5. Przygotuj plakat przedstawiający wizerunki polskich szlachciców z czasów oświecenia.
6. Przygotuj i wygłoś wypowiedź na temat obowiązków wobec ojczyzny i społeczeństwa w czasie oświecenia i współcześnie. Odnies się do sytuacji politycznej i społecznej.

WARTO OBEJRZEĆ...

- *Amadeusz*, reż. Miloš Forman (1984)
- *Danton*, reż. Andrzej Wajda (1982)
- *Rękopis znaleziony w Saragossie*, reż. Wojciech Has (1964)
- *Vatel*, reż. Roland Joffé (2002)

WARTO PRZECZYTAĆ...

- Marcin Cieński, *Oświecenie. Leksykon literatury polskiej*, 1999
- Mieczysław Klimowicz, *Oświecenie*, 1998
- Teresa Kostkiewiczowa, *Klasycyzm, sentymentalizm, rokoko*, 1979
- Teresa Kostkiewiczowa, *Horyzonty wyobraźni. O języku poezji czasów oświecenia*, 1984
- Józef Tomasz Pokrzywniak, *Ignacy Krasicki*, 1993
- Ryszard Przybylski, *Klasycyzm, czyli prawdziwy koniec Królestwa Polskiego*, 1983
- Zbigniew Raszewski, *Krótką historią teatru polskiego*, 1990
- Władysław Tomkiewicz, *Rokoko*, 1990
- *Słownik literatury polskiego oświecenia*, pod red. Teresy Kostkiewiczowej, 2002

Piszemy samodzielnie

Jak dowodzić w wypowiedziach

ZANIM ZACZNIESZ...

- Zastanów się, na czym polega dedukcja i wnioskowanie.
- Przypomnij sobie sylwetkę i poglądy Arystotelesa.

Człowiek w swoim codziennym życiu wykonuje rozmaite operacje intelektualne, np. dokonuje skojarzeń, twórczej dedukcji czy wyciąga wnioski. Doskonalenie tych umiejętności intelektualnych pozwala rozwijać samodzielne myślenie, a także ułatwia funkcjonowanie w świecie.

Szczególnie istotną umiejętnością jest wnioskowanie, które polega na wyprowadzeniu wniosków ze zdań uznanych za prawdziwe. Może być ono poprawne lub niepoprawne, a jego przeprowadzenie może być zahamowane przez różne przeszkody, np. intelektualne (schematyzm myślenia), emocjonalne (strach), społeczno-kulturowe (tradycja).

Wnioskowania można się nauczyć, można je rozwijać i doskonalić. Dzięki temu udoskonalamy umiejętność wydawania przemyślanych sądów.

sylogizm to schemat wnioskowania zawierający dwie przesłanki i wniosek

Maciej Smolak

Kształtowanie umiejętności wnioskowania sylogistycznego

W *Analitikach pierwszych* Arystoteles przeprowadza badanie na temat dowodu i wiedzy dedukcyjnej. W jego ramach opracowuje wnioskowanie sylogistyczne, czyli określony typ rozumowania [...].

Zdaniem Jana Łukasiewicza, każde wnioskowanie sylogistyczne Arystotelesa ma postać okresu warunkowego o wzorze $(p \wedge q) \rightarrow r$, gdzie p oraz q są przesłankami, a r jest wnioskiem. Koniunkcja¹ przesłanek p i q pełni funkcję poprzednika okresu warunkowego, a wniosek pełni funkcję następnika okresu warunkowego. Dopiero pod wpływem logiki stoików, jak sugeruje Łukasiewicz, wnioskowanie sylogistyczne zaczęto formułować w postaci schematu inferencyjnego². I takie rozumienie wnioskowania sylogistycznego stało się powszechnie obowiązujące w średniowieczu. Zatem o ile cechą charakterystyczną wnioskowania jest występowanie słowa „więc” lub jakiegoś jego równoważnika (np. „zatem”, „przeto”, „stąd”), to wnioskowanie sylogistyczne Arystotelesa w interpretacji Łukasiewicza nie jest – używając terminologii scholastycznej – konsekwencją. Czym jednak oba typy rozumowania różnią się między sobą poza przytoczoną już dystynkcją, czyli obecnością lub nieobecnością słowa „więc”?

Według Łukasiewicza wnioskowanie sylogistyczne Arystotelesa jest przede wszystkim zdaniem i jako zdanie jest albo prawdziwe, albo fałszywe, natomiast wnioskowanie sylogistyczne tradycyjnej logiki nie jest zdaniem, lecz zbiorem zdań, które są wprawdzie połączone, ale nie w taki sposób, żeby tworzyły jedno zdanie złożone. W rezultacie wnioskowanie sylogistyczne tradycyjnej logiki nie jest ani prawdziwe, ani fałszywe, ponieważ wartość logiczna prawdy lub fałszu przysługuje jedynie zdaniom – czyli prawdziwe lub nieprawdziwe mogą być tylko jego przesłanki lub wniosek. Można natomiast badać takie wnioskowanie pod kątem jego poprawności lub niepoprawności. Jest ono poprawne, gdy nie narusza zasad konstrukcji sylogistyki, jest niepoprawne, gdy takie zasady narusza. Zatem wnioskowanie sylogistyczne Arystotelesa możemy ocenić pod kątem jego prawdziwości lub fałszywości i stwierdzić, czy jest ono schematem tautologicznym³, czy też nie. Z kolei wnioskowanie

¹ koniunkcja – złączenie

² inferencyjny (łac. *infero* – wnoszę, wnioskuję) – wywnioskowany, wydedukowany

³ tautologiczny – tu: prawie to samo znaczący

sylogistyczne tradycyjnej logiki możemy ocenić ze względu na to, czy z pewnych przesłanek wynika określony wniosek, czy też nie.

Należy jednak podkreślić, że różnice w zapisie wnioskowania sylogistycznego w formie implikacyjnej¹ lub inferencyjnej mają charakter czysto konwencjonalny. Kwestia konwencji zapisu wnioskowania sylogistycznego była przedmiotem licznych sporów i jest do dzisiaj nierozstrzygnięta. W dalszej części artykułu przyjmuję drugą konwencję i skupiam swoją uwagę na wnioskowaniu sylogistycznym w formie inferencyjnej.

Budowa wnioskowania sylogistycznego

Ogólnie wnioskowanie sylogistyczne jest ciągiem $n + 1$ formuł, z których ostatnia nazywa się wnioskiem, a pozostałe przesłankami. Wnioskowanie sylogistyczne, które posiada więcej niż jedną przesłankę, jest typem wnioskowania pośredniego. W dalszej części ograniczam się do omówienia wnioskowań dwuprzesłankowych.

Dwuprzesłankowe wnioskowanie sylogistyczne składa się z trzech terminów, dwóch przesłanek oraz wniosku. We wnioskowaniu sylogistycznym wyróżniamy skrajny termin większy (*terminus maius*), skrajny termin mniejszy (*terminus minor*) i termin średni (*terminus medius*). Każdy termin zajmuje określone miejsce w strukturze wnioskowania sylogistycznego i pełni właściwą dla niego funkcję. Skrajny termin większy występuje w pierwszej przesłance i we wniosku oraz pełni funkcję orzecznika we wniosku. Skrajny termin mniejszy lokuje się w drugiej przesłance i we wniosku oraz pełni funkcję podmiotu we wniosku. Termin średni (M) jest wspólny dla obu przesłanek i nie występuje we wniosku, a ze względu na zajmowaną pozycję pełni funkcję zwornika łączącego pozostałe terminy.

We wnioskowaniu sylogistycznym wyróżniamy również przesłankę większą (*praemissa maior*) i przesłankę mniejszą (*praemissa minor*). Każda z przesłanek zawiera termin średni i jeden z terminów skrajnych. O nazwie przesłanek decyduje to, który termin skrajny każda z nich zawiera. Przesłanka większa jest dlatego większa, ponieważ zawiera termin większy, przesłanka mniejsza jest dlatego mniejsza, ponieważ zawiera termin mniejszy.

Przesłanki i wniosek we wnioskowaniu sylogistycznym mają postać zdań kategorycznych. Zdanie kategoryczne jest zdaniem o budowie podmiotowo-orzecznikowej i składa się z dwóch nazw połączonych funktorem zdaniotwórczym. Jedna nazwa występuje w roli podmiotu, druga nazwa występuje w roli orzecznika.

Zdania kategoryczne dzielimy ze względu na kryterium jakości i kryterium ilości. Z uwagi na kryterium jakości wyróżniamy twierdzące i przeczące zdania kategoryczne, z uwagi na kryterium ilości wyróżniamy ogólne i szczegółowe zdania kategoryczne. W rezultacie zdania kategoryczne dzielimy na cztery typy:

- ogólno-twierdzące – określane zdaniami typu A – o formie „Każde S jest P” (*SaP*), np. „Każdy kwadrat jest równoboczny”;
- szczegółowo-twierdzące – określane zdaniami typu I – o formie „Pewne S jest P” (*SiP*), np. „Pewne zwierzęta są stałocieplne”;
- ogólno-przeczące – określane zdaniami typu E – o formie „Żadne S nie jest P” (*SeP*), np. „Żadne koło nie jest kwadratowe”;
- szczegółowo-przeczące – określane zdaniami typu O – o formie „Pewne S nie jest P” (*SoP*), np. „Pewne drzewa nie są iglaste”.

Maciej Smolak, *Kształtowanie umiejętności wnioskowania sylogistycznego*, dokument elektroniczny
<https://link.operon.pl/qd> (dostęp: 22.06.2019)

Polecenia

1. Przedstaw, czym różni się wnioskowanie sylogistyczne Arystotelesa od wnioskowania sylogistycznego tradycyjnej logiki.
2. Wyjaśnij, kiedy wnioskowanie sylogistyczne jest poprawne.
3. Opisz w zeszycie budowę wnioskowania sylogistycznego.

¹ **implikacyjny** – przymiotnik od słowa *implikacja* – następstwo, konsekwencja.

Analiza przykładu

Niech za przykład posłuży wnioskowanie sylogistyczne z brakującą przesłanką mniejszą:

PW: Każdy człowiek jest śmiertelny.

PM: ...

więc

W: Każdy dyktator jest śmiertelny.

Możemy wykryć brakującą formułę poprzez rekonstrukcję schematu takiego wnioskowania, określając jego terminy i stałe logiczne. Wniosek jest zdaniem ogólno-twierdzącym, czyli zdaniem typu *SaP*, gdzie *S* to „dyktator”, *P* to „śmiertelny”. Gdy chodzi o przesłankę większą, nazwą, która występuje w przesłance, a nie występuje we wniosku, jest „człowiek”. Oznacza to, że należy jej przyporządkować symbol terminu średniego, czyli *M*. Tak więc przesłanka większa jest zdaniem ogólno-twierdzącym, które po uwzględnieniu terminu średniego ma postać *MaP*. Możemy teraz przystąpić do wykrycia przesłanki mniejszej. Na podstawie drugiego prawa sylogizmu jest jasne, że przesłanka mniejsza musi być zdaniem ogólnym, a na podstawie czwartego prawa sylogizmu wiadomo, że przesłanka mniejsza musi być zdaniem twierdzącym. Oznacza to, że przesłanka mniejsza jest zdaniem ogólno-twierdzącym, które może mieć postać *MaS* albo *SaM*. Ale ponieważ szóste prawo sylogizmu głosi, że jeśli termin jest rozłożony we wniosku, to jest również rozłożony w przesłance, i ponieważ we wniosku rozłożony jest skrajny termin mniejszy, więc musi on być również rozłożony w przesłance mniejszej. Zatem przesłanka mniejsza musi mieć postać *SaM*. Czyli przesłanka mniejsza jest zdaniem o postaci „Każdy dyktator jest człowiekiem”. A ponieważ otrzymane wnioskowanie sylogistyczne o postaci <PW: Każdy człowiek jest śmiertelny; PM: Każdy dyktator jest człowiekiem>; więc W: „Każdy dyktator jest śmiertelny”> spełnia wszystkie pozostałe prawa sylogizmu, więc jest ono poprawne.

Maciej Smolak, *Kształtowanie umiejętności wnioskowania sylogistycznego*, dokument elektroniczny
<https://link.operon.pl/qd> (dostęp: 22.06.2019)

**Co by było, gdyby... pewni mężczyźni rodzili?
 czyli jak formułować przesłanki i wyprowadzać wniosek**

Niech warunkiem początkowym będzie zdanie opisujące pewien stan rzeczy, [...] na przykład: „pewni mężczyźni rodzą”. Następny krok polega na wymyśleniu lub przypomnieniu sobie tego, co wiemy na temat rodzenia, czyli na temat elementu składowego warunku początkowego. Możemy przyjąć, że rodzenie pozostaje w związku z brzemiennością, noszeniem w sobie płodu, bólami porodowymi, wodami płodowymi, posiadaniem gruczołów mlecznych etc. Na podstawie wyrażonej wiedzy można sformułować ogólne prawo – na przykład: „Każdy, kto rodzi, nosi w sobie płód”. W tym momencie można przystąpić do sformułowania wnioskowania sylogistycznego i wyprowadzenia wniosku z przyjętych przesłanek:

PW: Każdy, kto rodzi, nosi w sobie płód.

PM: Pewni mężczyźni rodzą.

więc

W: Pewni mężczyźni noszą w sobie płód.

Z dydaktycznego punktu widzenia przedstawione wnioskowanie jest interesujące przynajmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, jest ono wolne od błędu formalnego, czyli jest przykładem poprawnego trybu sylogistycznego. Po drugie, jest ono obciążone błędem materialnym. Przesłanka mniejsza, czyli „Pewni mężczyźni rodzą”, jest fałszywa, ponieważ rodzą nie mężczyźni, lecz kobiety. Ćwiczący mogą więc zapoznać się z różnicą pomiędzy błędem formalnym i błędem materialnym oraz uświadomić sobie wpływ każdego z nich na wnioskowanie sylogistyczne.

Maciej Smolak, *Kształtowanie umiejętności wnioskowania sylogistycznego*, dokument elektroniczny
<https://link.operon.pl/qd> (dostęp: 22.06.2019)

Błąd materialny

Polega na tym, że co najmniej jedna przesłanka jest zdaniem fałszywym, np.

Wszystkie zwierzęta wodne są rybami.

Wszystkie ryby mają skrzela.

(W) *Wszystkie zwierzęta wodne mają skrzela.*

Ponieważ pierwsza przesłanka jest zdaniem fałszywym, wniosek też jest fałszywy.

Polecenia

1. Wykryj brakującą przesłankę. Polecenie wykonaj w zeszycie.
Niektóre ssaki są groźne.
■
więc
(W) Niektóre kręgowce są groźne.
2. Wyciągnij wniosek z podanych przesłanek. Polecenie wykonaj w zeszycie.
Każdy uczeń jest człowiekiem.
Niektórzy ludzie są chłopcami.
więc
(W) ■
3. Zgromadź zwroty, które mogą być sygnałem, że mamy do czynienia z przesłanką, np. *pod warunkiem, skoro*.
4. Zgromadź zwroty, które mogą być sygnałem, że mamy do czynienia z wnioskowaniem, np. *więc, z tego wynika*.
5. Co by było, gdyby... ludzie nie mogli korzystać z internetu? Wyobraź sobie, że na całym świecie zostaje wprowadzony zakaz korzystania z internetu. Określ, jakie mogą być konsekwencje takiego stanu rzeczy.

Andrzej Bursa

Sylogizm prostacki

Za darmo nie dostaniesz nic ładnego
zachód słońca jest za darmo
a więc nie jest piękny
ale żeby rzygać w klozecie lokalu *prima sorta*
trzeba zapłacić za wódkę

ergo

klozet w tancbudzie jest piękny
a zachód słońca nie

a ja wam powiem że bujda

widziałem zachód słońca
i wychodek w nocnym lokalu

nie znajduję specjalnej różnicy.

*Poezja naszego wieku. Antologia wierszy publikowanych
po 1918 roku, wybór i opracowanie W. Kaliński,
Warszawa 1989, s. 399–400.*

Andrzej Bursa (1932–1957)

Polski poeta, prozaik i dramaturg, należał do pokolenia „Współczesności”, debiutującego około 1956 roku. Współpracował z teatrem Tadeusza Kantora Cricot 2 oraz z Piwnicą pod Baranami. Jest zaliczany do kręgu poetów wyklętych.

Polecenia

1. Odtwórz schemat wnioskowania podmiotu lirycznego. Zapisz przesłanki i wniosek w odpowiedni sposób.
2. Oceń poprawność wnioskowania.
3. Zinterpretuj zakończenie utworu Andrzeja Bursy.
4. Wyjaśnij znaczenie tytułu utworu.

Piszemy samodzielnie

Jak przekazać wiedzę w referacie

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie zasady pisania dłuższej wypowiedzi.
- Zastanów się, jakie funkcje pełni cudzysłów.

[...] zarówno esej, jak i referat to rozprawy na jakiś temat. Różnica między nimi polega na tym, że esej ma charakter literacki i jest wyrazem subiektywnych poglądów autora, referat zaś to forma bardziej naukowa, w mniejszym stopniu prezentująca sądy i oceny jego autora, a w większym – fakty i poglądy przedstawione w pracach naukowych, które są referowane. Pisanie esejów wymaga sporego talentu literackiego, doskonałej znajomości tematu i wyjątkowej oryginalności myślenia. Eseiści są na ogół doświadczonymi pisarzami, myślicielami czy wybitnymi naukowcami, którzy, poznawszy dogłębnie jakieś zjawisko, wyrażają własne poglądy na nie. Esej często stanowi ogniwo w dyskusji na jakiś temat, jest szeroko komentowany i – wraz z innymi pracami podobnego typu – wchodzi do kanonu wiedzy na jakiś temat.

Rada Języka Polskiego, *Esej, referat*.
<https://link.operon.pl/qe> (dostęp: 08.05.2023)

Z powyższych słów wynika, że referat to wypowiedź (najczęściej ustna) o charakterze naukowym, w której prezentowane są fakty oraz poglądy badaczy na określony temat.

Ważna informacja

Układ treści w referacie

1. Wstęp

Zawiera wprowadzenie do tematu oraz uwagi ogólne. Może znaleźć się tu przedstawienie planu wypowiedzi oraz informacje o wykorzystanym materiale, czyli wskazanie bibliografii.

2. Rozwinięcie

Stanowi zasadniczą część pracy, omówienie problemu i przedstawienie zebranych informacji.

3. Zakończenie

Stanowi podsumowanie pracy, zawiera wnioski i komentarze.

koreferat – referat uzupełniający, który przedstawia omawiane zagadnienie z innego punktu widzenia

Jak pisać referat?

- Przygotuj się do pisania referatu. Zbierz materiały z różnych źródeł, np. z książek, monografi¹, prasy naukowej, internetu.
- Rób notatki, stwórz konspekt. To pozwoli ci uporządkować treści.
- Pamiętaj o trójdzielnej budowie referatu. Sformułuj wstęp, rozwinięcie i zakończenie.
- Zadbaj o komunikatywność. Unikaj skomplikowanego języka, niejasnych sformułowań i porównań. Postępuj się odpowiednim dla referatu stylem (stylem naukowym).
- Koncentruj się na sprawach merytorycznych. Unikaj zbędnych rozważań i refleksji odbiegających od tematu.
- Podawaj źródło cytatów. Stosuj przypisy.
- Sporządź bibliografię. Umieść ją na końcu pracy.
- Swoją referat (jeśli go wygłaszasz) możesz połączyć z prezentacją multimedialną. Pamiętaj, by była ona powiązana z tym, o czym mówisz.

parafraza – przedstawienie swoimi słowami cudzych poglądów

bibliografia – wykaz (najczęściej alfabetyczny) wykorzystanych w tekście źródeł (książek, artykułów z czasopism, publikacji elektronicznych). Świadczy o wysiłku włożonym w przygotowanie danego dzieła oraz rzetelnej wiedzy autora.

Jak sporządzić bibliografię?

- **dzieło jednego lub dwóch autorów**

Janion M., Żmigrodzka M., *Romantyzm i historia*, Gdańsk 2001.

Prus B., *Lalka*, Warszawa 2017.

- **praca zbiorowa**

Encyklopedia kultury polskiej XX w. Współczesny język polski, red. J. Bartmiński, Wrocław 1993.

Historia teatru, red. J. R. Brown, tłum. H. Bałtyn-Karpińska, Warszawa 1999.

- **artykuł z czasopisma**

Majmurek J., *Nasze globalne Westeros*, „Tygodnik Powszechny” 2019, nr 25, s. 72–74.

Sobolewska J., *Zwycięzca bierze (nie) wszystko*, „Polityka” 2019, nr 25, s. 96–97.

W bibliografii używa się cudzysłowu tylko przy podawaniu tytułu czasopisma.

- **część większego dzieła**

Orzeszkowa E., A... B... C... [w:] *tejsze, Opowiadania*, Warszawa 1982, s. 123–145.

Pawlikowska-Jasnorzewska M., *Kurze łapki* [w:] *Poezja naszego wieku*, red. W. Kaliński, Warszawa 1989, s. 112.

¹ **monografia** – praca naukowa, która w sposób twórczy oraz wyczerpujący omawia jakiegoś zagadnienie

- **źródła internetowe**

Markowski A., *Językoznawstwo normatywne dziś i jutro: zadania, szanse, zagrożenia* [online], <https://link.operon.pl/qf> (dostęp: 28.06.2019)

Miodek J., *Polszczyzna różnych pokoleń* [online], <https://link.operon.pl/qg> (dostęp: 26.06.2019)

Polecenia

1. Zgromadź używane w referatach sformułowania, których celem jest zwrócenie uwagi słuchacza na najistotniejsze fragmenty referatu, np. *warto zauważyć*. Sporządź notatkę w zeszycie.
2. Zbierz wyrazy pokrewne do wyrazu *referat*.
3. Napisz w zeszycie konspekt referatu na temat: *Dydaktyczny charakter literatury oświecenia*.

II. Romantyzm

- ▶ Emocje czy rozum? Gdzie romantycy szukali prawdy o świecie i człowieku?
- ▶ Sztuka romantyczna odzwierciedleniem światopoglądu epoki
- ▶ Angielscy poeci jezior uwalniają poezję z okowów klasycystycznej sztuczności
- ▶ Północ źródłem inspiracji twórczych
- ▶ Romantyczna literatura gotycka. Edgar Allan Poe
- ▶ Dlaczego Werter odczuwał *Weltschmerz*? Portret psychologiczny romantyka w utworze Goethego *Cierpienia młodego Wertera*
- ▶ Czy rozumem można poznać tajemnice świata? *Faust* Goethego
- ▶ Wybitne osobowości epoki. Biografie romantyków.
- ▶ Młodzi romantycy się buntują
- ▶ „Czucie i wiara” czy „mędrca szkiełko i oko”?
- ▶ Święta, szalona, tragiczna... Oblicza miłości w romantycznej literaturze
- ▶ „Nie masz winy bez kary”. Romantyczna fascynacja ludową koncepcją rzeczywistości
- ▶ Romantyczne spojrzenie na narodową historię w *Lilli Wenedzie* Juliusza Słowackiego
- ▶ Dlaczego romantycy podróżowali?
- ▶ Z Litwy na Krym – orientalne podróże polskiego romantyka
- ▶ Wśród greckich ruin o polskim powstaniu
- ▶ Tęsknota polskiego emigranta za ojczyzną
- ▶ Gdzie lepiej? Romantycy o kraju dzieciństwa i aktualnym miejscu pobytu

Romantyczne widzenie świata

1. Emocje czy rozum? Gdzie romantycy szukali prawdy o świecie i człowieku?

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz znaczenie słowa *romantyzm*;
- dowiesz się, kiedy rozwijała się epoka romantyzmu i jakie wydarzenia ukształtowały ją w Polsce i w Europie;
- ustalisz, czym były preromantyzm oraz tak zwany okres *burzy i naporu*;
- poznasz zjawiska, które wpłynęły na romantyczny sposób widzenia świata;
- dowiesz się, jacy twórcy reprezentują literaturę romantyczną w Europie i na świecie.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie, czym był oświeceniowy racjonalizm i jakie wartości były istotne w oświeceniu.

[...] dla romantyków elementarną siłą poezjotwórczą stała się *imaginacja*. Romantyzm to Pierwsze Wyzwolenie Wyobraźni, której stara się niczym nie ograniczać i z której czyni wręcz zasadę wszechbytu. Niespełniona przez kanony sztuki wyobraźnia służyła też romantykom jako główne kryterium wyboru nowych podniet twórczych dla sztuki europejskiej. Oczywiście – nieraz mylili się w tym względzie i nie dostrzegali obecności wręcz dogmatycznego kanonu literackiego w twórcach ludu, Orientu czy średniowiecza, traktując je jako bezpośrednią mowę serca i wybuch niczym nieskrępowanej wyobraźni.

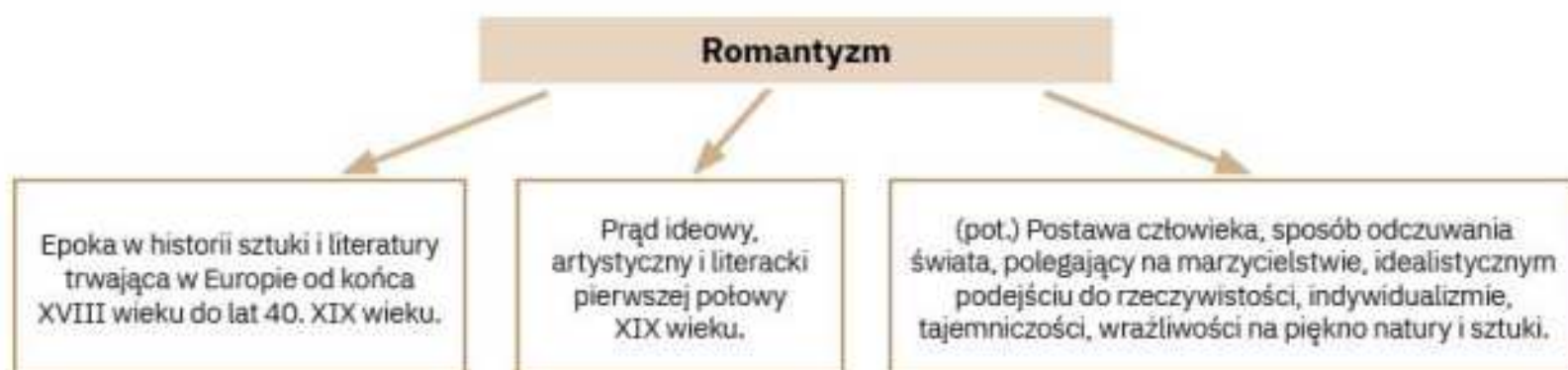
Maria Janion, *Romantyczny „sposób odczuwania”* [w:] *tejsze, Czas formy otwartej*, Warszawa 1984, s.48.

Romantyzm, romantyczny, romantyczność – wieloznaczność nazwy epoki

geneza nazwy epoki

Nazwa epoki ma swoje źródło w kulturze średniowiecza, którą romantyczni twórcy obdarzali szczególnym zainteresowaniem. Odnosi się do języka francuskiego w jego historycznej postaci, a także do piśmiennictwa w językach narodowych obejmującego literaturę rycerską i ludową. W sensie kulturowym oznacza formację zawierającą w sobie charakterystyczne i oryginalne zjawiska literackie, filozoficzne, artystyczne i estetyczne. Zatem romantyzm to epoka w kulturze, która w szczególny sposób odwoływała się do średniowiecznej przeszłości, czerpiąc z niej inspiracje, a jej twórcy znajdowali natchnienie w świecie gotyckich katedr oraz w kulturze rycerskiej. To czas, kiedy nadawano wyjątkowe znaczenie naturze, czyniąc ją obszarem istnienia i funkcjonowania sił metafizycznych¹ i przeciwstawiając kulturze rozumianej jako efekt świadomego działania ludzkiego umysłu. To także fascynacja Północą (krajami leżącymi na północy Europy) z jej mitami, podaniami i baśniami, stanowiącymi nowe przestrzenie dla wyobraźni.

¹ **metafizyczny** – tu: niepoznawalny, tajemniczy, niedostępny zmysłom i doświadczeniu

Ważna informacja

- *roman* w języku francuskim oznacza opowiadanie, powieść
- *romans* – historyczny gatunek literacki o charakterze awanturniczo-miłosnym; gatunek literatury popularnej; także współczesny utwór, którego tematem jest miłość, a historia uczuć ma optymistyczne zakończenie
- *romantyk* (pot.) – idealista mający marzycielskie usposobienie
- *romantyczność* – niezwykłość, tajemniczość

Ramy czasowe epoki

Europejski romantyzm rozpoczął się pod koniec XVIII wieku i trwał do 1848 roku (do Wiosny Ludów). Wydarzenia historyczne, których wpływ na kształtowanie światopoglądu epoki był bardzo znaczący, to: rewolucja francuska (1789), wojny napoleońskie (1799–1815) oraz kongres wiedeński (1814–1815). Na gruncie kultury polskiej epoka romantyczna zaczęła rozwijać się nieco później, a za jej umowny początek uznaje się 1822 rok, kiedy wydano pierwszy tom *Poezji* Adama Mickiewicza, zbioru zawierającego *Ballady i romanse*. Wstępna faza epoki zamyka się datą wybuchu powstania listopadowego (1830), jej rozkwit to czas od upadku powstania do 1848 roku, po którym rozpoczyna się *schyłek*, mający swój kres wraz z wybuchem powstania styczniowego (1863).

romantyzm
w Europie

Caspar David Friedrich (czyt. kaspar dawid fridriś), *Krzyż w górach* (1808)

Dzieło niemieckiego malarza romantycznego stało się wyrazem buntu autora przeciw dotychczasowemu malarstwu oraz sposobowi odzwierciedlania tematyki religijnej w minionej epoce. Friedrich użył w swoim dziele wielu symboli, np. samotny krzyż na skale ukazany u schyłku dnia jest odzwierciedleniem wiary pełnej stałości i mocy, otaczające skałę wiecznie zielone jodły wyrażają nadzieję, a unoszące się ponad nimi chmury są odczytywane jako zapowiedź raju. Nastroj obrazu tchnie spokojem, skłania odbiorcę do kontemplacji, wprowadza skojarzenia metafizyczne. Dla twórcy tego dzieła obcowanie z naturą było sposobem modlitwy, mistycznego kontaktu z Absolutem, co wyrażają też jego słowa: *Muszę całkowicie oddać się otaczającej mnie przyrodzie. [...] Potrzebuję przyrody, by porozumiewać się dzięki niej z Bogiem*. Obraz nazywany jest również *Ołtarzem Deczyńskim*, ponieważ został namalowany jako obraz ołtarzowy do kaplicy na zamku w Decinie w Czechach w 1808 roku. Stał się obiektem krytyki ze strony zwolenników tradycyjnego sposobu ujmowania tematyki religijnej, ale jednocześnie wzbudził dyskusję o nowym malarstwie i wywołał zachwyt tych, których zaraził duch nowej epoki – romantyzmu.

Kalendarium

Epokę romantyzmu, podobnie jak i każdą inną, kształtują rozmaite zjawiska, które pozwalają wyodrębnić ją spośród pozostałych okresów w kulturze. Są to znaczące wydarzenia historyczne, wystąpienia twórców, publikacje przełomowych utworów literackich i manifesty programowe, a ponadto prezentacje teksów kultury innego typu (muzyka, sztuki plastyczne, moda itp.).

- 1798 (24 grudnia)** – narodziny Adama Mickiewicza w Zaosiu koło Nowogródka
- 1804** – cesarzem Francji zostaje Napoleon Bonaparte
- 1807** – ustanowienie Księstwa Warszawskiego
- 1808** – powstanie obrazu Caspara Davida Friedricha *Krzyż w górach*
- 1809** – narodziny Juliusza Słowackiego
- 1810** – narodziny Fryderyka Chopina
- 1812** – narodziny Zygmunta Krasińskiego
- 1814–1815** – kongres wiedeński, w wyniku którego zostają przyjęte nowe granice państw europejskich; powstaje Królestwo Polskie, w którym władzę ma sprawować car Rosji, więc w rzeczywistości usankcjonowano formalnie rozbiory Polski
- 1818** – opublikowanie przez Kazimierza Brodzińskiego rozprawy *O klasyczności i romantyczności, tudzież o duchu poezji polskiej*; tekst ten stał się początkiem sporu między pokoleniem klasyków a romantykami, który toczył się do 1830 roku na łamach ówczesnej prasy, w tekstach literackich publikowanych w tym czasie, a także na salonach i w kawiarniach
- 1821** – narodziny Cypriana Kamila Norwida
- 1822** – opublikowanie przez Adama Mickiewicza pierwszego tomu *Poezji*, w którym są zawarte *Ballady i romanse*; data wydania zbioru została uznana za początek romantyzmu w Polsce
- 1823** – opublikowanie przez Mickiewicza drugiego tomu *Poezji*, w którym znalazły się między innymi *Dziady* część II i IV
 - rozpoczęcie przez senatora Nowosilcowa, rosyjskiego urzędnika, procesu Filomatów
- 1824** – wyrok w procesie Filomatów – część oskarżonych skazano na pobyt w głębi Rosji, a innych na wygnanie lub uwięzienie w twierdzy
 - Adam Mickiewicz wyjeżdża do Rosji
- 1828** – Adam Mickiewicz publikuje *Konrada Wallenroda*
- 1830** – w Warszawie wybucha powstanie listopadowe
- 1832** – w Paryżu Adam Mickiewicz publikuje *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* oraz III część *Dziadów*.
- 1834** – w Paryżu zostaje wydany *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza
 - we Lwowie ma miejsce premiera *Zemsty* Aleksandra Fredry
- 1839** – Juliusz Słowacki publikuje *Balladynę*
- 1848** – Wiosna Ludów, wybuch europejskiej rewolucji w różnych państwach, której cele i przyczyny były zróżnicowane (wyzwolenie narodu, zjednoczenie kraju, wprowadzenie ustroju republikańskiego bądź uchwalenie konstytucji)
- 1849** – w Paryżu umierają Juliusz Słowacki i Fryderyk Chopin
- 1855** – w Konstantynopolu (obecnie: Stambuł w Turcji) umiera Adam Mickiewicz
- 1859** – w Paryżu umiera Zygmunt Krasiński
- 1863** – w Warszawie wybucha powstanie styczniowe, które zamyka w Polsce epokę romantyzmu

Maria Janion

Gorączka romantyczna

[1] Gorączka romantyczna to fantastyka i przeżycie kosmosu, to tragizm i rewolucja, to frenezja¹ i niepodległość, to przede wszystkim odkrycie nowej cudowności, nowej, gdyż okazało się, że cała rzeczywistość – widzialna i niewidzialna – jest „cudowna”, naładowana nieoczekiwanymi znakami i znaczeniami, eksplodująca „cudami” w każdym najdrobniejszym nawet wydarzeniu. Cudowność rzeczywistości stała się dla romantyków podstawową formułą wiedzy o rzeczywistości, o jej nieprzewidywalności, ruchliwości, zmienności, o jej nieskończonym przepływie w ironicznej lub tragicznej, lub ironiczno-tragicznej dialektyce² życia. [...]

[2] Wszystkie nowatorskie ruchy literackie stawiają przed sobą wybór między dwiema wiernościami: między wiernością dla literatury i między wiernością dla rzeczywistości. Rewolucje literackie dokonują się w imię nowej rzeczywistości, nie w imię nowej sztuki. Ich objawieniem stają się wtedy sprawy, które znajdują się poza domeną języka literackiego. Uderzają weń nowym językiem [...]. Takim językiem dla romantyków – wcale nie paradoksalnie – stał się język cudowności, dzięki któremu rzeczywistość objawiła swoją tajemniczą wielowymiarowość, a literatura traciła dotychczasową, zdroworozsądkową, więc pozorną spoistość, mogła odsłaniać „świata szczeliny”, „otchłanie chaosu” i przepaście ducha, czas i bezczas, niebo i ziemię w ich ciągłości i nieciągłości zarazem. Klasyfikacja rzeczywistości, przyjęta przez dotychczasową literaturę, a zwłaszcza przez klasycyzm, okazywała się fałszem. Przede wszystkim dlatego, że nie była żadną wiedzą o rzeczywistości i być nią nie mogła, gdyż w ogóle rzeczywistości nie dostrzegała. [...]

[3] W imię rzeczywistości również romantyzm zakwestionował klasycystyczną doktrynę czystości gatunków i podział na literaturę „wysoką” i „niską”. Rzeczywistość jest nieczysta: zmieszana, chaotyczna, konwulsyjna –

I nie tylko Obecność tarza się w ohydzie,
Przyszłość jeszcze otruta, rozczochrana idzie...
(*Maria*, II, 943–944)³ –

i taka ma być literatura. Jeśli lud i jego fantazję romantycy umieszczają na szczycie hierarchii moralnej i literackiej, a klasy panujące stosownie do tego zostają znacznie obniżone w przypisywanych im wartościach etycznych i kulturowych, to jest chyba zupełnie oczywiste, że literatura musi odzwierciedlić w swym wnętrzu tę nową hierarchię wartości. Nowa Rzeczywistość tworzy nową całość – to nowa poezja, najwyższa w hierarchii romantycznych sztuk, Poezja, ogarniająca wszystko i przenikająca kosmos, łącząca „wszystkie rozdzielone rodzaje poezji”, mieszająca „poezję artystyczną i poezję naturalną”, [...] ona – jedynie nieskończona i jedynie wolna w tym świecie rzeczy, uludy i przypadku.

[4] Cudowność romantyczna bywała po prostu poetycznością, ale nieraz zawierała też w sobie to, co surrealiści będą sławić jako „konwulsyjne piękno”. Ileż razy – w związku z tym – pisano o sztuce romantycznej i wcześniej, i później, i zupełnie niedawno, że stanowi ona wykwit obłąkania i wytwór chorych mózgów. [...] trzeba pamiętać, że romantyzm był największym odkryciem rzeczywistości wewnętrznej w dziejach sztuki europejskiej.

Maria Janion, *Wprowadzenie* [w:] *też*, *Gorączka romantyczna*, Gdańsk 2007.

¹ **frenezja** – gwałtowność, żywiołowość, szaleństwo, uleganie namiętnościom

² **dialektyka** – tu: przeciwieństwa i sprzeczności właściwe jakiemuś zjawisku

³ **Maria** – romantyczna powieść poetycka Antoniego Młaczewskiego, polskiego poety, prekursora romantyzmu

Polecenia

1. Wypisz z powyższego tekstu do zeszytu słowa, które są w nim kluczowe (oddają jego nadrzędny sens).
2. Używając wynotowanych wyrazów, napisz w zeszycie krótką notatkę wyrażającą sens tekstu Marii Janion.
3. Na podstawie akapitu 1. wyjaśnij ustnie, w jaki sposób romantycy odbierali rzeczywistość.
4. Jakie aspekty tego obrazu rzeczywistości ujawniał język romantyzmu? Odpowiedz, nie cytując, na podstawie akapitów 2. i 3.
5. Dlaczego w akapicie 3. słowo *Poezja* jest zapisane wielką literą?
6. Podaj dwie zasady uzasadniające użycie przecinków w akapicie 1.
7. Zinterpretuj w kontekście całego akapitu 4. zdanie: *Trzeba pamiętać, że romantyzm był największym odkryciem rzeczywistości wewnętrznej w dziejach sztuki europejskiej.*

Emocje czy rozum? Okres burzy i naporu. Preromantyzm

Po epoce, której naczelnym założeniem była wiara w ludzki rozum i jego moce poznawcze, następuje czas, kiedy rozwijają się tendencje wprost przeciwne, antagonistyczne wobec oświeceniowego **racjonalizmu**. Zanim jednak będą miały miejsce wydarzenia kulturowe, będące wyrazem zmiany pokoleń, pojawiają się pierwsze sygnały oznaczające zmęczenie racjonalnym światopoglądem. Już u schyłku oświecenia rozwinął się nurt artystyczny nazywany sentymentalizmem, który na pierwszym planie stawiał emocje, a człowieka uczuciowego uznawał za najwłaściwszego bohatera literackiego, natomiast źródłem twórczości artystycznej uczynił natchnienie.

Najwyraźniej nowe sposoby myślenia znalazły się w literaturze niemieckiej w tak zwanym okresie *burzy i naporu* (*Sturm und Drang*) przypadającym na umownie przyjęte lata 1767–1785. Podłożem filozoficznym tej nowej ideologii stała się filozofia **Johanna Gottfrieda Herdera**, a nazwę zaczerpnięto z dramatu Friedricha (czyt. fridrisia) Klingera o takim właśnie tytule. Istotą tego zespółu rozmaitych zjawisk był bunt młodego pokolenia wobec skostniałej struktury społecznej, schematycznej obyczajowości oraz przeciw ograniczeniom rozwoju duchowego i intelektualnego. Wzorcami twórczości literackiej stał się William Szekspir i Jean-Jacques Rousseau. Odrębnym źródłem była twórczość tajemniczego Osjana, która okazała się w rzeczywistości dziełem szkockiego poety Jamesa Macphersona (czyt. dżejmśa makfersona).

okres burzy i naporu

filozofia Herdera

James Macpherson (1736–1796)

Szkocki poeta żyjący w drugiej połowie XVIII wieku, któremu sławę przyniosła dokonana przez niego mistyfikacja¹. Twórca obwieścił, że odnalazł wyjątkowe dzieło – rękopis średniowiecznych poematów celtyckich barda Osjana, które przełożył i wydał. Ze względu na szczególne miejsce, jakie romantyzm przyznawał średniowieczu, opublikowane przez Macphersona dzieło szybko zyskało na popularności. Ostatecznie jednak zbadano jego autentyczność i ujawniono, że autorem *Pieśni Osjana* jest sam Macpherson, który stworzył utwór oparty na ludowych legendach szkockich. Nie umniejszyło to jego popularności, a nawet wprowadziło dodatkowe zjawisko w twórczości literackiej.

¹ **mistyfikacja** – tu: celowe wprowadzenie kogoś w błąd

”

Ale też trzeba od razu powiedzieć, że romantycy w znacznie większym stopniu wytwarzali, niż odtwarzali swoje źródła. Postępując w ten sposób, wystawiali się szczególnie łatwo na łup mistyfikacji. Nie tylko sami z całą świadomością artystyczną tworzyli falsyfikaty i podrabiali stare dokumenty i poematy. Padali również ofiarą mistyfikacji nierozumnej, będącej wynikiem stosowania ogólnych zasad ich „sztuki interpretacji”.

Maria Janion, *Romantyczny „sposób odczuwania”* [w:] *tejsze, Czas formy otwartej*, Warszawa 1984

osjanizm – zjawisko kulturowe polegające na przedkładaniu poezji prostej, tworzonej przez niewykształcony lud, nad poezję „uczoną”, na przekonaniu o jedności świata żywych i umarłych, a również na uznaniu walorów mitologii i kultury Północy nad śródziemnomorskim Południem. Kierunek ten cechowała ponadto atmosfera pełna melancholii i nastrojowości wzbudzana tajemniczymi, pełnymi grozy dzikimi pejzażami przesyconymi metafizyką. Bohaterowie wykreowani przez tendencje osjańskie to rycerze poświęcający się dla ojczyzny, przywiązani do przeszłości i kultywujący ją.

François Pascal Simon Gérard (czyt. franśa paskal sima żerar, 1770–1837), *Osjan*

osjanizm

Johann Gottfried Herder (1744–1803)

Niemiecki filozof, pisarz i pastor, a także uczonec i mąż stanu. Jego wczesne dzieła stały się podstawą ruchu burzy i naporu. Szczególnie istotne miejsce przyznawał kulturze ludowej, w której dopatrywał się autentyczności uczuć i prawd moralnych, zajmował się historiozofią (filozofią dziejów), a w historii narodów widział splót tradycji i nowatorstwa. Celem dziejów była duchowa jedność. Myśliciel wpłynął znacząco na ukształtowanie idei narodu oraz języka narodowego i narodowej kultury, które stają się z kolei wyrazem narodowej tożsamości.

” *W człowieku spotykają się niebo i ziemia. Jak ziarnko piasku otoczone jest przestrzenią, tak nasza rzeczywistość pogrążona jest w wiecznej nieskończoności, pełnej blasku, mocy i czystości.*

Johann Gottfried Herder

irracjonalizm (łac. *irrationalis* – nierozumowy) – pogląd filozoficzny opozycyjny wobec racjonalizmu, według którego rzeczywistości nie da się w pełni poznać za pomocą rozumu, ponieważ największą wartość mają pozarozumowe metody i środki poznawcze.

irracjonalizm

Johann Heinrich Füssli (czyt. johan hajnrís fustli, 1741–1825), *Koszmar (Nocna mara)*

Polecenia

1. Nazwij dwa dowolne poglądy oświecenia, z którymi obraz *Koszmar* pozostaje w sprzeczności.
2. Obraz ten, znany również pod tytułem *Nocna mara*, miał duży wpływ na twórców romantyzmu oraz kolejne pokolenia. Przywołaj znane ci teksty kultury z różnych epok, w których dostrzegasz podobieństwa między *Koszmarem* a światem w nich wykreowanym.

Romantyczna kreacja świata

Król olch

Johann Wolfgang Goethe *Król olch*

I ciemno – i wietrzno – a tętni po bloniu?
To ojciec z dziećciem mknie nocą na koniu;
Piastuje przed sobą na ręku chłopczyka,
Otula, przygarnia, a spieszniej pomyka.

– Mój synku! Dlaczego twarz tulisz na łonie
– Nie widzisz, o tatusiu! Król-dziadek w koronie,
Król-dziadek – iż brodą – o, długa i ruda!
– Co tobie, me dziecię? To tuman, uluda!

„Choć do mnie, o dziecię – chodź zaraz – w tej chwili!
Będziemy się pięknie po łączce bawili.
U mojej tu matki kwiateczków bez liku,
Bez liku złocistych sukienek, chłopczyku!”

– O, tatusiu, czy można? Ni wzroku, ni słyhu!
Król-dziadek doprawdy wciąż szepce po cichu.
– Daj spokój, me dziecię, bądź dobrej otuchy!
To wichur świszczący zamiata liść suchy.

Ważna informacja

Król olch czy król elfów?

Opowieść zawarta w balladzie Goethego (por. s. 125) powstała na podstawie duńskiej pieśni ludowej przełożonej na język niemiecki przez Johanna Gottfrieda Herdera, który mylnie przetłumaczył tytuł. Duński wyraz *elfy* brzmi w sposób zbliżony do *olcha*, co stało się przyczyną pomyłki tłumacza. W balladzie Goethego pozostał już król olch, co nadało opowieści dodatkową warstwę tajemniczości. Wielu polskich tłumaczy wróciło jednak w swoim przekładzie do pierwotnego króla elfów.

„Cóż, pójdziem, chłopczyku, na kwiatki do łącki?
O! śliczne córeczki klaskają już w rączki,
Córeczki się moje na nocnych tam godach
Huśtają – klaskają – i nuć po wodach”.

– O, tatku – o, tatku! Nie tuman rozwiewny –
Król-dziadek to stoi i jego królewny.

– Co tobie, mój synku? Skroś pole a pole,
I z boku gdzieniegdzie bieleją topole.

„O kocham cię, kocham, me dziecię rumiane,
Lecz nie chcesz z ochoty, to muszę dostać!”

– O, tatku, Król-dziadek podchodzi powoli;
I ciągnie mnie, tatku – ach, ciągnie – aż boli!

Już ojciec się trwoży: koń kopnął po drodze;
A dziecię stękało i jękało raz srodze;
Dopadli na koniec do dworu. I dziwy!
Na rękę ojcowskim chłopczyka nieżywy.

przełożył Józef Bohdan Zaleski (1802–1886)

Polecenia

1. Scharakteryzuj w kilku zdaniach scenerię, w której rozgrywają się wydarzenia. Zadanie wykonaj ustnie.
2. Napisz w zeszycie streszczenie ballady.
3. Jaki nastrój został uzyskany w tekście? Co go wywołuje?
4. Opisz w zeszycie, co widzi chłopiec oraz to, co widzi ojciec.
5. Porównaj uczucia, których doświadcza ojciec z uczuciami jego syna.
6. Wypisz do zeszytu obecne w balladzie motywy. Wybierz dwa i uzasadnij sposób ich ujęcia w tym tekście.
7. Udowodnij, formułując pięć argumentów, że tekst jest balladą (wykorzystaj informacje o balladzie).
8. Zinterpretuj zakończenie utworu, biorąc pod uwagę warstwę realną i fantastyczną tekstu.
9. Udowodnij, że ojciec z ballady Goethego patrzy na świat okiem realisty, natomiast w doświadczeniu rzeczywistości przez syna można dostrzec pierwiastki romantyczne.
10. Opisz w zeszycie obraz Moritza von Schwinda i porównaj go z balladą Goethego.

Moritz von Schwind (czyt. moric won szwind, 1804–1871), **Król olch**. Ilustracja do ballady J.W. Goethego

Co inspirowało romantyków?

Tworząc swoje dzieło, artysta nie jest pozbawiony różnorodnych wpływów. To właśnie one decydują o wyborze tematu, gatunku literackiego, kreacji świata utworu, koncepcji bohatera, narratora lub podmiotu lirycznego, a przede wszystkim o motywach, których dopatrujemy się w utworze. Źródło inspiracji daje też możliwość odniesienia dzieła do epoki lub przyporządkowania go do stylu artystycznego. Klasycyzm renesansowy sięgał do wzorców antycznych, a sztuka baroku często czerpała z Biblii. Warto rozważyć, jakie inspiracje oddziaływały na twórców romantycznych, aby pełniej zrozumieć ich punkty odniesienia i fascynacje oraz całą epokę. To, co pobudza wyobraźnię w jednym okresie, staje się często bezużyteczne dla kolejnego, który szuka odrębnych, nowych źródeł artystycznego natchnienia.

inspiracje
romantyków

Romantyzm szczególną uwagę zwrócił na **folklor**, oryginalną twórczość ludową, pogardzaną w epoce oświecenia. Nową przestrzenią umożliwiającą poszukiwanie nieodkrytych dotychczas tematów i motywów stał się **egzotyzm**, prawdziwy skarb dla uwolnionej wyobraźni. Z wcześniej wymienionymi źródłami inspiracji wiąże się też nowe pojmowanie **natury** jako tworu samoistnego, niezależnego, obdarzonego duchowością. Również **historia** jako czas odległych, fascynujących i pouczających wydarzeń dawała natchnienie artystom dociekającym

sensu życia, koncepcji narodu, miejsca jednostki w dziejach i jej odpowiedzialności za zbiorowość, w której egzystuje. Tematyka historyczna nabrała szczególnego znaczenia również ze względu na rozwijającą się filozofię dziejów – **historiozofię**.

FOLKLOR

Wyobrażenia zawarte w ludowych przekazach oraz wiedza stanowiąca efekt doświadczeń wielu pokoleń przedstawicieli ludu, dla romantyków stały się najsilniejszymi bodźcami oddziałującymi na twórczość artystyczną. Wytwory ludowego zbiorowego światopoglądu znalazły swoje miejsce w kulturze wysokiej, tworzonej przez artystów najwyższej miary. Ludowe „czucie i wiara”, czyli zupełnie odmienna od oświeceniowej koncepcja świata, zafascynowała przedstawicieli nowego pokolenia i spowodowała pragnienie utożsamienia się z prostym systemem wartości, jaki odnajdywali w podaniach, baśniach, legendach i balladach.

Jako pierwszy do literatury polskiej twórczość ludową wprowadził Adam Mickiewicz, publikując pierwszy tom *Poezji* z zawartymi w nim *Balladami i romansami*. W inspirowanych folklorem Mickiewiczkowskich balladach pojawiają się istoty nadprzyrodzone, w romantyczny sposób zostaje wykreowana natura, a ponadto wynika z nich ludowa koncepcja sprawiedliwości (*nie masz zbrodni bez kary*).

Piotr Michałowski (1800–1855), *Señko*

Autor dzieła to polski malarz romantyczny. Ten wykształcony w wielu dziedzinach twórca znany był przede wszystkim jako portrecista, malarz zwierząt i scen batalistycznych (wojennych). W czasie powstania listopadowego miał pod swoją pieczęcią składy broni i amunicji, a po jego upadku wyjechał do Paryża, gdzie zetknął się z najwybitniejszymi dziełami malarstwa europejskiego. Po śmierci uległ zapomnieniu, dopiero schyłek XIX wieku przyniósł zainteresowanie twórczością malarską Michałowskiego, na którą składają się również portrety chłopów, przedstawiające ich jako bardzo zindywidualizowane postacie.

folklor

Oskar Kolberg (1814–1890)

Polski etnograf i kompozytor; skrupulatnie gromadził materiały folklorystyczne z różnych regionów, które następnie usystematyzował i przygotował do wydania. Interesowały go zarówno zwyczaje ludowe, jak i mowa, ubiór, zabawy, przysłowia, kulinaria, tańce, muzyka, zabobony i wiedza naturalna. Pozostawił po sobie ogromną spuściznę badawczą, a także wiele kompozycji własnych, między innymi kujawiaki, walce, mazury i inne.

FASCYNACJA WSCHODEM

Co zaintrygowało romantyków w Oriencie i szeroko pojętej kulturze Wschodu? Przede wszystkim odmienność i osobliwość zjawisk kulturowych tak innych niż te znane z codziennych doświadczeń lub ewentualnie studiów filologicznych (kultura antyczna). Skoro zadaniem sztuki i artysty miała być penetracja świata pełnego tajemnic, próba dotarcia do własnego wnętrza, a także poszukiwanie odpowiedzi na pytania egzystencjalne i historiozoficzne¹, zaczęto sięgać do obszaru kulturowego, który się do tego świetnie nadawał. Wschód stanowił terytorium kultury prymitywnej, ale nie prostackiej, wydawał się pełen autentyzmu i dawał duże możliwości romantycznej osobowości poszukującej wolności duchowej. Literatura odzwierciedlająca wschodnie zainteresowania często wykorzystywała motyw wędrówki, czyniąc tę podróż zarówno dosłownym pokonywaniem fascynujących przestrzeni Orientu, jak i podróżą duchową, wewnętrzną, wędrówką do nieznanego „ja”.

Literatura romantyczna kreuje obraz Wschodu, jego mieszkańców, pejzaży, języka według własnych potrzeb. Nadaje im kształty przetworzone przez wyobraźnię artysty. Najczęściej pojawiające się w romantycznych tekstach kultury motywy egzotyczne to: postacie Kozaków na stepach i Arabów na pustyni, wspaniałe pejzaże oraz odmienna religia i obyczajowość.

Zainteresowanie Orientem znalazło swoje odbicie w zbiorze utworów Adama Mickiewicza *Sonety krymskie*.

Eugène Delacroix (czyt. użen delakria, 1798–1863), **Kobiety algierskie**
Obraz olejny na płótnie powstały w 1834 roku, obecnie w zbiorach Luwru. Powstanie dzieła jest związane z podróżą artysty do Maroka, gdzie poszukiwał odmiennych niż europejskie inspiracji. W drodze powrotnej malarz odwiedził Algier i został tam ugoszczony w pełnym przepychu domu. Miał okazję zobaczyć harem gospodarza, w którym urzekły go piękne kobiety. Wykonane wówczas przez artystę szkice zostały wykorzystane później już w jego pracowni, gdzie sporządził ostateczne dzieło, a malując postacie kobiet, współpracował z modelkami. Ujęta na płótnie scena wyobraża trzy kobiety odziane w drogie stroje, spożywające orientalne słodycze, leżące leniwie na barwnych kobiercach. Jedna z nich pali wodną fajkę. Postać stojąca, odwrócona od pozostałych, to zapewne czarnoskóra służąca, której twarz ukazana jest z profilu. Obraz Delacroix stanowi przykład malarstwa, którego cechą jest dominacja koloru będącego dla twórcy naczelnym sposobem wyrazu. Kobiety algierskie intrygowały również innych twórców, malarzy pierwszej połowy XX wieku, Matisse’a i Picassa, którzy namalowali jego swobodne interpretacje.

egzotyzm

¹ **historiozoficzny** – dotyczący rozważań nad przebiegiem procesu dziejowego, nad sensem historii

Ważna informacja

Orientalizm bajroniczny

Orientalizm w twórczości angielskiego poety George'a Byrona (czyt. dzordża bajrona) to nawiązywanie do egzotycznej krainy i jej kultury jako terenu, na którym romantyczna jednostka może czuć się bezwzględnie wolna. Bohater – skonfliktowany ze światem samotnik – zanurza się w tę przestrzeń, poszukując w niej spełnienia i ujścia dla targających nim namiętności, miłości bądź pragnienia zemsty.

Ważna informacja

Juliusz Słowacki, *Ojciec zadżumionych w El-Arish*

Poemat Juliusza Słowackiego powstał w 1838 roku prawdopodobnie we Florencji pod wpływem opowieści usłyszaną przez Słowackiego podczas jego podróży do Palestyny. Został wydany w Paryżu w zbiorze *Trzy poematy* w 1839 roku. Dzieło jest opowieścią o Arabie, który był świadkiem śmierci siedmiorga swoich dzieci oraz małżonki zarażonych dżumą. Bohater opowiada o swojej bezsilnej rozpacz, ale nie poddaje się załamaniu ani nie złoźreczy, przyjmuje postawę rezygnacji, przypominając tym samym biblijnego Hioba. Czytelnik utworu odnajdzie w nim uniwersalny motyw przeżywania cierpienia po stracie tego, co najbardziej ukochane. W dziele obecne są również opisy pustyni i Beduinów oraz dobrze oddana atmosfera panująca w obozie objętym kwarantanną.

HISTORIA

Romantyczni myśliciele i literaci zaczęli coraz częściej podejmować rozważania historiozoficzne, aby nie tylko zrozumieć swoją współczesność, lecz także dociec sensu dziejów. Szczególnie mocno zaznaczyła się tendencja do

analizowania przeszłych wydarzeń w kontekście doświadczeń narodu w dramatach polskiego romantyzmu. Wykorzystanie historii jako sposobu wypowiadania się o kwestiach aktualnych również znalazło swoje odzwierciedlenie w dziełach należących do twórczości polskich poetów. Przykładem takiego utworu jest powieść poetycka Adama Mickiewicza *Konrad Wallenrod*, której akcja toczy się w średniowieczu (XIV wiek), w czasach walk z Krzyżakami, ale problem jest jak najbardziej współczesny dla pokolenia Mickiewicza.

Marcin Zaleski (1796–1877), *Cykl Listopadowy, Wzięcie Arsenalu*

Jeden z czterech obrazów z cyklu przedstawiającego atak polskich powstańców na Belweder. Powstanie listopadowe stało się często podejmowanym tematem w literaturze i sztuce polskiego romantyzmu.

Romantyczne podróże

Przemieszczanie się połączone z poznawaniem nowych przestrzeni, a jednocześnie ze wzbogacaniem swojego wnętrza to jedno z najsilniejszych inspiracji romantycznej twórczości. Romantycy podróżowali, bo wybierali taki styl życia, lecz także dlatego, że sytuacja zmuszała ich do zmian miejsc pobytu. Każda taka podróż stawała się kolejnym źródłem doświadczeń, refleksji i przeżyć przetwarzanych na dzieło literackie. Wędrowki romantyków miały rozmaite odmiany i kierunki – od podróży do nieznanymi egzotycznych krain, poprzez przymusowe emigracje, aż do wędrowki w głąb własnego wnętrza, docierania do istoty własnego „ja”. Można więc śmiało uznać, że podróż stała się stylem życia artysty doby romantyzmu.

podróże romantyków

Filozoficzne konteksty literatury romantycznej

Koncepcje sztuki i literatury romantycznej wyrosły na gruncie myśli filozoficznej, która w sposób teoretyczny ujmowała jej istotę i stała się punktem wyjścia do konkretnych artystycznych realizacji. Obok wspomnianego już Johanna Gottfrieda Herdera znaczący wpływ na kształt romantyzmu mieli bracia Schlegel (czyt. szlegel) – August Wilhelm i Friedrich.

August Wilhelm Schlegel

Porównanie poezji klasycznej z romantyczną

W tym widoku by ustanowić różnicę między rodzajami pisania, dawnym, czyli klasycznym, a nowym, nazwano ten ostatni romantycznym – i słusznie, bo powstał w mowie romanckiej, pod którą rozumiano dialekta utworzone przez pomieszanie (sic!) języka Rzymian z językiem Germanów, równie jak nowa cywilizacja europejska powstała z pomieszaniami (sic!) północnych ludów z narodami, u których zachowano drogie szczątki starożytności. [...]

Cnoty rycerskie, miłość i honor, były przedmiotem poezji naturalnej, co rozlała plody swoje z niepojętą obfitością w początkach średniego wieku i poprzedziła wyższy stopień ukształcenia ducha romantycznego. Te czasy mają także mitologię zasadzoną na powieściach i bajkach rycerskich, lecz władza nadprzyrodzona, która w nich panuje, jest zupełnie innego rodzaju [niż] w mitologii starożytnej. [...]

Nie trzeba się dziwić, iż Grecy zostawili we wszystkich rodzajach dokładniejsze wzory. Dążyli do doskonałości ograniczonej i znaleźli ją. Przeciwnie nowocześni, których myśl do nieskończoności się wznosi, nie mogą się nigdy zaspokoić i w najpiękniejszych ich dziełach pozostaje coś niedoskonałego, co się staje często przyczyną mniej słusznego ich oceniania.

Pisma teoretyczne niemieckich romantyków, Wrocław 2001.

Friedrich Schlegel

Poezja romantyczna

Poezja romantyczna jest progresywną¹ poezją uniwersalną. Jej powołaniem jest nie tylko ponowne zjednoczenie wszystkich rozdzielonych gatunków poezji, lecz także zbliżenie poezji z filozofią i retoryką. Ona chce i również powinna bądź mieszać, bądź stapiać ze sobą poezję i prozę, genialność i krytykę, poezję umiętą i poezję naturalną [...].

Poezja romantyczna znajduje się jeszcze w procesie stawania się, ba, to właściwie jest jej właściwą istotą, że może ona tylko wiecznie stawać się, nigdy nie dochodząc skończoności. [...]

[...] wszelka poezja jest albo powinna być romantyczna.

Pisma teoretyczne niemieckich romantyków, Wrocław 2001.

Polecenia

1. Jak August Schlegel ocenia literaturę starożytną?
2. Jakie cechy poezji Północy zauważa?
3. Kim są „nowocześni”, o których wspomina?

Polecenia

1. Co łączy ten tekst z poprzednim? Sporządź na ten temat notatkę w zeszycie.
2. Jakie cele stawia Friedrich Schlegel poezji romantycznej?
3. Wskaż dwa słowa kluczowe wspólne dla obu tekstów.

¹ progresywna – tu: postępową

Romantyczna Europa. Twórcy i ich dzieła

ANGLIA

William Wordsworth

William Wordsworth¹ (1770–1850)

Poeta zaliczany – obok Coleridge’a (czyt. koleridża) – do grona prekursorów romantyzmu w literaturze angielskiej urodził się w północnej Anglii. Wczesnie osierocony, wychowywał się u krewnych. Wrażliwość poety ukształtowała się w wyniku częstych samotnych kontaktów z przyrodą, o której pisał, używając zwykle wielkich liter (*Przyroda, Natura*) oraz pod wpływem lektur. W czasie studiów w Cambridge wraz z przyjacielem udał się na pieszą wyprawę w Alpy przez Francję. Początkowo zafascynowany rewolucją francuską, pod wpływem nasilającego się terroru przeżył wielkie rozczarowanie głoszonymi przez rewolucjonistów hasłami. Większą część swego życia spędził w miejscu, z którego się wywodził – Krainie Jezior. Wraz z przyjacielem Coleridge’em wydał manifest programowy romantycznej poezji – *Ballady liryczne*. Do drugiego wydania napisał przedmowę zawierającą postulaty nowego typu literatury. Bohaterowie ballad Wordswortha to prości ludzie przeżywający nieskomplikowane i jednocześnie pełne autentyzmu uczucia właściwe każdemu człowiekowi. Proces twórczy uznawał za zapis emocji będących efektem samotnej i niczym niezakłóconej kontemplacji² świata, dalekich od rozumowej kalkulacji i naśladownictwa antycznych wzorców. Za najwybitniejsze dzieło poety jest uznawane *Preludium* – poemat będący zbiorem refleksji na temat własnego rozwoju duchowego, intelektualnego i artystycznego.

¹ [wiliam lordzuort]

² **kontemplacja** – tu: przyglądanie się w podniosłym, medytacyjnym nastroju

Samuel Taylor Coleridge

Samuel Taylor Coleridge¹ (1772–1834)

Urodzony w Ottery Saint Mary w Wielkiej Brytanii, jeden z angielskich tak zwanych poetów jezior (obok Wordswortha), zaliczany jest do prekursorów romantyzmu brytyjskiego. We wczesnej młodości opanował języki klasyczne. W czasie studiów w Cambridge (których zresztą nie ukończył) zainteresował się hasłami rewolucji francuskiej. Po porzuceniu uniwersytetu przeżył rozczarowanie miłosne oraz nieudane małżeństwo. Zamieszkanie w Krainie Jezior zaowocowało przyjaźnią z Williamem Wordsworthem oraz jego siostrą Dorothy, z którymi podróżował do Niemiec, gdzie podjął studia nad dziełami Kanta. Ostatnie lata życia spędził w Londynie, tam też zmarł w 1834 roku. Najważniejsze dzieła Coleridge’a to wydane wspólnie z Wordsworthem *Ballady liryczne*, manifest romantycznej wyobraźni i koncepcji twórczości poetyckiej, w obrębie którego znalazł się poemat *Rymy o sędziwym marynarzu*. W latach 1796–1800 powstał przepiękny romantyczną tajemniczością i niesamowitością utwór *Christabel*, a w 1816 roku został wydany wiersz *Kubła Chan*, zawierający wątki oniryczne² i motywy orientalne.

¹ [tejlór koleridż]

² **oniryczny** – przedstawiany na wzór marzenia sennego

George Byron¹ (Lord Byron)

Ten urodzony w 1788 roku w Londynie poeta stał się jedną z najbardziej fascynujących osobowości literackich romantyzmu. Pozostawił po sobie nie tylko mieniące się różnymi odcieniami romantycznego światopoglądu utwory, lecz także został zapamiętany jako twórca, który wcielał we własne życie postawy i poglądy, w które wyposażył wykreowanych przez siebie bohaterów.

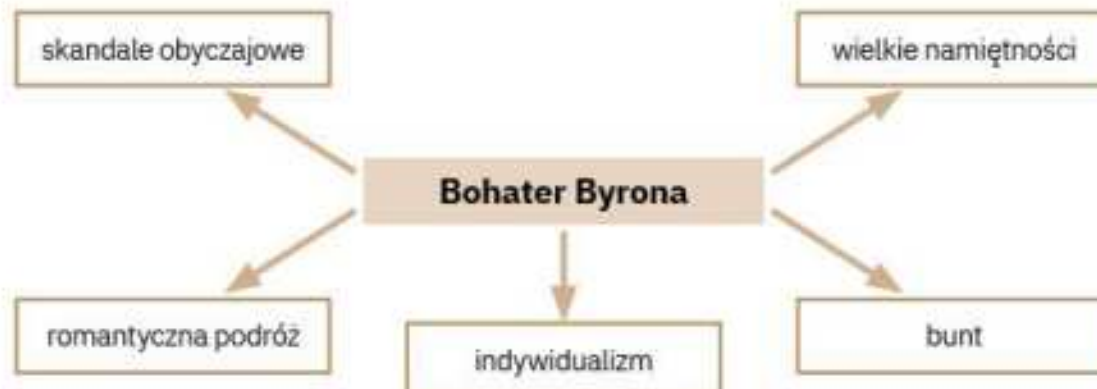
Tytuł lorda Byrona odziedziczył po stryju, sam bowiem pochodził ze zubożałej rodziny o arystokratycznych korzeniach. Jego życie rodzinne obfitowało w skandale. Małżeństwo zawarł z rozsądku, a córce, będącej owocem tego związku, nie poświęcał zbyt wiele czasu. Warto dodać, że została ona wybitną matematyczką.

Pisać rozpoczął bardzo wcześnie. W wieku dwudziestu jeden lat wyruszył w podróż na Wschód – do Grecji, Albanii i Turcji. Sukces literacki przyniósł mu poemat *Wędrowni Childe Harolda*. Kolejne utwory – powieści poetyckie (np. *Giaur* oraz *Korsarz*) – przyniosły typ bohatera zbuntowanego, o silnej osobowości, skłóconego ze światem, lekceważącego normy społeczne i obyczajowe w imię wielkich namiętności. Postaci z dzieł Byrona zawierały w sobie cechy osobowości ich twórcy. Podobnie jak autor owiani tajemniczością indywidualiści uciekali od świata, kiedy ten nie był w stanie ich zaakceptować.

¹[dżordż bajron]

George Byron

Stworzony przez Byrona model bohatera został nazwany **bajronicznym**, a postawa, którą reprezentował – **bajronizmem**. Tego typu kreację postaci spotkamy na przykład w powieściach poetyckich Adama Mickiewicza (*Konrad Wallenrod*), których bohaterowie to otoczone aurą tajemniczości zindywidualizowane postacie zmagające się z realizacją wyższych celów. Ich poczynania pozostają w sprzeczności z normami moralnymi.

bohater bajroniczny – człowiek nękany sprzecznościami, przeżywający wielkie namiętności, samotny indywidualista odsuwający się od świata, buntujący się wobec zastanego porządku moralnego i społecznego (o ile pozostaje on w sprzeczności z jego wartościami), naznaczony rysem szaleństwa gwałtownik, tajemniczy wędrowiec o wielkiej wrażliwości, jednocześnie przekraczający granice obowiązującej moralności.

bohater bajroniczny

bajronizm

Ważna informacja

Bajronizm – cechy twórczości oraz postawa poety George’a Byrona, na którą składa się:

- indywidualizm,
- bunt wobec rzeczywistości,
- naruszanie norm moralnych,
- nieszczęśliwa miłość prowadząca niejednokrotnie do zbrodni,
- samotność, niechęć wobec otoczenia,
- tajemniczość,
- tragiczne rozdarcie wewnętrzne.

John Keats

John Keats¹ (1795–1821)

Za życia niedoceniany twórca, nazwany później poetą poetów, urodził się w 1795 roku w okolicach Londynu. Wczesne utwory Keatsa wyrażają romantyczne poszukiwania istoty twórczości, rozważania na temat śmierci i uwielbienie natury pojmowanej w sposób metafizyczny. Kształt artystyczny tekstów poetyckich w dużej mierze nawiązywał do tradycji antycznej, renesansowej i oświeceniowej, jednak artystyczny światopogląd w nich zawarty sytuuje poetę wśród twórców romantycznych. Zmarł na gruźlicę w 1821 roku.

¹ [dżon kits]

Kadr z filmu *Jaśniejsza od gwiazd* (2009) w reżyserii Jane Campion

Biografie artystów romantycznych są źródłem wielu dzieł filmowych. W filmie *Jaśniejsza od gwiazd* przedstawiono jeden z wątków z życia Johna Keatsa – historię jego odwzajemnionej miłości do Fanny Brawne.

Johann Wolfgang Goethe¹ (1749–1832)

Pisarz uznawany za najwybitniejszego twórcę literackiego Niemiec. Urodził się we Frankfurcie nad Menem w zamożnej rodzinie mieszczańskiej. Był poetą, dramaturgiem, uczonym, myślicielem, politykiem. Obok Fryderyka Schillera, z którym się przyjaźnił, zalicza się go do tak zwanych klasyków weimarskich. Wielokrotnie w swej twórczości dawał dowody światopoglądu racjonalistycznego, a w estetyce reprezentował klasycyzm, co nie stanowiło przeszkody, aby został uznany za jednego z prekursorów romantyzmu. Jego twórczość zalicza się do czasu burzy i naporu (preromantyzmu niemieckiego). Jego dziełami i poglądami inspirowali się romantycy reprezentujący kolejne pokolenia twórców i różne narody. Najważniejsze utwory Goethego to powieść epistolarna *Cierpienia młodego Wertera*, elegie i ballady, a w szczególności *Król olch*, *Rybak* i *Uczeń czarnoksiężnika*, jednak dziełem życia niemieckiego poety jest dramat *Faust*. Goethe zmarł w osamotnieniu w Weimarze, a ostatnie przypisywane mu słowa miały brzmieć: „więcej światła” (do dzisiaj interpretowane są na różne sposoby).

Johann Wolfgang Goethe

¹[johan wolfgang gete]

Fryderyk Schiller¹ (1759–1805)

Niemiecki poeta preromantyzmu, filozof i dramaturg, należący obok Goethego, z którym był zażyjaźniony, do grupy klasyków weimarskich. Jest znany przede wszystkim jako autor poematu *Oda do radości*, do którego muzykę skomponował Ludwig van Beethoven. Schiller urodził się w Marbach niedaleko Stuttgartu w 1759 roku, a zmarł na gruźlicę w 1805 w Weimarze. Ponieważ pochodził z ubogiej rodziny, studia podjął tylko dzięki wsparciu księcia Wirtembergii, który jednak narzucił mu kierunki, w jakich się kształcił (studia medyczne i prawnicze). Sławę przyniosło mu już pierwsze dzieło – dramat *Zbójcy*, w którym zawarł istotę swoich poglądów. Po wydaniu dzieła zyskał ogromną popularność, ale też spotkał się z zakazem publikowania dalszych utworów. Do młodzieńczych dzieł twórcy należał też dramat *Intryga i miłość*. Przyjaźń i współpraca z Goethem rozwijała się przede wszystkim podczas pobytu w Weimarze, gdzie obaj poeci wspólnie redagowali czasopisma literackie. W tym czasie powstawały ballady (np. *Rękawiczka*) i dramaty historyczne Schillera.

¹[sziller]

Fryderyk Schiller

Heinrich Heine

Heinrich Heine¹ (1797–1856)

Niemiecki poeta liryczny pochodzenia żydowskiego, przeciwnik despotyzmu pruskiego, utożsamiający się z poglądami demokratycznymi i wolnościowymi, autor tomów poetyckich *Powrót*, *Księga pieśni*, *Nowe pieśni*; do jego tekstów muzykę tworzyli wybitni kompozytorzy niemieckiego romantyzmu: Robert Schumann i Franz Schubert.

Moritz Daniel Oppenheim (1800–1882),
Heinrich Heine

¹ [hajne]

FRANCJA

François-René de Chateaubriand

François-René de Chateaubriand¹ (1768–1848)

Pisarz i polityk francuski wywodzący się z rodziny szlacheckiej. Wychowywany przez despotycznego ojca i religijną matkę szukał drogi życiowej w nauce lub życiu duchownym. Początkowo bliski ideatom rewolucji francuskiej, przeraził się jej okrucieństwem i wystąpił przeciw niej. Twórczość literacką rozpoczął na emigracji w Anglii, gdzie znalazł się z powodów politycznych. Najwybitniejsze jego dzieła to *Atala*, utwór, który stał się powodem sporów między zwolennikami klasycyzmu i romantyzmu, a zarazem przyniósł twórcy spory rozgłos, i *René*, poemat zawierający liczne wątki autobiograficzne i kreujący nowy typ bohatera literackiego. Oba dzieła powstały po powrocie pisarza do Paryża i spowodowały wzrost jego popularności. W ostatnich dziesięcioleciach swego życia twórca poświęcił się karierze politycznej i dyplomacji.

¹ [frãsua rene de szatobrijã]

Victor Hugo

Victor Hugo¹ (1802–1885)

Francuski pisarz poeta i dramaturg, który sam przyczynił się do powstania wielu nieporozumień związanych z dziejami jego życia i twórczości, bo swojej pierwszej biografce – a była nią żona twórcy – przedstawiał nieprawdziwe dane na temat swego pochodzenia. Ponieważ nie były to jedyne niezgodne z rzeczywistością informacje, w efekcie przekaz autora został uznany za autokreację. W sferze poglądów politycznych wyrażał sprzeciw wobec monarchii, stawiał po stronie ubogich i społecznie odrzuconych, był demokratą, co czytelnicy jego powieści mogą odnaleźć przede wszystkim w *Nędznikach*, najbardziej znanym dziele twórcy, które obok *Katedry Marii Panny w Paryżu* (znanej także jako *Dzwonnik z Notre Dame*) stanowią źródło odwołań, inspiracji oraz adaptacji filmowych i teatralnych. Hugo był również uznanym poetą i autorem sztuk teatralnych.

¹ [wiktor igo]

ROSJA

Aleksander Puszkina (1799–1837)

Romantyczny poeta wywodzący się z rosyjskiej szlachty. Jego oryginalna uroda wynikała z faktu, iż pradziadek był Abisyńczykiem (ulubieńcem cara Piotra I, który z niewolnika uczynił go szlachcicem). Aleksander sprzeciwiał się carskiemu despotyzmowi, co wyrażał w swoich utworach, które stały się powodem zesłania go na południe Rosji. Po kilku latach zostało ono zastąpione odosobnieniem w majątku matki, a car Rosji postanowił osobiście cenzurować utwory Puszkina. Poeta zginął w pojedynku, stając w obronie honoru żony Natalii z domu Gonczarowej. Pozostawił wybitne dzieła: dramaty (np. *Borys Godunow*, *Mozart i Salieri*), poematy (*Ruslan i Ludmiła*, *Eugeniusz Oniegin*, *Jeździec miedziany*), baśnie (*Bajka o carze Sałtanie*, *Bajka o rybaku i złotej rybce*) i powieści (*Córka kapitana*, *Dama pikowa*).

Aleksander Puszkina

STANY ZJEDNOCZONE

Edgar Allan Poe¹ (1809–1849)

Poeta i pisarz amerykański doby romantyzmu cechujący się oryginalnością wyobraźni i poetyckim genium w przedstawianiu fantastyki, tajemniczości i grozy, a w szczególności – rozmaitych ujęć tematu śmierci. Jest autorem opowiadań zaliczanych do literatury gotyckiej oraz poematów utrzymanych w romantycznej konwencji i wykorzystujących charakterystyczne dla tej epoki motywy, na przykład samotne pustkowia, niesamowite miejsca itp. Edgar Allan Poe urodził się w Bostonie w Stanach Zjednoczonych jako syn pary aktorów. Wcześniej osierocony, pozostawał na wychowaniu przybranych rodziców w Anglii. Zanim poświęcił się pisarstwu, poszukiwał swojej drogi życiowej, podejmując studia językowe na uniwersytecie, zaciągając się do wojska Stanów Zjednoczonych w randze szeregowego, rozwijając karierę wojskową w akademii wojskowej West Point. Już w czasie nauki i służby wojskowej pisał poematy i opowiadania, co zaowocowało zdobyciem nagrody w konkursie literackim za *Rękopis znaleziony w butli*. Sławę przyniósł mu wiersz *Kruk*, ale w tym samym czasie Poe przeżywał małżeństwo pełne udręki z powodu choroby żony. Jej przedwczesna śmierć pogłębiła depresję i chorobę alkoholową pisarza, który zmarł dwa lata później. Powieści, opowiadania i poematy, które stanowią jego dorobek, stały się kanwą opowieści innych twórców i podstawą fabuł wielu filmów grozy. Sam pisarz posłużył jako wzorzec bohatera dzieł innych autorów.

Edgar Allan Poe

¹[edgar allan pou]

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 111 1. Romantyzm to epoka w historii sztuki i literatury trwająca w Europie od końca XVIII wieku do lat 40. XIX wieku oraz prąd ideowy, artystyczny i literacki pierwszej połowy XIX wieku.
- s. 114 2. Romantycy przeciwstawili się oświeceniowemu racjonalizmowi, a nowe sposoby myślenia zaznaczyły się po raz pierwszy w literaturze niemieckiej w czasie preromantyzmu w tak zwanym okresie *burzy i naporu* (*Sturm und Drang*).
- s. 114 3. Kształtowaniu się kultury romantyzmu towarzyszy filozofia wyrażająca przekonanie o dotychczasowych ograniczeniach ludzkiego ducha i krępujących, skostniałych normach społecznych, której wyrazicielem był Johann Gottfried Herder.
- s. 118
-120 4. Główne zagadnienia i motywy obecne w kulturze romantyzmu to natura postrzegana jako przestrzeń metafizyczna, zjawiska irracjonalne, rozważania historiozoficzne, folklor oraz egzotyzm (orientalizm).
- s. 116 5. Założenia nowego, romantycznego programu wykorzystał Johann Wolfgang Goethe w swojej balladzie *Król olch*.

2. Sztuka romantyczna odzwierciedleniem światopoglądu epoki

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz charakterystyczne cechy sztuki romantyzmu;
- dowiesz się, jacy twórcy są najbardziej znanymi malarzami romantycznymi w Europie i w Polsce;
- nauczysz się interpretować dzieła malarskie epoki romantyzmu.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie, co stanowiło inspirację dla twórców epoki romantyzmu i czym odznaczał się światopogląd romantyków.
- Nazwij style w sztuce epok poprzedzających romantyzm.

Analizując dzieła sztuki poprzednich epok, można zauważyć, że w każdej z nich pojawiają się charakterystyczne dla tego właśnie czasu prądy artystyczne. Niekiedy nazwa epoki to jednocześnie określenie głównego prądu w sztuce danego okresu. Przykładem może być barok – epoka, której nazwa odnosi się także do stylu w architekturze, rzeźbie i malarstwie. Są też epoki, w których pojawia się kilka różnorodnych stylów artystycznych, czego przykładem może być oświecenie i dominujące właśnie wtedy trzy style: klasycyzm, sentymentalizm i rokoko. Romantyzm to z kolei epoka, w której nie wyodrębnia się jednolity styl artystyczny w sztukach wizualnych. Tym, co łączy twórczość malarzy czy rzeźbiarzy, jest skupianie się na postawie wobec przedstawianego w dziełach świata oraz koncepcji aktu twórczego. Tak więc w twórczości artystów romantycznych dominuje subiektywna postawa, dążenie do indywidualizmu i uczuciowość, które stanowią odzwierciedlenie światopoglądu tej epoki.

sztuka
odzwierciedleniem
światopoglądu epoki

Romantyczne malarstwo

Nie można jednoznacznie stwierdzić, że malarstwo romantyczne odznacza się konkretnymi i jednorodnymi cechami, ponieważ reprezentantami tej dziedziny były odmienne, niezwykle zindywidualizowane osobowości twórcze. Możemy zatem jedynie wymienić te motywy, tematy i rozwiązania artystyczne, które w malarstwie tej epoki występują najczęściej. Są to:

- dynamika,
- emocjonalność,
- nastrojowość,
- tajemniczość,
- symbolika,
- fantastyka,
- ludowość,
- groza,
- kontrastowy światłocień,
- historyzm,
- orientalizm,
- baśniowość,
- uduchowiona natura.

cechy malarstwa
romantycznego

Alina Kowalczykowa *O pejzażu mistycznym*

Nowe widzenie natury jako bytu samoistnego i uduchowionego łączyło się z nową, historycznie uwarunkowaną postawą przeżywającego podmiotu; pejzaż stawał się mistyczny, tajemniczy, bywał przesycony symboliką, kolorystyka zyskiwała dodatkowe, nadrealne znaczenia, a samotność człowieka uwydatniała się wyraźnie w jego szczególnie bliskim, tragicznym lub kojącym związku z naturą. Nie był to oczywiście jedyny styl pejzażu romantycznego, lecz wydaje się najbardziej charakterystyczny i dominujący. [...]

W wiernym odtworzeniu kształtów natury – to bardzo ważne – ma objawić się jej wewnętrzna, duchowa istota. Nie był to odwrót od rzeczywistości ani też postulat zastępowania świata istniejącego jakąś formą symboliczno-mistyczną. Mistyczną rolę rzeczy należało wykryć i przedstawić w pejzażu rzeczywistym. Oto właśnie zasadnicza idea, którą kierowali się w swej twórczości najwybitniejszy pejzażysta niemieckiego romantyzmu, Caspar David Friedrich (1774–1840) i malarze z jego szkoły.

Alina Kowalczykowa, *Pejzaż romantyczny*, Kraków 1982, s. 40–42.

Caspar David
Friedrich

Caspar David Friedrich¹

(1774–1840)

Niemiecki malarz zaliczany do grona najbardziej typowych i reprezentatywnych twórców malarstwa romantycznego. Charakterystyczne motywy jego dzieł to ukazane tyłem tajemnicze postacie pogrążone w zadumie bądź kontemplacji, ruiny budowli sakralnych, cmentarze, uschłe drzewa, skały nad brzegiem morza. Pory roku, które chętnie przedstawiał, to późna jesień i zima. Poszczególne motywy mają znaczenie symboliczne i wyrażają przeżycia duchowe człowieka (poczucie przemijania, przejście do życia wiecznego, tajemnicę, jaką jest ludzka egzystencja). Odbiorcy dostrzegali ich typowo romantyczne cechy: nastrojowość, tajemniczość i grozę oraz mistycyzm. Malarz zmarł w 1840 roku w Dreźnie, pozostawiając po sobie intrygujące dzieła odzwierciedlające jego osobiste przeżycia i jednocześnie postawy znamienne dla epoki.

¹[fridiś]

Caspar David Friedrich, *Dwaj mężczyźni kontemplujący księżyc* (ok. 1819–1820)

Polecenia

1. Zaproponuj dwa inne tytuły obrazu Caspara Davida Friedricha.
2. Stwórz krótką historię zainspirowaną obrazem. Zapisz ją w kilku zdaniach w zeszycie.
3. Spośród zaproponowanych cech romantycznego malarstwa wybierz te, które odnoszą się do zreprodukowanego dzieła.
4. Scharakteryzuj przedstawioną przez Friedricha naturę. Porównaj ją z obrazem przyrody zawartym w znanych ci utworach literackich romantyzmu.

Alina Kowalczykowa

Symbolika tragizmu i śmierci

Jeszcze wspanialej wygląda ten tryumf przyrody na obrazach Williama Turnera. Łączy się stale z wizją nadchodzącego końca, śmierci. Oto w niesamowitej, krwawo-fioletowej kolorystyce pejzażu gnane na falach, miotane przez wiatr statki zdają się być całkowicie wyrwane spod władzy człowieka; łodzie rybackie z trudem wspinają się na zwały wody i lecą w dół – wszędzie zwycięski, rozszalały żywioł jakby się bawił kruchymi dziełami człowieka. [...] Turner niezwykle ostro przeciwstawiał trwałą potęgę natury znikomości tworów ludzkich.

Alina Kowalczykowa, *Pejzaż romantyczny*, Kraków 1982, s. 54, 55.

William Turner (1775–1851)

Malarz angielski, wybierający przede wszystkim tematykę pejzażową. Istotną funkcję w jego dziełach pełni światło oraz barwy, a zwłaszcza słynne zółcenie, które stały się sposobem ukazania dzikiej natury, tajemniczych i niepokojących miejsc, groźnych zjawisk atmosferycznych (wodospady, burze, zamiecie itp.). Był uważnym obserwatorem natury, natomiast nie interesował go człowiek jako temat dzieła malarskiego. Miał duży wpływ na ukształtowanie się kierunku artystycznego drugiej połowy XIX wieku – impresjonizmu.

William Turner

William Turner, *Holenderskie statki w wichurze* (1801)

Polecenia

1. Opisz w zeszycie kompozycję obrazu.
2. Co przyczynia się do uzyskania dynamiki pejzażu?
3. Jaki emocje wyzwała dzieło?
4. Udowodnij, formułując trzy argumenty, że dzieło ma charakter romantyczny.

Eugène Delacroix (1798–1863)

Malarz romantyczny, którego uznaje się za odnowiciela francuskiego malarstwa. Jako kolorysta wyrażał silne emocje za pomocą barw i gry światła. Taka technika miała służyć wydobyciu patosu i ukazaniu dramatycznej, pełnej ekspresji tematyki. W wielu jego pracach pojawia się orientalizm również charakterystyczny dla romantycznej twórczości. Szczególnie znane są jego alegoryczno-historyczne dzieła *Wolność wiodąca lud na barykady* oraz *Grecja na ruinach Missolungi*.

Maria Rzepińska

Wódz szkoły romantycznej

Francja [...] wydała wielkiego malarza, znakomitego kolorystę, Eugène Delacroix, który równocześnie świetnie władał piórem. [...] Już za życia Delacroix uważany był za wodza szkoły romantycznej, za wcielenie jej dążeń i jej ducha. Jakkolwiek prąd romantyczny rozpada się na kilka faz, z czego zdawali sobie sprawę, co ów romantyzm tworzyli, a co bliżej definiują krytycy współcześni, kult koloru pozostał nie zmieniony i jest integralnym czynnikiem romantycznej teorii malarstwa.

Maria Rzepińska, *Historia koloru w dziejach malarstwa europejskiego*, Kraków 1983, s. 463.

Eugène Delacroix, *Grecja na ruinach Missolungi* (1826)

Polecenia

1. Jakim zabiegiem artystycznym posłużył się malarz, aby przedstawić Grecję? Czemu służy tego typu rozwiązanie artystyczne?
2. W jaki sposób został wyrażony tragizm postaci namionującej Grecję pokonaną w walce z Turkami? Zwróć uwagę na kilka różnych elementów obrazu.
3. Co stanowi dominantę kompozycyjną obrazu?
4. Jaką rolę odgrywa układ światła?

Théodore Géricault¹ (1791–1824)

Twórca wywodzący się z Francji, którego dzieła znamionuje silna ekspresja i gwałtowność emocji. Zafascynowany malarstwem barokowym (zwłaszcza obrazami Rubensa), a także dziełami renesansowego twórcy Michała Anioła, stworzył indywidualny styl odzwierciedlający również jego ekscentryczną osobowość. Tematyka dzieł tego romantycznego indywidualisty to sceny batalistyczne oraz wizerunki osób naznaczonych chorobą psychiczną, stąd też został nazwany „malarzem koni i wariatów”. Najbardziej rozpoznawalnym i znaczącym jego obrazem, którego interpretacja ma zarówno wymiar konkretny, jak i metaforyczny, jest *Tratwa Meduzy*.

¹[teodor żeriko]

Théodore Géricault, *Tratwa Meduzy* (1819)

Polecenia

1. Opisz w kilku zdaniach w zeszycie scenę przedstawioną na obrazie. Wyjaśnij, co jest źródłem jej dramatyzmu.
2. Nazwij emocje, które przedstawiona scena wyzwała u odbiorcy. Jakie rozwiązania artystyczne są źródłem takiego odbioru?
3. Nadaj własny tytuł obrazowi, a następnie w kilku zdaniach uzasadnij swoją propozycję.
4. Wyjaśnij, jakie uniwersalne przesłanie może odnaleźć odbiorca dzieła.

Piotr Michałowski (1800–1855)

Polski malarz i akwarelista¹ romantyczny, tworzący przede wszystkim portrety oraz sceny batalistyczne i rodzajowe. Został zapamiętany szczególnie jako malarz koni. W wielu dziełach nawiązywał do kampanii napoleońskiej oraz do wydarzeń z powstania listopadowego. Wprowadził do malarstwa tematykę wiejską (*Serko*). Jego prace zwracają uwagę charakterystycznymi dla romantyzmu dramatyzmem oraz dynamiką.

¹**akwarelista** – malarz akwareli, techniki malarskiej polegającej na nanoszeniu rozwodnionej farby na papier

Piotr Michałowski, *Bitwa pod Somosierrą*, ok. 1834

Polecenia

1. Sprawdź, jakie wydarzenie stało się inspiracją dla artysty.
2. Opisz kompozycję i kolorystykę obrazu.
3. W kilku zdaniach wyjaśnij, jakie emocje wywołuje dzieło i jakie rozwiązania artystyczne się do tego przyczyniły.

Architektura romantyczna

Na charakter romantycznej architektury oddziaływało zainteresowanie gotykiem oraz innowacyjne spojrzenie na naturę, w której zaczęto upatrywać mistycznych tajemnic świata. W dziełach dominują dwa nurty: neogotyck oraz neoklasycyzm, wzbogacone niekiedy elementami orientalnymi.

architektura
romantyczna

Zamek w Kórniku (woj. wielkopolskie). Budowla sięgająca korzeniami średniowiecza, przebudowana w XIX wieku w stylu neogotyckim.

Ważna informacja

Angielskie ogrody

Ogrody w stylu angielskim, które stanowiły przeciwieństwo uporządkowanych i geometrycznych ogrodów francuskich (typowych dla rozumowego oświecenia), miały sprawiać wrażenie naturalnych i nietkniętych ludzką ręką. Ich koncepcja łączyła się ze swoistym pojmowaniem natury jako przestrzeni pełnej tajemnic, niezależnej od działania człowieka. W angielskich ogrodach umieszczano często budowle stylizowane na średniowieczne gotyckie ruiny.

Ogród w stylu angielskim

ogrody w stylu
angielskim

PROJEKTY

1. Przygotuj prezentację multimedialną wzbogaconą muzyką na temat wybranego europejskiego kompozytora romantycznego.
2. Opracuj plan wycieczki do wybranego muzeum prezentującego między innymi dzieła romantyczne. Wciel się w rolę przewodnika przybliżającego zebranym twórczość wybranych artystów.
3. Przeprowadź wyimaginowany wywiad z wybranym artystą romantycznym reprezentującym dowolną dziedzinę. Uwzględnij zarówno wydarzenia z jego życia, jak i charakter jego twórczości. Zapisz swój tekst, nadając mu charakter wywiadu w czasopiśmie, lub zaprezentuj go wraz z wybraną osobą z klasy tak, że jedno z was przyjmie rolę owego twórcy.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 129

1. Sztuka romantyczna odzwierciedla światopogląd tej epoki: indywidualizm artysty, emocjonalność, subiektywne widzenie świata, sięganie do tematyki mistycznej, nowatorskie spojrzenie na naturę oraz poszukiwanie inspiracji w kulturze ludowej.

s. 130
-134

2. Czołowi przedstawiciele europejskiego malarstwa romantycznego to między innymi: Caspar David Friedrich, William Turner, Eugène Delacroix, Théodore Géricault, a w Polsce Piotr Michałowski.

3. Angielscy poeci jezior uwalniają poezję z okowów klasycystycznej sztuczności

NA TYCH LEKCJACH:

- dowiesz się, kim byli angielscy poeci jezior – pierwsze pokolenie angielskich romantyków;
- ustalisz, jaki program poetycki proponowali lakiści¹;
- poznasz wybrane utwory Williama Wordswortha i Samuela Taylora Coleridge’a.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie założenia światopoglądu romantyków, a zwłaszcza ich sposób widzenia natury oraz koncepcję indywidualizmu artysty.
- Przeczytaj raz jeszcze informacje na temat Williama Wordswortha i Samuela Tylora Coleridge’a (s. 122).

Świat poetycki Williama Wordswortha i Samuela Taylora Coleridge’a

W latach siedemdziesiątych XVIII wieku w malowniczej Krainie Jezior (Lake District) w północno-zachodniej Anglii przychodzą na świat poeci, którzy sprawią, że sztuczne kanony klasycystycznej poezji zostaną przełamane i w europejskiej liryce pojawią się nowe trendy, nowy język poetycki, odmienne postrzeganie roli poety i jego twórczości, a przede wszystkim zupełnie inne spojrzenie na naturę. Najwybitniejsi spośród nich, **William Wordsworth** i **Samuel Taylor Coleridge**, mimo iż byli zupełnie odmiennymi osobowościami, przejawiali te same zainteresowania i podobny sposób odczuwania świata, a zwłaszcza przyrody. Nazwanie tych przedstawicieli pierwszego pokolenia brytyjskich romantyków poetami jezior wynikało z miejsca pochodzenia naznaczającego twórców swoim charakterem, a szczególnie nostalgicznością pejzażu skłaniającego do refleksji. Przyszło im żyć w burzliwej epoce przełomów politycznych i społecznych (we Francji – zburzenie Bastylii w 1789 roku i nasilenie rewolucji francuskiej, później wojna Anglii z Francją), a co za tym idzie – również zmian kulturowych. Rodzący się romantyzm znalazł swoje odbicie w ich twórczości. Poeci jezior domagają się więc odnowienia języka poetyckiego poprzez wykorzystanie naturalności i prostoty codziennej mowy, nawołują do zwrócenia się ku zwykłemu czytelnikowi, głoszą konieczność otwarcia się na uczucia i odrzucenia dominacji chłodnego rozumu. Wszystkie te postulaty znalazły swą realizację w *Balladach lirycznych*, zbiorze poezji Wordswortha i Coleridge’a, tekście o charakterze manifestu programowego będącego wspólnym dziełem obu poetów i owocem ich przyjaźni. Rok 1798, kiedy ukazało się pierwsze wydanie tego tomu, został uznany za początek angielskiego romantyzmu. We fragmencie przedmowy Wordswortha do *Ballad lirycznych* czytamy: *Poezja bierze początek ze wzruszenia, wspomnianego w spokojności: wzruszenie to poeta rozważa*

angielscy poeci jezior

postulaty poetów jezior

Ballady liryczne

¹ Lakiści (czyt. lejkiści) – poeci jezior; od ang. *lake* (czyt. lejok – jezioro)

dopóty, aż, skutkiem pewnego rodzaju oddziaływania wzajemnego, spokojność powoli znika, a wzruszenie, pokrewne temu, które poprzednio było przedmiotem rozważania, stopniowo się wytwarza i zaczyna naprawdę samodzielnie istnieć w umyśle. W tym to nastroju na ogół rozpoczyna się wszelkie układanie poezji, zakończone pomyślnym wynikiem (za: St. Kryński, wstęp do *Angielscy poeci jezior*, BN, Wrocław 1963, s. X).

William Wordsworth

Samotna żniwiarka

Przypatrz się samej jednej w polu,
Samotnej, młodej tej góralce!
Jak żnie i samej sobie śpiewa;
Przystań lub przejdź na palcach!
Jak wiąże kłosy, które utnie,
I śpiewa tak żałośnie, smutnie;
Słuchaj! Dolina się przelewa
Dźwiękiem melodii, którą śpiewa.

Nut słodszych słowik nie wydzwonił
Podróżnym, których skwar osłabił,
Kiedy z nich każdy w cień się chronił
Wśród piasków, tam, w Arabii;
Czy słyszał pieśń kto tak donośną,
Kiedy kukulka śpiewa wiosną,
Gdy głos jej z mórz milczeniem walczy,
Gdzieś hen, wśród Hebryd¹ aż najdalszych?

Nie powie nikt mi, o czym pieśń jej?
Żalosne może płyną tony
Na cześć spraw dawnych i niewczesnych
I bitew już minionych;
Czy, może, pieśń to jest skromniejsza,
Powszechna sprawa i dzisiejsza?
Żal swojski, boleść, do łez powód,
Co zaszedł i zająć może znowu?

Śpiewała dziewczę, tak czy owak,
Piosenkę, co się nie wyczerpie;
Widziałem, jak przy pracy śpiewa,
Schylając się nad sierpem;
Ucichłem, jakby czar mnie okuł;
A kiedym wspinał się po stoku,
Melodię w sercu wciąż nosilem,
Choć dawno przebrzmiał dźwięk jej miły.

Tłum. Stanisław Kryński
Angielscy poeci jezior, Wrocław 1963, s. 114–116.

Angielska Kraina Jezior

Polecenia

1. Scharakteryzuj podmiot liryczny wiersza.
2. Opisz sytuację przedstawioną w utworze.
3. Nazwij uczucia wyrażone w utworze przez podmiot liryczny oraz emocje, których może doświadczać odbiorca.
4. Przypomnij sobie założenia światopoglądu romantycznego i wyjaśnij, w jaki sposób przejawia się on w wierszu *Samotna żniwiarka*. Polecenie wykonaj w zeszycie.
5. Wyjaśnij, jaką funkcję pełnią zawarte w tekście pytania.

¹ **Hebrydy** – archipelag wysp na Atlantyku, w pobliżu północno-zachodnich wybrzeży Szkocji

John Constable (1776–1837), *Pracujący na polu*

William Wordsworth

Zbyt wiele u nas waży świat

Zbyt wiele u nas waży świat i jego sprawy;
 Zyskując i wydając, człek moc swą rozprasza;
 Zaledwie drobna częśćka Natury jest nasza;
 Rozdaliśmy już serca własne – dar plugawy!
 Morze, co pierś obnaża przed księżycem mgławym,
 Wiatr, co w różnych porach wyciem się ogłasza,
 Teraz zwarty, jak kwiatu uspiętego czasu –
 Dla tych, dla wszystkich – nastrój jest w nas niełaskawy:
 Nie wzruszają. Już wolalbym być, wieki Boże!
 Poganinem, co wyssał wiarę z marnych bogów;
 Wtedy mógłbym na łąk tych stać ślicznym przestworze,
 Widząc rzeczy, co koić i krzepić mnie mogą;
 Widząc, jak sam Proteusz¹ wstaje, rzuca morze;
 Słyszając, jak stary Tryton² dmie na kwietnym rogu.

Tłum. Stanisław Kryński
Angielscy poeci jezior, Wrocław 1963, s. 126.

John Constable*

(1776–1837)

Angielski malarz romantyzmu, na swoich płótnach przedstawiał przede wszystkim krajobrazy oraz zjawiska atmosferyczne, nadając im dynamiczny charakter; uznany za jednego z najwybitniejszych pejzażystów XIX wieku.

*[dżon konstebol]

Polecenia

1. Opisz stan ducha podmiotu lirycznego. Jakie poglądy wyraża? Czego pragnie? Jakie wartości ceni?
2. Zinterpretuj dwa pierwsze wersy utworu. Polecenie wykonaj w zeszycie.
3. Wyjaśnij, dlaczego w słowie *Natura* poeta zastosował wielką literę.

¹ **Proteusz** – w mitologii greckiej starzec mający dar proroctwa i moc przemiany w coraz to inne postacie

² **Tryton** – morski bóg, syn Posejdona, przedstawiany powyżej pasa jako człowiek dmący w wielką muszlę, a poniżej – jako delfin

Samuel Tylor Coleridge
Wyobrażenia in nubibus
czyli Poeta w obłokach

O! jak jest miło, kiedy w sercu spokój,
Tuż po zachodzie albo po miesiącu¹,
Czynić z chmur zmiennych co zachce się oku,
Albo też oczom dać dowierzającym
Za własną przyjąć wszelką podobiznę,
Którą druh tworzy; czy, z czołem schylonym,
Patrzeć, jak rzeki złota się prześlizną
Przez szkarłat brzegów; iść przez Chmurne Strony²,
Gdzie szczyt za szczytem w pysznym kraju mijasz!
Czy zamknąć oczy i przypływu słuchać,
I być tym ślepym wieszczem³, co na Chios⁴,
Z szumu fal morskich wzięwszy światłość ducha,
Ujrzał *Iliadę* swą i *Odyseję*,
Jak wstają z morza, co hukiem nabrzmieje.

Tłum. Stanisław Kryński
Angielscy poeci jezior, Wrocław 1963, s. 365.

Polecenia

1. O jakim stanie ducha opowiada podmiot liryczny?
2. Zinterpretuj tytuł w kontekście całego utworu. Uwzględnij przypisy.
3. Wyjaśnij, jakie znaczenie ma przywołanie postaci Homera i jego dzieł.
4. Opisz, nawiązując do fragmentów tekstu, metaforyczne *Chmurne Strony*.
5. Wyjaśnij, na czym polega romantyczny charakter wiersza Coleridge'a. Polecenie wykonaj w zeszycie.

William Turner (1775–1851), *Stydium chmur*

Christabel

Christabel – niedokończony poemat Coleridge'a, w którym poeta tworzy atmosferę zainspirowaną średniowieczną kulturą, a zwłaszcza gotykiem. W opowieści dominuje tajemniczość, nastroj grozy i zagadkowości. Tłem wydarzeń jest noc, światło księżyca i mroczny las.

Samuel Tylor Coleridge
Christabel (fragment)

Środek nocy wskazuje już zegar zamkowy
I zbudziły koguta piejące sowy:
Tu-hłyt! Tu-huu!
I, słysz! Jak kogut-piejak znowu
Piał gnuśnie, jak snu. [...]

¹ po miesiącu – po zachodzie księżyca (miesiąc – dawny synonim księżyca)

² Chmurne Strony – dosłownie w tłum. z ang. Kraj Obłoków, wymyślona kraina poetycznych marzeń

³ ślepy wieszcz – Homer, który (jak głosi tradycja) był niewidomy

⁴ Chios – wyspa na Morzu Egejskim; jedna z siedmiu wysp, które pretendują do miejsca urodzenia Homera

Czy dojmująca noc to, ciemna?
Noc dojmująca, lecz nie ciemna.
Tam, w górze, ciemna chmura siwa
Okrywa niebo, nie ukrywa.
A księżyc zda się, choć jest w pełni,
Mały i mętny w chmurek welnie.
W tę noc się chłód we znaki daje:
A wiosna wolno tu nastaje¹.
Prześliczna Christabel, dziewica,
Tak ukochana przez rodzica,
Czemuż tak późno idzie w gaje,
Od wrót zamkowych całe staje?²
O narzeczonym wczoraj śniła,
Rycerzu, co mu jest tak miła;
Za pomyślność kochanka dalekiego wzniesie
Żarliwe modły o północy, w lesie.
Wykradła się, nie mówiąc słowa,
Westchnienia jej nie budzą ech;
W zieleni – tylko dąb zachował
Jemiołę, z rzadka, oraz mech.
Pod dębem tym ogromnym, w cieniu
Uklękła, modli się w milczeniu.

Skoczyła nagle panna chyżo –
O Christobel, prześliczna pani!
Coś zajęczało tuż, w pobliżu
Lecz co to jest – tajemne dla niej.
Wydaje się być z drugiej strony
Dębowej, wielkiej wszczeg korony.

Bezlistny las jest; chłodna noc;
Czy to tak wiatr posępnie jęczy? [...]

Tłum. Stanisław Kryński
Angielscy poeci jezior, Wrocław 1963, s. 288–289.

Polecenia

1. Scharakteryzuj atmosferę poematu. Zwróć uwagę na miejsce i czas opisanego wydarzenia.
2. Wypisz z utworu do zeszytu kilka epitetów i wyjaśnij, w jakiej funkcji zostały wykorzystane.
3. Wyjaśnij, jakie elementy romantycznego światopoglądu przejawili się we fragmencie poematu Coleridge'a.
4. Przejrzyj cały rozdział podręcznika poświęcony romantyzmowi i wskaż reprodukcje dzieł malarskich, w których zauważasz punkty wspólne z utworem *Christabel*. Wyjaśnij, na czym polega podobieństwo między nimi.

¹ W Krainie Jezior, gdzie powstał wiersz, kwiecień (*miesiąc przed majem*) jest bardzo chłodny

² *staje* – dawna miara odległości licząca ok. 185 m.

Johann Heinrich Füssli (1741–1825), *Płomienna Lady Makbet*

Polecenia

1. Zaproponuj słowa kluczowe, które odnoszą się zarówno do wiersza Samuela Taylora Coleridge'a, jak i do obrazu Johanna Heinricha Füssli.
2. Porównaj scenę przedstawioną w poemacie Coleridge'a *Christobel* z tą, którą na swoim płótnie przedstawił Füssli. W jaki sposób artyści różnych dziedzin uzyskali w swoich dziełach napięcie i dramaturgię?

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 137

1. Prekursorami brytyjskiego romantyzmu byli William Wordsworth i Samuel Taylor Coleridge, twórcy określani mianem poetów jezior ze względu na miejsce zamieszkania (Kraina Jezior w Anglii).

s. 137

2. Zbiorem poezji stanowiącym wspólne dzieło Wordswortha i Coleridge'a były wydane w 1798 roku *Ballady liryczne*.

s. 137

3. Poeci jezior postulowali uwolnienie poezji od sztuczności XVIII-wiecznego klasycyzmu, sięganie do naturalności prostego języka, docenienie swobodnej wyobraźni i autentycznych uczuć.

4. Północ źródłem inspiracji twórczych

NA TYCH LEKCJACH:

- dowiesz się, jakie znaczenie miała dla romantyków kultura północnych krain;
- poznasz utwory poetyckie, które kreują świat pod wpływem inspiracji Północą.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie, która część Europy stanowiła źródło inspiracji dla twórców renesansu i oświecenia.
- Przeczytaj raz jeszcze informacje o Edgarze Allanie Poem oraz Aleksandrze Puszkynie (s. 127).

Odrzucając klasycystyczne wzorce, twórcy romantyczni odrzucili również doceniane przez klasyków źródła natchnienia. Odnajdziemy wprawdzie w dziełach romantyków nawiązania do śródziemnomorskiego kręgu kultury, do mitów i historii Grecji, ale nadany jest im inny niż dotychczas sens, odczytane są w charakterystyczny dla epoki sposób, poddane reinterpretacji¹. Romantycy w poszukiwaniu nowych, oryginalnych źródeł inspiracji spojrzeli na Północ, ku krainom dotychczas traktowanym jako mroczne i mało atrakcyjne dla wykształconego Europejczyka. Mitologia Południa, bazująca na śródziemnomorskich źródłach kultury, zostaje wyparta przez mitologię Północy, do tej pory nieznaną szerszemu kręgowi odbiorców. Stłumiona przez klasyków wyobraźnia znalazła nowe ujście. Skandynawskie mity i sagi, celtyckie legendy, nordyckie baśnie okazały się fascynujące dla poszukujących natchnienia i zbuntowanych przeciwko istniejącym kanonom (zasadom) sztuki twórców epoki romantyzmu. Kierując wzrok na Północ, romantycy sięgali też do gotyku, łącząc te dwa źródła w jedno zjawisko – „gotycką Północ”. Tego typu tendencje można odnaleźć w pismach filozofów reprezentujących niemiecki preromantyzm, Friedricha Schlegela i Johanna Gottfrieda Herdera oraz w *Pieśniach Osjana* Jamesa Macphersona (por. rozdział *Romantyczne widzenie świata*).

fascynacja Północą

mitologia Północy

Czytanie ze zrozumieniem

Maria Janion

Estetyka średniowiecznej Północy

Romantycznie pojęta sztuka Północy niosła przede wszystkim rewizję mitu śródziemnomorskiego z jego skłonnością do harmonii i idylli. Większość romantyków, jawnie kwestionując Południe w imię Północy, kontrastowała zdawkową oglądę z barbarzyńską siłą kulturotwórczą. Wyodrębnienie poezji Południa i poezji Północy miało swoje paralele w innych dychotomicznych² podziałach, które pojawiły się w kulturze europejskiej na przełomie XVIII i XIX wieku (np. klasycyzm i romantyzm, Schillerowska poezja naiwna i sentymentalna czy wreszcie późniejsze nietzscheańskie³ pierwiastki: dionizyjski i apollinijski). Podziały te są wobec siebie równokształtne: po jednej stronie znajduje się zawsze skończoność, ład, jasność, pogoda, harmonia, a po drugiej – nieskończoność, niepokój, ciem-

¹ **reinterpretacja** – ponowna interpretacja

² **dychotomia** – dwudzielnosc, podział na dwie wykluczające się części

³ **nietzscheański** (czyt. niczeński) – wywodzący się z filozofii Fryderyka Nietzschego (1844–1900), który zajmował się między innymi koncepcją sztuki

ność, rozdarcie, melancholia. Ten drugi zespół cech romantyzm wywyższył nad pierwszy i przypisał przede wszystkim ludziom Północy i ich sztuce.

Przewartościowanie anty-Południowego barbarzyństwa zbiegło się nie przypadkiem z odczuwaną wówczas żywo potrzebą stworzenia nowej mitologii. Jeden z wielkich prawodawców romantyzmu, Fryderyk Schlegel, na przełomie starego i nowego wieku, w roku 1800, ogłosił *Mowę o mitologii*. [...] Schlegel wręcz stwierdzał, iż ludzkość znalazła się w takim stanie, że „musi albo zginąć, albo się odmłodzić”. W przypisie z roku 1823 wyraźniej jeszcze ujmował, co winna pozostawić za sobą owa ludzkość ocalona: musi ona „albo zginąć, albo jak feniks ponownie odrodzić się z popiołów fałszywej kultury ducha i wszelkiego wyłącznie abstrakcyjnego myślenia”. W rozumieniu romantyków nową mitologię i nową poezję należało stworzyć; w ten sposób wypowiadali się przeciw zasadzie klasycyzmu, zakładającego konieczność naśladowania tego, co raz już zostało stworzone, i to przez antyk – uosobienie Południa w Grecji i Rzymie. Szerząc przeświadczenie o możliwości i konieczności kreowania nowej mitologii, a zatem i nowej sztuki, romantyzm dał początek wszelkim ruchom awangardowym, które odtąd już będzie cechowała podobna śmiałość „zaczynania od nowa” – niezależnie od tego, jakie ryzyko towarzyszyło takim dążeniom.

Maria Janion, *Estetyka średniowiecznej Północy* [w:] *też*, *Czas formy otwartej*, Warszawa 1984, s. 46–47.

Polecenia

1. Uzasadnij użycie w tekście wielkiej litery w zapisie: *Północ*, *Południe*. Wskaż właściwą zasadę ortograficzną.
2. Wyjaśnij, o jakich zjawiskach w kulturze pisze autorka w akapicie 1., a jakie analizuje w akapicie 2.
3. Na podstawie tekstu dokończ w zeszycie myśli:

Południe to ...

Północ to ...

Edgar Allan Poe

Kraina Snu

Idąc w ciemny szlak nieznany,
Od złych duchów opętany,
Z krain, kędy bóstwo Noc
Samowładna dzierży moc
I w gwieździstej lśniąc koronie
Na swym czarnym siedzi tronie,
Świeżo wrócił w nasze światy...
Spoza Thule¹ lodowatej –
Z sfer, co we mgłach się promienia,
Poza C z a s e m i P r z e s t r z e n i ą.

Tam doliny są bezdenne,
Tam urwiska są kamienne,
Tam są głazy fantastyczne –
Letargiczne – magnetyczne –
I otchłanie – i pieczary –
I olbrzymich łądów jary –
Niepojętych kształtów mary –
Wiekuiстых mgieł opary.
Niebotyczne dzikie góry
I bezbrzeżnych mórz lazury,

Mórz, co dyszą bez wytchnienia
Pod błękitem z krwi płomienia.
I jeziora nieskończone,
W martwą wodę skryształone,
W martwą wodę lodowatą,
Śnieżnych lilij strojne szatą.

U tych jezior nieskończonych,
W martwą wodę skryształonych,
W martwą wodę lodowatą,
Śnieżnych lilij strojnych szatą –
U tych gór i u tych rzek,
Które szumią z wieku w wiek –
U tych borów – u tych błót,
Gdzie jaszczurek żyje ród –
U tych mrocznych kałuż brzegu,
Przeraźliwych wiedźm noclegu,
I w wszetecznej² każdej plamie,
I w rozpacznej każdej jamie,
Gdy tu błądzisz, wszędy ci,
Zapomniana, nikła lśni,

¹ **Thule** – starożytna legendarna wyspa sytuowana na północ od Wielkiej Brytanii, mityczna kraina utożsamiana z krańcem znanego świata

² **wszeteczna** – nieprzyzwoita, gorsząca

Jakaś mara przeszłych dni.
Zaczajone błędne twarze,
Gdy wędrowiec się ukaże,
Nagle jawią się jak cienie,
Dreszcz w nim budzą i westchnienie.
Drogie widma w białych szatach,
Niecielesne w obu światach –
I na ziemi – i na niebie –
Schodzą – niby mgła – do ciebie.
Bowiem sercom bolejącym
Kraj ten światem jest kojącym
Tym, co męką dyszą bladą,
Kraj ten jest – jak Eldorado.
Bo wędrowiec, co tu zboczy,
Przez zamknięte widzi oczy.

Przed otwartą zaś żrenicą
Świat ten – wieczną tajemnicą.
Tak chce Pan, co zakaz święty,
Dał powiece niezamkniętej.
Duch, co błądzi ziemią tą,
Przez zaćmione patrzy szkło.

Idąc w ciemny szlak nieznany,
Od złych duchów opętany,
Z krain, kędy bóstwo Noc
Samowładną dźwizgi moc
I, w gwiazdzistej lśniącej koronie,
Na swym czarnym siedzi tronie,
Świeżom wrócił w nasze światy...
Spoza Thule lodowatej.

Tłum. Antoni Lange

Edgar Allan Poe, *Poezje wybrane*, Toruń 1995, s. 58–60.

Polecenia

1. Opisz krainę, o której opowiada podmiot liryczny.
2. Wskaż środki stylistyczne, które służą kreacji świata.
3. Zinterpretuj tytuł wiersza.
4. Nazwij emocje, jakie wywołuje tekst. Zacytuj fragmenty, które szczególnie według ciebie na nie wpływają.

Erik Johan Stagnelius

Ptaki wędrowne

Widzisz ten ptaków rój niezliczony,
Który porzuca północne strony,
Leci, gdzie wzywa nieznana sfera,
I smutnym krzykiem wiatry rozdziera:
Gdzie nas posyłasz, o dobry Boże!
Na jakie brzegi, za jakie morze?

Kraj skandynawski rzucamy w dali,
Tuśmy zrodzeni, tu byli mali,
Mieliśmy gniazdka w kwitnącej lipie,
Wiatr nas bywało kwieciem osypie,
Huśta w gałązkach – dzisiaj od zimy
W strony nieznane lecieć musimy.

W lasach północnych noc tak wspaniała,
Że do snu nawet chęć nie brała,
Że od zamierzchli aż do jutrenki
Drżały w powietrzu nasze piosenki,
Drżały piosenki naszych rozkoszy,
Póki ich ostre słońce nie spłoszy.

Bywało z bujnych konarów drzewa
Hojnie na trawę rosa się zlewa;

Erik Johan Stagnelius (1793–1823)

Doceniony dopiero przez następne pokolenia poeta uznany za najwybitniejszego przedstawiciela romantyzmu w literaturze szwedzkiej. Dominującym tematem jego twórczości jest konflikt zmysłowości i ducha.

Erik Johan Stagnelius

Dziś dąb bez liści, rosy zakrzeplę,
 Uciekł przed wiatrem nasz wietrzyk ciepły,
 Złocisty kwiatek już nie wykwiata,
 Trawka zielona śniegiem pokryta.

Dziś nas północne lęka powietrze,
 Niebo chmurniejsze, słońce tu bledsze;
 Co mamy śpiewać? co tu wygwarzym¹,
 Kędy po wiązach bujna a młoda
 Bóg nam dał skrzydła, ulećmy w stronę...
 Witajcie, morskie fale wzburzone!

Tak pożegnawszy północ zamarłą,
 Ptactwo do lepszych brzegów dotarło,
 Kędy po wiązach bujna a młoda
 Wije lodygę winna jagoda,
 Gdzie w kwiatkach strumyk brzęczy z kolei
 Piosnkę radości, piosnkę nadziei.
 Gdy radość ziemską w smutek się zmieni,
 Gdy poczną jęczeć wichry jesieni,
 Nie bolej, duszo! Tam za morzami
 Piękniejsza strona ciebie przymami²,
 Tam poza grobem, wiośniana krasa,
 Poranne słońce nigdy nie zgasa.

Tłum. Ludwik Kondratowicz (1823–1862)

Polecenia

1. Scharakteryzuj podmiot liryczny wiersza. Zwróć uwagę na zróżnicowanie „ja” lirycznego. Sporządź na ten temat notatkę w zeszycie.
2. Wyjaśnij, jaka sytuacja została przedstawiona w tekście.
3. Jaki nastrój wywołuje utwór?
4. Określ, na czym polega zastosowany w wierszu kontrast. Zacytuj fragmenty służące kontrastowemu zestawieniu zjawisk natury. Polecenie wykonaj w zeszycie.

Johan Christian Dahl (czyt. dal, 1788–1857), *Zima w Sognefjorden*

Polecenie

Z utworów poetyckich zawartych w rozdziale poświęconym Północy i północnym kręgom kultury wybierz cytaty, które mogłyby stanowić rozwinięcie tematu przedstawionego na obrazie Johana Christiana Dahla.

¹ **wyrzygwarzyć** – od: gwarzyć, rozmawiać w poufaty sposób

² **przymami** – od: mamić, działać przyciągająco, rozbudzać nadzieje

Aleksander Puszkina

Gdy czasem wraca przypomnienie

Gdy czasem wraca przypomnienie
I gryzie serce moje w ciszy,
Kiedy odległe już cierpienie
Jak cień mi znowu towarzyszy,
Kiedy w pobliżu widząc ludzi
W samotnym chcę się skryć milczeniu,
Ich słaby głos nienawiść budzi –
Wtedy uciekam w zapomnieniu
Nie w kraj słoneczny, gdzie lazurów
Blask świeci niewypowiedziany,
gdzie ciepłe morskich wód balwany
Biją w pożółkłych biel marmurów,
Gdzie laur i ciemny cyprys rosną,
Pysznie żywione wieczną wiosną,
[...]
Biegnę marzeniem już gotowym
Na brzeg północny, zamrożony,
Widzę na morzu śnieżnogłowym
Wyspę otwartą na wsze strony,
Pospny ostrów¹ – brzeg wyklęty,
Brusznica² zimną porośnięty,
Tundrą³ zawiedłych traw pokryty
I śniegiem mroźnych pian podmyty.
Tu czasem w łódce swej dociera
Odważny rybak, tutaj blisko
Zmoczony niewód⁴ rozpościera
I tu roznieca swe ognisko,
I tu, gdy biją fale gluche,
Płynie czółenko⁵ moje kruche.

Aleksander Puszkina, *Wybór wierszy*, tłum. M. Jastrun,
Wrocław 1982, s. 334–335.

Polecenia

1. Scharakteryzuj stan ducha podmiotu lirycznego. Jakie są jego pragnienia?
2. Opisz krainę, która została w wierszu wyobrażona. Jakiej krainie została przeciwstawiona?

PODSUMOWANIE LEKCJI

1. Myśliciele i twórcy epoki romantyzmu poszukiwali natchnienia i nowych wzorców artystycznych w kulturze krain Północy. s. 143
2. Mitologia Północy została przeciwstawiona mitom śródziemnomorskim kształtującym wcześniejsze kanony sztuki. s. 143
3. Północny pejzaż uwydatniał emocje przeżywane przez romantyków, dlatego stał się częstym motywem poezji i malarstwa. s. 146

¹ Ostrów – wyspa

² brusznica – borówka brusznica, niski krzew o czerwonych jadalnych jagodach występujący w strefie umiarkowanej i chłodnej półkuli północnej

³ tundra – bezdrzewna formacja roślinna w strefie arktycznej i subarktycznej

⁴ niewód – rodzaj sieci rybackiej wykorzystywany do połowów w jeziorach, zwłaszcza pod lodem

⁵ czółenko – łódeczka

5. Romantyczna literatura gotycka. Edgar Allan Poe

NA TYCH LEKCJACH:

- dowiesz się, czym była romantyczna literatura gotycka i jakie zjawisko w kulturze nazwano gotyzmem;
- poznasz opowiadanie amerykańskiego pisarza XIX wieku, Edgara Allana Poe – prekursora gatunku horroru;
- rozpoznasz sposób kreowania świata w opowieściach z nutą niesamowitości.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie znane ci opowieści, w których występuje groza, niesamowitość i tajemniczość. Jakie motywy są najczęściej wykorzystywane w tego typu tekstach kultury?
- Przeczytaj raz jeszcze informacje na temat Edgara Allana Poe (s. 127).

powieść gotycka

Wielu współczesnych odbiorców kultury lubi się bać i dlatego chętnie sięga po opowieści zawierające pierwiastek niesamowitości i grozy. Wielką popularnością cieszą się także filmowe horrory i thrillery, trzymające w napięciu i zaskakujące sytuacjami mrożącymi krew w żyłach. Źródłem motywów i fabuł wykorzystywanych przez współczesnych twórców są często opowieści powstałe pod koniec XVIII wieku i w pierwszej połowie XIX wieku. Rodzi się wówczas gatunek określany mianem **powieści gotyckiej** lub **powieści grozy**. Akcja utworu jest osadzona zwykle w tajemniczych średniowiecznych zamkach lub innych podobnych budowlach, towarzyszy jej nastrój grozy i tajemniczości, a bohaterowie są zestawieni na zasadzie wyrazistego kontrastu, np. niewinna, delikatna dziewczyna i złowrogi szaleniec, często nienawistne widmo dochodzące pośmiertnie sprawiedliwości. Literatura gotycka stała się alternatywą¹ dla chłodnego racjonalizmu oświeceniowego, według romantyków ograniczającego wyobraźnię i uszczuplającego przeżycia emocjonalne.

Ilustracja do powieści poetki i pisarki angielskiego romantyzmu **Mary Shelley *Frankenstein, czyli współczesny Prometeusz*** wydanej w 1818 roku

¹ **alternatywa** – tu: inna możliwość, opcja

gotycyzm – nurt w literaturze i kulturze romantyzmu odwołujący się do średniowiecza, a szczególnie do kultury średniowiecznych zamków i katedr, którym twórcy romantyczni nadali szczególną rangę i które stały się częstymi motywami literatury i malarstwa. Gotycyzm wpłynął także na architekturę, co zaowocowało rozwojem stylu neogotyckiego. Schyłek XVIII wieku rodzi też powieść gotycką, odmianę literatury grozy, której pierwszym literackim przykładem jest *Zamek w Otranto* (wydany w 1864 r.) Horace’a Walpole’a (czyt. oresa łolpola).

Maria Janion

Wampir

W naszej epoce powszechność mitu wampira została potwierdzona przez najbardziej uniwersalną ze współczesnych sztuk – przez film. Filmy o Draculi i innych wampirach, a także o kobietach fatalnych, zwanych wampami, idą w setki. Już nie trzeba udawać się na rozstajne drogi, aby spotkać mrowie wampirów. W masowej kulturze amerykańskiej wykształciła się cała ogromna dziedzina twórczości wampirycznej; obejmuje ona popularne filmy, powieści, gry komputerowe.

Można powiedzieć, że opowieść o wampirach tworzy alternatywną historię ludzkości, w której śmierć i zmartwychwstanie uzyskują własną odrębną wykładnię.

Z tego też względu łączą się w niej pierwiastki folkloru, dziewiętnastowiecznej kultury popularnej, dwudziestowiecznej kultury masowej oraz kultury wysokiej. Ta mieszanka rozmaitych motywów i inspiracji wyraża się częstokroć w kiczu, zarówno w dziedzinie literackiej, jak i ikonograficznej. Kicz – to znaczy użycia motywów wampiryzmu nieprzetrawionego w tygł sztuki, niepoddanego obróbce artystycznej, lecz często pożytkowanego jedynie dla budzenia grozy i przerażenia oraz wzmagania tych efektów za wszelką cenę.

Maria Janion, *Wampir, Biografia symboliczna*, Gdańsk 2008, s. 9–10.

Kadr z filmu *Nosferatu – symfonia grozy* w reżyserii Friedricha Wilhelma Murnaua z 1922 roku, jednego z pierwszych horrorów, a jednocześnie wybitnego przykładu nurtu ekspresjonistycznego w historii kina.

Okładka polskiego wydania powieści Horace Walpole’a *Zamczysko w Otranto*

Powieść Brama Stokera *Dracula* (wydana w 1897) jest jednym z pierwszych utworów, w których występuje spopularyzowany później motyw wampira, postaci wszechobecnej we współczesnych horrorach.

Edgar Allan Poe

Portret owalny

Zamek, do którego mój sługa zamierzył raczej siłą się przedostać, aniżeli pozwolić mi, ciężko ran-nemu, na nocleg pod gołym niebem, należał do rodzaju tych ogromem i melancholią obciążonych budynków, które zarówno w rzeczywistości, jak w wyobraźni [...] wznosiły swe zasępione czoła wśród Apeninów¹. Według wszelkich pozorów – do czasu jeno i zgoła niedawno opuszczono ów zamek. Zajęliśmy jedną z najszczuplejszych i z najmniejszym przepychem umeblowanych komnat. Znajdowała się na wieży przyległej budynkowi. Ozdoby miała bogate, lecz zgrzybiałe i zniszczone. Mury powlekało obicie i świetniały na nich obfite godła heraldyczne wszelakiego kształtu oraz godna zaiste podziwu ilość obrazów nowożytnych, pełnych stylu, w ramach złotych i po arabsku wzorzystych. Zaciekały mnie do głębi – zapewne pod wpływem nawiedzającej mię gorączki – zaciekały do głębi owe obrazy, wiszące nie tylko na widocznych powierzchniach muru, lecz i po niezliczonych zakątkach, których nie mogła uniknąć dziwaczna architektura zamku.

Koniec końcem – ponieważ noc już nadchodziła – kazałem Pedrowi zawrzeć ciężkie okiennice komnaty, zapalić stojący u mego wezglowia olbrzymi, kilkuramienny świecznik i odsłonić całkowicie kotary z czarnego aksamitu, ozdobione frędzlami a okalające moje łóżko. Życzyłem sobie tych wszystkich przysposobień w tym celu, abym mógł w razie bezsenności uprzyjemniać sobie czas na przemian już to oglądaniem obrazów, już to odczytywaniem niewielkiej książki, którą znalazłem na poduszce, a która zawierała opis i ocenę wspomnianych obrazów.

Czytałem długo i długo. Oglądałem nabożnie i w skupieniu. Godziny upływały – odlatujące i uroczyste, i głucha północ nadeszła. Położenie świecznika zdało mi się niedogodne i, nie chcąc budzić pogrążonego we śnie sługi, wyciągnąłem z wysiłkiem dłoń i utwierdziłem świecznik tak, aby pełnią promieni rozwidniał karty książki.

Wszakże mój czyn wytworzył wręcz niespodziane skutki. Promienie mnóstwa świec (a była ich spora gromada) padły na wnękę komnaty, którą jedna z kolumn mego łóżka przesłaniała dotąd głębokim cieniem.

W rześystym świetle postrzegłem obraz, który uszedł dotąd mej uwadze. Był to portret młodej dziewczyny w okresie dojrzewania i posiadającej już niemal urok kobiety. Byстрым rzutem oka dotkną-łem malowidła i zwarłem powieki. Czemu? Na razie sam nie rozumiałem, czemu. Lecz podczas gdy powieki moje były zamknięte, badałem pośpiesznie przyczynę, która mię zniewoliła do zamknięcia powiek. Był to odruch mimowolny dla wygrania na czasie i pochwycenia myśli – dla upewnienia siebie samego, że oczy mię nie mylą, dla uciszenia i przysposobienia duszy do spokojniejszych i trafniejszych oglądań. Po kilku chwilach znów z uporczywością spojrzałem na obraz.

Nie mogłem wątpić, mimo żądzы zwątpienia, że go już uprzednio wypatrzyłem z niezmierną dokładnością. Pierwszy bowiem pocisk światła na owo płótno rozwił skostniałość majaczeń, która zawładnęła moimi zmysłami, i od razu mię wytrzeźwił.

Był to, jakom już powiedział, portret młodej dziewczyny.

Była to jeno – głowa aż po ramiona włącznie [...]. Ramiona, piersi, nawet kończyny prześwie-tlnych włosów tajały niepochwytne w rozwiewnym, lecz głębokim cieniu, który stanowił tło całości. Rama była owalna, bogato złocona i ozdobna w stylu mauretańskim. Jako dzieło sztuki obraz ten był tak godny podziwu, że nie można było chyba znaleźć mu nic równego. Lecz bardzo być może, iż ani wykonanie dzieła, ani nieśmiertelne piękno samej twarzy nie tym, co mię tak nagle i tak gwałtownie wzruszyło. Jeszcze mniej mam powodów do przypuszczeń, że moja wyobraźnia, wymykając się swemu pólśnowi, zwidziała w tej twarzy – twarz pewnej żyjącej osoby. Postrzegłem od razu, że odcienie rysunku, styl winiety i widok ramy rozwiałyby niezwłocznie podobną mrzonkę i uchroniłyby mnie od chwilowych nawet przywidzeń.

Bezpodzielnie i zapalczywie oddany tym rozmyślaniom, godzinę niemal całą trwałem, na wpół leżąc, na wpół siedząc, z oczyma przykutymi do portretu. Wreszcie – odgadłem istotną tajemnicę jego oddziaływań i upadłem na łóżko. Domysliłem się, że czar malowidła polega na żywotności

¹ Apeniny – pasmo górskie we Włoszech

wyrazu, który jest bezwzględny równoważnikiem samego życia, a który od pierwszego wejrzenia przejął mnie dreszczem i ostatecznie – stropił, ujarzmił, przeraził. Z głębokim strachem usunąłem świecznik na dawne miejsce.

Ujawszy w ten sposób oczom oglądania przedmiotu mych głębokich wzruszeń, chwyciłem gwałtownie do rąk książkę, która zawierała ocenę i opis obrazów.

Trafiwszy z miejsca na numer, którym był oznaczony portret owalny, przeczytałem niejasną i osobliwą opowieść, i tę poniżej podaję:

„Była to młoda, niezmiernie rzadkiej urody dziewczyna – zarówno powabna, jak wesola. Przeklęty jest ów dzień, gdy ujrzała i pokochała, i poślubiła – malarza. On – zapalony, namiętnie oddany pracy, surowy i już w swej sztuce mający oblubienicę. Ona – młoda dziewczyna, niezmiernie rzadkiej urody – zarówno powabna, jak wesola: nic, jeno – światło i uśmiech, i swawolność młodego jelonka. Kochała i wielbiła rzecz wszelaką. Nienawidziła jeno sztuki – swojej rywalki. Przerazała ją jeno – paleta i pędzle, i inne dokuczliwe narzędzia, które ją pozbawiały widoku kochanka. Straszakami były dla tej pani nawet te słowa malarza, w których zdradzał chęć utrwalenia na płótnie swojej młodej małżonki. Lecz była pokorna i posłuszną i całymi tygodniami trwała – przesłodka – w ciemnej a górnej komnacie na wieży, kędy światło jeno od sklepień sączyło się na błądź płótna. Wszakże malarz całą swą chlubę widział w swym dziele, które z godziny na godzinę, z dnia na dzień powstawało.

A był to człowiek – pełen zapału, i dziwny, i zamyślony, i tak zapodziały w marzeniach, że n i e c h c i a ł postrzec, jak światło, tak ponuro wpadające do wnętrza tej samotnej wieży, niszczy zdrowie i ducha jego żony, która widomie nikła dla całego świata, z wyjątkiem jego osoby. Mimo to uśmiechała się wciąż i wciąż bez skargi, gdy widziała, że malarz (który wielką cieszył się sławą) z płomienną i żarliwą uciechą oddaje się swej pracy i trwa w niej nocami i dniami, aby przenieść na płótno tę, która go kocha, lecz która z dnia na dzień coraz bardziej niszczeje i marnieje. I doprawdy – ci, którzy oglądali portret, półgłosem zaznaczali podobieństwo, jako skutek wielmożnego cudu i jako dowód nie tylko niezmiernej potęgi samego mistrza, lecz i jego głębokiej miłości dla tej, którą tak przedziwnie odtwarzał na obrazie. Po pewnym jednak czasie, gdy trud dobiegał do końca, nikt nie miał dostępu do wieży, mistrz bowiem oszalał w swych wysiłkach i rzadko odrywał oczy od płótna, nawet w celu przyjrzenia się obliczu swej żony. I n i e c h c i a ł dostrzec tego, że barwy, które gromadził na płótnie, były o d j ę t e obliczu tej, co przed nim siedziała. A po upływie wielu tygodni, gdy już praca była na ukończeniu i brakło zaledwie jednego rzutu pędzlem po wargach i jednej plamy na oku, dusza w piersiach pani tliła się jeno jak płomyk w lampie. I wówczas pędzel dokonał swego rzutu – i plama na oku spoczęła, i przez jedno mgnienie mistrz trwał w zachwyceniu przed dziełem spełnionym, lecz w chwilę potem, gdy przedłużył jeszcze swe oglądanie, zadrżał – i zbłądł – i wręcz się przeraził! I głosem wzburzonym krzyknął: „Zaiste! To Ż y c i e samo!” – odwrócił się zniecka, aby zaoczyć¹ swoją kochankę. Ta wszakże już nie żyła”.

Edgar Allan Poe, *Portret owalny* [w:] tegoż, *Opowieści niesamowite*, tłum. B. Leśmian, Kraków 1984, s. 28–31.

Polecenia

1. Scharakteryzuj narrację opowiadania.
2. Opisz scenerię, w której znalazł się bohater – narrator i wyjaśnij, co przyczynia się do uzyskania aury tajemniczości. Polecenie wykonaj w zeszycie.
3. Rozważ, jakie symboliczne znaczenia ma praca malarza i śmierć dziewczyny.
4. Podaj przykłady tekstów kultury (utworów literackich, dzieł malarskich, filmów itp.), w których odnajdujesz motywy podobne do obecnych w *Portrecie owalnym*. Wyjaśnij, na czym polega podobieństwo. Sporządź na ten temat notatkę w zeszycie.

¹ zaoczyć – zobaczyć

Francisco Goya (czyt. goja, 1746–1828), *Gdy rozum śpi budzą się upiory*

Francisco Goya (1746–1828) Hiszpański malarz romantyzmu, tworzył portrety, sceny rodzajowe, dzieła o charakterze politycznym, historycznym i religijnym. Jego twórczość ulegała nieustannej ewolucji. Początkowo malował w duchu neoklasycystycznym, natomiast w ostatnim etapie twórczości przedstawiał romantyczne sceny pełne grozy i dynamiki. Tematy jego dzieł to przede wszystkim krytyka arystokracji i kleru, wojna, życie ludzi z najgłębszych nizin oraz monstra, gusła i skrajne emocje. W twórczości Goi odnajdziemy stany rodem z podświadomości, skrywane namiętności, fantastyczne wizje, ale też tragizm i poczucie osamotnienia.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 148

1. W romantyzmie rozwija się zainteresowanie motywami grozy i niesamowitości oraz powstają tak zwane powieści gotyckie.

s. 149

2. Gotycyzm romantyczny to osadzanie akcji utworu w świecie średniowiecznych zamków i gotyckich budowli sakralnych, tworzenie aury niesamowitości i grozy, wprowadzanie irracjonalnych wydarzeń.

s. 150

3. Jednym z prekursorów gotycyzmu w literaturze był Allan Edgar Poe, amerykański pisarz, autor między innymi opowiadania *Portret owalny*.

6. Dlaczego Werter odczuwał *Weltschmerz*? Portret psychologiczny romantyka w utworze Goethego *Cierpienia młodego Wertera*

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz Wertera, tytułowego bohatera powieści epistolarnej Goethego;
- dowiesz się, co przeżywał Werter i jakie to miało znaczenie dla jego pokolenia;
- nauczysz się definiować werteryzm.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie założenia światopoglądu romantycznego.

Okoliczności powstania utworu

Na powstanie *Cierpień młodego Wertera* Goethego miała wpływ przeżyta przez pisarza młodość miłość do Charlotty Buff, młodej kobiety, która odrzuciła jego uczucie, ponieważ była już zaręczona z innym (z Johannem Christianem Kestnerem). Postać ukochanej stała się źródłem kreacji Lotty, głównej postaci kobiecej dzieła, Kestner z kolei został powieściowym Albertem. Motywem autobiograficznym obecnym w utworze jest także samobójcza śmierć, której pierwowzorem stał się czyn przyjaciela twórcy *Cierpień młodego Wertera*, Wilhelma Jerusalema, i sposób odebrania sobie życia przy użyciu pistoletów pożyczonych od narzeczonego Charlotty. Oba wątki splótł się w utworze w dziejach jego głównego bohatera, tytułowego Wertera. Przyjaciół – samobójca zakończył życie ubrany w niebieski frak i żółtą kamizelkę, taki też strój uczynił Goethe charakterystycznym dla głównej postaci utworu, powtórzył również wszystkie okoliczności śmierci i pogrzebu. Powieść została opublikowana w 1774 roku, jednak Goethe przez kilka następnych lat wprowadzał poprawki do pierwotnej wersji, więc ostateczny kształt literacki utwór uzyskał dopiero w 1787 roku.

Kadr z filmu **Zakochany Goethe** (2010) w reżyserii **Philippa Stölzla** (czyt. Filipa Stółca)

Gatunek

Cierpienia młodego Wertera to **powieść epistolarna**, czyli utwór, którego tworzywem są listy, a ich autorzy pełnią funkcję narratorów. Ten typ powieści szczególną popularnością cieszył się zwłaszcza w drugiej połowie XVIII wieku.

Bohater

Pierwszoplanowa postać dzieła to wywodzący się ze środowiska mieszczańskiego młodzieniec przeżywający intensywnie wszelkie życiowe doświadczenia. Nieszczęśliwie zakochany, wrażliwy na piękno natury indywidualista boleśnie odczuwa skostniałość obyczajów społecznych (co przejawiało się na przykład wyproszeniem go z balu, na którym bawili się arystokraci). Werter jest też indywidualistą poetycko nastawionym do rzeczywistości, przeżywającym typową dla epoki chorobę wieku, *weltschmerz*. Można go nazwać skupionym na własnych przeżyciach egotystą¹, który w efekcie niezgody na świat popełnia samobójstwo.

weltschmerz (czyt. weltszmerc, niem. ból świata) – zespół nastrojów i odczuć charakterystyczny dla czasów preromantyzmu i romantyzmu; cierpiący na *weltschmerz* człowiek doświadcza niechęci wobec świata, jest ogarnięty melancholią i pesymizmem, boleśnie odczuwa sprzeczności egzystencji, a zwłaszcza rozbieżność między własną wrażliwością, a otaczającą go rzeczywistością społeczną i obyczajową; cierpieniom wewnętrznym towarzyszą często myśli samobójcze.

Johann Wolfgang Goethe

Cierpienia młodego Wertera (fragmenty)

22 maja

Niejednemu już wydawało się, że życie jest snem tylko, a i mnie uczucie to nie opuszcza ni na chwilę. Gdy spoglądam na szranki, w które wtłoczona jest czynna, badawcza energia człowieka i widzę, że wszelka działalność nasza ogranicza się ostatecznie tylko do zaspokojenia potrzeb, a potrzeby te mają jeno ten jedyny cel, by przedłużyć marne istnienie nasze, gdy dalej widzę, że owo uspokojenie co do niektórych punktów poszukiwań naszych polega jeno na marzycielskiej rezygnacji, bo przecież jeno ściany więzienia naszego przysłania barwnymi kształtami i jaśniejącymi blaskami nadziei – gdy pomyślę o tym wszystkim, drogi Wilhelmie, słowa zamierają mi na ustach. Cofam się w siebie i tu odnajduję mój świat, co prawda znowu raczej zawarty w przeczuciu i mglistych pragnieniach, jak w oczywistych, żywych, tętniących siłą kształtach. Wszystko – przesuwa się przede mną, uśmiecham się i wnikam w ten świat, rozmarzony. [...]

16 czerwca

Czemu do ciebie nie piszę? – Pytasz o to, mimo że zaliczasz się przecież do uczonych? Wszakże powinienś był odgadnąć, że mi musi być dobrze... Krótko mówiąc, zawiązałem pewną znajomość, która dotyczy bliżej mego serca. Otóż... cóż mam powiedzieć?

Joseph Albert, *Lotta i jej rodzeństwo*. Ilustracja do *Cierpień młodego Wertera*, 1859

¹ **egotysta** – człowiek nadmiernie skoncentrowany na własnej osobie, skupiający na sobie uwagę otoczenia

Trudno mi będzie nad wyraz opowiedzieć ci w porządku, jak się to stało, że poznałem jedno z najmiłszych stworzeń świata. Jestem zadowolony i szczęśliwy, a zatem nie mam wcale zamiaru zostać historykiem.

Jestże aniołem? – Nie, tym mianem zowie pierwszy lepszy swą uwielbianą! Nie jestem jednak w stanie uzmysłowić ci inaczej jej doskonałości i nie mogę wyjaśnić, dlaczego jest doskonałą. Dosyć na tym, że wzięła w niewolę cały mój umysł.

Jakże jest naiwna przy całym swym rozumie, jakże dobra, mimo stałości charakteru, jakże spokojną jest jej dusza, mimo ożywienia i ustawicznej ruchliwości!

Wszystko, co o niej piszę, to czcza gadanina, to same abstrakcje, niezdolne oddać ni jednego rysu jej istoty. Innym razem – nie, nie innym razem, teraz ci muszę opowiedzieć wszystko. Gdybym zaniechał, nie stałoby się to już nigdy. Prawdę mówiąc, od chwili rozpoczęcia tego listu, już trzy razy miałem ochotę rzucić pióro, kazać osiodłać konia i jechać. Przysiągłem sobie mianowicie, że przed południem nie pojadę do niej i oto teraz, co chwila zbliżam się do okna, by zobaczyć, czy słońce jeszcze wysoko...

Nie mogłem się przezwyciężyć, musiałem być u niej. Wróciłem już teraz, zabieram się do swej skromnej wieczerzy i do pisania do ciebie. O, jakąż mi to sprawia rozkosz patrzeć na nią, krzątającą się pośród miłych, żwawych dzieciaków, pośród ośmiorga rodzeństwa, jakie posiada!...

Czuję, że nie dowiesz się niczego, jeśli będę w ten sposób pisał dalej. Słuchaj tedy, zmuszę się bowiem wniknąć we wszystkie szczegóły. [...]

16 lipca

Słodkie uczucie przenika mnie całego, gdy dłoń moja przypadkiem dotknie jej dłoni lub gdy stopy nasze zetkną się pod stołem. Cofam się, jak gdybym się dotknął płomienia, ale przemożna siła pociąga mnie z powrotem i czuję zamęt we wszystkich zmysłach. A ona jest tak niewinna, tak prostą ma duszę, że nie czuje, jak bardzo mnie dręczy. Gdy pośród rozmowy kładzie rękę na mojej ręce i podniecona tematem zbliża się ku mnie tak, że jej niebiański oddech dolatuje do ust moich, zda mi się, że ginę, jakby gromem rażony. Wilhelmie! Czyż mógłbym się kiedyś ośmielić nadużyć tego anielskiego zaufania?... Ty mnie rozumiesz! O nie, serce moje nie jest aż do tego stopnia zepsute! Słabe jest... tak, bardzo słabe! A czyż słabość nie jest występkiem?

Świątą mi jest. Wszelka żądza gaśnie przy niej. Nie wiem doprawdy, co się ze mną dzieje w jej obecności, zda się, zmienia się we mnie dusza i inaczej działają nerwy. Grając na fortepianie pewną melodię, posiada potęgę anioła, prostotę i uduchowanie niepojęte. Jest to jej pieśń umiłowana, a gdy posłyszysz pierwszą nutę, wolnym się czuję od całej udręki, zmieszania i urojeń moich.

W chwili, kiedy owłada mną owa prosta melodia, prawdopodobnym staje mi się wszystko, co powiadają o czarodziejskiej potędze muzyki w czasach zamierzchłych. A ona z przedziwnym odczuciem ima się tego środka w momencie, kiedy rad bym sobie wpakować kulę w głowę. Wówczas znika oblęd, pierzchają mroki z mej duszy i oddycham znowu swobodnie.

tlum. Franciszek Mirandola

Polecenia

1. Przeczytaj wszystkie fragmenty *Cierpień młodego Wertera*, a następnie w kilku zdaniach scharakteryzuj bohatera. Podziel się swoją opinią z wybraną osobą z klasy. Wspólnie napiszcie w zeszycie komentarze do swoich wypowiedzi. Porównajcie je i sformułujcie wnioski.
2. Unikając wartościowania, scharakteryzuj Wertera (tym razem unikaj opinii, staraj się zachować rzeczowość i obiektywizm).
3. Na podstawie fragmentu przedstawiającego Lottę wyjaśnij, jaki obraz kobiety się z niego wyłania.
4. W kilku zdaniach przedstaw model miłości wynikający z fragmentów. Porównaj go z innym zawartym w wybranym przez ciebie tekście kultury. Wskaż podobieństwa i różnice. Zadanie wykonaj w zeszycie.
5. Jakim językiem Werter wyraża emocje? Nazwij środki stylistyczne obecne w jego wypowiedzi. Zacytuj stosowne fragmenty.

werteryzm

werteryzm – postawa wzorowana na bohaterze powieści epistolarnej Goethego *Cierpienia młodego Wertera*, odznaczająca się nadwrażliwością, skłonnością do nadmiernego analizowania własnych uczuć, poczuciem wyobcowania, niezdolnością do działania oraz poczuciem bezcelowości egzystencji.

bohater werteryczny

bohater werteryczny – indywidualista i samotnik przeżywający ból świata i skłaniający się do samobójstwa.

efekt Wertera

efekt Wertera – zjawisko psychologiczne i socjologiczne polegające na wzroście liczby samobójstw w reakcji na śmierć samobójczą znanej i popularnej osoby. Po opublikowaniu przez Goethego *Cierpienia młodego Wertera* w Europie coraz liczniej popełniali samobójstwa młodzi, nieszczęśliwie zakochani mężczyźni.

Ważna informacja

Werter postacią „kultową” swoich czasów?

Każda epoka ma swoje modele bohaterów, które stają się popularne i chętnie naśladowane. Utożsamiają się z nimi ci, którzy reprezentują podobny światopogląd, dotykają ich podobne problemy i oczekiwania wobec świata. W czasie, kiedy powstał utwór Goethego, młodzi mężczyźni zaczęli ubierać się tak jak Werter (żółta kamizelka, niebieska marynarka), podobnie wyrażali swoje uczucia, a nawet podejmowali próby samobójcze.

PROJEKT

Wybierz bohatera z dowolnego tekstu kultury, którego uznajesz za buntownika. Porównaj go z Werterem. Podaj przyczyny różnic. Swoje wnioski przedstaw w dowolnie wybranej formie na forum klasy.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 156

1. Werter – tytułowy bohater powieści epistolarnej Goethego – to przykład bohatera literackiego epoki romantyzmu.

s. 156

2. Charakterystyczna dla Wertera postawa życiowa została nazwana werteryzmem (bunt wobec rzeczywistości, nadwrażliwość, skłonności autodestrukcyjne).

7. Czy rozumem można poznać tajemnice świata? *Faust* Goethego

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz *Fausta* – najwybitniejsze dzieło niemieckiego poety Johanna Wolfganga Goethego;
- dowiesz się, jakie motywy pojawiają się w *Fauście*;
- przeanalizujesz sens istotnych fragmentów utworu.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie dzieła kultury, w których występuje postać diabła, i określ funkcje tego motywu.
- Przeczytaj raz jeszcze informacje na temat Johanna Wolfganga Goethego (s. 125).

Geneza *Fausta*

Swoją najslawniejszą twórczość Goethe zaczął pisać w latach 1773–1774. Powstały wówczas fragmenty obecnego kształtu dramatu. Poeta kontynuował dzieło w 1794 roku. W 1808 roku ukazała się jego pierwsza część, nad drugą pracował od około 1829 roku do końca życia. Wola Goethego było, aby zapieczętowany rękopis ukazał się dopiero po jego śmierci. Dramat został wydany po raz pierwszy w 1833 roku. Współcześnie traktowany jest jako synteza światopoglądu twórcy zainspirowanego legendą o niemieckim uczonym i alchemiku, Johannie Fauście, którego postać wpływała już wcześniej na wyobraźnię wielu artystów różnych dziedzin sztuki. Można więc stwierdzić, że *Faust* to dramat o poszukiwaniu odpowiedzi na nurtujące człowieka pytania o sens wiedzy, granice ludzkiego poznania, a także o moralnych dylematach uczonego, który nie może przeboleć upływu czasu i skończoności ludzkich poczynąń.

Rembrandt van Rijn (1606–1669), *Faust w swojej pracowni*
Zanim Goethe, zainspirowany osobą Fausta, podjął pracę nad swoim dramatem, motyw tajemniczego alchemika pojawiał się w różnych dziedzinach sztuki. Holenderski malarz, rysownik i grafik z XVII wieku, Rembrandt, przedstawił Fausta jako człowieka otoczonego księgami i przyrządami naukowymi, wpatrzonego w tajemnicze znaki na tle okna jego pracowni.

Faust – geneza

Faust – dramat uniwersalny

Romantyczna opowieść o Fauście

BOHATEROWIE

postać Fausta

Faust w początkowej części dramatu jest ukazany jako stary uczony, który w swojej pracowni u schyłku życia snuje refleksje odnoszące się do ludzkiej wiedzy. Stwierdza, że nikt nie jest w stanie zgłębić wszystkich nauk, a ta wiedza, którą posiadał, nie przyniosła mu ani szczęścia, ani satysfakcji i poczucia spełnienia, jest więc gotowy na poddanie się magii księżyca i tajemnej wiedzy, którą wyzwala nocna sceneria.

Johann Wolfgang Goethe

Faust

Tragedii Część I

NOC

W wysoko sklepionej, ciasnej izbie gotyckiej Faust niespokojny na krześle przy pulpicie.

FAUST

Przestudiowałem wszystkie fakultety,
Ach, filozofię, medycynę, prawo
I w teologię też, niestety,
Do dna samego wgryzł się pracą krwawą –
I jak ten głupiec u mądrości wrót
Stoję – i tyle wiem, com wiedział wprzód.
Zwę się magistrem, ba, doktora tytuł
Mam i lat dziesięć z górą, do przesytu
I tak, i wspak, i w skos, po krętej drodze
Tam i z powrotem uczniów za nos wodzę,
A wiem, że wiedzieć nic nam nie jest dano! [...]
Diabła ni piekła grozy się nie lękam –
Lecz za to radość wszelką mi wydarto.
Nie pysznię się, że wiem, co wiedzieć warto,
Ani się ludzę, bym tą moją pracą
Ludzi podnosił, uczył czy nawracał.
Nic zgoła nie mam, ni złota, ni włości,
Ni czci, ni żadnych świata wspaniałości.
Toż pies by żyć tak dłużej nie miał chęci!
Dlatego w końcu magii się poświęcił,
Ufny, że w słowach, co spadną z ust ducha,
Może tajemnic jakich się dosłucham,
Bym w gorzkim trudzie i tłumionym gniewie
Nie musiał ludziom głosić, czego nie wiem,
Bym wreszcie poznał, czym jest ta potęga,
Co wewnętrzne siły świata w jedno sprzęga,
Bym ujrzeć mógł wszechsprawczą moc i ziarno
I w słowach grzebać nie musiał na darmo.

Obyś ostatni raz dziś chylił lico
Nad męką moją, ty błądy księżycu!

przełożył Feliks Konopka

Ważna informacja

Wiedza zawarta w książkach okazuje się złudą, jest daleka od życia, pozostaje w sferze teoretycznej. Tego typu mądrość była wartością epoki racjonalizmu, dla nadchodzących czasów ducha jest pozorna i jawi się jako pustka. Prawda o świecie może być odnaleziona w innej sferze, wśród ludzi i ich przeżyć, dając zdobywającemu ją prawdziwą satysfakcję.

Magia to według Fausta droga do pełnego poznania, jedyny sposób na uniknięcie załamania, będącego efektem rozczarowania bezużytecznością zgłębionych nauk.

Polecenia

1. Wyjaśnij, dlaczego zdobyta przez bohatera wiedza wydaje się pozbawiona sensu.
2. W jakiej scenerii Faust wygłasza swój monolog? Jakie to ma znaczenie?
3. W kilku zdaniach w zeszycie przedstaw przeżycia i emocje Fausta w chwili refleksji nad swoim życiem.
4. Zapisz w zeszycie, co jest tematem monologu bohatera.

Na życzenie Fausta pojawia się diabeł, który zawarł z Bogiem zakład, że opęta duszę uczonego. Przekonany przez kuszącego go Mefistofelesa Faust podpisuje cyrograf, z którego wynika, że jego dusza będzie należała do sił ciemności, o ile przeżyje moment, o którym powie: *Trwaj chwilo! Jesteś piękna!* W wyniku umowy mędrzec zyskuje drugą młodość, doświadcza tego, co go ominęło: szalonych zabaw i rozrywek młodości, namiętnej miłości do Małgorzaty, w której zdobyciu oczywiście pomaga diabeł, ponadto podróżuje w czasie, a nawet pragnie uszczęśliwić ludzi. Kiedy w ostatniej części bohater bliski jest wypowiedzenia zdania, które oznacza dla niego utratę duszy, na prośbę aniołów zostaje jednak ocalony, bo istotą jego działań był trud poszukiwania sensu życia i dążenie do celu.

człowiek faustyczny – topos obecny w kulturze europejskiej obrazujący człowieka, który pragnie osiągnąć pełnię życia, zachować wieczną młodość, doświadczyć tego, co daje mu spełnienie; gotów jest wiele poświęcić, aby osiągnąć swój cel, nawet poddać się siłom zła.

człowiek faustyczny

Mefistofeles – przedstawiciel sił nieczystych pojawiający się w różnych odsłonach: początkowo jako pies (pudel), następnie wędrowny nauczyciel, wreszcie w wykwintnym stroju ukazuje swą właściwą postać. Jako duch ciemności prowadzi Fausta w taki sposób, żeby jego poczynania wiodły do złego. Jest świetnym znawcą ludzkiej natury, przyjmuje postawę szyderczą wobec ludzkich dążeń i pragnień. Nazywa siebie duchem, który zawsze przeczy.

Mefistofeles

FAUST

No więc... kim jesteś ty?

MEFISTOFELES

Tej siły cząstką drobną,

Co zawsze złego chce i zawsze sprawia dobro.

FAUST

Jakiż tkwi sens na tej zagadki dnie?

MEFISTOFELES

Ja jestem duch, co zawsze mówi: nie.

I słusznie, wszystko bowiem, co powstaje,

Do wytępienia tylko się nadaje,

Więc lepiej niech się nic już nie tworzy w tym świecie.

Toteż to wszystko razem, co wy zwiecie

Grzechem, zniszczeniem, krótko – zła zespołem,

Najistotniejszym moim jest żywiołem.

FAUST

Cząstką się zwiesz, a w całej jawisz się postaci?

MEFISTOFELES

Skromniutką prawdę ważyłem się dać ci.

Gdy ów błazeński światek, czyli człowiek,

Własną istotę swą całością zowie –

Jam cząstką części, co wpierw wszystkim była,

Cząstką ciemności, co światło zrodziła [...].

Polecenia

1. Jak charakteryzuje siebie Mefistofeles? Zaprezentuj jego sylwetkę w 3–4 zdaniach. Odpowiedź zapisz w zeszytach.
2. Kim jest dla niego człowiek? W jaki sposób o nim mówi?
3. Przypomnij sobie, czym jest antyteza. Następnie wskaż w wypowiedzi Fausta przykłady tej figury stylistycznej i wyjaśnij, jaką pełni ona funkcję.

Jacques-Joseph Tissot (czyt. żak-żozef tisso, 1836–1902), *Faust i Małgorzata w ogrodzie*

postać Małgorzaty

Małgorzata to młoda, prosta dziewczyna o wrażliwym sercu i intuicji, która ufnie ulega Faustowi, poddając się namiętnemu uczuciu, którego efektem jest urodzenie nieślubnego dziecka. Pod wpływem okoliczności popada w szaleństwo i topi je z rozpacz. Skazana na więzienie, a następnie na śmierć nie pozwala Faustowi, aby pomógł jej uwolnić się i uniknąć kary, bowiem chce odbyć oczyszczającą pokutę. W chwili śmierci bezwzględnie ufa w moc zbawienia.

Ważna informacja

motywy w *Fauście*

Najważniejsze motywy dramatu

- Mędrzec rozczarowany ograniczeniami dostępnej człowiekowi wiedzy.
- Poszukiwanie istoty życia i drogi do prawdy.
- Zakład między Bogiem a Mefistofelem o duszę Fausta.
- Pakt człowieka z diabłem.
- Miłość między Faustem a Małgorzatą.
- Uwiedzenie ubogiej dziewczyny.
- Życie ludzkie jako błądzenie i poszukiwanie sensu oraz spełnienia.

Ważna informacja

Motywy faustyczne były bardzo często wykorzystywane w literaturze, sztukach plastycznych i w teatrze. Szczególnie interesującym nawiązaniem do dramatu Goethego jest stworzona w XX wieku powieść rosyjskiego pisarza **Michała Bułhakowa** *Mistrz i Małgorzata*. Autor powieści napisał oryginalną i niezwykle złożoną opowieść o wolności pisarza i tworzeniu w czasach totalitarnych, jest to również historia miłości, która jest wpleciona w wydarzenia realistyczne, ale też wykracza daleko poza nie w obszary fantastyczne i tym samym zyskuje wymiar uniwersalny. Miejsmem wydarzeń powieści Bułhakowa jest Moskwa lat 30. XX wieku, w której pojawiają się siły nieczyste, obnażając zło i hipokryzję systemu. Niekiedy jednak czytelnik zostaje przeniesiony do innego czasu i miejsca – do Jerozolimy z czasów Jezusa Chrystusa, gdzie na nowo odtwarzana jest historia biblijna, jak się potem okazuje – składająca się na powieść tytułowego Mistrza.

Mistrz i Małgorzata

Z FAUSTA ZACZERPNIĘTE

Błądzi człowiek, póki dąży!

Czego nie wiemy, potrzebne nam właśnie. A to, co wiemy, nie przyda się na nic...

Wszystko, co przemija, jest tylko wizerunkiem.

*Gdy dobra chcesz, sam dobrym stań się wpierw,
Radości chcesz, uciszaj własną krew.
Gdy winą chcesz, sok z gron wyciskaj w czarę.
Ufasz-li w cud, umacniaj swą wiarę*

Polecenie

Wybierz jedną z myśli zaczerpniętych z *Fausta* i rozwiń ją w spójnej wypowiedzi. W swojej pracy możesz wykorzystać wiedzę o dziele Goethego.

PODSUMOWANIE LEKCJI

1. *Faust* jest dziełem życia wybitnego niemieckiego poety preromantyzmu, Johanna Wolfganga Goethego. s. 157
2. Bohater utworu to tytułowy Faust, mędrzec i uczony, który, znużony życiem uczonego i rozczarowany bezużytecznością oderwanej od prawdziwej egzystencji wiedzy, zaprzedał duszę diabłu. s. 158
3. Dramat ma wymiar uniwersalny ze względu na obecność motywów wykraczających poza czas, w którym powstał: topos miłości, wędrówki, poszukiwania sensu życia, ulegania pokusie. s. 157

8. Wybitne osobowości epoki. Biografie romantyków

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz biografie najwybitniejszych twórców polskiej literatury romantycznej;
- dowiesz się, jakie znaczące wydarzenia kształtowały osobowości romantyków;
- poznasz utwory, w których pojawiły się fragmenty autobiograficzne.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie biografie romantyków, o których była mowa w poprzednich rozdziałach. Wskaż znaczące postawy i wydarzenia, które ukształtowały ich dzieje.

Każdą epokę tworzą ludzie, którzy naznaczają ją swoją osobowością, poglądami i przeżyciami, uobecniając je także w stworzonych przez siebie dziełach. Wiedza o kolejach życia twórców wpływających na charakter danego okresu może stanowić klucz do zrozumienia ich dzieł. Niekiedy życiorys poety może okazać się równie znaczący, jak jego utwory. Biografie artystów obrastają z czasem legendą, zaczynają coraz to bardziej fascynować, aby wreszcie stać się kanwą kolejnych dzieł literackich czy plastycznych innych twórców, a współcześnie także znajdują swoje miejsce w filmie, czego przykładem może być wyreżyserowany przez Jerzego Antczaka film *Chopin. Pragnienie miłości*. **Biografie twórców romantycznych są zatem tekstami kultury**, gdyż na ich podstawie rozpoznajemy znaki danego czasu i postawy uznawane za kulturowy wzorzec zachowania. Warto więc poznawać życiorysy twórców, aby dzięki nim budować wiedzę o danym czasie, o znaczących ludziach i miejscach, choćby było to bardzo odległe od naszych współczesnych doświadczeń kulturowych.

biografie
romantyków
– teksty kultury

Czytanie ze zrozumieniem

Marta Piwińska

Złe wychowanie

I oto znowu gdzieś na zabitej deskami prowincji urodził się Napoleon! Tak się właściwie zaczyna każda romantyczna biografia. To nie znaczy biografia romantycznego pisarza, pokolenia, żadna konkretna biografia w ogóle. Wymyślona autobiografia romantyka, któremu przysła wielkość została dana osobiście i bezpośrednio, nie przez ród, nazwisko, majątek, władzę. Sam Bóg i natura go wybrali, obdarowali rozlicznymi talentami, a także wrodzoną szlachetnością, bogatą wyobraźnią, wrażliwymi zmysłami, sercem czulszym niż inne, duszą bardziej uduchowioną, niezwykłym rozumem. Cóż wobec tego znaczy, że przychodzi on na świat zwykle w biedzie, że często nie ma dobrego nazwiska. Los i tak od kolebki sygnalizuje mu przyszłość pełną cudów. Co się potem sprawdza, ale jakoś na opak, wobec czego bohater, pełen na początku uczuć wszechstronnie pozytywnych i szlachetnego entuzjazmu, traci dawne przekonania, nie pragnie już nic, owija się malowniczo płaszczem i, milcząc, odjeżdża, w sobie tylko znaną dal, już jako ktoś inny. A potem zaczyna się nowa opowieść o kimś

zupełnie innym, kto wydaje światu, Bogu, carom walkę i znów ponosi klęskę, spada w przepaść i nosi na czole czarną plamę, znak tajemniczej winy, której autorzy do końca nie wyjaśniają, bo chcą mylić czytelników dwuznacznościami, tak żeby ci czytelnicy nie wiedzieli, czy bohater zawinił, czy też świat jest winien upadku bohatera. Czytelnik ma wiedzieć tylko tyle, że w losach bohatera jest coś głęboko nie w porządku; zresztą losy te nie rozwijają się w żadnym porządku, ani psychologicznym, ani chronologicznym, tylko co chwila rwą się [...]. Chyba nie tylko po to, żeby pokazać światu, jak wiele stracił, nie poznawszy się na takim człowieku. Ale nie po to także, żeby przestrzec młodych ludzi, by zbyt wiele nie oczekiwali po świecie, podchodząc doń z romantycznym entuzjazmem. Więc co mówi ta historia i o czym ona jest? Może warto jeszcze raz ją opowiedzieć.

Co się stało? Dobro się pomieszało ze złem, piękno z brzydotą, wina z zasługą, klęska ze zwycięstwem, aż sami nie wiemy, czy śmiać się nad tym, czy płakać. Co się stało z literaturą, która dotąd dzieliła i klasyfikowała, której zadaniem było robić porządek w chaotycznym świecie i nauczać czytelników, jak mają rozróżniać, co podle, a co szlachetne, co szczęście, a co nieszczęście. Czyżby romantykom zależało wyłącznie na wytworzeniu bałaganu? Na odtworzeniu chaosu świata? Na ekspresji wewnętrznego chaosu? Nie zgadza się to z ich programem. Literatura romantyczna określała się jako kreacyjna, nie – destrukcyjna. Więc, zapewne, chodziło o coś innego niż o niszczenie ładu świata, harmonii wewnętrznej człowieka i estetyki. Nie będziemy tu jednak określać ogólnie, jakie wspaniałe wartości chciał wykreować styl romantyczny. Wyjmiemy jeden wątek: dzieje romantycznego bohatera, który jest „zniszczonym” człowiekiem. [...]

Co to była za postawa? Wiele już razy i rozmaicie określano romantyczny bunt, zwykle przez jego genezę i skutki. Wiele razy potępiono romantycznych bohaterów za brak życiowego realizmu. Nie było to lojalne, a i zarzuty padały jakoś obok. Niech więc historia życia romantycznego sama odpowiada na pytanie o postawę [...].

Marta Piwińska, *Złe wychowanie. Wstęp*, Warszawa 1981, s. 5–6.

Polecenia

1. Wymień w punktach kilka cech biografii romantycznej. Polecenie wykonaj w zeszycie.
2. Wyjaśnij, na czym polega niejednoznaczność biografii romantycznego bohatera.
3. Zacytuj przykłady cech postaci romantycznych z tekstu i zaproponuj trzech znanych ci bohaterów utworów literackich, którzy reprezentują te cechy.
4. W pierwszym akapicie autorka sygnalizuje przemianę romantyka. Wyjaśnij, jak przebiega owa metamorfoza.
5. Określ, jaką funkcję w drugim akapicie pełnią nagromadzone w nim pytania.
6. Wyjaśnij sens zdania: *Literatura romantyczna określała się jako kreacyjna, nie – destrukcyjna*. Sporządź na ten temat notatkę w zeszycie.
7. Autorka tekstu pisze, iż bohater romantyczny jest zniszczonym człowiekiem. Wyjaśnij, odwołując się do dziejów wybranej postaci romantycznej, w czym przejawia się to zniszczenie.
8. Wskaż dwa aspekty osobowości romantycznej, o których jest mowa w ostatnim akapicie.
9. Sformułuj pięć pytań, na które odpowiedź można znaleźć w tekście. Polecenie wykonaj w zeszycie.
10. Wskaż zdanie nieprawdziwe w odniesieniu do tekstu.
 - a) Programowo romantyzm dążył do odtworzenia chaosu świata.
 - b) Romantyk zwykle rodził się w biedzie i nie był dziedzicem dobrego nazwiska.
 - c) Bohater romantyczny bywał oskarżany o brak życiowego realizmu.

Adam Mickiewicz (1798–1855)

RODOWÓD

Poeta urodził się 24 grudnia 1798 roku w Zaosiu koło Nowogródka (dawne ziemie Litwy, obecnie teren Białorusi) w zubożałej rodzinie szlacheckiej. Jego ojciec Mikołaj pracował jako obrońca sądowy, a gospodarstwem zajmowała się matka Barbara. Wysiłki ojca, aby poprawić byt rodziny, zaowocowały przeniesieniem do nowego domu w Nowogródku – mieście, które stało się jednym z najbardziej znaczących miejsc w biografii twórczej Mickiewicza.

Dworek Mickiewiczów w Zaosiu

MOTYWY AUTOBIOGRAFICZNE

Adam Mickiewicz *Pan Tadeusz*

[...]

Panno Święta, co jasnej bronisz Częstochowy
I w Ostrej świecisz Bramie! Ty, co gród zamkowy
Nowogródzki ochraniasz z jego wiernym ludem!
Jak mnie dziecko do zdrowia powróciłaś cudem
(Gdy od płaczącej matki pod Twoją opiekę
Ofiarowany, martwą podniosłem powiekę
I zaraz mogłem pieszo do Twych świątyń progu
Iść, za wrócone życie podziękować Bogu),
Tak nas powrócisz cudem na Ojczyzny łono.

Księga I

Ważna informacja

Jako kilkuletnie dziecko Mickiewicz, według wspomnień rodziny, wypadł przez okno, co wydawało się groźnym wypadkiem o poważnych konsekwencjach. Matka poety prosiła o jego uzdrowienie, polecając dziecko opiece Matki Boskiej Częstochowskiej, Ostrobramskiej i Nowogrodzkiej. Chłopiec odzyskał zdrowie, co zostało przekazane jako opowieść rodzinna, a następnie utrwalone w jednym z najznakomitszych dzieł polskiej literatury – *Panu Tadeuszu*.

Polecenia

1. Jakie wydarzenia ze swojego życia wiąże poeta we fragmencie utworu z boską interwencją?
2. Czego dowiadujesz się o podmiocie mówiącym w powyższym fragmencie?
3. Jakie środki językowej ekspresji posłużyły poecie do wyrażenia emocji?

WILNO. FILOMACI

Po ukończeniu szkoły powiatowej w Nowogródku Mickiewicz rozpoczął studia na Uniwersytecie Wileńskim, który – mimo prowincjonalnego położenia – stanowił wówczas uczelnię o wysokim poziomie naukowym. Jej rozkwit był owocem wysiłków Jana Śniadeckiego, który znany był przede wszystkim ze sporu, jaki rozgorzał między przedstawicielami myśli oświecenia a nowym pokoleniem romantyków, w której to polemice profesor reprezentował racje oświeceniowe.

Tomasz Lubieński

M jak Mickiewicz

Biedny i pilny student Mickiewicz najpewniej nie smakował artystycznych uroków Wilna: miał poważniejsze sprawy na głowie. Korzystał z krótkiej świetności tutejszego uniwersytetu, wiele się tam nauczył jako student i filomata, a później współoskarżony w filomackim procesie. Ale Wilno nie było mu natchnieniem jak Nowogródek, wiejskie cmentarze, leśne jeziora.

Podając czteroletnie studia, Mickiewicz wciąż konsekwentnie mierzył zamiar według sił. Zapisany na Wydział Fizyko-Matematyczny, poddaje się egzaminowi do seminarium nauczycielskiego za radą księdza Józefa Mickiewicza, dziekana wydziału, zapewne krewnego, do którego, co zrozumiałe, zwrócił się zaraz po przyjeździe. Egzamin zdawał konkursowy: na stypendium rządowe. Według pojęć dla nas zrozumiałych, było to stypendium fundowane. Za każdy rok utrzymania na studiach stypendysta zobowiązywał się, pod odpowiednimi rygorami, odpracować dwa lata jako nauczyciel. Przy czym o miejscu pracy decydowały władze oświatowe [...].

Tomasz Lubieński, *M jak Mickiewicz*, rozdział III, *Zamiar według sił*, Warszawa 1998, s. 26.

Studia w Wilnie miały duży wpływ na kształtowanie osobowości młodego poety również ze względu na poznanych tam ludzi, zarówno wybitnych profesorów, jak i rówieśników, z którymi los związał Mickiewicza różnymi doświadczeniami. Wśród kadry naukowej na szczególną uwagę zasługują: historyk Joachim Lelewel, filolog klasyczny Ernest Grodecki oraz wspomniani już kilkakrotnie naukowcy Jan i Jędrzej Śniadeccy.

Pokolenie młodych studentów uniwersytetu, którzy tchnęli w to miejsce ducha romantyzmu, to ludzie, których świat wartości obejmował kształcenie własnej osobowości i umysłu, przyjaźń, skromność i umiar. Taki też program miały realizować założone przez nich stowarzyszenia: Towarzystwo Filomatów i Filaretów oraz Promienistych. We wrześniu 1823 roku władze rosyjskie rozpoczęły śledztwo, w wyniku którego towarzystwa zostały wykryte, rozwiązane, a ich członkowie aresztowani i osadzeni w klasztorze bazylianów przekształconym przez władze carskie w więzienie. Wśród więźniów znalazł się też Adam Mickiewicz, który później swoje doświadczenia z tego czasu wykorzystał w III części *Dziadów*, kreując bohaterów scen więziennych według rzeczywistych wzorów oraz umieszczając w dziele motyw martyrologii narodowej.

ROMANTYCZNA MIŁOŚĆ – MARYLA

Trudno jednoznacznie określić, kiedy Mickiewicz poznał Marylę Wereszczakównę, późniejszą panią Puttkamerową. Wiemy na pewno, że nastąpiło to we dworze w Tuhanowiczach, gdzie mieszkała rodzina Wereszczaków, a dokąd Mickiewicza zabrał Tomasz Zan. Maryla miała wówczas około 18 lat, Mickiewicz był studentem ostatnich lat uniwersytetu, a później magistrem filologii, zatrudnionym jako nauczyciel w Kownie.

Józef Oleszkiewicz (1777–1830), *Portret Adama Mickiewicza*

Towarzystwo
Filomatów i Filaretów

Maryla
Wereszczakówna

Portret **Maryli Wereszczakówny**, ukochanej Adama Mickiewicza, późniejszej żony Wawrzyńca Puttkamera

Dwoje młodych łączy wspólne rozmowy o literaturze, spacer po parku w Tuhanowiczach, który swym charakterem podsyca romantyczną aurę. Pikanterii miłości tych dwojga dodaje fakt, że Maryla ma już kandydata na męża, z którym zaręcza się w 1820 roku. Zatem uczucie jest naznaczone romantycznym poczuciem braku szczęścia i spełnienia. Zakochani

Dwór i oficyna w Tuhanowiczach według rysunku z 1861 roku. Do tego właśnie miejsca przywiózł Mickiewicza Tomasz Zan, tu rozkwitała romantyczna miłość Maryli i Adama, którzy w tuhanowickim parku wyznawali sobie uczucia.

muszą się rozstać, ale dzieła Mickiewicza na zawsze przechowują tę wielką romantyczną miłość i spowodują, że zostanie ona uczyniona jednym z najbardziej znaczących motywów w dziejach literatury polskiej.

PIERWSZE UTWORY

W grudniu 1820 roku powstaje *Oda do młodości*, utwór proponujący nowy romantyczny światopogląd. Natomiast znaczący debiut poety to opublikowany w 1822 roku pierwszy tom *Poezji* (zawierający teksty programowe, *Ballady i romanse*). Rok 1823 przynosi z kolei drugi tom *Poezji* zawierający powieść poetycką *Grażyna* oraz II i IV część dramatu *Dziady*. Oba utwory odzwierciedlały w pełni romantyczny światopogląd poety, a także stanowiły zapis osobistych przeżyć twórcy.

ZESŁANIE

zesłanie na Syberię

W wyniku przeprowadzonego śledztwa władze carskie dokonały licznych aresztowań, które stały się początkiem tragicznych dziejów byłych filomatów. Los, który spotkał Mickiewicza, nie był tak tragiczny, jak dla wielu innych, dla których zesłanie na Syberię oznaczało kres dotychczasowego życia. Został on skazany na pobyt w głębi Rosji, we wrogim kraju z dala od bliskich, pozbawiony możliwości powrotu do ojczystej ziemi. Okres ten zaowocował podróżami, które zapisały się na trwałe w twórczości poety. Początkowo Mickiewicz zatrzymał się w Petersburgu, następnie podróżował do Odessy, na Krym i do Moskwy. Pobyt w Rosji przyniósł też nowe znajomości, jako że Mickiewicz miał okazję poznać rosyjskich pisarzy, skazanych zresztą później przez rosyjskie władze na śmierć, Konrada Rylejewa i Aleksandra Bestużewa. Obaj zostali uwiecznieni w jednym z *Ustępów do Dziadów* części III, *Do przyjaciół Moskali*.

Podróże w głąb Rosji i na Krym zaowocowały cyklami utworów stanowiących zapis przeżyć poety w czasie podróży. W 1826 zostają opublikowane *Sonety*, zawierające zarówno *Sonety krymskie*, jak i powstałe w Odessie *Sonety odeskie*.

W tym czasie powstaje też inny ważny utwór – *Konrad Wallenrod*, powieść poetycka, w której nuty romantyczne splatają się coraz mocniej z tematem spisku, zdrady i buntu wobec panującej władzy.

W PARYŻU

Do Paryża, w którym spędził większą część swojego emigracyjnego życia, przybył Mickiewicz po wcześniejszym pobycie we Włoszech, Szwajcarii, Wielkopolsce i Dreźnie. Opuszczenie Rosji po wielu staraniach otworzyło mu drogę na zachód Europy, a jednocześnie dało możliwość uczestniczenia w życiu polskich środowisk emigracyjnych, dla których był autorytetem moralnym. Po opublikowaniu III części *Dziadów*, nazywanych drezdeńskimi ze względu na miejsce ich powstania, poeta stał się też przewodnikiem duchowym, wokół którego skupiało się liczne grono uchodźców. Do wcześniejszych dzieł czyniących go cenionym twórcą dołączył *Pan Tadeusz*, poemat opublikowany w 1832 roku.

RODZINA

W 1834 roku poeta ożenił się z Celiną Szymanowską, córką poznanej przez niego w Rosji pianistki, Marii Szymanowskiej. Z tego związku urodziło się sześćoro dzieci, którym poeta musiał zapewnić byt i opiekę, zwłaszcza że żona pogrążała się w powracających epizodach choroby psychicznej. Poeta podejmował różne zajęcia, był wykładowcą literatury słowiańskiej, wyjechał do Lozanny w Szwajcarii, gdzie pracował jako wykładowca literatury łacińskiej, wygłaszał prelekcje paryskie w Collège de France (czyt. koledż de frąs), wreszcie pełnił nużącą dla natchnionego artysty funkcję bibliotekarza.

KOŁO TOWIAŃCZYKÓW

Z przybyłym z Litwy wyznawcą nauki mistycznej Andrzejem Towiańskim Mickiewicz związał się w 1841 roku, stając się jednym z głównych działaczy zawiązanego w Paryżu Koła Sprawy Bożej. Proroctwa samozwańczego przywódcy duchowego emigrantów, Towiańskiego, trafiają w czułe punkty duchowości polskich uchodźców. Otwiera on przed nimi wizję odzyskania ojczyzny, nadaje mistyczny sens ich cierpieniom i tęsknotom. Zerwanie z mistrzem, które nie odbyło się bez dramatycznych napięć, rozpoczyna kolejną drogę w dziejach poety.

LEGION POLSKI

W 1855 roku, już po śmierci swej żony, poeta wyjeżdża do Konstantynopola (obecnie Stambuł w Turcji), aby w Turcji utworzyć polskie oddziały, których celem miała być walka z Rosją. Tam nagle umiera najprawdopodobniej w wyniku epidemii cholery, a jego ciało zostaje przewiezione do Paryża i złożone na cmentarzu w Montmorency. W 1890 roku szczątki wielkiego romantyka spoczęły na Wawelu.

Celina Szymanowska z córkami Marią i Heleną

Adam Mickiewicz

[*Polaly się lzy me czyste, rzesiste...*]

Polaly się lzy me czyste, rzesiste
Na me dzieciństwo sielskie, anielskie,
Na moją młodość górną i durną,
Na mój wiek męski, wiek klęski;
Polaly się lzy me czyste, rzesiste...

Adam Mickiewicz, *Liryki lozańskie*

Polecenia

1. Określ temat wiersza.
2. Omów kompozycję utworu.
3. Scharakteryzuj podmiot liryczny. Polecenie wykonaj w zeszycie.
4. Zaproponuj kilka innych tytułów utworu.
5. Postępując się współczesną polszczyzną, określ na podstawie wiersza, jakie było dzieciństwo, młodość i czas dojrzałości podmiotu lirycznego.

Liryki lozańskie

Liryki lozańskie – cykl utworów Adama Mickiewicza napisanych przez poetę w Lozannie w latach 1838–1840. Ich cechą jest syntetyczność formy i refleksyjność postawy podmiotu lirycznego wobec doświadczenia przemijania.

Czytanie ze zrozumieniem

Zbigniew Majchrowski

Z tego czy z tamtego świata?

Czy Mickiewicz jest żywą częścią naszej współczesności, czy tylko romantycznym duchem, który nawiedza nas jako niepotrzebny już wieszcz? Czy przychodzi do nas „z tego, czy z tamtego świata”? Co nas wciąż jeszcze łączy z Mickiewiczem, a co od niego oddala? Jakie style lektury Mickiewicza są przebrzmiałe? Gdzie szukać „prawd żywych” – w utworach czy w biografii? W słowach poety czy w działaniu wieszczę? On sam sądził: „Trudniej dzień dobrze przeżyć niż napisać księgę”. Co obecnie stanowi najżywszą część jego dokonań?

Zapytajmy wprawdzie, jakie są nasze miejsca wspólne z Mickiewiczem? Żyjemy przecież w innym kraju, w innych pejzażach, w innej aurze emocjonalnej. Nawet wspólnych miejsc geograficznych mamy niewiele. [...] Ze śladami Mickiewicza stało się podobnie: prawie wszystko, co z nim się wiąże, znalazło się poza rogatkami pojałtańskiej Polski. Na dobrą sprawę Mickiewicz nie znał naszego kraju w jego obecnych granicach – nigdy nie był w Warszawie czy w Krakowie (dopiero po śmierci, i to wiele lat później, w 1890 roku, w krypcie na Wawelu spoczęły jego zwłoki); gościł jedynie krótko w Poznaniu, ale niezbyt chętnie ten pobyt wspominamy, bo utknął tu, spiesząc do powstania. Wiadomo: kto chce zrozumieć poetę, musi wejść do jego kraju. Ma to oczywiście sens przenośny, ale i dosłowny jest nie mniej ważny. Nielatwo jednak odbyć wędrówkę śladami Mickiewicza, bo trzeba tych śladów szukać najpierw na Białorusi i na Wileńszczyźnie, w krainach zdewastowanych przez radziecki komunizm; potem w Petersburgu i na Krymie, w Rzymie i w Dreźnie, w Paryżu i w Lozannie, a w końcu w Stambule. Po Warszawie możemy chodzić z *Lalką* Prusa w rękę, po Gdańsku z *Blaszonym bębenkiem* Grassa, a po jakim mieście mogłoby służyć za literacki przewodnik

Zbigniew Majchrowski (ur. 1955)

Polski historyk literatury, krytyk literacki i teatralny; pracę magisterską pisał pod kierunkiem Marii Janion, wybitnej znawczyni polskiego romantyzmu; nominowany do Nagrody Literackiej Nike za książkę *Cela Konrada: powracając do Mickiewicza*.

któreś z dzieł Mickiewicza? O ironio, najlepiej poeta opisał... Petersburg, stolicę wrogiego imperium. A przecież ten Mickiewicz, z jakim obcujemy najczęściej – Mickiewicz *Ballad i romansów* (*Ktokolwiek będziesz w nowogrodzkiej stronie...*), *Sonetów krymskich* (*...słyszałbym głos z Litwy*) oraz *Pana Tadeusza* (*Wieki dzieciństwa, domowe zagrody...*) – to poeta rustykalny i prowincjonalny, piewca ogrodu ziemi.

W jakim zakresie Mickiewicz był człowiekiem nowoczesnym – nie w sensie mentalnym, ideowym (bo był), ile w wymiarze praktycznym, życiowym? Czy potrafił korzystać z cywilizacyjnych zdobyczy swej epoki, jakie pojawiły się w połowie wieku? Owszem, dał się sfotografować. Ale czy chociaż raz przejechał się koleją żelazną? Czy nadał choć jedną depeszę? Bo że nie grał na giełdzie, jak to miał w zwyczaju Słowacki, to akurat wiemy. Niektórzy nie bez podstaw uważają, że jego życiowy ideał stanowiło bycie „hreczkosiejem”¹.

Warsztat pracy Mickiewicza jako poety (gęsie pióro!) bliższy był Janowi Kochanowskiemu, starszemu o blisko trzy wieki, niż Bolesławowi Prusowi, który tworzył w tym samym stuleciu i chyba jako pierwszy polski pisarz korzystał od 1897 roku z maszyny do pisania. Zmieniły się zresztą nie tylko narzędzia (teraz dzieło coraz częściej powstaje nie na kartce papieru, lecz na ekranie komputera), zmieniły się przede wszystkim formy komunikacji i obiegu literackiego. Pierwszy tom *Poezji* Mickiewicza ukazał się w Wilnie w nakładzie 500 egzemplarzy, a wydrukowana w książeczce lista prenumeratorów obejmowała 124 nazwiska. Dziś nakłady tomików poetyckich debutantów nie są wcale większe, ale młoda literatura gremialnie przenosi się do internetu. Myślę zresztą, że można widzieć w internecie spełnienie jednej z romantycznych utopii – powszechnego komunikowania się. Romantycy szukali drogi do drugiego człowieka i do całej ludzkości. Przypomnijmy sobie kluczowe słowa *Ody do młodości*:

*Hej! ramię do ramienia! spólnymi łańcuchy
Opaszmy ziemskie kolisko!*

Czyż ta wizja wielkiej międzynarodówki ludzi młodych nie ziściła się właśnie w elektronicznej „sieci”?

Nie ma co ukrywać: gdybyśmy dziś mogli usłyszeć Mickiewicza, zapewne wzbudziłby nasze rozbawienie swoją regionalną artykulacją. Jego dzieło stanowi „centrum polszczyzny”, ale sam poeta, nie zapominajmy, miał wymowę kresową. Najpewniej mówił tak, jak to wynika z brulionowych rękopisów: *ta woda widze dokoła*, co dopiero w druku uzyskiwało postać: *tę wodę widzę dokoła*. [...]

Być może ostatnim zbiorowym poruszeniem jego poezją był czas powstania sierpniowego 1980 roku i czas stanu wojennego – Mickiewicz czytany w Stoczni Gdańskiej przez aktorów Teatru Wybrzeże i Mickiewicz parafrazowany w ulotnej poezji strajkowej i poezji stanu wojennego. Odczuwalny obecnie spadek zainteresowania Mickiewiczem jest z pewnością następstwem szerszego zjawiska: kryzysu literackich wzorów tożsamości (zwłaszcza jeśli chodzi o literaturę z górnej półki), a więc trywializacji² mitów wspólnotowych wedle nowych wzorów kultury masowej.

Zgoda, ale czy dostatecznie już rozpozналиśmy wszystkie projekty wpisane w to dwoiste dzieło, jakim stały się życie i twórczość Adama Mickiewicza? Do niedawna był poetą mitu narodowego, poetą uczuć kolektywnych, poetą wspólnoty, ale Mickiewicz „cierpiący za miliony” nikogo z młodych chyba już nie poruszy. Nie oczekujemy, że zechcą słuchać opowieści o tym, jak to kochanek Maryli przemienił się w kochanka Ojczyzny. Trzeba raczej mówić o tym, że Mickiewicz miał kłopoty z ułożeniem sobie życia osobistego, że często popadał w depresję (tak jak i miewał okresy twórczej euforii), że do trzydziestego szóstego roku życia pozostawał – jak to się dzisiaj mówi – „singlem”, że jego pożycie małżeńskie zwyczajnie się nie układało, że „cierpiał katusze” nie tylko „patrzając na ojczyznę biedną”, ale i z bardzo prywatnych powodów.

Tu nie chodzi o plotki czy materiał do telenoweli, ale o to, co znajdowało przecież wyraz w jego poezji. Mickiewicz prowadził poetycki obrachunek z własnym życiem, bywał dumny i pyszny, ale potrafił też być samokrytyczny i na pewno miał przenikliwą samoświadomość własnych przewin i błędów. *Ach, już i w rodzicielskim domu / Byłem złe dziecię...*, *Broń mnie przed sobą samym...*, *Gdy tu mój trup w pośrodku was zasiada...* – to słowa tego samego poety, z którym utożsamiamy dumną pieśń Konrada z *Dziadów*: *Ja kocham cały naród*.

¹ **hreczkosiej** (ironicznie) – zasiedziały na swojej roli gospodarz, ubogi szlachcic zaściankowy; hreczka – (regionalnie) gryka

² **trywializacja** – czynienie czegoś mało wyszukany, pospolitym

Nikt tak jak Mickiewicz nie opisał poetycko osobistego kryzysu wieku średniego (*wiek męski, wiek kłęski*), więcej: pokazał, że cała nasza egzystencja to powtarzające się „strefy ulewy i grzmotu”, sekwencja wciąż przewyżnianych kryzysów wewnętrznych i dramatycznych relacji z bliźnimi. W zalewie poradników, jak odnieść sukces, mieć pieniądze i satysfakcjonujące życie seksualne, lektura Mickiewicza może przywrócić życiu bliższe ludzkiej prawdy proporcje...

Zbigniew Majchrowski, *Z tego, czy z innego świata?*, „Tygodnik Powszechny” 2005, nr 48.

Polecenia

1. Jaką funkcję kompozycyjną pełnią pytania zawarte w 1. akapicie artykułu?
2. Zinterpretuj zdanie z akapitu 2.: *Kto chce zrozumieć poetę, musi wejść do jego kraju.*
3. Dlaczego *niełatwo jest odbyć wędrówkę śladami Mickiewicza*? Wyjaśnij w kilku zdaniach, odwołując się do akapitu 2. Polecenie wykonaj w zeszycie.
4. Wyjaśnij słowa zamykające akapit 2.: *to poeta rustykalny i prowincjonalny, piewca ogrodu ziemi.*
5. Wyjaśnij, co, według autora artykułu, łączy idee zawarte w *Odzie do młodości* z internetem.
6. Dlaczego współcześni odbiorcy tracą zainteresowanie twórczością Mickiewicza? Odpowiedz, nie cytując, na podstawie akapitu 6.
7. Wyjaśnij, jak rozumiesz *kryzys literackich wzorów tożsamości*.
8. Jakie aspekty życia i twórczości Mickiewicza mogłyby stać się interesujące dzisiaj? Sporządź na ten temat notatkę w zeszycie.
9. Na jakie sprzeczności z życia Mickiewicza zwraca uwagę autor w akapicie 8.?
10. Przeczytaj głośno zdania sprzeczne z treścią artykułu:
 - Z utworami Mickiewicza w ręku można poznawać Polskę, podobnie jak Warszawę z *Lalką* Prusa.
 - Mickiewicz nigdy nie był w Warszawie ani Krakowie.
 - W odróżnieniu od Słowackiego Mickiewicz nie grywał na giełdzie.
 - Życie małżeńskie Mickiewicza było bardzo szczęśliwe.
 - Poeta mówił gwarą wielkopolską, ponieważ długo przebywał w Poznańskim.
11. Wyjaśnij sens tytułu, odwołując się do tekstu artykułu.
- 12*. Sformułuj problem, jaki podejmuje Zbigniew Majchrowski w swoim artykule. Zajmij stanowisko wobec rozwiązania przyjętego przez autora, odwołując się do jego tekstu.

Juliusz Słowacki (1809–1849)

DZIECIŃSTWO

Juliusz Słowacki, syn Salomei i Euzebiusza, nauczyciela krzemienieckiego liceum, urodził się w 1809 roku w Krzemieńcu na pograniczu Wołynia i Podola (dziś Ukraina). Po uzyskaniu przez Euzebiusza stanowiska profesora uniwersytetu rodzina przeniosła się do Wilna. Do Krzemieńca Juliusz powrócił jako pięcioletnie dziecko po śmierci ojca. Ponowny ślub matki z Augustem Bécu (czyt. beki) spowodował kolejne przenosiny do Wilna.

Już jako dziecko Juliusz miał opinię nadwrażliwca, chłopca o wielkiej delikatności ducha i ciała (zawsze był chorowity), cechującego się marzycielstwem. Młodość przyszłego poety naznacza dramatyczne wydarzenie, jakim była samobójcza śmierć przyjaciela – Ludwika Spitznagla (czyt. szpicnagla), czego ślady odnajdujemy w kilku utworach romantycznego twórcy.

Juliusz Słowacki –
dzieciństwo i młodość

MOTYWY AUTOBIOGRAFICZNE

Juliusz Słowacki

Kordian, scena I

KORDIAN

zadumany

Zabił się – młody... Zrazu jakaś trwoga
Kładła mi w usta potępienie czynu,
Była to dla mnie posępna przestroga,
Abym wnet gasił myśli zapalone.

Polecenia

1. Przeredaguj w zeszycie tekst, posługując się współczesną polszczyzną.
2. Wyjaśnij, czym są *myśli zapalone*.

Liceum w Krzemieńcu, którego jednym z absolwentów był Juliusz Słowacki

Śmierć przyjaciela nie była jedynym wydarzeniem rozpalającym wyobraźnię młodego poety. W swojej młodości przeżył również nieodwzajemnioną miłość do Ludwiki Śniadeckiej, córki profesora wileńskiego uniwersytetu, Jędrzeja.

W WARSZAWIE. POWSTANIE LISTOPADOWE

Naciski rodziny sprawiły, że wbrew swej woli poeta studiował w Wilnie prawo, marząc jednocześnie o poezji. Następnie podjął w Warszawie pracę urzędnika w Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Aby dać upust swoim pragnieniom, pisał wiersze i poematy o tematyce orientalnej i historycznej. Już wówczas zaczął kreować bohaterów o skomplikowanych, niejednoznacznych osobowościach, skłóconych ze sobą i ze światem.

Typowo romantycznym aspektem biografii poety był udział w powstaniu listopadowym, a zwłaszcza pisane w czasie powstania utwory, które uczyniły go poetą na miarę Tyrteusza. Jego wiersze powstańcze: *Hymn (Bogarodzico, dziewico...)*, *Kulig* i *Oda do wolności* nie tylko były poetyckimi wezwaniami do boju o niepodległość, lecz także stały się dla ich twórcy przyczyną zagrożenia carskimi represjami. Od tej pory losy poety to dzieje emigranta.

POETA – EMIGRANT

W 1831 roku Juliusz Słowacki wyrusza z powstańczej Warszawy do Drezna, a następnie do Londynu i Paryża. Londyn zachwyca go jako miejsce nowoczesnej, szybko rozwijającej się cywilizacji. W latach 1833–1835 przebywa nad Jeziorem Genewskim w Szwajcarii, gdzie powstają kolejne tomy poezji oraz poematy *Lambro* i *Godzina myśli*. W genewskim pensjonacie Słowacki pisze dramat *Kordian* (1833), będący próbą rozliczenia się z powstaniem listopadowym oraz rozpatrywaniem przyczyn jego klęski.

emigracja

ROMANTYCZNA PODRÓŻ

W latach 1836–1837 wraz z grupą towarzyszy poeta odbył najbardziej inspirującą podróż swego życia. Eskapada rozpoczynała się we Włoszech, gdzie miał możliwość zwiedzania Rzymu i Neapolu, następnie droga podróżników wiodła do Grecji, Egiptu i Palestyny. Doświadczenie podróży zaowocowało, co oczywiste w odniesieniu do romantycznego poety, wieloma utworami wyrażającymi refleksje zarówno na tematy egzystencjalne (przekonanie o tułaczym losie

człowieka), jak i historiozoficzne (dotyczące sensu dziejów, poczucia przemijania dawnych świetności). Nasycona obcowaniem z fascynującą naturą i różnorodnymi śladami dawnych kultur wyobraźnia znalazła realizację w dziełach literackich (*Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu*, *Rozmowa z piramidami*, *Hymn*, *Smutno mi, Boże...*). Po powrocie z wyprawy poeta zatrzymał się we Florencji, gdzie przebywał dwa lata, a następnie ponownie udał się do Francji.

PARYŻ

Kiedy w 1839 roku Słowacki ponownie pojawia się w Paryżu, ma za sobą spory dorobek literacki, nie zyskuje jednak uznania środowisk emigracyjnych, którym najbliższy jest mickiewiczowski wzorzec poezji i roli poety. Krytycznie odebrana jest powstała w 1839 roku *Balladyna*, z nieufnością przyjęty *Anielli*. Bez zrozumienia zostało przyjęte wydanie *Lilli Wenedy* (1840), a tym bardziej ironicznego poematu dygresyjnego *Beniowski* (1840). Wśród swoich jest więc poeta osamotniony, a na dodatek musi zmagać się z nieustannym porównywaniem go do wielkiego Adama.

POETA MISTYCZNY

Próbując włączyć się w życie paryskiej emigracji, Słowacki przystępuje do koła Towiańskiego, ale swoista religijność członków oraz brak swobody duchowej powodują opuszczenie szeregów wyznawców mistrza. W tym czasie powstają dramaty: *Ksiądz Marek* (1843) oraz *Sen srebrny Salomei* (1843), następnie *Fantazy* (napisany w 1844, wydany w 1866). W twórczości Słowackiego rozpoczyna się okres mistyczny, który owocuje refleksją filozoficzną, wyrażoną w literackim kształcie w dziele *Genezis z ducha* (1844) i poemacie *Król Duch* (1846). Głównym założeniem filozofii genezyjskiej jest przekonanie o rozwoju świata prowadzącym do coraz to doskonalszych form.

OSTATNIE LATA

W 1848 roku mimo licznych problemów zdrowotnych Słowacki wyjeżdża do Poznania, gdzie wybuchło antypruskie powstanie. Duchowe wsparcie dla walczących jest poparte mistycznymi przemyśleniami poety. Po naciskach władz Słowacki przenosi się do Wrocławia, gdzie po wielu latach rozłąki spotyka się z matką. W 1849 roku umiera na gruźlicę, która już od wielu lat ograniczała jego twórczą energię. Przed śmiercią odwiedza poetę młodszy twórca romantyczny, przybyły właśnie na emigrację Cyprian Norwid, który odnotowuje ten fakt w swoim tekście *Czarne kwiaty*. Słowacki został pochowany na paryskim cmentarzu Montmartre (czyt. mąmartr), a jego szczątki sprowadzono do Polski i złożono na Wawelu w 1909 roku.

Mieczysław Jastrun

Spotkanie z Salomeą

Kłęby pary zasłoniły Juliuszowi na chwilę widok. I oto znów wynurzyły się z nich nowe postacie przyjezdnych. Jakiś mężczyzna w zielonym, myśliwskim stroju, o twarzy opalonej, z podkreślonymi wąsami, jakaś matrona siwa i sucha, w pelerynie, wsparta na ramieniu młodej dziewczyny. Niektórzy z tych ludzi po raz pierwszy w życiu jechali pociągiem. Wychodzili na peron zadowoleni, że już skończyła się ta „niebezpieczna podróż”, której szybkość w stosunku do szybkości konnych dyliżansów przejmowała większość ówczesnych podróżnych trwogą prawie zabobonną. Widać było na wielu twarzach ożywienie charakterystyczne dla ludzi, którzy, mając już za sobą godziny ukrywanej przed współpodróżnymi trwogi, cieszą się, że w końcu są u celu. Lekкими krokami idą po nieruchomej nareszcie powierzchni ziemi, szczęśliwi, że nie rusza się pod nimi podłoga i nie ucieka wstecz krajobraz z domami, ludźmi, drzewami.

Mimo że pociąg ten nadszedł ze strony przeciwnej kierunkowi Kraków–Wrocław, Juliusza ogarnął nagle niepokój. A może omylił się? Może właśnie w tej chwili rozminęli się? Nie. Któryś z przyjezdnych mówi wyraźnie, że od Hanoweru pociąg jechał bez żadnych przeszkód, że dopiero zatrzymać się musiał ponad wyznaczoną ilość minut dla nabrania wody na małej stacji, której nazwy nie pamięta.

Gwizd szybującej lokomotywy przeszył powietrze. Ludzie czarni, obnażeni do połowy, ładowali węgiel na wóz żelazny w odległości kilkudziesięciu kroków. Słychać było głuchy stuk brył węgla, szuranie lopatami i okrzyki ładujących.

Zerwał się wiatr gwałtowny, jakiegoś mężczyźni porwał kapelusz i rzucił na szyny. Kobiety zaczęły obciągać suknie, aby przypadkiem nie ukazać za wiele garderoby sekretnej. Blaski rozchwianych latarni niespokojnie biegały po twarzach przechodzących ku wyjściu. Ukazywały się w świetle i wsiąkały w ciemność twarze piękne i brzydkie, stare i młode, wychodziły z kłębow pary, zjawiskowe w tym wietrznym wieczorze wrocławskim. Każda z nich mogłaby wejść zaraz w dramat; wystarczyłoby poznać jej opowiedzieć koleje życia własnego. Nic innego nie czynił Szekspir. Brał ludzi z ulicy, z cyrku, z domów gry, z pałaców i z domków rzemieślniczych, przybierał ich w stroje fantastyczne, zacierał kontury tła i czasu i kazał im mówić zwyczajnym, co dzień używanym językiem. Wielka znajomość duszy ludzkiej, każdego drgnienia serca nie rodzi się nigdy u pisarzy z długich studiów; ich umiejętność domyślania się, dopowiadania reszty ma w sobie coś z aktu stworzenia, chociaż jest tylko zdolnością szybkiego kojarzenia, przerzucania, wyolbrzymiania pewnych rysów własnych. Można by ich nazwać filozofami rynkowymi, gdy w istocie są nieraz tylko podsłuchiwcami tego, co mówi lud, bezimienna masa; materializują nagle na scenie i w powieści to, co nieuchwytnie przemija obok, pełne takiej naturalności i prostoty, że aż niezauważalne. Przelotny uśmiech, ruch, spojrzenie nabierają w ich interpretacji rysów czegoś powszechnego, stają się prawem dzięki temu, że zostały przychwycone w swej płynności i utrwalone raz na zawsze. Tak właśnie ukazywały się i mijały twarze, postacie na tym debarkaderze¹ kolei żelaznej.

Zdaje się, że czekający na ławce blisko wyjścia, gdzie w świetle latarni widniał napis: *Ausgang*², zdrzemnął się nieco, gdyż nie usłyszał nawet nadejścia nowego pociągu.

Nagle poczuł, że ktoś dotknął jego ramienia. Ocknął się i zanim jeszcze zdolał zobaczyć, kto to położył mu dłoń na ramieniu, usłyszał głos:

– O, Boże, przeziębisz się...

Stała przed nim w blasku latarni mała kobieta czarno ubrana, w staromodnym kapelusiku na siwych włosach.

Nie, nie poznał jej.

Domyślił się raczej, że ta mała stara kobieta jest jego matką. Ręce jej, drobne, kościste, gdy całował je gwałtownie, jakby chciał je nakryć i ogrzać swymi ustami, nie były to już ręce Salomei Bécu; zauważył, że mają spękaną skórę.

– Dlaczego jeździsz bez rękawiczek, mamo.

To były pierwsze słowa, jakie powiedział do niej po osiemnastu latach niewidzenia; i słowa te zabrzmiały jakby nie w przestrzeni wrocławskiego debarkaderu, lecz w tej ogromnej przestrzeni lat osiemnastu.

Patrzała ku niemu nieco z dołu, bo była niższa od niego, i teraz dostrzegł w niespokojnym świetle latarni jej oczy wielkie, zielone, w tej chwili pełne łez. Po tych oczach poznał ją – i zapłakał, trzymając jej drobne ręce w swoich.

Obok nich przechodzili ludzie, prędko, prędko. Palacz wyszedł z lokomotywy jak z wnętrza pokracznego zwierza, osmolony, z zakasnymi rękawami koszuli i przypatrywał się im z uśmiechem na tłustej oczernionej twarzy. Luna bijąca od lokomotywy powiększała go i nadawała mu pozór fantastyczny.

– Chodźmy – powiedział syn – zawiozę cię do hotelu.

Mieczysław Jastrun, *Spotkanie z Salomeą*, Kraków 1951, s. 82–86.

¹ debarkader – budynek przeznaczony na wyładunek towarów

² *Ausgang* (niem.) – wyjście

Polecenia

1. W kilku zdaniach opisz w zeszycie, w jakich realiach umieszcza autor scenę spotkania Słowackiego z matką.
2. Na jakie właściwości literatury i warsztatu pisarskiego zwraca uwagę narrator?
3. W jaki sposób autor opowieści buduje napięcie w scenie spotkania matki i syna?
4. Przypomnij te elementy biografii poety, które wyjaśniają, dlaczego rozstanie Juliusza i jego matki trwało osiemnaście lat.
5. Które informacje zawarte w opowieści są faktami, a które są według ciebie efektem wyobraźni pisarza?

Zygmunt Krasiński (1812–1859)

POCHODZENIE

Zygmunt Krasiński urodził się w rodzinie arystokratycznej w 1812 roku w Paryżu. Był synem Marii z domu Radziwiłłówny i Wincentego Krasickiego, byłego generała napoleońskiego, który przeszedł na służbę carską, co stanowiło powód rozdarcia wewnętrznego Zygmunta. W rzeczywistości miał na pierwsze imię Napoleon w hołdzie wobec cesarza Francji. Bardzo wcześnie zmarła matka przyszłego poety, a sprawujący nad nim opiekę ojciec miał na chłopca bardzo silny wpływ. Młody Zygmunt, zgodnie z obyczajem właściwym dla jego klasy społecznej, wyruszył w 1829 roku w podróż po Europie. Nie miał ograniczeń ani politycznych, ani finansowych i jego młodzieńcza podróż miała zupełnie inny charakter niż podróże innych twórców polskiego romantyzmu. W odróżnieniu od większości młodych romantyków Zygmunt miał tytuł hrabiowski, wpływowego ojca oraz niezależność finansową.

MIĘDZY POCZUCIEM OBOWIĄZKU A WOLĄ OJCA

Niejednokrotnie Zygmunt zmuszony był do podejmowania dramatycznych decyzji, wynikających z rozbieżności między poglądami ojca, który cara traktował jako prawowitego władcę Polski, a romantyczną ideą zbrojnego czynu przeciw zaborcom. Studia prawnicze przerwał ze względu na bojkot ze strony innych studentów, który spotkał go wtedy, gdy odmówił wzięcia udziału w demonstracji patriotycznej. Oczywiście sprzeciw Zygmunta był podyktowany nakazem ze strony apodyktycznego ojca. Aby uniknąć dalszych komplikacji, został wysłany za granicę (w towarzystwie guwernera i kamerdynera). Kiedy wybuchło powstanie listopadowe, osiemnastoletni Zygmunt nie miał szans na udział w nim ze względu na to, że ojciec nie wyraził zgody na jego powrót do ogarniętej patriotycznym zrywem ojczyzny. Sytuacja ta pogłębiła poczucie rozdarcia między indywidualnymi pragnieniami a przekonaniami, które usiłowano mu wszczepić w rodzinnym domu.

ROMANTYCZNE UNIESIENIA MIŁOSNE

W typowy dla romantyka sposób przeżywał Zygmunt Krasiński swoje relacje z kobietami. Pierwszą miłością poety była pochodząca z mieszczańskiej rodziny Angielka Henrietta Willan. Niemożność związania się z nią stała się pretekstem do otoczenia się przez Zygmunta aurą osoby przeżywającej wielką nieszczęśliwą miłość w duchu romantycznym. Kolejnym wielkim uczuciem była miłość do Joanny Bobrowej, starszej o kilka lat mężatki, co oficjalnie wykluczało związek ze względów moralnych i obyczajowych.

Romans z Joanną Bobrową trwał cztery lata. Krasiński dedykował jej swoje najznamienitsze utwory (np. *Nie-Boską komedię*), uczynił ją też pierwowzorem postaci kobiecej z *Irydiona*. Kolejne uczucie spowoduje w życiu poety znacznie większą burzę i stanie się znaczącym motywem polskiej kultury romantycznej. Owym uczuciem była miłość do Delfiny Potockiej, przedmiotu uczuć wielu romantyków, a także adresatki romantycznych listów Zygmunta, w których kreuje on swe uczucie na kosmiczne doświadczenie dane tylko dwojgu zakochanych.

Zygmunt Krasiński –
dzieciństwo i młodość

Zbigniew Sudolski***Joanna i Delfina, czyli o miłości romantycznej***

Joanna Bobrowa, wychowana w środowisku magnackim Podola, była kobietą naprawdę piękną. Wysoka, zgrabna, szatynka z szafirowymi oczami, z cerą delikatną i białą, była uosobieniem fizycznego powabu. Wiodła życie beztrudne, ale jednostajne, zżerała ją nuda, tęskniła od dawna za czymś niezwykłym. Stanowiła typ kobiety „niezrozumianej”, tak charakterystyczny dla romantyzmu. Tęskniła do miłości niezwyklej, poetycznej, w guście epoki. Znudzona monotonią prowincjonalnego życia, dusząca się w atmosferze rodzinnego domu, rzuciła się w wir tej niezwyklej, jedynej w swym życiu, a tak zgodnej z duchem czasu przygody erotycznej.

Zbigniew Sudolski, *Joanna i Delfina, czyli o miłości romantycznej* [w:] tegoż, Zygmunt Krasiński, Warszawa 1974.

Portret Delfiny Potockiej, największej miłości w życiu Krasińskiego. Uchodząca za piękność Delfina zyskiwała uznanie i uczucia wielu twórców romantycznych. Była bardzo uzdolniona, inteligentna i błyskotliwa. Miała wielkie powodzenie na saloonach Europy, gdzie ujmowała swoim wdziękiem i walorami umysłowymi. Delfina miała za sobą nieudane małżeństwo z hrabią Potockim, który odnosił się do żony z nieczułością, a nawet okrucieństwem. Korzystając z pierwszej sposobności, Delfina zdecydowała się na wyjazd z kraju, przez pewien czas przebywała w separacji z mężem, po czym uzyskała z nim rozwód. Znany jest też jej związek z Fryderykiem Chopinem, z którym utrzymywała kontakty przez długie lata, oraz uczucie, jakim obdarzył ją Juliusz Słowacki (nieodwzajemnione przez Potocką). Dla Krasińskiego była nie tylko obiektem romantycznej miłości, lecz także powiernicą, muzą i adresatką obfitej korespondencji.

Miłość Krasińskiego do Delfiny nabrała tragicznego wymiaru, gdy ojciec poety kolejny raz próbował wyreżyserować jego życie i zmusił syna do małżeństwa z Elizą Branicką, kobietą pochodzącą z arystokratycznej rodziny, a ponadto pokorną, próbującą ze wszelkich miar zapewnić szczęście mężowi w tej jakże trudnej dla niej sytuacji trójkąta małżeńskiego (czego przykładem mogą być wspólnie, bo z mężem i jego kochanką, spędzane wakacje). Po długotrwałym i burzliwym romansie z Delfiną dopiero pod koniec swego życia docenił Krasiński mądrość, spokój i inne zalety swej prawowitej małżonki, matki jego dzieci.

Wszystkie te doświadczenia miłosne czynią z Zygmunta Krasińskiego postać jakby wyjętą z kart romantycznej poezji. Przeżywał wielkie uniesienia miłosne, które przekuwał na literaturę, a jego ukochane zyskiwały tym samym miejsce w dziejach literatury jako adresatki niezwykłych uczuciowych uniesień.

Eliza Branicka z dziećmi

W odróżnieniu od Delfiny Eliza była ciepła i spokojna. Cierpliwie czekała na względy ze strony wybitnego małżonka.

TWÓRCZOŚĆ

Na dorobek Kraśińskiego składają się dramaty, poematy, powieści i listy. Najwybitniejsze jego dzieła – dramaty *Nie-Boska komedia* (1835) i *Irydion* (1836) – stanowią zapis poglądów historyczofizycznych autora. Podobny charakter ma poemat *Przedświt* (1843) oraz *Psalm przyszłości* (1845).

Poeta zmarł w Paryżu w 1859 roku. Został pochowany w majątku rodzinnym w Opinogórze (obecnie województwo mazowieckie; znajduje się tam Muzeum Romantyzmu).

Pałac Kraśińskich w Opinogórze wybudowany w stylu neogotyckim

Cyprian Kamil Norwid (1821–1883)

OSTATNIE POKOLENIE ROMANTYKÓW

Cyprian Kamil Norwid jest zaliczany do ostatniego pokolenia romantyków. Poeta wywodzący się ze zubożałej rodziny szlacheckiej urodził się w 1821 roku we wsi Laskowo-Głuchy (dziś województwo mazowieckie). Już w młodości dał się poznać jego talent literacki i malarski, jednak twórca nie zdobył gruntownego wykształcenia i był uznawany za samouka. Przeżył, jak wielu jego poprzedników, nieodwzajemnioną romantyczną miłość. Jego wybranką stała się Maria Kalergis, córka szefa warszawskiej policji. Uczucie to odcisnęło ślad w jego twórczości.

Solo – jeden z rysunków Norwida

PODRÓŻE I EMIGRACJA

Pierwsze podróże Norwida miały stanowić kolejny etap jego wykształcenia. Wyjechał do Dreżna, aby kontynuować studia rzeźbiarskie, następnie do Florencji i Rzymu, aż wreszcie trafił do Berlina. Tam został aresztowany w wyniku posądzienia o antycarską działalność i osadzony w berlińskim więzieniu. Od 1849 roku mieszkał w Paryżu, borykając się z niedostatkiem, osamotnieniem,

postępującą głuchotą i ślepotą, a ponadto negatywnym odbiorem jego dzieł. Podjął więc decyzję o wyjeździe do Stanów Zjednoczonych, gdzie spodziewał się poprawy swojej sytuacji życiowej. Po powrocie do Paryża utrzymywał się ze skromnych honorariów uzyskiwanych za prace graficzne i literackie.

W DOMU ŚWIĘTEGO KAZIMIERZA

W Paryżu poeta coraz bardziej zapadał na zdrowiu, nie był w stanie utrzymać się ze swoich prac, dlatego też ostatecznie znalazł się w przytułku dla emigrantów (w Domu Świętego Kazimierza) w Ivry (czyt. iwri) pod Paryżem, gdzie zmarł w 1883 roku. Ostatnie lata stanowiły dla twórcy pasmo upokorzeń i pogłębiającej się depresji. Został pochowany najpierw w Ivry, następnie jego ciało przeniesiono na cmentarz Montmorency pod Paryżem i pogrzebano w zbiorowej mogile polskiej. W krypcie Wieszczów Narodowych na Wawelu znajduje się ziemia z tego grobu.

TWÓRCZOŚĆ LITERACKA

Spuścizna Norwida obejmuje bardzo wiele różnorodnych dzieł. Utwory liryczne zostały zebrane w cyklu *Vade mecum* (*Idź ze mną*, 1855–1866), którego tytuł sugerował, że czytelnik jest współtwórcą dzieła, podążającym za ideą autora i wzbogacającym ją swoimi przemyśleniami i doświadczeniami. Dzieło ukazało się drukiem dopiero w 1962 roku, na podstawie rękopisu uratowanego z ruin Warszawy po powstaniu warszawskim w 1944 roku.

Norwid to również autor poematów *Promethidion* (1851) i *Quidam* (1855–1857), dramatów np. *Wanda*, *Krakus*, *Pierścień wielkiej damy*, *Za kulisami* i nowel *Ad leones*, *Stygmat*. Szczególne znaczenie ma proza Norwida, między innymi *Czarne kwiaty* (1856), które stanowią zapis spotkań z różnymi osobami w ostatnich dniach ich życia (dotyczą m.in. Chopina, Mickiewicza, Słowackiego). Uzupełnienie tego dzieła odnajdujemy z kolei w *Białych kwiatkach* (1857).

Mieczysław Jastrun

Milczący triumfator

Literatura polska nawet w swoich najwyższych osiągnięciach dawała się wyprzedzić literaturom europejskim; fenomen Norwida polega na tym, że poeta ten w wielu wypadkach przewyższył poezję krajów o starych kulturach – pozostał jednak nieznany dla zagranicy. Nic dziwnego, jeśli nie był znany w ojczyźnie. Jego teoria przemilczeń i milczenia wyprzedziła pojmowanie sztuki poetyckiej w naszych czasach. Zwięzłość i wieloznaczność, wprowadzenie do poezji języka potocznego, odnowienie składni, podnoszenie szczegółu do rangi wielkiej przenośni – wszystko to zapowiada przemiany poezji w wieku dwudziestym. Cywilizacja, sztuka, moralność, wolność człowieka i wolność narodu – to był nieustający temat autora *Quidama* i jego nieustanna troska.

Mieczysław Jastrun, *Gwiazdzisty diament*, Warszawa 1971.

Norwid – portret autorstwa Pantaleona Szyndlera

twórczość Norwida

Cyprian Kamil Norwid

Moja piosnka (I)

POL. – *I'll speak to him again. What do you read, my lord...*

HAM. – *Words, words, words!*¹
Shakespeare

Źle, źle zawsze i wszędzie.
Ta nić czarna się przedzie:
Ona za mną, przede mną i przy mnie,
Ona w każdym oddechu,
Ona w każdym uśmiechu,
Ona we łzie, w modlitwie i w hymnie...

*

Nie rozerwę, bo silna,
Może święta, choć mylna,
Może nie chcę rozerwać tej wstążki;
Ale wszędzie – o! wszędzie –
Gdzie ja będę, ta będzie:
Tu – w otwarte zakłada się książki.
Tam u kwiatów zawiązką,
Owdzie stoczy się wąsko,
By² jesienne na łąkach przedziwo.
I rozmdleje³ stopniowo.
By ujednić⁴ na nowo.
I na nowo się zrośnie w ogniwo.

*

Lecz, nie kwiląc jak dziecię,
Raz wywalczę się przecie,
Niech mi puchar podadzą i wieniec!...
I włożyłem na czoło,
I wypilem, a wkoło
Jeden mówi drugiemu: „Szaleniec!!”

¹ POLONIUSZ: *Pomówię z nim znowu. Co czytasz, mój panie?*

HAMLET: *Słowa, słowa, słowa.* Fragment *Hamleta* Williama Szekspira w tłumaczeniu Józefa Paszkowskiego

² *by* – tu: jak

³ *rozmdleje* – osłabnie

⁴ *ujednić* – ujednolicić

*

Więc do serca o radę
Dłoń poniosłem i kładę,
Alic⁵ nagle zastygnie prawica⁶:
Głośno śmieli się oni,
Jam pozostał bez dłoni,
Dłoń mi czarna obwila pętlica.

*

Źle, źle zawsze i wszędzie.
Ta nić czarna się przedzie:
Ona za mną, przede mną i przy mnie,
Ona w każdym oddechu,
Ona w każdym uśmiechu,
Ona we łzie, w modlitwie i w hymnie.

*

Lecz, nie kwiląc jak dziecię,
Raz wywalczę się przecie;
Złotostruna, nie opuść mię, lutni!
Czarnoleskiej ja rzeczy⁷
Chcę – ta serce uleczy!
I zagrałem...
...i jeszcze mi smutniej.

Pisałem we Florencji 1844 r.

⁵ *alic* – a jednak, mimo to

⁶ *prawica* – prawa ręka

⁷ *czarnoleska rzecz* – tu: wielka poezja, aluzja do spuścizny poetyckiej Jana Kochanowskiego

Polecenia

1. Scharakteryzuj podmiot liryczny wiersza Norwida.
2. Wyjaśnij, co wyraża w swoim monologu „ja” liryczne. Sformułuj kilka wniosków. Obok każdego zapisz w zeszycie cytaty potwierdzające twoje stanowisko.
3. Wskaż środki stylistyczne służące wyrażaniu emocji, nazwij je i podaj przykłady.
4. Sprawdź, co oznaczają symbole: nić, lutnia, „czarnoleska rzecz” i wyjaśnij, jaką funkcję pełnią w tym utworze.

PROJEKTY

1. Po przeanalizowaniu biografii najważniejszych artystów polskich doby romantyzmu wskaż, jakie motywy powtarzają się w ich dziejach. Sformułuj wnioski.
2. Napisz projekt scenariusza szkolnego przedstawienia opartego na biografii wybranego przez siebie artysty z epoki romantyzmu.
3. Przygotuj prezentację multimedialną lub portfolio przedstawiające biografię i dorobek wybranego artysty romantycznego.
4. Napisz esej o znaczeniu motywów autobiograficznych w interpretacji dzieł sztuki.
5. Zaproponuj scenariusz wycieczki śladami wybranego artysty z czasów romantyzmu.
6. Zinterpretuj, uwzględniając kontekst utworu, wiersz polskiego poety Jana Lechoń (1899–1956). We wstępie postaw tezę interpretacyjną.

Jan Lechoń

Mickiewicz zmęczony

Powróciwszy do domu od Sekwany strony,
 Mickiewicz się rozebrał z splamionej czamary
 I położył na łóżku. Nie był jeszcze stary,
 Lecz bardzo wiele cierpiał i był już zmęczony.

I oto ledwo zasnął, a w tej samej chwili
 Zobaczył starą ławkę nad srebrnym jeziorem
 I w sukni, którą miała pamiętnym wieczorem,
 W lekkiej woni akacji spłynął cień Maryli.

Jej wargi wyszeptały: „Nasza miłość – cmentarz,
 Między nami jest morze rozlane ogromnie,
 I za dnia tylko bitwy i wodzów pamiętasz,
 Lecz kiedy zamkniesz oczy, zawsze myślisz o mnie”.

z tomu *Aria z kurantem* (1945)

PODSUMOWANIE LEKCJI

1. Biografia artysty jest tekstem kultury podobnie jak jego dzieła.
2. Najbardziej znaczący twórcy polskiego romantyzmu to: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński i Cyprian Kamil Norwid.

s. 162

s. 164

–176

W kręgu romantycznej wyobraźni. Romantyzm w Polsce

9. Młodzi romantycy się buntują

NA TYCH LEKCJACH:

- dowiesz się, na czym polegał i czym się przejawiał romantyczny bunt młodego pokolenia;
- poznasz poglądy Kazimierza Brodzińskiego na cele literatury romantycznej;
- ustalisz, jak przebiegał spór pokolenia romantyków z klasykami;
- przeczytasz *Odę do młodości* Adama Mickiewicza i ustalisz, w jaki sposób poeta wyraził przekonania swojego pokolenia.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie, czym jest oda.
- Sięgnij do informacji z biografii Adama Mickiewicza (s. 164–170).

epoka buntu

Oda do młodości – manifest indywidualizmu

Romantyzm to epoka, która, jak żadna inna wcześniej, rozpoczęła się od zdecydowanego sprzeciwu młodego pokolenia wobec przeszłości. Bunt młodych obejmował rozmaite obszary życia i przejawiał się różnorodnymi postawami. W polityce objawił się dążeniami rewolucyjnymi, w prawidłach życia społecznego – sprzeciwem wobec sztywnych podziałów stanowych, ale przede wszystkim przejawiał się w twórczości artystycznej. Konflikt starego i młodego pokolenia stanowił przełom w sposobie widzenia świata i ukazywania rzeczywistości w dziele artystycznym. Dominującym zjawiskiem była wiara w kreatywną siłę młodości oraz sprzeciw wobec obowiązujących reguł uznawanych za skostniałe i hamujące spontaniczną twórczość, co znalazło swoją literacką realizację w *Odzie do młodości* Adama Mickiewicza. Dzieło miało stanowić manifestację indywidualizmu, być wyrazem autentycznych uczuć i nieskrępowanej wyobraźni, a także nieograniczonej swobody twórczej artystów. Inspiracji miała dostarczać przede wszystkim twórczość Szekspira, którego dramaty, ukazujące grę wielkich namiętności, stanowiły również wzorzec dzieła napisanego swobodnie i bez ograniczenia zastygłymi regułami, które narzucał klasycyzm. Z całą stanowczością można stwierdzić, że rozpoczynała się epoka ludzi wybitnych i oryginalnych, wielkich indywidualności, które proponowały nowy model życia, patriotyzmu, twórczości. Na kształt epoki we wszystkich krajach europejskich miała wpływ sytuacja społeczno-polityczna, co spowodowało, że w każdym z nich romantyzm był odrębną formacją kulturową.

Na credo¹ romantyczne składały się: natchnienie, swoboda twórcza, wyobraźnia, oryginalność, spontaniczność, szczerość, prawo do dysharmonii i „gry przeciwieństw”, kult prymitywu, częstokroć identyfikowany z folklorem, oraz wybujałe pojęcie geniuszu, odnoszące się do wytworów sztuki i osoby twórcy. W tradycji literackiej odwoływano się przede wszystkim do patronatu literatury angielskiej i niemieckiej, w filozofii – do spirytualizmu².

Alina Witkowska, *Romantyzm*, Warszawa 2007, s. 210.

¹ **credo** – tu: poglądy i zasady, którymi ktoś kieruje się w życiu

² **spirytualizm** – stanowisko w filozofii, według którego rzeczywiste są jedynie podmioty duchowe lub psychiczne

Romantyczna moda manifestacją indywidualizmu

Swoją postawę wobec życia romantycy uzewnętrzniali poprzez charakterystyczny strój. Moda tego czasu uległa demokratyzacji i podobne odzienie można było odnaleźć zarówno w szafie arystokraty, jak i mieszczanina. Obowiązującym strojem mężczyzny stał się frak o szerokich ramionach i wyraźnej talii, do którego noszono wąskie spodnie i kolorową kamizelkę (porównaj uwagi o ubiorze Wertera). Znamionym elementem był kołnier koszuli, który unoszono na policzki.

Ważną rolę odgrywała ponadto fryzura. Mężczyźni nosili loki ufryzowane nad czołem. Typowym nakryciem głowy eleganta był cylinder.

Romantyczne stroje kobiece

Przełom romantyczny w Polsce

Pojawienie się nowej świadomości artystycznej na gruncie polskim nie obyło się bez napięć. W latach 1822–1830 trwał spór określony jako walka romantyków z klasykami, gdyż wystąpienia poszczególnych stron cechowała gwałtowność i nieprzejednanie. Manifesty programowe młodego pokolenia z impetem uderzały w obowiązującą estetykę. Jednym z początkowych wystąpień w owym sporze była rozprawa Jana Śniadeckiego *O pismach klasycznych i romantycznych* (opublikowana w „Dzienniku Wileńskim”), z którą polemikę podjął Kazimierz Brodziński w pracy *O klasyczności i romantyczności tudzież o duchu poezji polskiej* (1818).

Kazimierz Brodziński

O klasyczności i romantyczności tudzież o duchu poezji polskiej

Dwie przeciwne drogi poezji

Zdaje się teraz dla poezji polskiej nadchodzić pora, w której zaczynającemu wahać się potrzeba nad obraniem drogi do przybytku pamięci, to jest czyli tak zwaną klasyczność, czyli tak zwaną romantyczność ma obrać. [...] Pierwsza jest wymierzony, dobrze ubity, porządnie i regularnie drzewami zasadzony gościniec, która to regularność zdaje się już niektórych nudzić, szczególnie przeto, że z tego gościńca zbaczać nie wolno. Druga jest kręta ścieżka albo raczej podróż, wśród której, jak się komu bliżej zdaje, wolno zbaczać albo też nasycać się widokami natury i swobodnie płoty przeskakiwać. Doświadczeni, wzwyczajeni wołają pierwszą; młodzież naturalnie ma pociąg do drugiej. [...] Ci nie wierzą

Kazimierz Brodziński

(1791–1835)

Polski poeta, historyk, filozof i publicysta, zajmujący się także teorią twórczości oraz krytyką literacką. Jego utwory to przede wszystkim pisane w duchu sentymentalnym sielanki i elegie. Jest znany przede wszystkim jako autor rozprawy *O klasyczności i romantyczności tudzież o duchu poezji polskiej*, w której podjął próbę zajęcia postawy pojednawczej w sporze klasyków z romantykami.

doświadczeniu starszych, owi nie chcą być wyrozumiałymi dla popędu młodości. U jednych wzory, u drugich natchnienie pierwsze ma miejsce. Ci naturę nad sztukę, owi sztukę nad naturę przenoszą.

Polecenia

1. Wyjaśnij, w jaki sposób Brodziński rozumie klasycyzm, a jak romantyzm. Nie cytuj.
2. Jakie są relacje między starszymi i młodymi?

Jan Śniadecki

O pismach klasycznych i romantycznych

Romantyzm jako wspomnienie upokarzające człowieka

Romantyzm lubi przypomnienia dawnych obyczajów i zdarzeń narodowych, tęskni do wieków przeszłych, kocha się w naturze prostej, dzikiej i nieokrzesej! Czary, gusła i upiory nie są naturą, ale plodem spodłonego nieświadomości i zabobonem umysłu, nie są narodowością niemiecką¹, bo to są głupstwa ledwo nie wszystkich ludów pogrążonych w barbarzyństwie i nieobjaśnionych czystą religią. Ich wspomnienie upokarza człowieka, ale w nim żalu nie wzbudza. Bo nie wiem, czy człowiek może tego żałować, że się pozbył urojonych bojaźni i stał się rozumniejszy.

Wypolerowane towarzystwo a duby² bab wiejskich

W prawidłach Horacego widzę wzór prawdy i piękności, widzę znajome świata i poruszeń ludzkich, widzę sztukę wypolerowanego nauką, a prowadzonego przyzwyczajenia towarzyską talentu, widzę naukę dla ludzi, upatrzoną nie w grubiaństwie pogrążonego kiedyś prostactwa, ale w obcowaniu wygładzonego towarzystwa, to jest nie w tym, czym ludzie mogli być kiedyś, ale w tym, czym są dziś. Teatra są dla miast i ich mieszkańców, dla ich zabawy i nauki, dla opowiadania im w rozrywce obyczajności, rozsądku i smaku; i wiem, czy takie zgromadzenie przystoi bawić dubami bab wiejskich?

Romantyzm jako szkoła zdrady i zarazy

Uciekajmy od romantyzmu jako od szkoły zdrady i zarazy! [...] Romantyzm mówi: durzmy³ ludzi, pokazujmy im duby, znieśmy prawa nauki i rozsądku, żeby nie było prawidła do sądenia nas. My szanujemy od dwóch tysięcy lat przepisane prawa, które potwierdziła prawda i doświadczenie; bądźmy im posłuszni, bo one wydały tak wielkich ludzi, jakich jeszcze nie urodziła i podobno nigdy nie urodzi romantyzm. Pomyślmy sobie, że nowość bez prawideł może być dziwactwem albo rozpaczą głów dumnych, a z razem środkiem niebezpiecznym dla oświaty krajowej. Starajmy się tak pisać i myśleć, żebyśmy się nigdy nie bali sądu w trybunale prawdy, przyjemności i smaku.

Jan Śniadecki (1756–1830)

Polski uczonek, matematyk, astronom, geograf i filozof ukształtowany przez oświeceniową filozofię. Wcieleł jej idee w kierowanej przez siebie uczelni – w latach 1807–1815 pełnił funkcję rektora Uniwersytetu Wileńskiego – i utrzymywał jej wysoki poziom naukowy. Jej absolwentami byli wybitni polscy literaci i naukowcy. Konsekwentnie podkreślał swój oświeceniowy światopogląd, będąc zwolennikiem klasycyzmu i zdecydowanym przeciwnikiem postaw romantycznych, z którymi polemikę podjął w rozprawie *O pismach klasycznych i romantycznych* opublikowanej w „Dzienniku Wileńskim” w 1819 roku.

¹ Odniesienie do tekstu Brodzińskiego, który pisał o skłonności literatury niemieckiej do fantastyki i folkloru.

² **duby** – brednie, głupstwa

³ **durzyć** – oszukiwać, zwodzić

Polecenia

1. Czym dla Śniadeckiego jest romantyzm? Wyjaśnij na podstawie tekstu. Nie cytuj.
2. Które fragmenty tekstu świadczą o klasycystycznej postawie autora rozprawy?
3. Jakich argumentów używa publicysta, oskarżając romantyzm? Zapisz je w zeszycie w punktach, używając współczesnej polszczyzny.

Wyraził piętno we wspomnianym sporze wywarł Adam Mickiewicz, którego siła przekazu oraz wybitna indywidualność wpłynęły na postawy uczestników polemiki. Mickiewicz znalazł wielu stronników i wielu wrogów, którzy nie byli w stanie pogodzić się z proponowanym przez niego światopoglądem twórczym. Wyrazem poglądów poety były jego utwory zawierające nowe spojrzenie na rzeczywistość i odmienny sposób widzenia twórcy, a zwłaszcza jego roli w życiu narodowym. W tekstach wieszczki możemy też zauważyć przekonanie o znacznie rozszerzonym zakresie wolności twórczej. To właśnie w dziełach Mickiewicza można odnaleźć te proponowane cechy nowej twórczości, które w dużej mierze stały się obowiązującym wzorcem: ludowość, regionalizm, natchnienie jako źródło twórczości, oryginalność i młodziński duch. Swoje poglądy poeta zawarł już w *Odzie do młodości*, ale przede wszystkim w balladzie programowej *Romantyczność*.

Do grona osób podejmujących polemiki z młodym pokoleniem twórców należy zaliczyć Maurycyego Mochnackiego, który był krytyczny wobec odchodzenia w przeszłość reguł klasycyzmu, a także poetę klasycystycznego Kajetana Koźmiana.

Mickiewicz i jego rówieśnicy

Urodzony w niewoli, okuty w powiciu [...]

Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, księga XI

Pokolenie, które reprezentował między innymi Adam Mickiewicz, to urodzeni już w czasie zaborów ludzie, którzy wyrastali karmieni ideami niepodległościowymi, niechęcią do zaborców i kultem wielkich bohaterów, takich jak na przykład Tadeusz Kościuszko czy Napoleon Bonaparte. Odzwierciedlenie tych postaw odnajdziemy w wielu fragmentach *Pana Tadeusza*. Dorastaniu tego pokolenia towarzyszyło przekonanie, że życie w niewoli wymaga siły wewnętrznej, hartu ducha i wiedzy. Na tak silnych fundamentach młodzież pierwszych dekad XIX wieku budowała swoją wizję przyszłości i na tychże podstawach zostały powołane do życia młodzieżowe związki, których rolą było samokształcenie oraz kształtowanie osobowości i charakteru.

Związek Promienistych – powołany po czterech latach tajnego działania Towarzystwa Filomatów jako związek jawny. Został rozwiązany przez władze Uniwersytetu Wileńskiego w wyniku niechęci zaborców do młodzieżowych ugrupowań w Polsce, które propagowały idee narodowe i hasła niepodległościowe. Członkowie zdołali zorganizować wspólne majówki, które cechowała rozbudowana symbolika i obrzędowość.

Towarzystwo Filaretów – „miłośnicy cnoty”, tajne stowarzyszenie założone przez filomatów, którego założeniem było dążenie do kształtowania własnego charakteru według antycznego wzorca cnoty jako szczególnej dyspozycji człowieka, na którą składa się: męstwo, powściągliwość, umiar, ofiarność i skromność. Związek został rozwiązany w 1823 roku na skutek śledztwa przeprowadzonego w Wilnie, a jego członkowie aresztowani i skazani na więzienie i zesłania.

Uniwersytet Wileński. Dziedziniec Skargi i kościół św. Janów (Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty)

Władza carska, podobnie jak każda inna dążąca do zapanowania nad podporządkowaną sobie społecznością i opierająca się na despotyzmie, potrzebuje przede wszystkim uległych i lękliwych poddanych, a ludzie silni intelektualnie, wykształceni i mający duży zakres wolności wewnętrznej oraz poczucia niezależności stanowią dla niej zagrożenie. To zjawisko stało się główną przyczyną aresztowań dokonanych w Wilnie w 1823 roku, które były konsekwencją śledztwa przeprowadzonego przez Nikołaja Nowosilcowa, senatora carskiego. W wyniku procesu Tomasz Zan, Jan Czeczot i Adam Suzin zostali skazani na więzienie. Podobny los – zesłanie w głąb Rosji – spotkał wielu innych studentów wileńskich, co niekiedy na zawsze unicestwiło ich młodzieńcze marzenia.

Romantyczne ideały w *Odzie do młodości* Adama Mickiewicza

GENEZA UTWORU

Adam Mickiewicz napisał swój utwór w Kownie w 1820 roku w wyniku trwającej polemiki między klasykami („starymi”) i romantykami („młodymi”). Jednak *Oda do młodości* nie jest wierszem odzwierciedlającym jedynie atmosferę konfliktu i istotę romantycznego przełomu. Dostrzegamy w niej także wyraz młodzieńczych przeżyć, pragnień i ideałów, pod którymi mogą się podpisać młodzi ludzie każdego czasu: wielki entuzjazm, wezwanie do przemiany świata, rewolucyjny ton oraz właściwa adolescencji¹ gwałtowność wyrażania swoich przekonań i niezwykle silna emocjonalność.

Pod względem gatunkowym *Oda do młodości* odpowiada innym tego typu utworom powstałym na przełomie XVIII i XIX wieku, jak chociażby *Oda do radości* Friedricha Schillera.

¹ **adolescencja** – dojrzewanie, dorastanie, czas między dzieciństwem a dorosłością

oda – jeden z najpopularniejszych gatunków lirycznych starożytności, którego cechy to przede wszystkim sławienie wysokiej wartości, podniosłość stylu i tematu, często zbiorowy podmiot wypowiedzi; ody składają się między innymi na twórczość rzymskiego poety Horacego, pisywał je również Kochanowski oraz poeci klasycystyczni XVIII wieku.

Aż siedem lat *Oda do młodości* krążyła w odpisach, ponieważ ze względu na zawarte w niej idee rewolucyjne carska cenzura usunęła tekst z wydania pierwszego tomu *Poezji* Mickiewicza. Szczególną popularność utwór zyskał w czasie powstania listopadowego, stając się dla powstańców źródłem siły duchowej umożliwiającej podejmowanie ryzyka w imię wyższych wartości. Do zawartych w nim ideałów i do jego stylu krytycznie odnosił się Kajetan Koźmian, wspominany już poeta oświeceniowy, najbardziej nieprzejednany w sporze pokoleniowym zwolennik klasycyzmu, uznając *Odę do młodości* za utwór zatrujący umysły młodych ludzi i prowadzący ich na manowce ideologiczne i polityczne.

Adam Mickiewicz

Oda do młodości

Bez serc, bez ducha – to szkieletów ludy!
Młodości! dodaj mi skrzydła!
Niech nad martwym wzlecę światem
W rajsą dziedzinę uludy:
Kędy zapal tworzy cudy,
Nowości potrzęsa kwiatem
I obleka w nadziei złote malowidła!

Niechaj, kogo wiek zamroczy,
Chyląc ku ziemi poradłone czoło¹,
Takie widzi świata koło,
Jakie tępemi zakresła oczy.

Młodości! ty nad poziomy
Wylatuj, a okiem słońca
Ludzkości całe ogromy
Przeniknij z końca do końca!

Patrz na dół – kędy wieczna mgła zaciemia
Obszar gnuśności² zalany odmětem:
To ziemia!
Patrz, jak nad jej wody trupie
Wzbil się jakiś płaz w skorupie³.
Sam sobie sterem, żeglarzem, okrętem;
Goniąc za żywiołkami drobniejszego płazu,
To się wzbija, to w głąb wali:
Nie lgnie do niego fala, ani on do fali;
A wtem jak bańka prysnął o szmat glazu!
Nikt nie znał jego życia, nie zna jego zguby:
To samoluby!

Rękopis *Ody do młodości* Adama Mickiewicza

¹poradłone czoło – czoło pokryte bruzdami, zmarszczkami

²gnuśność – niechęć do działania, beczynność

³płaz w skorupie – wyrażenie zagadkowe dla biologa, który ma świadomość, że płazy nie mają skorup; w tekście Mickiewicza prawdopodobnie jest mowa o odmianie mięczaka morskiego, łodziku, który był już znany w starożytnej literaturze

Młodości! tobie nektar żywota
Natenczas słodki, gdy z innymi dzielę:
Serca niebieskie poi wesele,
Kiedy je razem nić powiąże złota.

Razem młodzi przyjaciele!
W szczęściu wszystkiego są wszystkich cele;
Jednością silni, rozumni szalem,
Razem młodzi przyjaciele!
I ten szczęśliwy, kto padł wśród zawodu,
Jeżeli poległem ciałem
Dał innym szczebel do sławy grodu.
Razem, młodzi przyjaciele!
Choć droga stroma i śliska,
Gwałt i słabość bronią wchodu:
Gwałt niech się gwałtem odciska,
A ze słabością łamać uczmy się za młodu!

Dziekiem w kolebce kto leb urwał Hydrze¹,
Ten młody zdusi Centaury²,
Piekłu ofiarę wydrze,
Do nieba pójdzie po laury³.
Tam sięgaj, gdzie wzrok nie sięga,
Łam, czego rozum nie złamie!
Młodości! orla twych lotów potęga,
Jako piorun twoje ramie!

Hej! ramie do ramienia! spólnemi łańcuchy
Opaszmy ziemskie kolisko!
Zestrzelmy myśli w jedno ognisko,
I w jedno ognisko duchy!
Dalej, bryło, z posad świata⁴!
Nowemi cię pchniemy tory,
Aż opleśnialej zbywszy się kory,
Zielone przypomnisz lata!⁵

A jako w krajach zamętu i nocy,
Sklóconych żywiołów waśnią,
Jednem: *Stani się!* z Bożej mocy
Świat rzeczy stanął na zrębie⁶;
Szumią wichry, cieką głębie,
A gwiazdy błękit rozjaśnia: –

W krajach ludzkości jeszcze noc głucha,
Żywioły chęci jeszcze są w wojnie...
Oto miłość ogniem zionie,
Wyjdzie z zamętu świat ducha!

¹ **Hydra** – występujący w mitologii greckiej potwór morski o dziewięciu głowach, który został pokonany przez Heraklesa

² **Centaury** – w mitologii greckiej pół człowiek, pół koń

³ **do nieba po laury** – nawiązanie do Heraklesa, który za dokonane czyny został obdarzony nieśmiertelnością i otrzymał za żonę Hebe – boginię młodości

⁴ Nawiązanie do starożytnych wyobrażeń, według których nieruchoma Ziemia znajdowała się w centrum wszechświata.

⁵ **zielone lata** – lata młodości, czas szczęścia i beztroski

⁶ **stanął na zrębie** – znalazł oparcie, podstawę, zaczął istnieć

Młodość go pocznie na swoim łonie¹,
A przyjaźń w wieczne skojarzy spojnie.

Pryskają nieczule lody,
I przesady, światło ćmiące...
Witaj jutrzeńko swobody,
Zbawienia za tobą słońce²!

*Młodości, skrzydła podałś ty światu!
Świecie, z młodością nad poziom wylatuj!
Noc. Śpiewa słowik. I nagle szum skrzydeł,
Skrzydeł młodości. Boże wielki, ratuj...*

Maria Pawlikowska-Jasnorzewska,
Młodości, podaj mi skrzydła!, 1942.

Polecenia

1. Wypisz z tekstu do zeszytu wszystkie określenia młodości i starości.
2. Jakie zarzuty podmiot liryczny stawia staremu pokoleniu?
3. Zinterpretuj zawarty w utworze motyw skrzydeł.
4. Jaki obraz młodości zawarty jest w tekście? Czym jest młodość? Jakie daje możliwości człowiekowi?
5. Wskaż bezpośrednie i ukryte odniesienia do antyku.
6. Sformułuj tezę interpretacyjną i poprzyj ją dwoma dowolnymi argumentami z tekstu.
7. Zinterpretuj w kilku zdaniach jedną zaczerpniętą z tekstu Mickiewicza metaforę odnoszącą się do młodości.
8. Zinterpretuj oksymoron *rozumni szaleem*.
9. Nazwij inne środki stylistyczne, które wpływają na emocjonalny charakter tekstu. Zacytuj przykłady tych środków zaczerpnięte z utworu i nazwij emocje, które wyrażają.
10. Które idee zawarte w *Odzie do młodości* są według ciebie bliskie współczesnym młodym? Uzasadnij krótko swoje zdanie.
11. Przywołaj kilka różnych współczesnych tekstów kultury, które mogą stanowić odniesienia do tekstu Mickiewicza. Wskaż płaszczyznę zestawienia.

PROJEKT

Przygotuj wypowiedź (na 10 minut) na temat: Jakie cele stawiają sobie młodzi ludzie w *Odzie do młodości* i dwóch innych wybranych tekstach kultury (w tym przynajmniej jednym literackim).

PODSUMOWANIE LEKCJI

1. Między oświeceniem a romantyzmem nastąpił spór pokoleniowy, którego przedmiotem były kształt i cele literatury oraz wartości, jakimi powinni kierować się ludzie.
2. Ideały młodego pokolenia ukształtowały się między innymi w wyniku działalności dwóch stowarzyszeń powołanych do życia przez studentów uniwersytetu w Wilnie – Towarzystwa Filomatów i Towarzystwa Filaretów.
3. W międzypokoleniowej dyskusji brali udział między innymi Kazimierz Brodziński (aprobował nowe romantyczne ideały) oraz Jan Śniadecki (krytycznie wypowiadał się na temat kultury w duchu romantycznym). W literaturze wyrazem sporu pokoleniowego jest *Oda do młodości* Adama Mickiewicza.

s. 180
–181

s. 183
–184

s. 181
–184

¹ Młodość to upersonifikowana bogini młodości Hebe.

² Uzyskanie pełni szczęścia wszystkich ludzi, szczęście powszechne.

10. „Czucie i wiara” czy „mędrca szkiełko i oko”?

NA TYCH LEKCJACH:

- przeczytasz balladę Adama Mickiewicza *Romantyczność* oraz dowiesz się, dlaczego uznaje się ją za tekst programowy epoki;
- ustalisz, jakimi cechami odznacza się bohaterka ballady Karusia;
- dowiesz się, czym jest ballada jako gatunek literacki;
- przeczytasz tekst Aliny Kowalczykowej *Widzenie w biały dzień*.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie, na czym polegała ludowość romantyczna.

Ballada *Romantyczność* Adama Mickiewicza literackim manifestem

*Romantyczność –
literacki manifest*

W wydanym w 1822 roku pierwszym tomie *Poezji* Adam Mickiewicz zawarł balladę *Romantyczność*, która stała się jednym z najważniejszych tekstów polskiego romantyzmu ze względu na zawarty w niej artystyczny światopogląd. Ballada stanowiła zupełnie odmienne spojrzenie na istotę świata, sugerowała pytania o inny sposób odbierania rzeczywistości, niż proponowała filozofia racjonalistów. Romantyczny charakter tekstu objawia się w wielu jego aspektach: wyborze tytułu i motta, kreacji świata i bohaterów, wyborze gatunku literackiego i wreszcie wyrażeniu wprost ustami bohaterów poglądów na sposób poznawania świata. Według wyznawców romantycznego światopoglądu poznawanie świata irracjonalnego, niedostępnego rozumowi odbywa się na drodze niezwykłych zjawisk: snów, widzeń, omamów, objawień, intuicji, przeczuć, wiary. Ta sfera zjawisk dostępna jest przede wszystkim tym, którzy nie są zniewoleni rozumem, a więc szaleńcom, ludziom niewykształconym, prostym, a także poetom.

Adam Mickiewicz

Romantyczność

*Methinks, I see... Where?
– In my mind's eyes.*

*Zdaje mi się, że widzę... Gdzie?
Przed oczyma duszy mojej¹.*

Shakespeare

Sluchaj, dziewczeczko!
– Ona nie słucha. –
To dzień biały! to miasteczko!
Przy tobie nie ma żywego ducha,

Co tam wkoło siebie chwytasz?
Kogo wołasz, z kim się witasz?
– Ona nie słucha. –

To jak martwa opoka²
Nie zwróci w stronę oka,
To strzela wkoło oczyma,
To się łzami zaleje,
Coś niby chwyta, coś niby trzyma,
Rozplącze się i zaśmieje.

¹ Motto zaczerpnięte z *Hamleta* Szekspira.

² opoka – kamień

– „Tyżeś to w nocy? to ty Jasieńku!
Ach! i po śmierci kocha!
Tutaj, tutaj, pomaleńku,
Czasem usłyszysz macocha!...

Niech sobie słyszy... już nie ma ciebie,
Już po twoim pogrzebie!
Ty już umarłeś? Ach! ja się boję!...
Czego się boję mego Jasieńka?
Ach, to on! lica twoje, oczki twoje!
Twoja biała sukienka!¹

I sam ty biały jak chusta,
Zimny... jakie zimne dłonie!
Tutaj połóż, tu na łonie,
Przyciśnij mnie, do ust usta!...

Ach, jak tam zimno musi być w grobie!
Umarłeś, tak, dwa lata!
Weź mię, ja umrę przy tobie,
Nie lubię świata.

Źle mnie w złych ludzi tłumie:
Placzę, a oni szydą;
Mówię, nikt nie rozumie:
Widzę, oni nie widzą!

Śród dnia przyjdź kiedy... To może we śnie?
Nie, nie... trzymam ciebie w ręku,
Gdzie znikasz, gdzie mój Jasieńku?
Jeszcze wcześniej, jeszcze wcześniej!

Mój Boże! kur² się odzywa,
Zorza błyska w okienku.
Gdzie znikłeś! ach! stój Jasieńku!
Ja nieszczęśliwa!" –

Tak się dziewczyna z kochankiem pieści,
Bieży za nim, krzyczy, pada;
Na ten upadek, na krzyk boleści,
Skupia się ludzi gromada.

„Mówcie pacierze! – krzyczy prostota³ –
Tu jego dusza być musi.
Jasio być musi przy swej Karusi,
On ją kochał za żywota!”
I ja to słyszę, i ja tak wierzę,
Placzę i mówię pacierze.
– „Słuchaj, dziewczeczko!” – krzyknie śród zgielku
Starzec, i na lud zawoła:
„Ufajcie memu oku i szkielku,
Nic tu nie widzę dokola.

Duchy karczemnej tworem gawiedzi⁴,
W głupstwa wywarzone kuźni;
Dziewczyna duby smalone⁵ bredzi,
A gmin rozumowi bluźni”.

„Dziewczyna czuje – odpowiadam skromnie –
A gawieź wierzy głęboko:
Czucie i wiara silniej mówi do mnie,
Niż mędrca szkielko i oko.

Martwe znasz prawdy, nieznane dla ludu,
Widzisz świat w proszku, w każdej gwiazd iskerce;
Nie znasz prawd żywych, nie obaczysz cudu!
Miej serce i patrzaj w serce!”

¹ **sukienka** – w znaczeniu: ubranie

² **kur** – kogut

³ **prostota** – ludzie prości, lud

⁴ **gawieź** – tłum, gromada

⁵ **duby smalone** – brednie, głupoty

Polecenia

1. Wymień bohaterów ballady, zacytuj wypowiedzi każdego z nich, uwzględniając również bohatera zbiorowego.
2. Scharakteryzuj miejsce wydarzeń i czas, w którym ma miejsce przedstawiona sytuacja.
3. Przedstaw Karusię w co najmniej sześciu punktach. Zadanie wykonaj w zeszycie.
4. Wyjaśnij, jak wobec Karusi zachowują się pozostali bohaterowie utworu.
5. Jaki jest stosunek Starca do dziewczyny i otaczającego ją tłumu? Jaki światopogląd reprezentuje?
6. Jak narrator odnosi się do sytuacji dziewczyny?
7. Udowodnij, przywołując minimum osiem argumentów, że ballada *Romantyczność* jest manifestem romantycznego światopoglądu.
8. Zinterpretuj w kilku zdaniach w zeszycie sześć końcowych wersów utworu.

Szekspir (1564–1616) – dla romantyków wzorzec literacki i punkt odniesienia; przedstawiony w jego utworach sposób widzenia świata „oczyma duszy” odpowiadał romantycznej koncepcji poznawania rzeczywistości i prawdy o niej.

ludowość romantyczna – kultura uznana za źródło inspiracji romantycznych twórców, tworzona przez prostych, niewykształconych ludzi. Cechuje ją narodowa odrębność (związek z lokalnym kolorytem), prowincjonalność, swoisty stosunek do natury jako obszaru działania tajemnych sił, wiedza „naturalna” (o roślinach i ich działaniu, zwierzętach i oddziaływaniu żywiołów). Dla oświeceniowego racjonalisty, który tego typu przekaz traktuje jako zabobon, jest ona wyrazem prymitywizmu myślowego i zacofania. Polski romantyzm uczynił folklor nowym modelem sztuki, a ludową etykę zapisaną w ustnych przekazach (baśnie, ludowe ballady) uznał za niesłusznie pomijaną, autentyczną, i zgodną z prawem naturalnym. Pogańskie obrzędy, świat duchów i upiorów, proste życie chłopów, metafizyczna koncepcja natury stały się pożywką wyzwolonej romantycznej wyobraźni.

Ważna informacja

Uciekajmy od romantyczności jako od szkoły zdrady i zarazy.

Jan Śniadecki, *O pismach klasycznych i romantycznych* (1819)

Mickiewicz, kreując w balladzie postać sceptycznego wobec Karusi i ludu Starca, przywołał postać swego antagonisty w sporze z klasykami, Jana Śniadeckiego. To właśnie do jego tekstu nawiązał w słowach podkreślających wyższość „szkiełka i oka” nad prawdami głoszonymi przez lud.

Ważna informacja

Szaleństwo to częsty motyw w kulturze romantycznej, którego źródłem było przekonanie, że obłąd czyni człowieka zdolnym do poznawania świata utajonego, daje mu dodatkowe możliwości poznawcze, wyzwala z ograniczeń rozumu.

Théodore Géricault (czyt. teodor żeriko, 1791–1824), *Portret chorej psychicznie opętanej manią zazdrości*

Obraz został namalowany na zamówienie jako jeden z wielu przedstawiających ludzi opętanych szaleństwem. Miały one stać się materiałem do studiów nad różnymi przypadkami choroby psychicznej z zachowaniem zarówno istoty choroby, jak i indywidualnego rysu postaci. Namalowane na ciemnym tle portrety ukazują ludzi o silnych, nieokiełzanych emocjach, cierpiących z powodu swych obsesji.

Alina Kowalczykowa

Widzenie w biały dzień

Karusia

[1] Oblęd Karusi ukazują objawy trojakiiego rodzaju: przebijające ze słów dziewczyny zniekształcenie wizji świata realnego, sposób jej zachowania, reakcje osób postronnych. Obraz zarejestrowanych objawów dewiacji jest wyjątkowo dokładny, mnogość symptomów aż zaskakuje w bądź co bądź niewielkim lirycznym utworze.

[2] Przede wszystkim wizja świata realnego ulega odkształceniu. Z punktu widzenia halucynacji Karusi było to konieczne. [...] w *Romantyczności* zwraca uwagę przede wszystkim właśnie ta niestosowność sytuacji: *To dzień biały! To miasteczko!* A i Karusia wie doskonale, że widma pojawiają się nocą i znikają z pierwszym kurem. Emocjonalny stan dziewczyny prowadzi do deformacji rzeczywistości, ku zupełnemu zachwianiu ram czasowych. Wita więc kochanka, wbrew oczywistości, słowami: *Tyżes to w nocy? – To ty, Jasienku!* – i dalej tę nocną porę podkreśla:

Gdzie znikasz, gdzie mój Jasienku?

Jeszcze wcześniej, jeszcze wcześniej!

Mój Boże! Kur się odzywa,

Zorza błyska okienku.

[3] Nocna godzina tak samo, jak biała sukienka, białe oblicze i zimne dłonie świadczy o nieziemskości, niematerialności Jasia. Tak pojawiają się umarli.

[4] Jaś kochał Karusię i może – jak wierzy gawiedz – siła uczucia pozwala mu pokonać granicę między żywymi a umarłymi i pokazać się dawnej kochance. Karusia dla Jasia przewraca obraz świata: z dnia czyni noc, z gwarne go rynku odludne ustronie zakochanych. Jawnie przekształca obraz świata – co uchodziło wówczas i dziś uchodzi za widomy dowód choroby umysłu.

[5] [...] Gawiedz z *Romantyczności* traktuje Karusię jako osobę „widzącą”; w tym kontekście pytanie o jej poczytalność nie miałoby sensu.

[6] Ma sens dla starca. Jego słowa *Ufajcie memu oku i szkiełku, / Nic Tu nie widzę dokoła* są nie tylko wyrazem płaskiego rozsądku. Kryje się za nimi sugestia, że granice możliwości poznawczych człowieka są wytyczone – i nieprzekraczalne. Wyznacza je wiedza racjonalna i pułap postrzeżeń zmysłowych. Zachowanie Karusi, stylizowane w balladzie według autentycznych opisów medycznych, dla uczonego starca musiało być oczywistym dowodem tylko obłąkania. Dlatego z góry wiedział, że dziewczyna, jak to w oblędzie, *duby smalone bredzi*, dlatego nie mógł w ogóle zainteresować się jej widzeniami.

[7] Kwestia obłąkania Karusi okazuje się zatem ważna, gdyż już u wstępu przekreśla możliwość jakiegokolwiek porozumienia między ludem a uczonym. Wprowadzenie do utworu szaleństwa jaszkrawo ukazało przeciwstawność obu stanowisk. W tej sytuacji wyższość jednego z nich musi być oczywista i, co więcej, wydawałoby się, że bezsprzecznie rację ma starzec, nietraktujący poważnie majaków istoty obłąkanej.

[8] [...] Stan Karusi nie jest więc oceniany jednoznacznie; szaleństwo okazało się kategorią relatywną. Uczony może mieć pewność, że dziewczyna jest obłąkana; ludzie prości mogą jej zachowań nie kojarzyć z chorobą umysłu.

[9] Sądzę, że ma to istotne znaczenie dla interpretacji słów pojawiającego się w zakończeniu bohatera. Jak można mniemać, jest on reprezentantem tego co i starzec środowiska ludzi oświeconych. Zatem z pewnością również docenia patologiczną wymowę zachowań Karusi. Mimo to polemizuje z uczonym i wyznaje, że *Czucie i wiara silniej mówią do mnie / Niż mędrca szkiełko i oko*. Dla kogoś, kto widzi Karusię oczyma starca – Śniadeckiego, będzie to tylko wyraz spontanicznej manifestacji po stronie nierozumu.

[10] Młody romantyk mógł ocenić to inaczej. W ówczesnej wiedzy znalazłby nawet racjonalne podstawy, by obłąkaniu przypisać różne nadzwyczajne walory poznawcze. Z pewnością ujawnianie

niezwykłych talentów artystycznych, dar „widzenia”. [...] Starzec chorobę umysłu oceniał jako upośledzenie, romantyk mógł widzieć w niej wyraz tajemniczych zaburzeń.

Alina Kowalczykowa, *Widzenie w biały dzień* [w:] *też*, *Romantyczni szaleńcy*, Warszawa 1977.

Polecenia

1. Do jakich symptomów szaleństwa Karusi nawiązuje autorka tekstu w akapicie 1.?
2. Podaj dwa dowolne synonimy słowa *gawieść*. Jakie jest nacechowanie emocjonalne tego słowa w utworze Mickiewicza, a jakie współcześnie?
3. Nawiązując do akapitu 6., wyjaśnij, jaki jest pogląd Starca z ballady na temat możliwości poznawczych człowieka.
4. W jakim celu, według autorki, Mickiewicz wprowadził do utworu szaleństwo (akapit 7.)?
5. Wypisz do zeszytu kilka motywów romantycznych, do których nawiązania znajdujesz w artykule.
6. Wyjaśnij związek ostatnich dwóch akapitów artykułu z tytułem całego podrozdziału odwołującego się do romantycznego buntu (*Młodzi romantycy się buntują*).

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 188

1. Ballada *Romantyczność* to tekst programowy epoki romantyzmu.

s. 191

2. Bohaterka ballady, Karusia, to typowy przykład osobowości romantycznej: nieszczęśliwie zakochana, odosobniona w swoich przeżyciach, niezrozumiana przez otoczenie, samotna (*nie lubię świata*).

11. Święta, szalona, tragiczna... Oblicza miłości w romantycznej literaturze

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz romantyczną koncepcję miłości;
- dowiesz się, jakie znaczenie miała miłość w życiu artystów romantyzmu i bohaterów ich dzieł;
- przeczytasz i przeanalizujesz *Dziady cz. IV* Adama Mickiewicza oraz inne utwory romantyczne, których tematem jest miłość;
- porównasz obraz miłości romantycznej z artystycznymi przedstawieniami uczuć z innych epok.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Powtórz wiadomości o miejscu miłości w biografii romantycznych twórców.
- Przypomnij sobie informacje o powieści poetyckiej Goethego *Cierpienia młodego Wertera* oraz o przeżyciach tytułowego bohatera utworu (s. 153–156).
- Ustal, jaką rolę odgrywała miłość w poznanych przez ciebie utworach literackich wcześniejszych epok.

Odpowiedź na pytanie, czym dla romantyka była miłość, nie jest łatwa, bo mimo że właśnie temu uczuciu literatura epoki poświęciła najwięcej miejsca, to przedstawiała je jako pełne sprzeczności. Miłość romantyczna została utrwalona w kulturze jako zjawisko niemalże mistyczne. Bohater romantyczny kochał, przeżywając gwałtowne uniesienia, tracąc siebie w swoim przeżywaniu miłości, doznawał idealistycznych uniesień, a jednocześnie odczuwał ją zmysłowo. Miłość rodziła zarazem niewyobrażalne szczęście, a zaraz potem trudne do udźwignięcia cierpienie, prowadzące do destrukcyjnych myśli. Niewątpliwie jednak to właśnie miłość konstituowała¹ romantyka, nadawała jego egzystencji sens, przemieniała go.

Adam Mickiewicz

*Do*** Na Alpach w Splügen²*

Nigdy, więc nigdy z tobą rozstać się nie mogę!
Morzem płyniesz i lądem idziesz za mną w drogę,
Na lodowiskach widzę błyszczące twe ślady
I głos twój słyszę w szumie alpejskiej kaskady,
I włosy mi się jeżą, kiedy się oglądam,
I postać twoją widzieć lękam się i żądam.

¹ konstituować – tworzyć lub kształtować coś

² Splügen (czyt. szplugn) – przełęcz na granicy szwajcarsko-włoskiej

Marta Piwińska

Miłość romantyczna

miłość romantyczna

Romantycy sądzili, że miłość, podobnie jak nauka i skuteczniej niż ona, wyrwa ludzi ze „świata gotowego”, a tym samym otwiera dziedzinę wolności przed każdym „ja”. Może ono w ten sposób rozpoznać swój jedyny i niepowtarzalny los, który mu przesłaniają wszelkie konwencjonalnie moralne i rozsądne kryteria życia. Miłość otwiera „wzrok wewnętrzny”, ponieważ każe patrzeć na świat każdemu „ja” od nowa, zdejmując mu społeczne „okulary”. Zakochany nie myśli, tak jak „się myśli”, ale myśli, tak jak czuje: on, sam, osobiście, bez oparcia, bez autorytetu, wyodrębniony ze zbiorowości, z którą się nie identyfikuje, bo dla zbiorowości nie jest rzeczą najważniejszą, czy jakaś osoba przyjdzie o piątej po południu w określone miejsce czy nie, a zakochanym taka kwestia przesłania wszystkie inne.

Marta Piwińska, *Miłość romantyczna*, Kraków 1984, s. 525.

Niewdzięczna! Gdy ja dzisiaj, w tych podniebnych górach.
Spadający w otchłanie i niknący w chmurach,
Wstrzymuję krok, wiecznymi utrudzony lody.
I oczy przecierając z lejącej się wody,
Szukam północnej gwiazdy na zamglonym niebie,
Szukam Litwy i domku twojego, i ciebie;
Niewdzięczna! może dzisiaj, królowa biesiady,
Ty w tańcu rej prowadzisz wesołej gromady,
Lub może się nowymi miłostkami bawisz,
Lub o naszych miłostkach śmiejącą się prawisz,
Powiedz, czyś ty szczęśliwsza, że ciebie poddani,
Niewolnicze schylając karki, zowią Pani!
Że cię rozkosz usypia i wesołość budzi,
I że cię nawet żadna pamiątka nie nudzi?
Czy byłabyś szczęśliwsza, gdybyś, moja miła,
Wiernego ci wygnańca przygody dzielila?
Ach! Ja bym cię za rękę po tych skałach wodził,
Ja bym trudy podróże piosenkami słodził,
Ja bym pierwszy w ryczące rzucił się strumienie
I pod twą nóżkę z wody dostawał kamienie.
I przeszłaby twa nóżka wodą nie dotkniętą,
A całowaniem twoje ogrzałbym rączeta.
Spoczynek by nas czekał pod góralską chatą:
Tam zwleczoną z mych barków okrylbym cię szatą,
A ty byś przy pasterskim usiadłszy płomieniu
Usnęła i zbudziła na moim ramieniu.

Polecenia

1. Przedstaw podmiot liryczny utworu.
2. Scharakteryzuj „ty” liryczne.
3. Zaproponuj trzy słowa klucze do interpretacji tego wiersza.
4. Jaki obraz miłości zawiera utwór Mickiewicza? Odpowiedz w formie kilku zdań w zeszycie.
5. Nazwij kilka różnych środków stylistycznych zastosowanych w utworze i określ ich funkcje w tym tekście.
6. W podanych wersach występuje cząstka *-bym*:
Ja bym trudy podróże piosenkami słodził,
Ja bym pierwszy w ryczące rzucił się strumienie.
Utwórz w zeszycie formy wyrazów, do których się odnosi *-bym*, z cząstką pisaną łącznie.

Ważna informacja

Wiersz Mickiewicza **Do*** Na Alpach...** powstał w 1829 roku podczas podróży poety po Europie. W czasie wyprawy w Alpy, ale także podczas prawie rocznej eskapady po Włoszech, towarzyszył Mickiewiczowi jego przyjaciel Antoni Odyniec. Za adresatkę wiersza uznaje się Marylę Wereszczakównę, pierwszą romantyczną miłość poety, chociaż między opuszczeniem Litwy, i tym samym Maryli, a powstaniem utworu Mickiewicz przeżył jeszcze kilka uniesień i zawodów miłosnych, których adresatkami były inne kobiety.

Kobieta widziana okiem romantyka

O wielu kobietach tego czasu świat by dawno zapomniał, gdyby nie utrwaliła ich w dziejach romantyczna literatura. Maryla Wereszczakówna, romantyczna miłość Adama Mickiewicza, była zwykłą szlachcianką, jakich na ówczesnej Litwie mieszkały setki, wywodząca się z Hanoweru Charlotte Buff, ukochana Goethego, nie różniła się znacząco od kobiet ze swego środowiska i swego czasu, podobnie jak wiele innych przedstawiolek płci żeńskiej w romantycznej Europie, którym miejsce w historii literatury zapewnili odrzuceni przez nie kochankowie. Nie wiemy także, czy portrety tych kobiet stworzone przez zauroczonych nimi poetów oddają rzeczywistość. Romantycy kobiety idealizowali, nadawali im rysy istoty anielskiej, bliższej nieba niż ziemi, jakby zesłanej z innego świata i przeznaczonej temu właśnie mężczyźnie.

Werter o Lotcie

” Jest dla mnie święta. Wszelka żądza milczy w jej obecności. Nie wiem, co się ze mną dzieje, gdy jestem przy niej: zda się, jakby zmieniał się każdy nerw mej duszy. Zna ona melodię, którą gra na fortepianie z mocą anioła: tak prostą i uduchowioną! Jest to jej ulubiona piosenka, a mnie leczy ze wszystkich męczarni, pomieszań i humorów, gdy tylko pierwszą nutę uderzy.

Johann Wolfgang Goethe, *Cierpienia młodego Wertera* [w:] Marta Piwińska, *Miłość romantyczna*, Kraków 1984, s. 98.

Juliusz Słowacki

Do pani Joanny Bobrowej

O! gdybym ja wiódł Panią do kaskady!
To tak jak ludzie przyjaciółom wierni,
Aż tam bym zawiódł, gdzie pył leci błądy
Śród leszczyn w Gisbach¹ – a śród laurów w Terni².

Dzikiem bym zrywał na murawie kwiaty,
A Pani w skalach siadłabyś myśląca,
Jak anioł skrzydłem kaskady skrzydlaty –
Czekając znad skał śpiewu – i miesiąca.

Gdybym ja Panią do kaskady wozil,
Może bym wieczną tam zatrzymał siłą –
Śpiewem skamienil i lodem zamroził,
I kazał tęczom świecić nad mogiłą.

Lecz nie powiodę do takiego źródła³,
Bo teraz straszna jest ducha kaskada;
To cały duch mój i cała krew moja,
Która na Polskę chce upaść – i spada.

Raz ty, porwana tym strumieniem gminnym,
Byłabyś nigdy nie wrócona światu;
Dlatego poszłaś gdzie indziej – z kim innym;
Ręki się bojąc dać dawnemu bratu.

Bo dzisiaj Polka ciekawość pokona,
A jej nie karmi to, co tłum paryski,
Gdy w sercu Polska duchem urodzona
Jak nimfa wstaje z perłowej kołyski.

¹ Gisbach – wodospad w Szwajcarii spadający z wysokości 500 metrów przez 14 kaskad

² Terni – miasto i gmina we Włoszech słynące z wysokiego wodospadu

³ źródło – źródło

Dzisiaj siedzącej przed kaskadą w koczu¹
Sumnienie Pani powie samo głuche...
Że niegdyś lzy się tak sączyły z oczu!
A dzisiaj! oczy patrzą – takie suche!

Czyś tym przeklęta, czy błogosławiona,
Że serce zimne – oczy lez nie leją?
Powie ci kiedyś mogił druga strona,
Gdzie serca pękają – albo się rozgrzeją.

Co do mnie – wiem ja, jak to praca pusta
Serce kobiece na czas prze-anielić!
Dlatego odtąd – wiecznie zamknę usta,
I wolę nie być z Panią – niż zgon dzielić.

Bo to okropnie! rany pozamykać,
Zagoić wszystkie dawne serca blizny!
Iść – i aniołów już nie napotykać!
Już nie mieć ani serca! – ni ojczyzny!

Gdybym był duchem wersalskiej natury,
A taką Ciebie między tłumem zoczył,
Zleciałbym na cię jak kaskada z góry,
Porwał – i rzucił w przepaść – i sam skoczył.

1842 r. 14 maja.

Polecenia

1. Scharakteryzuj obraz kobiety – bohaterki wiersza. Polecenie wykonaj w zeszycie.
2. Co świadczy o romantycznym charakterze przedstawionej miłości?
3. Jaki charakter ma przyroda obecna w utworze?
4. Co przeżywa „ja” liryczne? Jakie emocje wyraża w swoim monologu?

Joanna Bobrowa

Joanna Bobrowa, muza polskich romantyków: Zygmunta Krasińskiego, Fryderyka Chopina, Juliusza Słowackiego; mężatka, żona jednego z najbogatszych właścicieli ziemskich na Wołyniu (dziś Ukraina), matka dwóch córek. Przeżyła burzliwy romans z Krasińskim, a po początkowym zauroczeniu (zwłaszcza ze strony poety) połączyła się z Juliuszem Słowackim więzami wieloletniej przyjaźni.

Kazimierz Mordasewicz (1859–1923),
portret **Joanny Bobrowej**
według miniatury romantycznej

¹ **kocz** – rodzaj powozu na resorach

Zygmunt Krasiński *List do Delfiny Potockiej*

Drzę cały, za godzin cztery ujrzę Ciebie, gorączka mnie pali. Zdaje mi się, że Cię zastanę umarłą; piszę te słowa, leżąc na pokładzie, nie mam dość siły, by powstać. Ujrzyć Ciebie jest takim szczęściem, że nie spodziewam się go osiągnąć. Lękam się w tej chwili wszystkiego. Gdyby mnie kto powiedział, że się Neapol zapadł, uwierzyłbym. Wszystkiemu bym uwierzył, bo wiem, jak życie sztydzić umie z nas; temu tylko, że drugiego kochasz – nie, nie, nigdy!

Za: Marta Piwińska, *Miłość romantyczna*, Kraków 1984, s. 41.

Polecenie

Co przeżywa i jakie uczucia wyraża autor listu wobec ukochanej?

Edgar Allan Poe *Eleonora*

Długie lata ręką w rękę z Eleonorą przebiegałem dolinę, zanim miłość w nasze serca wstąpiła. Było to pewnego wieczora w piętnastym roku życia Eleonory, a w moim dwudziestym – kiedyśmy mocno przytuleni siedzieli pod wielkimi drzewami wężowymi i patrzeli w dół na rzekę milczenia i w nasz obraz, co się w jej wodach odbijał.

Nie mówiliśmy nic więcej tego dnia słodkiego, a nawet następnego poranku mowa nasza ledwo drżące znalazła wyrazy.

W wodach znaleźliśmy boga Erosa i przejęliśmy go w siebie i czuliśmy, że zapalił w nas dusze płomienne naszych przodków.

Za: Marta Piwińska, *Miłość romantyczna*, Kraków 1984, s. 363.

Polecenie

Jak przeżywają miłość kochankowie przedstawieni we fragmencie utworu Poego *Eleonora*?

Zakochany Gustaw. *Dziady* część IV Adama Mickiewicza

Część IV wielkiego dramatu Adama Mickiewicza została opublikowana wraz z częścią II w 1823 roku i ze względu na miejsce powstania jest określana mianem *Dziadów wileńsko-kowieńskich*. Tytułowy obrzęd nie pojawia się w tej części dosłownie, ale stanowi wprowadzenie – był odprawiony wcześniej, w obrębie wydarzeń składających się na część II, a w scenach części IV ma już charakter bardziej metaforyczny. Miejscem, w którym rozgrywają się wydarzenia, jest znajdujący się niedaleko cmentarnej kaplicy dom greckokatolickiego księdza, którego nawiedza tajemnicza postać, ni to żywy człowiek, ni to zjawia. Ów bohater – Pustelnik o imieniu Gustaw – wygłasza podzielony na trzy godziny monolog niekiedy przerywany odpowiedziami księdza. W godzinach miłości, rozpacz i przestrogi Pustelnik – Gustaw opowiada historię swojego życia, a zwłaszcza tragicznego, wyniszczającego go uczucia. Gustaw jawi się tu jako bohater ukształtowany według werterowskiego wzorca: osamotniony indywidualista, skłonny do destrukcyjnych czynów, wyobcowany spośród otoczenia. Miłość, której istoty usiłuje dociec, jest dla niego uczuciem o charakterze absolutnym, a spotkanie dwojga dusz, które zostały połączone, wynika z przeznaczenia i jest zjawiskiem jednocześnie ludzkim, a zarazem przekraczającym ludzką miarę. W historii Gustawa możemy odnaleźć doświadczenia uczuciowe samego Mickiewicza, na którego osobowości odcisnęła swoje piętno miłość do Maryli Wereszczakówny, co zaowocowało siłą przekazu monologu i sugestywnością przeżyć jego bohatera – Gustawa.

Dziady
wileńsko-kowieńskie

Gustaw – bohater
romantyczny

Adam Mickiewicz

Dziady IV

KSIĄDZ

Kto tam? kto tam stuka?

(Pustelnik wchodzi ubrany dziwacznie).

DZIECI

Jezus, Maryja!

KSIĄDZ

Któż to jest na progu?

(zmieszany)

Ktoś ty taki?... po co?... na co!...

DZIECI

Ach trup, trup! upiór, ladaco!

W imię Ojca!... zgiń, przepadaj!

KSIĄDZ

Ktoś ty, bracie? odpowiadaj.

PUSTELNIK

(powolnie i smutnie).

Trup... trup!... tak jest, moje dziecię.

DZIECI

Trup... trup... ach! ach! nie bierz tata!

PUSTELNIK

Umarły!... O nie! tylko umarły dla świata!

Jestem pustelnik, czy mnie rozumiecie?

KSIĄDZ

Skąd przychodzisz tak nierano?

Kto jesteś? jakie twoje miano?

Kiedy się tobie przypatruję z bliska,

Zdaje się, że cię kiedyś widziałem w tej stronie.

Powiedz, mój bracie, jakiegoś ty rodu?

PUSTELNIK

O tak! tak, byłem tutaj... o dawno! za młodu!

Przed śmiercią!... będzie trzy lata!

Lecz co tobie do mego rodu i nazwiska?

Gdy dzwonią po umarłym, dziad stoi przy dzwonie;

Pytają ludzie, kto zeszedł ze świata?

(udając dziada)

„A na co ta ciekawość? zmów tylko pacierz!”

Otóż, ja także umarły dla świata:

Na co tobie ciekawość? zmów tylko pacierz!

Nazwiska...

(patrzy na zegarek)

jeszcze rano... powiedzieć nie mogę;

Idę z daleka, nie wiem, z piekła, czyli z raju,

I dążę do tegoż kraju.

Mój księżu, pokaż, jeśli wiesz, drogę!

Pustelnik – Gustaw jest wędrowcem, który przybywa do domu swego dawnego wychowawcy, Księdza. Jest niecodziennie ubrany, wydaje się upiorem, który przybył z zaświatów.

KSIĄDZ

(łagodnie z uśmiechem)

Dróg śmierci pokazywać nie chciałbym nikomu.

(poufale)

My, księża, tylko błędne prostujemy ścieżki.

PUSTELNIK

(z żalem)

Inni błędzą: Ksiądz w małym, ale własnym domu,

Czy to na wielkim świecie pokój lub zamieszki,

Czy gdzie naród upada, czy kochanek ginie,

O nic nie dbasz, usiadłszy z dziećmi przy kominie.

A ja się męcę, w slotnej, w ciemnej porze!

Słyszysz, jaki szturm na dworze?

Czy widzisz lyskanie gromu?

(ogląda się)

Błogosławione życie, w małym, własnym domu!

(śpiewa)

Kto miłości nie zna, ten żyje szczęśliwy

I noc ma spokojną i dzień nietęskliwy¹

W cichym, własnym domu!

(śpiewa)

Z pałaców sterczących dumnie²

Znijdź, piękna, do mojej chatki;

Znajdziesz u mnie świeże kwiatki,

Czule serce znajdziesz u mnie.

Widzisz ptasząt zalecanki,

Słyszysz srebrny szmer strumyka;

Dla kochanka i kochanki

Dosyć domku pustelnika!

KSIĄDZ

Kiedy tak chwalisz mój dom i kominek:

Patrz, oto ogień służąca nakłada,

Siądź i pogrzej się; tobie potrzebny spoczynek.

PUSTELNIK

Pogrzej się!... dobra, Księżu, arcy-przednia rada!

(śpiewa, pokazując na piersi)

Nie wiesz, jaki tu żar płonie;

Mimo deszczu, mimo chłodu.

Zawsze płonie!

Nie raz chwytam śniegu, lodu.

Na gorącym cisnę łonie;

I śnieg tonie i lód tonie,

Z piersi moich para bucha,

Ogień płonie!

Stopiłby kruszce i głązy,

Gorszy niż ten tysiąc razy,

(pokazując kominek)

¹ przypis autora: pieśń gminna (tzn. ludowa opowieść, ballada)

² przypis autora: Z Szyllera (tzn. cytaty z utworu Schillera)

Milion razy!
I śnieg tonie i lód tonie,
Z piersi moich para bucha,
Ogień płonie!

KSIĄDZ

(na stronie)

Ja swoje, a on swoje – nie widzi, nie słucha.

(do Pustelnika)

Jednak do nitki przemoczony wszystek,
Zbladłeś, przeziąbłeś strasznie, drżysz jak listek.
Ktokolwiek jesteś, długą przejść musiałeś drogę.

PUSTELNIK

Kto jestem?... jeszcze rano... powiedzieć nie mogę.

Idę z daleka, nie wiem, z piekła, czyli z raju.

A dążę do tegoż kraju.

Tymczasem małą dam tobie przestrożę.

KSIĄDZ

(na stronie)

Trzeba z nim, widzę, innego sposobu.

PUSTELNIK

Pokaż... wszak dobrze wiesz do śmierci drogę?

KSIĄDZ.

Dobrze, gotowem na wszelkie usługi;

Lecz od twojego wieku aż do grobu

Gościniec jest arcy-długi.

PUSTELNIK

(z pomieszaniem i smutnie sam do siebie).

Ach, tak prędko przebiegłem gościniec tak długi!

KSIĄDZ

Dlatego jesteś znużony i chory.

Posil się; wraz przyniosę jadło i napoje.

PUSTELNIK

(z obląkaniem).

A potem pójdziem?

KSIĄDZ

(z uśmiechem).

Zróbmy na drogę przybory.

Czy dobrze?

PUSTELNIK

(z roztargnieniem i nieuwagą).

Dobrze.

KSIĄDZ

Chodźcie, dzieci moje!

Oto mamy w domu gościa;

Nim ja powrócę, bawcie jegomościa.

(odchodzi)

Polecenia

1. Opisz przedstawioną sytuację w kilku zdaniach w zeszycie.
2. Wyjaśnij, co Pustelnik czuje i przeżywa.
3. Jaki obraz miłości wyłania się z wypowiedzi Pustelnika?

GUSTAW

(z żalem)

O, nie! Nas Bóg urządził ku wspólnemu życiu,
Jednakowa nam gwiazda świeciła w powiciu;
Równi, choć różnych zdarzeń wykształceni ciekim,
Postawą sobie bliscy, jednostajni wiekiem,
Ten sam powab we wszystkim, toż samo niechcenie,
Też same w myślach składnie i w czuciach płomienie.
Gdy nas wszędzie tożsamość łączy niedościgła:

Bóg osnuł przyszłe węzły,

(z żalem największym)

a tyś je rozstrzygła!...

(mocniej, gniewny)

Kobiet! puchu marny! ty wietrzna istoto!

Postaci twojej zazdrozczą anieli,

A duszę gorszą masz, gorszą niżeli...

Przebóg! tak ciebie oślepiło złoto

I honorów świecąca bańka, wewnątrz pusta!

Bodaj!... Niech, czego dotkniesz, przeleje się w złoto;

Gdzie tylko zwrócisz serce i usta,

Całuj, ściskaj zimne złoto!

Ja, gdybym równie był panem wyboru,

I najcudniejsza postać dziewicza,

Jakiej Bóg dotąd nie pokazał wzoru,

Piękniejsza niżli aniołów oblicza,

Niżli sny moje, niżli poetów zmyślenia,

Niżli ty nawet... oddam ją za ciebie,

Za słodycz twego jednego spojrzenia!

Ach, i gdyby w posagu

Płynęło za nią wszystkie złoto Tagu¹,

Gdyby królestwo w niebie:

Oddałbym ją za ciebie!

Najmniejszych względów nie zyska ode mnie,

Gdyby za tyle piękności i złota

Prosiła tylko, ażeby jej luby

Poświęcił małą częśćkę żywota,

Którą dla ciebie całkiem poświęca daremnie;

Gdyby prosiła o rok, o pół roka,

Gdyby jedna z nią pieszczota,

Gdyby jedno mgnienie oka:

Nie chcę! nie! i na takie nie zezwolę śluby!

(surowo)

A ty sercem ozięblem, obojętną twarzą,

Wyrzekłaś słowo mej zguby

I zapaliłaś nieczne ogniska,

Które mi łańcuch wiążący nas pryska,

Które się wiecznem piekłem między nami żarzą,

Na moje wieczne męczarnie!

Zabiłaś mię, zwodnico! Nieba cię ukarzą,

Sam ja... nie puszczę bezkarnie...

¹ Tag – rzeka na Półwyspie Iberyjskim

Idę, zadrżycie odmieńce!
(dobywa sztylet i ze wściekłą ironią)
 Błyskotkę niosę dla jasnych panów!
 Ot tym wina utoczę na ślubne toasty...
 Ha! wyrodku niewiasty!
 Śmiertelne ścisnę wkoło szyi twojej wieńce!
 Idę jak moją własność do piekła zagrabić,
 Idę!...
(wstrzymuje się i zamyśla)
 O nie, nie... nie!... żeby ją zabić,
 Trzeba być trochę więcej niż pierwszym z szatanów!
 Precz to żelazo!
(chowa)
 Niech ją własna pamięć goni,
(Ksiądz odchodzi)
 Niech ją sumienia sztylety ranią! [...]

Polecenia

1. Czym, według Gustawa, jest miłość?
2. Co mówi na temat swojej ukochanej? Jak zmienia się w jego oczach obraz kobiety?
3. Wskaż środki stylistyczne, które czynią monolog Gustawa sugestywnym i emocjonalnym.
4. Wybierz kilka cech Gustawa z zaproponowanego zestawienia i potwierdź je cytatem z tekstu. Wykorzystaj oba fragmenty z podręcznika. Polecenie wykonaj w zeszycie.

Ważna informacja

cechy Gustawa

Gustaw

- Czuje się „umarty dla świata”.
- Miłość pochłania go całkowicie i nie daje możliwości osiągnięcia szczęścia.
- To postać tragiczna, rozdarta między wiarą w romantyczną idealną miłość a życiowym doświadczeniem (ukochana wychodzi za mąż za innego), czego konsekwencją jest zagubienie się w świecie wartości.
- Jest nadwrażliwcem i idealistą.
- Winą za brak umiejętności życia obciąża lektury, które go ukształtowały i odcisnęły na nim swe piętno; nazywa je „książkami zbójeckimi”.
- Miłość między dwojgiem ludzi uznaje za wartość najwyższą, nieziemską, przez co nierozzerwalną. Odejście ukochanej, jej ślub z innym traktuje jako jej śmierć.
- Wypowiada swój monolog chaotycznie, czasem śpiewa, niekiedy cytuje fragmenty przeczytanych dzieł.
- Sprawia wrażenie niepanującego nad sobą szaleńca.
- Podważa oświeceniowy racjonalizm obecny w postawie światopoglądowej Księdza.
- Jest samotnikiem skazującym siebie na nieustające cierpienie.
- Momentami idealizuje kobietę, a w innych fragmentach swojego wyznania osądza ją i oskarża o sprzeniewierzenie się woli Boga, który połączył ze sobą kochanków idealnym uczuciem.
- Czuje się oszukany i zawiedziony przez swoje ideały.

Alina Witkowska

Filomata i Gustaw

Także trudno sobie wyobrazić Mickiewicza – wileńskiego filomata i równocześnie nieszczęśliwego kochanka o tym natężeniu pasji miłosnej, która będzie cechowała jego uczucie do Marii Wereszczakówny. Bohater *Dziadów* cz. IV, w dużej mierze duchowy *porte-parole*¹ Mickiewicza, mówi o szczęściu i truciźnie miłości. A wszakże filomatyzm, ciepło przyjaźni, najpewniej tak skutecznie tonizowałyby owe jady serdeczne, że poeta przechorowałby swą miłość jak lekką grypę. Można nawet zaryzykować twierdzenie, że Mickiewicz zdolny był do przeżycia miłości nieszczęśliwej właśnie dlatego, że został sam i nic nie zabezpieczało go przed kontaktem z życiem, także na sposób miłosny pojętym. Wreszcie – a nie jest to sprawa bagatelna – z bezpośredniego pola widzenia znikli najgroźniejsi emocjonalni konkurenci romantycznej kochanki – przyjaciele. Poeta nie tylko nie musiał dzielić swego uczucia, ale osamotniony, oderwany od przyjacielskiej atmosfery emocjonalnej, miał po raz pierwszy taką nadwyżkę uczuć, iż całą kaskadą serca mógł runąć na wybraną kobietę.

Samotność kowieńska okazała się rzeźbiarką duchowej dojrzałości Mickiewicza. Dzięki niej uformował się Gustaw. Imię to traktujemy jako sygnał całego zespołu zjawisk związanych z literackim, a i socjologicznym także, typem romantycznego młodzieńca: indywidualisty, kochanka, zazwyczaj poety, trochę filozofa, człowieka o osobowości subtelnej, powiklanej, neurastenicznej², zdominowanej przez wszechwładny zmysł uczucia. Oczywiście, charakterystyka ta w dużej mierze przystaje również do Wertera, którego imię stało się nazwą typu bohatera uznawanego w literaturze i w życiu. Po prostu Gustaw i Werter są to typy ludzkie o bliskich sobie duchowych strukturach, wszakże werteryzm przynosi także filozofię romantycznego samobójstwa, a pointę literackich losów bohatera Goethego stanowi oddany do siebie strzał z pistoletu. Nie każdy romantyczny młodzieniec tą klamrą spinał swoje życie, nie każdy dążył do grobu jako do ocalenia i rozwiązania wszystkich kolizji nierozwiązywalnych w ludzkiej społeczności. Werteryzm wydaje się więc formułą zbyt skrajną w stosunku do doświadczeń biografii Mickiewicza.

Alina Witkowska, *Mickiewicz. Słowo i czyn*, Warszawa 1975, s. 35–36.

Polecenia

1. Na jaką sprzeczność wskazuje autorka artykułu w akapicie 1.?
2. W kontekście całego artykułu skomentuj słowa: *Samotność kowieńska okazała się rzeźbiarką duchowej dojrzałości Mickiewicza*.
3. Co łączy Gustawa z IV cz. *Dziadów* i Wertera z utworu Goethego? Odpowiedz na podstawie artykułu oraz swojej wiedzy o obu utworach, z których pochodzą bohaterowie. Polecenie wykonaj w zeszycie.
4. Czy Mickiewicza cechował werteryzm? Odpowiedz uzasadnij.
5. Wybierz z tekstu dwa wyrażenia o charakterze metaforycznym i zinterpretuj je.

PODSUMOWANIE LEKCJI

1. Motyw miłości to jeden z najpopularniejszych tematów romantycznej literatury. s. 193
2. Człowiek przeżywający nieszczęśliwą miłość to typowa postać epoki romantyzmu, czego przykłady stanowią zarówno twórcy literatury romantycznej, jak i wykreowani przez nich bohaterowie. s. 197
- 3*. Bohater romantyczny ukształtowany według modelu werterowskiego to Gustaw z IV części *Dziadów* Adama Mickiewicza, przeżywający dramatycznie swoją nieszczęśliwą miłość. s. 202

¹ *porte-parole* (czyt. portparol) – w utworze literackim osoba, która przyjmuje stanowisko autora i wyraża jego poglądy, przemawia w jego imieniu

² *neurasteniczna osobowość* – skłonność do zaburzeń nerwicznych i intensywnych reakcji emocjonalnych

12. „Nie masz winy bez kary”. Romantyczna fascynacja ludową koncepcją rzeczywistości

NA TYCH LEKCJACH:

- przeczytasz ballady Mickiewicza *Świteziankę* i *Liliję*;
- ustalisz, na czym polega ludowa koncepcja sprawiedliwości, do której odwoływał się Adam Mickiewicz w swojej twórczości;
- określisz romantyczne cechy ballad.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie, jaki świat został przedstawiony w *Dziadach cz. IV* (utwór omawiany w szkole podstawowej).
- Przypomnij sobie balladę Adama Mickiewicza *Romantyczność*.

kultura ludowa
i folklor
w romantyzmie

Poszukując własnej tożsamości kulturowej, polscy twórcy doby romantyzmu sięgnęli do obszarów rodzimej kultury ludowej, aby z niej czerpać świeże i oryginalne motywy artystyczne. Rodzimy folklor był ponadto znakiem odrębności narodowej, niezależnej od obowiązującej w oświeceniu kultury śródziemnomorskiej opartej na greckich i rzymskich mitach oraz antycznej historii. Ludowa kultura duchowa jednoznaczna ze swojskością, prywatnością i prowincjonalnością, zawierająca w sobie lokalne legendy i wyobrażenia, stała się przeciwieństwem sztywnych i ograniczających romantyczną wyobraźnię reguł sztuki klasycystycznej. W narodowym folklorze romantycy odnaleźli te pierwiastki, które zbudowały ich światopogląd: siły irracjonalne wymykające się spod władzy rozumu, przekonanie o duchowej łączności człowieka i natury, pełen grozy i niesamowitości, właściwy obszarom północy charakter, wreszcie moralność, która oparła się na prostym przekonaniu, że każda zbrodnia zostanie ukarana. Ludowe baśnie, zabobony, obrzędy i zaklęcia oraz tak zwana naturalna wiedza zostały podniesione do rangi wysokiej kultury, znalazły swoje miejsce w dziełach romantycznych twórców i stały się dzięki nim także wzorcem kultury narodowej. Można je odnaleźć w balladach Adama Mickiewicza, jego dramacie *Dziady*, dramatach Juliusza Słowackiego (np. *Balladyna* czy *Lilla Weneda*), utworach Cypriana Kamila Norwida oraz wielu innych dziełach polskiego romantyzmu.

ludowa koncepcja
moralności

Jako pierwszy do literatury polskiej twórczość ludową wprowadził Adam Mickiewicz, publikując pierwszy tom *Poezji* z zawartymi w nim *Balladami i romansami*. W inspirowanych folklorem Mickiewiczowskich balladach pojawiają się istoty nadprzyrodzone, w romantyczny sposób wykreowana zostaje natura, a ponadto wynika z nich ludowa koncepcja sprawiedliwości (*nie masz zbrodni bez kary*).

Adam Mickiewicz, *Dziady* cz. II

Utwór, mający formę ludowego obrzędu zwanego dziadami, został wydany w 1823 roku w drugim tomie *Poezji* Adama Mickiewicza obok powieści poetyckiej *Grażyna* i *Dziadów* cz. IV. Bohaterami są mieszkańcy wsi, którym przewodzi Guślarz, oraz przywoływane duchy: dwoje dzieci, które nie zaznały cierpienia, lekceważąca miłość pastereczka oraz zły pan (Widmo), za życia okrutnik pozbawiony ludzkich uczuć. Prosta nauka moralna wynikająca z dramatu mówi, że ludzkie życie wówczas jest spełnione, gdy człowiek zazna w nim cierpienia, prawdziwej miłości, a przede wszystkim okaże się współczującym doli innych. Na scenę ludowego obrzędu składa się mrok nocy, groza miejsca (kaplica cmentarna) oraz obecność romantycznej natury zespolonej z ludzką egzystencją. Tę część dramatu kończy pojawienie się tajemniczej postaci – Upióra, która jednocześnie otwiera i łączy następne części *Dziadów*.

**Adam Mickiewicz
*Świtezianka***

Świtezianka Adama
Mickiewicza

Jakiż to chłopiec piękny i młody?
Jaka to obok dziewica?
Brzegami sinej Świtezi wody
Idą przy świetle księżyca.

Ona mu z kosza daje maliny,
A on jej kwiatki do wianka;
Pewnie kochankiem jest tej dziewczyny,
Pewnie to jego kochanka.

Każdą noc prawie, o jednej porze,
Pod tym się widzą modrzewiem.
Młody jest strzelcem w tutejszym borze,
Kto jest dziewczyna? – ja nie wiem.

Skąd przyszła? – darmo śledzić kto pragnie,
Gdzie uszła? – nikt jej nie zbada.
Jak mokry jaskier wschodzi na bagnie,
Jak ognik nocny przepada.

„Powiedz mi, piękna, luba dziewczyno,
Na co nam te tajemnice,
Jaką przybiegłaś do mnie drożyną?
Gdzie dom twój, gdzie są rodzice?”

Minęło lato, żółkniały liścia
I dżdżysta nadchodzi pora,
Zawsze mam czekać twojego przyścia
Na dzikich brzegach jeziora?

Zawszeż po kniejach jak sarna płocha,
Jak upiór błądzisz w noc ciemną?
Zostań się lepiej z tym, kto cię kocha,
Zostań się, o luba! ze mną.

Chateczka moja stąd niedaleka
Pośrodku gęstej leszczyny;
Jest tam dostatkiem owoców, mleka,
Jest tam dostatkiem zwierzyny”.

„Stój, stój – odpowie – hardy młokosie,
Pomnę, co ojciec rzekł stary:
Słowicze wdzięki w mężczyzny głosie,
A w sercu lisie zamiary.

Więcej się waszej obludy boję,
Niż w zmienne ufam zapale,
Może bym prośby przyjęła twoje;
Ale czy będziesz mnie stały?”

Chłopiec przyklęknął, chwycił w dłoń piasku,
Piekielne wzywał potęgi,
Klął się przy świętym księżycu blasku,
Lecz czy dochowa przysięgi?

„Dochowaj, strzelcze, to moja rada:
Bo kto przysięgę naruszy,
Ach, biada jemu, za życia biada!
I biada jego złej duszy!”

To mówiąc dziewczka więcej nie czeka,
Wieniec włożyła na skronie
I pożegnawszy strzelca z daleka,
Na zwykle uchodzi błonie.

Próżno się za nią strzelec pomyka,
Rączył wybiegom nie sprostął,
Znikła jak lekki powiew wietrzyka,
A on sam jeden pozostał.

Sam został, dziką powraca drogą,
Ziemia uchyla się grząska,
Cisza wokoło, tylko pod nogą
Zwiedla szeleszcze gałązka.

Idzie nad wodą, błędny krok niesie,
Błędnymi strzela oczyma;
Wtem wiatr zaszumiał po gęstym lesie,
Woda się burzy i wzdyma.

Burzy się, wzdyma, pękają tonie,
O niesłychane zjawiska!
Ponad srebrzyste Świtezi błonie
Dziewicza piękność wytryska.

Jej twarz jak róży bladej zawoje,
Skropione jutrenki leżką;
Jako mgła lekka, tak lekkie stroje
Obwiałą postać niebieską.

„Chłopcze mój piękny, chłopcze mój młody –
Zanuci czule dziewczica –
Po co wokoło Świteziu wody
Błędzisz przy świetle księżycy?

Po co żalujesz dzikiej wietrznicy,
Która cię zwabia w te knieje:
Zawraca głowę, rzuca w tęsknicy
I może jeszcze się śmieje?

Daj się namówić czułym wyrazem,
Porzuć wzdychania i żale,
Do mnie tu, do mnie, tu będziem razem
Po wodnym płasć kryształ.

Czy zechcesz niby jaskółka chybka
Oblicze tylko wód muskać,
Czy zdrów jak rybka, wesół jak rybka,
Cały dzień ze mną się pluskać.

A na noc w łożu srebrnej topieli
Pod namiotami zwierciadel,
Na miękkiej wodnych lilijek bieli.
Śród boskich usnąć widziadel”.

Wtem z zasłon błysną piersi łabędzie,
Strzelec w ziemię patrzy skromnie,
Dziewica w lekkim zbliża się pędzie
I „Do mnie, woła, pójdz do mnie”.

I na wiatr lotne rzuciwszy stopy,
Jak tęcza śmiga w krąg wielki,
To znowu siekąc wodne zatopy,
Srebrnymi pryska kropelki.

Podbiega strzelec i staje w biegu,
I chciałby skoczyć, i nie chce;
Wtem modra fala, prysnąwszy z brzegu,
Z lekka mu w stopy zalechce.

I tak go lechce, i tak go znęca,
Tak się w nim serce rozplywa,
Jak gdy tajemnie rękę młodzieńca
Ścisnie kochanka wstydliva.

Zapomniał strzelec o swej dziewczynie,
Przysięgą pogardził świętą,
Na zgubę oślep bieży w głębinie,
Nową zwabiony ponętą.

Bieży i patrzy, patrzy i bieży;
Niesie go wodne przestworze,
Już z dala suchych odbiegł wybrzeży,
Na średnim igra jeziorze.

I już dłoń śnieżną w swej ciśnie dłoni,
W pięknych licach topi oczy,
Ustami usta różane goni
I skoczne okręgi toczy.

Wtem wietrzyk świsnął, obłoczek pryska,
Co ją w ludzającym krył blasku;
Poznaje strzelec dziewczynę z bliska,
Ach, to dziewczyna spod lasku!

„A gdzie przysięga? gdzie moja rada?
Wszak kto przysięgę naruszy,
Ach, biada jemu, za życia biada!
I biada jego zlej duszy!

Nie tobie igrać przez srebrne tonie
Lub nurkiem pluskać w głęb jasną;
Surowa ziemia ciał pochłonie,
Oczy twe żwirem zagasną.

A dusza przy tym świadomym drzewie
Niech lat doczeka tysiąca,
Wiecznie piekielne cierpiąc żarzewie
Nie ma czym zgasić gorąca”.

Słyszy to strzelec, błędny krok niesie,
Błędnymi rzuca oczyma;
A wicher szumi po gęstym lesie,
Woda się burzy i wzdyma.

Burzy się, wzdyma i wre aż do dna,
Kręconym nurtem pochwyca,
Roztwiera paszczę otchłani podwodna,
Ginie z młodzieńcem dziewczica.

Woda się dotąd burzy i pieni,
Dotąd przy świetle księżyca
Snuje się para znikomych cieni;
Jest to z młodzieńcem dziewczica.

Ona po srebrnym płasza jeziorze,
On pod tym jęczy modrzewiem.
Kto jest młodzieniec? – strzelcem był w borze.
A kto dziewczyna? – ja nie wiem.

Polecenia

1. W kilku zdaniach streszcz fabułę ballady *Świtezianka*. Polecenie wykonaj w zeszycie.
2. Sformułuj kilka argumentów dowodzących, że ballada *Świtezianka* jest inspirowana folklorem.
3. Scharakteryzuj narratora. Jaką ma wiedzę o wydarzeniach? Jaką postawę przyjmuje?
4. Wskaż problem etyczny zawarty w balladzie. Co spotkało bohatera utworu? Dlaczego? Wyjaśnij problem w postaci krótkiego tekstu w zeszycie.
5. Wyjaśnij, jaki obraz natury zawiera ballada. Na czym polega jej romantyczny charakter?
6. Napisz w zeszycie krótką charakterystykę młodzieńca, używając słów (w dowolnej formie gramatycznej): **rozsądek**, **bezmyślność**, **wzgarda**, **rozterki**. Zwróć uwagę na poprawny zapis wyróżnionych części wyrazów.

Jacek Malczewski (1854–1929), *Topielec w uściskach dziwożony** (z cyklu *Rusalki***)

* **dziwożona** – demoniczna postać kobieca z dawnych wierzeń słowiańskich, wyobrażana jako istota kosmata na całym ciele, odrażająca i złośliwa, zamieszkująca wody

** **rusalki** – w mitologii słowiańskiej boginki (lub demony) wyobrażane najczęściej jako młode dziewczyny z długimi zielonymi włosami, które wabiły do siebie mężczyzn poprzez szalony, upojny taniec albo laskotanie

Adam Mickiewicz

*Lilije*¹

Ballada (z pieśni gminnej)

Zbrodnia to niesłychana,
Pani zabija pana;
Zabiwszy grzebie w gaju,
Na łączce przy ruczaju,
Grób liliją zasiewa,
Zasiewając tak śpiewa:
„Rośnij kwiecie wysoko,
Jak pan leży głęboko;
Jak pan leży głęboko,
Tak ty rośnij wysoko”.

Potem cała skrwawiona,
Męża zbójczyni żona,
Bieży przez łąki, przez knieje,
I górą, i dołem, i górą;
Zmrok pada, wietrzyk wieje;
Ciemno, wietrzno, ponuro.
Wrona gdzieniegdzie kracze
I puchają puchacze.

Bieży w dół do strumyka,
Gdzie stary rośnie buk,
Do chatki pustelnika,
Stuk stuk, stuk stuk.

Lilije Adama
Mickiewicza

¹ *lilije* – dawna forma współczesnego wyrazu *lilie*

„Kto tam?” – spadła zapora,
Wychodzi starzec, świeci;
Pani na kształt upiora
Z krzykiem do chatki leci.

„Ha! ha!” zsiniały usta,
Oczy przewraca w slup,
Drżąca, zbladła jak chusta;
„Ha! mąż, ha! trup!”

„– Niewiasto, Pan Bóg z tobą,
Co ciebie tutaj niesie,
Wieczorną slotną dobą,
Co robisz sama w lesie?”

„– Tu za lasem, za stawem,
Błyszczą mych zamków ściany.
Mąż z królem Bolesławem
Poszedł na Kijowiany.
Lato za latem bieży,
Nie masz go z bojowiska;
Ja młoda wśród młodzieży,
A droga cnoty śliska!
Nie dochowałam wiary,
Ach! biada mojej głowie!
Król srogie głosi kary;
Powrócili mężowie.

„Ha! ha! mąż się nie dowie!
Oto krew! oto nóż!
Po nim już, po nim już!
Starce, wyznałam szczerze,
Ty głoś świętymi usty,
Jakie mówić: pacierze,
Gdzie mam iść na odpusty.
Ach, pójdę aż do piekła,
Zniosę bicze, pochodnie,
Byleby moję zbrodnię
Wieczysta noc powlekła”.

„– Niewiasto, – rzecze stary –
Więc ci nie żal rozboju,
Ale tylko strach kary?
Idźże sobie w pokoju,
Rzuć bojaźń, rozjaśń lica,
Wieczna twa tajemnica.
Bo takie sądy boże,
Iż co ty zrobisz skrycie,
Mąż tylko wydać może;
A mąż twój stracił życie”.

Pani z wyroku rada,
Jak wpadła, tak wypada;
Bieży nocą do domu
Nic nie mówiąc nikomu.

Stoją dzieci przed bramą,
„Mamo, – wołają – Mamo!
A gdzie został nasz tato?”
– „Nieboszczyk? co? wasz tato?” –
Nie wie, co mówić na to.
– „Został w lesie za dworem,
Powróci dziś wieczorem”.
Czekają wieczór dzieci;
Czekają drugi, trzeci,
Czekają tydzień cały;
Nareszcie zapomniały.

Pani zapomnieć trudno,
Nie wygnać z myśli grzechu.
Zawsze na sercu nudno,
Nigdy na ustach śmiechu,
Nigdy snu na żrenicy!
Bo często w nocnej porze
Coś stuka się na dworze,
Coś chodzi po świetlicy.
„Dzieci – woła – to ja to,
To ja, dzieci, wasz tato!”

Noc przeszła, zasnąć trudno.
Nie wygnać z myśli grzechu.
Zawsze na sercu nudno,
Nigdy na ustach śmiechu!

– „Idź, Hanko, przez dziedziniec.
Słyszę tętent na moście,
I kurzy się gościniec;
Czy nie jadą tu goście?
Idź na gościniec i w las,
Czy kto nie jedzie do nas?”

Jadą, jadą w tę stronę,
Tuman na drodze wielki,
Rzą, rzą koniki wrone¹,
Ostre błyszczą szabelki.
Jadą, jadą panowie,
Nieboszczyka bratowie!

– „A witajże, czy zdrowa?
Witajże nam, bratowa.
Gdzie brat?” – „Nieboszczyk brat,
Już pożegnał ten świat”.
– „Kiedy?” – „Dawno, rok minął,
Umarł... na wojnie zginął”.
– „To kłamstwo, bądź spokojna!
Już skończyła się wojna;
Brat zdrowy i ochoczy,
Ujrzysz go na twe oczy”.

¹ wrony koń – nazwa umaszczenia konia, oznacza czarną barwę sierści

Pani ze strachu zbladła,
Zemdlala i upadła,
Oczy przewraca w slup,
Z trwoga dokola rzuca.
– „Gdzie on? gdzie mąż? gdzie trup?”
Powoli się ocuca;
Mdlala niby z radości
I pytała u gości:
„Gdzie mąż, gdzie me kochanie,
Kiedy przede mną stanie?”

– „Powracał razem z nami,
Lecz przodem chciał pośpieszyć,
Nas przyjąć z rycerzami
I twoje lzy pocieszyć.
Dziś, jutro pewnie będzie,
Pewnie kędyś w oblędzie
Ubite minął szlaki.
Zaczekajmy dzień jaki,
Poszlemy szukać wszędzie,
Dziś, jutro pewnie będzie”.

Posłali wszędzie sługi,
Czekali dzień i drugi,
Gdy nic nie doczekali,
Z płaczem chcą jechać dalej.

Zachodzi drogę pani:
– „Bracia moi kochani,
Jesień zła do podróży,
Wiatry, sloty i deszcze.
Wszak czekaliście dłużej,
Czekajcie trochę jeszcze”.

Czekają. Przeszła zima,
Brata nie ma i nie ma.
Czekają; myślą sobie:
Może powróci z wiosną?
A on już leży w grobie,
A nad nim kwiatki rosną,
A rosną tak wysoko,
Jak on leży głęboko.
I wiosnę przeczekali,
I już nie jadą dalej.

Do smaku im gospoda,
Bo gospodyni młoda;
Że chcą jechać, udają,
A tymczasem czekają;
Czekają aż do lata,
Zapominają brata.
Do smaku im gospoda
I gospodyni młoda.

Jak dwaj u niej gościli,
Tak ją dwaj polubili.
Obu nadzieja lechce,
Obadwaj zjęci trwogą,
Żyć bez niej żaden nie chce,
Żyć z nią obaj nie mogą.
Wreszcie na jedno zdani,
Idą razem do pani.

– „Słuchaj, pani bratowo,
Przyjm dobrze nasze słowo.
My tu próżno siedzimy,
Brata nie zobaczymy.
Ty jeszcze jesteś młoda,
Młodości twojej szkoda.
Nie wiąż dla siebie świata,
Wybierz brata za brata”.

To rzekli i stanęli,
Gniew ich i zazdrość piecze,
Ten, to ów okiem strzeli,
Ten, to ów słówko rzecze;
Usta sine przycięli,
W rękę ściskają miecze.
Pani ich widzi w gniewie,
Co mówić, sama nie wie.
Prosi o chwilkę czasu,
Bieży zaraz do lasu.
Bieży w dół do strumyka,
Gdzie stary rośnie buk,
Do chatki pustelnika,
Stuk stuk, stuk stuk!
Całą mu rzecz wyklada,
Pyta się, co za rada?

– „Ach, jak pogodzić braci?
Chcą mojej ręki oba?
Ten i ten się podoba:
Lecz kto weźmie? kto straci?
Ja mam małeńkie dziatki,
I wioski, i dostatki,
Dostatek się zmitręża,
Gdy zostałam bez męża.
Lecz, ach! nie dla mnie szczęście!
Nie dla mnie już zameście!
Boża nade mną kara,
Ściga mnie nocna mara,
Zaledwie przymknę oczy,
Traf, traf, klamka odskoczy;
Budzę się, widzę, słyszę,
Jak idzie i jak dysze,
Jak dysze i jak tupa,

Ach, widzę, słyszę trupa!
Skrzyp, skrzyp, i już nad lożem
Skrwawionym sięga nożem,
I iskry z gęby sypie,
I ciągnie mię, i szczypie.
Ach, dosyć, dosyć strachu,
Nie siedzieć mnie w tym gmachu,
Nie dla mnie świat i szczęście,
Nie dla mnie już zameście!”

„Córko – rzecze jej stary –
Nie masz zbrodni bez kary.
Lecz jeśli szczerą skrucha,
Zbrodniarzów Pan Bóg słucha.
Znam ja tajnie wyroku,
Miłą ci rzecz obwieszczyć;
Choć mąż zginął od roku,
Ja go wskreszę dziś jeszcze”.

– „Co, co? jak, jak? mój ojczel!
Nie czas już, ach, nie czas!
To żelazo zabójcze
Na wieki dzieli nas!
Ach, znam, żem warta kary,
I zniosę wszelkie kary,
Byle się pozbyć mary.
Zrzekę się mego zbioru
I pójde do klasztoru,
I pójde w ciemny las.
Nie, nie wskreszaj, mój ojczel!
Nie czas już, ach, nie czas,
To żelazo zabójcze
Na wieki dzieli nas!”

Starzec westchnął głęboko
I łzami zalal oko,
Oblicze skrył w zasłonie,
Drżące zalał dłoń.
– „Idź za mąż, póki pora,
Nie lękaj się upiora.
Martwy się nie ocuci,
Twarda wieczności brama;
I mąż twój nie powróci,
Chyba zawołasz sama”.

– „Lecz jak pogodzić braci?
Kto weźmie, a kto straci?” –
„Najlepsza będzie droga
Zdać się na los i Boga.
Niechajże z ranną rosą
Pójdą i kwiecie zniosą.
Niech każdy weźmie kwiecie
I wianek tobie splecie,

I niechaj doda znaki,
Żeby poznać, czyj jaki,
I pójdzie w kościół boży,
I na ołtarzu złoży.
Czyj pierwszy weźmiesz wianek,
Ten mąż twój, ten kochanek”.

Pani z przestrogi rada,
Już do małżeństwa skora,
Nie boi się upiora;
Bo w myśli swej układa
Nigdy w żadnej potrzebie
Nie wołać go do siebie.
I z tych układów rada,
Jak wpadła, tak wypada.
Bieży prosto do domu
Nic nie mówiąc nikomu.
Bieży przez łąki, przez gaje,
I bieży, i staje,
I staje, i myśli, i słucha:
Zda się, że ją ktoś goni
I że coś szepce do niej,
Wokoło ciemność głucha.

– „To ja, twój mąż, twój mąż!”
I staje, i myśli, i słucha,
Słucha, zrywa się, bieży,
Włos się na głowie jeży,
W tył obejrzeć się lęka,
Coś wciąż po krzakach stęka,
Echo powtarza wciąż:
„To ja, twój mąż, twój mąż!”

Lecz zbliża się niedziela.
Zbliża się czas wesela.
Zaledwie słońce wschodzi,
Wybiegają dwaj młodzi.
Pani, wśród dziewic grona
Do ślubu prowadzona,
Wystąpi wśród kościoła
I bierze pierwszy wianek,
Obnosi go dokoła;
„Oto w wieńcu lilije,
Ach, czyjeż to są, czyje?
Kto mój mąż, kto kochanek?”

Wybiega starszy brat,
Radość na licach płonie,
Skacze i klaszcze w dłoń:
„Tyś moja, mój to kwiat!
Między liliji kręgi
Uplotłem wstążek zwój,
To znak, to moje wstęgi!
To mój, to mój, to mój!”

– „Klamstwo! – drugi zawoła –
Wyjdźcie tylko z kościoła,
Miejsce widzieć możecie,
Kędy rwalem to kwiecie.
Rwalem na łączce w gaju,
Na grobie przy ruczaju,
Okażę grób i zdrój,
To mój, to mój, to mój!”

Kłóć się źli młodzieńce;
Ten mówi, ten zaprzecza;
Dobyli z pochew miecza;
Wszczyna się srogi bój,
Szarpia do siebie wieńce:
„To mój, to mój, to mój!”

Wtem drzwi kościoła trzasły,
Wiatr zawiał, świece zgasły,
Wchodzi osoba w bieli.
Znany chód, znana zbroja,
Staje, wszyscy zadrżeli,
Staje, patrzy ukosem,
Podziemnym woła głosem:

„Mój wieniec i ty moja!
Kwiat na mym rwany grobie,
Mnie, księżu, stulą więz;
Zła żono, biada tobie!
To ja, twój mąż, twój mąż!
Źli bracia, biada obu!
Z mego rwaliście grobu,
Zawieście krwawy bój.
To ja, twój mąż, wasz brat,
Wy moi, wieniec mój,
Dalej na tamten świat!”

Wstrzęsła się cerkwi posada,
Z zrębu wysuwa się zrąb,
Sklep trzeszczy, głąb zapada,
Cerkiew zapada w głąb.
Ziemia ją z wierzchu kryje,
Na niej rosną lilije,
A rosną tak wysoko,
Jak pan leżał głęboko.

Polecenia

1. Napisz w zeszycie opowiadanie odtwarzające treść ballady. Zadbaj o styl swojego tekstu.
2. Zinterpretuj, odnosząc się do romantycznej koncepcji sprawiedliwości, zdanie: *Nie masz zbrodni bez kary*.
3. Na podstawie ballady *Lilije* sformułuj pięć argumentów, że jest to utwór romantyczny.
4. Zapisz w zeszycie współczesną formę tytułu ballady i utwórz jego dopełniacz. Podaj inne trzy przykłady wyrazów, których dopełniacz tworzy się według tej samej zasady.

Ważna informacja

Cechy ballady romantycznej

- gatunek wywodzący się z tradycji ludowej,
- jej bohaterowie pochodzą z ludu,
- cechuje się synkretyzmem rodzajowym (połączeniem elementów lirycznych, epickich i dramatycznych),
- wyraża ludowe prawdy moralne i prezentuje ludowy sposób widzenia świata,
- ważną rolę odgrywa w niej natura, której przypisane są cechy fantastyczne (wymierza i egzekwuje sprawiedliwość, jest pełnoprawnym bohaterem),
- jest przepełniona grozą i tajemniczością,
- cechuje się prostym językiem z elementami gwary,
- jest melodyjna i rytmiczna.

cechy ballady
romantycznej

Alina Witkowska

Mickiewicz. Słowo i czyn

Ballady [...] wskazywały romantycznego strażnika pamięci – lud. W tym zakresie w całej swej twórczości Mickiewicz wykazał całkowitą konsekwencję. Romantyzm znał wiele sposobów przenikania do tajemnic wszechświata i paru co najmniej pośredników między człowiekiem a wielką tajemnicą. Często tym pośrednikiem bywał sam poeta romantyczny jako duch wyższy, istota natchniona, intuicją i uczuciem przełamująca barierę świata realnego. Mickiewicz znał te wyobrażenia o poecie i we własnej twórczości niejedną raz rzucił genialne indywiduum do szturmu na niebiosy. Ale poręczycielem pamięci zbiorowej, strażnikiem kluczy do tajemnic natury i przeszłości jest najczęściej lud. To on upamiętnił czyn Grażyny i zwie pole bitwy „polem Litewki”. W jego pieśniach dotrwało echo dramatycznych losów mieszkańców Świtezi, choć czas historyczny unicestwił te wydarzenia. Jedynie pieśń gminna chroni w *Konradzie Wallenrodzie* czyny ludzkie przed zatonięciem w nicości. Lud jest więc pamięcią, sumieniem, weryfikatorem wartości czynów. Jeśli on zapomni, warte było zapomnienia.

Wyobrażenia Mickiewicza o niezwyklej roli ludu w układzie wartości świata wynikały nie tylko z racjonalnych przeświadczeń o walorach kultury mówionej i ciągłym obiegu tradycji wśród „prostoty”, która trwa w nieruchomej strukturze bytu. Może jeszcze bardziej istotne znaczenie miało tu romantyczne pojmowanie człowieka prostego jako człowieka naturalnego, pierwotnego, o dyspozycjach duchowych nieprzesłoniętych przez ukształcony rozum i życie cywilizowane. Lud okazywał się więc nie prymitywny, lecz autentyczny, czujący i wiedzący o sprawach i rzeczach, o których się nie śniło filozofom. Bo wyłącznie lud przechowywał jeszcze zdolność pojmowania innej rzeczywistości niż rzeczywistość realna i pokorę wobec zjawisk, których sensu w pełni nie ogarnia. Utrwalona w legendach pamięć rodzaju, uczucie i instynkt, którymi lud odgaduje ukryte tajemnice świata spowodowały, że dla Mickiewicza ten niepiśmienny lud okazywał się jedynym czytelnikiem zdolnym odcyfrować niepojęty dla innych alfabet natury.

Dlatego mógł zostać wywyższony w *Romantyczności* do rangi sprawiedliwego, którego sąd o tajemnicach bytu waży nieskończenie więcej niż autorytet uczonego i którego prawda ma moc zniewalającą także dla Poety – świadka niezwykłych wydarzeń dziejących się na rynku miasteczka. W *Romantyczności* traktuje bowiem lud jako autorytet i jest to sytuacja o sensach wykraczających daleko poza sytuację literacką tej właśnie ballady. Można nawet powiedzieć, że jest ona profetyczna¹ w stosunku do całej dalszej twórczości Mickiewicza. Pisarz będzie bowiem dokonywał pewnych przesunięć w pojmowaniu ludu, ducha ludu, coraz bardziej spirytualizując² swe na ten temat wyobrażenia, ale nigdy nie podważy autorytetu ludu, jedynego chyba, na który nie rzucił kamieniem ten wróg autorytetów fałszywych i martwych.

Ballady i romanse są tomikiem o olśniewającej urodzie poetyckiej, ale ich literacka przełomowość jest wprost nie do przecenienia. Dźwignął w nim młody romantyk zarysy nowego poetyckiego świata określonego przez osobowość natury, osobowość ludu i tajemnicę bytu prześwitującą przez znaki najzwyklejszej rzeczywistości.

Alina Witkowska, *Mickiewicz. Słowo i czyn*, Warszawa 1975, s. 29–31.

Polecenia

1. Wyjaśnij sens sformułowania zawartego w pierwszym zdaniu: *romantyczny strażnik pamięci*.
2. Na jakie sposoby przenikania tajemnicy istnienia wskazuje autorka w akapicie 1.?
3. Skomentuj dwa zdania kończące akapit 1.: *Lud jest więc pamięcią, sumieniem, weryfikatorem wartości czynów. Jeśli on zapomni, warte było zapomnienia*.
4. Postępując się współczesną polszczyzną, podaj trzy przykłady, spośród zaproponowanych przez autorkę w akapicie 2., walorów ludu i tworzonej przez lud kultury.

¹ profetyczna – prorocza

² spirytualizując – tu: uduchawiając

5. Wyjaśnij w formie krótkiej wypowiedzi pisemnej w zeszycie sens ostatniego zdania zacytowanego fragmentu tekstu.
6. Jaki synonim słowa *lud* zastosowała autorka? Zaproponuj jeszcze jeden, nieużyty w tekście, wyraz synonimiczny.
7. Nadaj tytuł całemu fragmentowi tekstu Aliny Witkowskiej, ujmujący jego naczelną ideę.

PODSUMOWANIE LEKCJI

1. Romantycy w swojej twórczości obficie czerpali z folkloru (twórczości ludowej). s. 204
2. Jednym z motywów chętnie wykorzystywanych była ludowa koncepcja moralności – przekonanie, że nie ma zbrodni bez kary. s. 204
3. Utwory Mickiewicza, które są przykładem romantycznej ludowości podniesionej do rangi wysokiej kultury, to ballady, między innymi *Świtezianka* i *Lilije*. s. 205, 207
4. Ballada to gatunek wywodzący się z tradycji ludowej, synkretyczny (łączy w sobie cechy liryczne i epickie), rymiczny i napisany prostym językiem, niekiedy stylizowanym na ludowy. s. 211

13. Romantyczne spojrzenie na narodową historię w *Lilli Wenedzie* Juliusza Słowackiego

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz dramat Juliusza Słowackiego *Lilla Weneda* i jego historiozoficzne znaczenie;
- porównasz przekaz zawarty w *Lilli Wenedzie* ze znanym ci dramatem *Balladyna*;
- ustalisz, jakie cechy romantycznej koncepcji historii są zawarte w dramatach Słowackiego.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie historię *Balladyny* – tytułowej postaci dramatu Juliusza Słowackiego.
- Powtórz wiadomości o obszarach kulturowych inspirujących romantycznych twórców.

historyzm
romantyczny

historyzm romantyczny – ujmowanie rzeczywistości w sposób historyczny, osadzanie akcji utworów w realiach minionych epok, zwłaszcza średniowiecza, aby w ten sposób wyrażać uniwersalne refleksje.

Juliusz Słowacki, *Lilla Weneda*

Dramat Juliusza Słowackiego wydany w 1840 roku to alegoryczny wizerunek narodu w obliczu klęski. Akcję swojego utworu osadził autor w czasach prehistorycznych, ale jego temat ma wymiar uniwersalny i dotyczy unicestwienia jednego narodu przez inny. Bezpośrednim dla Słowackiego kontekstem historycznym była klęska powstania listopadowego i spory odnoszące się do politycznych uwarunkowań owej przegranej. W dramacie zostają sobie przeciwstawieni Wenedowie, symbolizujący naród i lud polski, oraz Lechici, obrazujący jednocześnie zaborców, ale też polską szlachtę. Absolutna klęska Wenedów to dla Słowackiego portret pokonanych Polaków będących narodem podzielonym (rozdwojonym) i upatrującym siły w „złotej harfie” króla Wenedów, która stanowi symbol poezji tyrtejskiej. Moc harfy, na której gra tytułowa Lilla, usypia niebezpieczne węże, lecz pozbawia też naród Wenedów woli walki, wiary w sens i powodzenie zbrojnego czynu, wyrazu bohaterstwa. Dramat jest więc jednym z wielu dzieł Słowackiego podejmujących krytyczną ocenę postaw narodowych i sił tenże naród osłabiających (por. wiersz *Grób Agamemnona* oraz dramat *Kordian*). Symboliczna warstwa utworu daje możliwość odczytywania go w wielu momentach historycznych ze względu na zawarte w nim przesłanie o tragicznych losach narodu, fatalizmie dziejów, zrywach narodowowyzwoleńczych i poniesionych klęskach. Styl utworu wykazuje związki z romantycznymi mitami Północy: *Pieśniami Osjana*, celtyckimi legendami oraz klimatem dzieł Szekspira.

symboliczny sens
dramatu

Bohaterowie

Lilla Weneda

Złotowłosa córka króla Wenedów, Derwida. Wrażliwa, uczuciowa, łagodna dziewczyna oddana innym. Jej przeciwieństwem w dramacie jest siostra – Roza Weneda. Imię *Lilla* ma charakter symboliczny, a jego zadaniem jest przywoływanie skojarzeń z czystością i niewinnością. Delikatność i subtelność Lilli nie wyklucza jednak jej odwagi. Dziewczyna idzie do obozu wrogów, Lechitów, aby błagać o litość dla swoich najbliższych. Wierzy, że jej pokora przeciwstawiona okrucieństwu żony Lecha, Gwinony, zwycięży i przyniesie Wenedom ocalenie. Lilla przegrywa i ponosi śmierć, ale też trzykrotnie ratuje ojca, Derwida, a struny złotej harfy, w której Wenedzi pokładają nadzieję, przypominają jej złote włosy. Na tych włosach Derwid wygrywa żalobną pieśń, kiedy otrzymuje zwłoki córki.

Roza Weneda

Starsza siostra Lilli, wróżka i kapłanka rodu Wenedów zamieszkująca druidyczną grootę ze złotymi kamieniami. Jest kapłanką i wieszczką rodu Wenedów, która rozpoznaje tragiczną przyszłość swego narodu. Jej imię jest również znaczące – ma wywoływać skojarzenia z czerwienią krwi. Roza zaklina wiatry, ma moc sprawdzania burzy, siłą myśli odwala głazy, grzebie prochy zmarłych. To ona wieszczy śmierć siostry, Lilli i upadek narodu Wenedów, ona też wskrzesza rycerzy, by walczyli raz jeszcze. Roza ma wiedzę, która czyni ją pozornie okrutną i nieczułą, ale wynika to ze świadomości bohaterki dotyczącej jej własnej roli – ma przygotować Wenedów na zagładę. Jej przeznaczeniem jest pozostać jako jedyna żywa wśród umarłych, aby zrodzić tego, który naród pomści.

złota harfa Derwida – symboliczny przedmiot oznaczający moc duchową, wolę walki i wiarę w możliwość zwycięstwa. Wokół harfy rozgrywa się dramat Wenedów, gdyż jej utrata zabija w nich wolę czynu i duchowe siły do walki.

Otóż jedyną siłą zdolną uchylić fatalizm wyroków jest harfa i pieśń o magicznej mocy, którą potrafi na niej zagrać król Derwid. Utrata harfy staje się równoznaczna z klęską Wenedów. Harfa jest symbolem nacechowanym dwoistymi wartościami: daje siłę płynącą ze źródeł magicznych i zarazem obojętności, odbiera szansę działania w rzeczywistości tylko realnej i siłami jedynie ludzkimi. Być może jest to jeden z „grzechów” Wenedów, owo oczekiwanie na cud, na wyższą inspirację do czynu.

Alina Witkowska, *Juliusz Słowacki, „Lilla Weneda”* [w:] Alina Witkowska, Ryszard Przybylski, *Romantyzm*, Warszawa 2007, s. 343.

Ilustracja Michała Elwiro Andriollego (1836–1893) wyobrażająca bohaterkę dramatu Słowackiego – Lillę Wenedę grającą na złotej harfie

Lilla Weneda

Roza Weneda

złota harfa Derwida

Juliusz Słowacki

Lilla Weneda

Prolog¹

Obszerna grotta Wróżki wykopana w ziemi; w ścianach okrągłe dziury, przez które widać rozległe pola i daleki krajobraz – światło zachodzącego słońca.

ROZA WENEDA i LILLA WENEDA

LILLA WENEDA

O! siostró moja, jak ty zadumana!

Idź, spójrz na walkę, zaczaruj zwycięstwo.

ROZA WENEDA

Na nic nie przyda się tu czar szatana.

Przekleństwo! Przekleństwo! Przekleństwo!

Ojczyzna nasza kona i na wieki,

Widzę umarłą...

I ty umarła... ja ci zamknę powieki,

Zimnego piasku w usta nasypię, a w gardło

Przekleństw, które ty z sobą poniesiesz w daleki

Kraj – na tamten świat – o! nieszczęśliwa!

LILLA WENEDA

Mówisz i wicher się zrywa

I płacze nade mną biedną.

Więc ja mam umrzeć? O! Boże!

ROZA WENEDA

Cicho! Czy Bóg ciebie jedną

Stworzył? Czemu trudzisz Boga?

Tam krew nasza i krew wroga

Zrobiła strumień i łożę

I Gopło zaczerwieniła:

Będziesz ty jak płaczka wyla

Nad sobą – gdy rycerze konają?

(Słysząc dźwięk harfy)

O! cyt – harfy nasze grają.

Słyszysz ich głosy ponure

Płaczące i rozstrojone?

Harfiarze wchodzi na górę...

Wszystko stracone!

LILLA WENEDA

Za harfiarzami tu wejdą rycerze

I nas zabiją i wytną harfiarzy.

ROZA WENEDA

Co? A z piorunami przymierze?

A piorun posępny, złoty,

Co stoi jakby na straży

U wejścia grotty?

Co? A szatański mój głos

Podobny zimnym szkieletom?

A mój smutek! A mój los! [...]

Pomnik odlany z brązu w 1897 roku i usytuowany na krakowskich Plantach, wyobrażający **Lillę Wenedę**, tytułową bohaterkę dramatu Juliusza Słowackiego

¹ **prolog** – wstęp, wprowadzenie, przedmowa

HARFIARZ

Na ziemi i na niebie
Lud nasz przeklęty... O! Biada nam, biada!
Twój ojciec wzięty; rycerzy gromada
Otoczyła go, z harfą jego złotą.
Widzieliśmy to i bladzi zgryzotą,
Rwaliśmy włosy... Bracia twoi wzięci.

LILLA WENEDA

Więc nie umarli?... O! Mówcie mi jeszcze!
Więc nie umarli?...

ROZA WENEDA

Nie, ale przekłęci!

LILLA WENEDA

O! Nie mów tego! O! Nie mów, przez litość!
Ja braci moich, ojca mego zbawię.
O! błogosław ty mi, siostró moja,
Ty smutna byłaś mi wesołej matką.
I wy mi, starzy ludzie, błogosławcie. [...]
Jeśli nie zbawię ojca, umrę młodą...
A wtenczas płaczcie wy biednej dziewczyny.
(Wychodzi.)

ROZA WENEDA

Nie czas żalować róż, gdy ploną lasy...
Cóż wy myślicie, harfiarze?

HARFIARZE

Wszystko stracone! [...]

ROZA WENEDA

I noc okropności mściwa,
I wiek haraczu...
Pół rycerzy od piorunów zginie, pół od miecza. [...]

Polecenia

1. Na podstawie fragmentu wskaż trzy kontrastowe cechy bohaterów, Lilli i Rozy.
2. Zacytuj fragment dowodzący, że Roza zna przyszłość swojej siostry, Lilli.
3. Jaką wiadomość przynoszą siostronom harfiarze?
4. Wyjaśnij pisemnie w zeszycie, dlaczego Roza jest postacią tragiczną. Jaką ma wiedzę o przyszłości swojego narodu? Posłuż się cytatem.
5. Na czym polega zawarty w dramacie tragizm historii? Odwołaj się do fragmentu oraz do swojej wiedzy o całym dramacie Słowackiego *Lilla Weneda*. Sporządź notatkę w zeszycie.
6. Wskaż we fragmencie trzy charakterystyczne dla epoki romantyzmu motywy literackie.
7. Nazwij trzy cechy stylu utworu. Potwierdź swoje obserwacje cytatami.

Ważna informacja

Balladyna

Wydany w 1834 roku dramat Juliusza Słowackiego przedstawiający historię dwóch córek ubogiej wdowy, Aliny i tytułowej Balladyny. Dążąc do sukcesu i awansu społecznego, Balladyna popełnia zbrodnię, zabijając swoją siostrę, którą traktuje jako przeszkodę do małżeństwa z księciem. Pierwsza zbrodnia wyzwala w bohaterce zło, którym kieruje się ona, realizując kolejne cele, aż do zdobycia korony. Zbrodniarka zostaje ukarana zgodnie z romantyczną koncepcją moralności – na jej czole pojawia się krwawe piętno – znak zbrodni, a zabijający ją w finale piorun realizuje wydany przez nią samą wyrok. Czytelnik *Balladyny* zostaje przeniesiony do czasów prehistorycznych, mitycznych, w których fantastyka towarzyszy komiczności, a tragizm splata się z baśniowością. Wymowa dramatu wskazuje na niszczącą siłę władzy osiągniętej na drodze zbrodni, ukazuje ludzką naturę naznaczoną złem, ale też dowodzi istnienia wyższej sprawiedliwości, która daje nadzieję na istnienie w świecie porządku moralnego.

Balladyna

Romantyczna historiozofia

Lilla Weneda to dramat, w którym poeta zadaje pytania o przyczyny narodowej klęski (upadek powstania listopadowego), szuka źródeł nadziei dla narodu i znajduje ją w heroicznej ofierze. Historia ukazana jest w wymiarze tragicznym, poświęcenie i ofiara złożona przez część narodu („pół rycerzy”) nie zapewnia zwycięstwa i wydaje się iść na marne. Fatalizm historii nie jest jednorazowy, ale staje się naznaczającym naród piętnem. Klęska Wenedów może być odczytana jako metafora nie tylko w perspektywie romantycznej, ale również w odniesieniu do przeszłości i, nieznanej Słowackiemu, przyszłości.

Juliusz Słowacki
Lilla Weneda

Akt III

CHÓR DWUNASTU HARFIARZY

O! Święta ziemio polska! Arko ludu!

Jak zająrzeć tylko myślą, krew się lała.

W przeszłości słychać dźwięk tej harfy cudu,

Co węzom dała lzy i serce dała. [...]

Już czas wam wstać!

Już czas wam wstać i bić i truć orężu.

Nawiązania do mitologii Północy

Wiele motywów zawartych w dramacie nawiązuje do osjanizmu i bliskiej romantyzmowi mitologii Północy. Harfa, kamienny tron Derwida, władcy Wenedów, moce przynależne Rozie i jej obrzędy związane z ludzkimi popiołami, mroczność, atmosfera tajemniczości i okrucieństwa – to zaczerpnięte z kultury celtyckiej i mitologii nordyckiej elementy świata przedstawionego służące poecie do wyrażenia refleksji o sensie podejmowanych czynów i beznadziejności ludzkich wysiłków.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 214,
218

1. *Lilla Weneda* jest dramatem wyrażającym romantyczną historiozofię, a zwłaszcza przekonanie o fatalizmie historii i wpływie sił irracjonalnych na ludzkie dzieje.

s. 217

2. Zarówno w *Lilli Wenedzie*, jak i *Balladynie* zawarte są literackie wyobrażenia mitycznych dziejów Polski.

s. 215

3. W obu dramatach występują podobne zabiegi artystyczne: elementy fantastyczne, magiczne, a także zestawienie bohaterów na zasadzie kontrastu (Alina i Balladyna, Lilla Weneda i Roza Weneda).

Pielgrzym, podróżnik, emigrant...

14. Dlaczego romantycy podróżowali?

NA TYCH LEKCJACH:

- dowiesz się, dlaczego romantycy podróżowali;
- poznasz znaczenie wyrazów *pielgrzym*, *podróżnik*, *emigrant*;
- poznasz topos *homo viator*.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie poznane utwory literackie, w których został wykorzystany motyw wędrówki, podróżującego bohatera.
- Podaj przyczyny wyjazdu z kraju polskich pisarzy romantycznych. Dokąd podróżowali?

homo viator (łac. *homo* – człowiek i *viator* – podróżny, wędrowiec) – topos przedstawiający człowieka w drodze, podróży, tułaczce, symbol ludzkiego losu, życia będącego wędrówką, często niebezpieczną, ale fascynującą. Archetypem literackim *homo viator* jest bohater *Odysei* Homera – Odys, którego powrót z wojny trojańskiej do rodzinnej Itaki trwał 10 lat. Topos *homo viator* inspirował twórców różnych epok.

homo viator

pielgrzym – człowiek odbywający wędrówkę do miejsca kultu, biorący udział w pielgrzymce; pątnik

pielgrzym, podróżnik,
emigrant

podróżnik – człowiek odbywający liczne podróże w celach poznawczych lub badawczych

emigrant – ten, kto emigruje, emigrował; uchodźca, wychodźca

Uniwersalny słownik języka polskiego, red. Stanisław Dubisz, Warszawa 2008, t. 1, s. 117, 256 i 828.

Romantycy opuszczali kraj ojczysty z różnych przyczyn. Bywali do tego zmuszeni z powodów politycznych (np. Polacy walczący z zaborcami o wolność), ale też pragnęli poznać inne tradycje, obyczaje, zobaczyć materialne ślady minionych epok, a zwłaszcza starożytnej kultury i historii, oglądać nieznane krajobrazy, obserwować zjawiska i procesy zachodzące w naturze. Wędrówki stawały się źródłem wiedzy i doświadczeń, wpływały na kształtowanie się postaw i wartości, a tym samym były istotnym elementem romantycznej edukacji. Podróżowanie pozwalało poznać ludzi i świat, ale też umożliwiało spojrzenie w głąb własnej duszy. Opuszczenie rodzinnego domu i kraju stanowiło dla wielu sposób bycia, styl życia i organizowania go.

romantyczna podróż

Marta Piwińska

Podróż – etap romantycznej biografii

Zaczyna się kształtowanie epoki i siebie z nią razem. I zaczynają się podróże, nieskończone podróże. [...]

Była to zresztą podróż rytualna, weszła w teksty i obyczaje. Stała się czymś pośrednim między pielgrzymką a wygnaniem, ale wygnaniem odgrywanym ceremonialnie, obowiązującym wewnętrznie

i literacko. Stanowiła etap konieczny biografii romantyka, część jego duchowej edukacji kulturalnej [...]. Trasa tu wiodła głównie przez siebie, miała jednak wyraźnie wyznaczony jeśli nie cel, to kierunek: na Wschód. Prawie każdy z pisarzy miał swój okres wschodni. Miała go cała epoka. [...]

Wschód jest najbardziej obcy, zagadkowy, inny. W podróży chodzi właśnie o to, żeby się w tę obcość udać i nią najdokładniej zarazić. Grecja wydobywała to, co uniwersalnie ludzkie. Północ – to, co tragiczne w człowieku. Wschód leżał jak sfinks i mówił zagadki. Była to może najdziwniejsza, najbardziej romantyczna podróż, bo była podróżą w samą dziwność. [...]

Podróż na Wschód to romantyczne „poznaj samego siebie” [...]. Poznaj samego siebie, wychodząc z siebie, poznaj się, jakim nie jesteś. Poznaj się w tym, w czym się nie znasz, w najdalszej obcości, we wszystkim, co ci nieznane, odpychające nawet, inne. Poznaj się w bogach, pejzażu, w niepojętych prawach, poznaj się wreszcie poza wszelkim prawem. Poznać się w egzotyce to niejako przekroczyć granice własnej osobowości, nie tylko umysłu, moralności i estetyki. Romantyczny Wschód każe się poznać człowiekowi jak gdyby w jego niesamowitości, cudowności, fantastyce.

Marta Piwińska, *Złe wychowanie. Fragmenty romantycznej biografii*, s. 61, 328, 345–346, 353.

Polecenia

1. Jaką funkcję pełniła podróż w życiu romantyków?
2. Porównaj, co oferowały podróżującym różne krainy.
3. Dlaczego Wschód był szczególnie atrakcyjny dla romantyków?
4. Wyjaśnij, na czym polegało romantyczne „poznaj samego siebie”. Sporządź notatkę w zeszycie.

Elżbieta Skorupska-Raczyńska

Podróż jako źródło natchnienia

W romantyzmie człowiek jawił się jako istota poszukująca, która wędruje, a podczas wyprawy w nieznane błądzi, odkrywa coraz to nowe płaszczyzny uczuciowej i emocjonalnej inicjacji – porażona bądź zachwytem, bądź strachem. Romantycy w podróżach odnajdywali treści wyjątkowe i szczególne o znaczeniu duchowym i egzystencjalnym oraz moralnym i społecznym. Kierunkiem podróży niejako uprzywilejowanym był egzotyczny i orientalny Wschód. [...]

Ta orientalna rzeczywistość i egzotyczna przestrzeń były dla romantyków źródłem twórczego natchnienia i artystycznej wizji. Romantyków interesowało nie tyle zewnętrzne piękno przyrody, lecz przede wszystkim ukryta w naturze siła i nieogarniony żywioł, których człowiek opanować nie jest w stanie, które pielgrzym może jedynie przyjąć pokornie, z podziwem i strachem. Zewnętrznie i wewnętrznie przestrzeń natury stawała się medium pomiędzy człowiekiem a Bogiem. W romantycznych interpretacjach poetyckich kreacje przestrzeni niosły dodatkowe, naddane znaczenie.

Elżbieta Skorupska-Raczyńska, *Metafory przestrzenne w „Sonetach krymskich” Adama Mickiewicza* [w:] *Między dawnymi a nowymi słowy*, red. J. Rutkowska, E. Skorupska-Raczyńska, Gorzów Wielkopolski 2010, s. 145.

Polecenia

1. Na jakie przyczyny romantycznego podróżowania zwraca uwagę autorka?
2. Jaką rolę w życiu pisarzy odgrywały podróże na Wschód?
3. W jaki sposób romantycy ukazywali naturę w swoich utworach? Polecenie wykonaj w zeszycie.

Jak utrwalić wspomnienia z podróży?

Wędrowki, które romantycy odbywali, kontakty z tym, co nowe, obce, nieznane, egzotyczne, wywoływały często potrzebę utrwalenia doświadczeń z podróży. Twórcy wykorzystywali do tego różne formy wypowiedzi (pamiętajmy, że nie mieli do dyspozycji aparatów fotograficznych ani kamer, aby uwiecznić mijane krajobrazy, oglądane zabytki architektury, poznanych ludzi, ich wygląd, ubiór, obyczaje). Wspomnienia z dłuższych lub krótszych wojaży pojawiały się np. w listach, pamiętnikach i dziennikach lub inspirowały pisarzy do przetwarzania doświadczeń z podróży i wykorzystywania ich w powieściach podróżniczych, poematach i wierszach.

POĆWICZ SWÓJ JĘZYK...

Polecenia

1. Przeanalizuj przytoczone na początku rozdziału słownikowe definicje wyrazów: *pielgrzym*, *podróżnik*, *emigrant*. Jakie są cechy wspólne osób określanych tymi terminami, a co je różni?
2. Ułóż w zeszycie po dwa zdania z wyrazami: *pielgrzym*, *podróżnik*, *emigrant*. Jedno ze zdań z każdym z wyrazów powinno dotyczyć czasów romantycznych, a drugie – realiów współczesnych. Zdania sformułuj tak, aby wykazać, że rozumiesz znaczenie wskazanych terminów.
3. Utwórz formę dopełniacza od wyrazów: *emigracja* i *pielgrzymka*, a następnie ułóż z nimi zdania. Zapisz je w zeszycie.
4. Dokończ wypowiedzenia. Zadanie wykonaj w zeszycie.
Pielgrzymować, czyli ...
Podróżować, czyli ...
Emigrować, czyli ...
5. Uzupełnij luki w tekście. Wykorzystaj wyrazy: *pielgrzymka*, *podróż*, *emigracja*. Zadanie wykonaj w zeszycie.
Po powstaniu listopadowym polska ... w Paryżu była bardzo liczna.
Wiele osób w sierpniu uczestniczy w ... na Jasną Górę.
... do Australii jest moim wielkim marzeniem.

PROJEKT

Przygotuj prezentację multimedialną, w której przedstawisz współczesne teksty kultury (filmy, powieści, gry komputerowe), w których został wykorzystany motyw podróży. Sformułuj wniosek dotyczący powodów wykorzystywania tego motywu przez współczesnych twórców.

PODSUMOWANIE LEKCJI

1. *Homo viator* to topos przedstawiający człowieka w drodze, symbol życia będącego wędrówką.
2. Romantycy podróżowali zarówno z przyczyn politycznych, jak i z chęci poznania innych kultur i obyczajów.

s. 219

s. 219

15. Z Litwy na Krym – orientalne podróże polskiego romantyka

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz okoliczności powstania *Sonetów krymskich*;
- przeczytasz wybrane *Sonety krymskie* i scharakteryzujesz ich bohatera;
- poznasz pojęcia *orientalizm*, *koloryt lokalny*, *aluzja literacka*;
- dowiesz się, czym różnią się sonety Mickiewicza od klasycznej formy tego gatunku.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie cechy sonetu. Podaj przykłady sonetów, które powstały we wcześniejszych epokach. Jakie tematy poeci w nich poruszali?

Ważna informacja

Za działalność w tajnych młodzieżowych organizacjach w 1824 roku Adam Mickiewicz został skazany na zesłanie w głąb Rosji. W latach 1824–1827 przebywał między innymi w Petersburgu, Odessie i Moskwie. Latem 1825 roku odbył wycieczkę na Krym. Poetycki wyraz zetknięcia z orientalną kulturą Wschodu i nieznaną przybyszowi z Litwy egzotyczną naturą stanowią ***Sonety krymskie*** – cykl 18 wierszy, które Mickiewicz tworzył w latach 1825–1826. Nie jest to dziennik podróży, opisujący kolejne etapy wędrówki, lecz zapis tego, co wywarło największe wrażenie, było najbardziej godne zapamiętania. *Sonety krymskie* zostały wydane w Moskwie w 1826 roku. Aby utrwalić wrażenia z podróży na Krym, Mickiewicz wykorzystał klasyczną formę sonetu. W swoich wierszach rozluźnił jednak rygory formalne, zastosował wiele nowatorskich rozwiązań (np. w języku i kompozycji).

Okładka pierwszego wydania *Sonetów krymskich* z 1826 roku

Adam Mickiewicz *Stepy akermańskie*¹

Wpłynąłem na suchego przestwór oceanu,
Wóz nurza się w zieloność i jak łódka brodzi,
Śród fali łąk szumiących, śród kwiatów powodzi,
Omijam koralowe ostrowy² burzanu³.

¹ **stepy akermańskie** – nazwa stepów pochodzi od miasta Akerman

² **ostrowy** – wyspy

³ **burzan** – oset stepowy

geneza *Sonetów krymskich*

Już mrok zapada, nigdzie drogi ni kurhanu¹;
Patrzę w niebo, gwiazd szukam, przewodniczek łodzi;
Tam z dala błyszczą obłoki – tam jutrzienka wschodzi;
To błyszczą Dniestr, to weszła lampa Akermanu.

Stójmy! – jak cicho! – słyszę ciągnące żurawie,
Których by nie dościgły źrenice sokoła;
Słyszę, kędy się motyl kołysa na trawie,

Kędy wąż śliską pierś dotyka się ziola.
W takiej ciszy – tak ucho natężam ciekawie,
Że słyszałbym głos z Litwy. – Jedźmy, nikt nie woła.

Polecenia

1. Określ temat utworu.
2. Kim jest osoba mówiąca w wierszu? Określ jej sytuację. Gdzie jest? Co robi?
3. Jak podróżny reaguje na widok stepu?
4. Wymień elementy krajobrazu opisane w sonecie.
5. Przedstaw obraz stepu widziany oczami podróżnego. Do czego została porównana podróż przez step? Wskaz elementy, które tworzą to porównanie. Polecenie wykonaj w zeszycie.
6. Do jakich zmysłów odwołuje się poeta, opisując step?
7. Jakie środki poetyckie zostały wykorzystane do oddania egzotycznego pejzażu?
8. Jaką funkcję pełnią zastosowane w wierszu formy czasowników w liczbie pojedynczej i mnogiej?
9. Jakie uczucia towarzyszą podróżnemu w czasie wędrówki?
10. Jakie części można wyodrębnić w wierszu? Odpowiedź uzasadnij.

Ważna informacja

Stepy, a zwłaszcza step ukraiński, stanowiły częsty temat polskiej literatury romantycznej. Urodzeni na Ukrainie twórcy (np. Antoni Malczewski, Seweryn Goszczyński) byli zafascynowani przyrodą Kresów. Rozległe przestrzenie, dzika roślinność, tajemnicze mogiły pobudzały wyobraźnię poetów. Step był dla nich mityczną krainą, symbolem swobody i wolności, której znakiem stali się zamieszkujący tam Kozacy.

Alina Kowalczykowa

Step

Wprowadzili step do literatury romantycznej niemal równocześnie Malczewski w *Marii* i Adam Mickiewicz w *Sonetach krymskich*. Z wiersza Mickiewicza, mimo że przyroda Akermanu została w nim podporządkowana przeżyciom wędrowca, wylania się obraz i atmosfera stepu. To łąki szumiące, powódź kwiatów, koralowe ostrowy burzanu, motyl, lecące żurawie. I cisza. Step, widziany oczami turysty, człowieka stojącego u progu wiedzy o rozpościerającym się przed nim kraju. To „widok” stepu, ciekawymi oczami oglądany.

Alina Kowalczykowa, *Pejzaż romantyczny*, Kraków 1982, s. 97.

step w literaturze
romantycznej

¹ kurhan – stepowy kopiec, mogiła służąca w stepach często jako drogowy znak

Adam Mickiewicz

Burza

Zdarto żagle, ster prysnął, ryk wód, szum zawiei,
Głosy trwożnej gromady, pomp złowieszcze jęki,
Ostatnie liny majtkom wyrwały się z ręki,
Słońce krwawo zachodzi, z nim reszta nadziei.

Wicher z tryumfem zawył, a na mokre góry
Wznoszące się piętrami z morskiego oddechu
Wstąpił genijusz śmierci i szedł do okrętu,
Jak żołnierz szturmujący w połamane mury.

Ci leżą na pół martwi, ów załamał dłonie,
Ten w objęcia przyjaciół żegnając się pada,
Ci modlą się przed śmiercią, aby śmierć odegnąć.

Jeden podróżny siedział w milczeniu na stronie
I pomyślił: szczęśliwy, kto siły postrada,
Albo modlić się umie, lub ma z kim się żegnać.

Polecenia

1. Wyodrębnij w wierszu części kompozycyjne.
2. Scharakteryzuj sytuację przedstawioną w sonecie.
3. Za pomocą jakich środków poetyckich poeta buduje obraz morza jako żywiołu? Nazwij je i podaj przykłady z tekstu. Polecenie wykonaj w zeszycie.
4. Jakie reakcje wywołuje burza u bohaterów wiersza?
5. Jak w obliczu niebezpieczeństwa reaguje *jeden podróżny*? Porównaj jego reakcje z zachowaniem pozostałych pasażerów statku. Jakie mogą być przyczyny odmiennego zachowania?
6. Określ nastrój wiersza. Weź pod uwagę obraz natury oraz ludzkich zachowań.
7. Porównaj sposób ukazania morskiego żywiołu w wierszu i na obrazie Williama Turnera *Holenderskie statki w wichurze* (s. 131). Weź pod uwagę wykorzystane przez artystów środki wyrazu (językowe i plastyczne).
8. Odmień w zeszycie przez przypadki rzeczowniki *nadzieja* i *zawieja*. Pamiętaj o poprawnej pisowni.

Adam Mickiewicz

Ajudah¹

Lubię poglądać wsparty na Judahu skale,
Jak spienione balwany to w czarne szeregi
Ścisnąwszy się buchają, to jak srebrne śniegi
W milionowych tęczach kołują wspaniale.

Trącą się o mieliznę, rozbijają na fale,
Jak wojsko wielorybów zalegając brzegi,
Zdobędą ład w tryumfie i, na powrót zbiegi,
Miecą za sobą muszle, perły i korale.

¹ Ajudah – góra-przylądek na południowo-wschodnim wybrzeżu Krymu

Podobnie na twe serce, o poeto młody!
Namiętność często groźne wzburza niepogody;
Lecz gdy podniesiesz bardon¹, ona bez twej szkody

Ucieka w zapomnienia pograżyć się toni
I nieśmiertelne pieśni za sobą uroni,
Z których wieki upłotą ozdobę twych skroni.

Polecenia

1. Wyodrębnij w sonecie części kompozycyjne.
2. Czego opis został przedstawiony w pierwszej części wiersza?
3. Jakie środki poetyckie zostały wykorzystane w opisie? Jaką funkcję pełnią?
4. Do kogo adresowana jest część druga wiersza?
5. Jaki obraz twórcy został wykreowany w wierszu? Co wpływa na taki obraz?

Ajudah widziany z morza (zdjęcie współczesne)

Walenty Wańkiewicz (1799–1842), *Portret Adama Mickiewicza na Judahu skale* (obraz powstał w latach 1827–1828)

Ważna informacja

Orientalizm (łac. *orientalis* – wschodni) – zjawisko polegające na zainteresowaniu kulturami Wschodu (np. arabską, perską, hinduską), szczególnie popularne w literaturze i sztuce romantycznej. Twórców interesowała nieznana przyroda, odmienne obyczaje i tradycje, lokalny folklor. W orientalistycznej kulturze uduchowionego Wschodu poszukiwali ratunku wobec niszczącej siły cywilizacji zachodniej, upatrywali w niej źródła mądrości. W twórczości romantycznej Wschód stanowił tło wydarzeń i przeżyć wewnętrznych, kierunek podróży, inspirację do poszukiwania samego siebie i prawdy istnienia oraz odpowiedzi na pytania natury filozoficznej. Twórcy inspirowali się wschodnimi ideami filozoficznymi i religijnymi, wprowadzali bohaterów żyjących na Wschodzie, zapożyczali obce słownictwo.

Zjawisko orientalizmu przejawiało się także w architekturze, ubiorach, wyposażeniu wnętrz, modzie na podróże na Wschód.

Termin **orientalizm** oznacza także wyraz lub zwrot językowy zapożyczony z języków wschodnich (tureckiego, perskiego, arabskiego).

orientalizm

¹ bardon – dawny instrument strunowy podobny do lutni lub liry

Ważna informacja

Niektórzy Polacy nie tylko podróżowali na Wschód, lecz także mieszkali tam przez dłuższy czas, walczyli w armii tureckiej, brali udział w wyprawach wojennych, żyli tak jak tubylcy, przechodzili na islam. Przykładem może być generał Józef Bem, który po upadku Wiosny Ludów znalazł się w Turcji. Tam przeszedł na islam i jako Murad Pasza służył w armii sułtana, a nawet otrzymał tytuł generała. Dowodził między innymi obroną Aleppo przed atakiem beduinów. Michał Czajkowski (pisarz i działacz polityczny) przez kilkadziesiąt lat żył w Turcji. Przyjął islam i od tej pory był nazywany Sadyk Paszą. Został dowódcą formacji kozaków sułtańskich i działał na rzecz polskich emigrantów (m.in. pomagał w osiedlaniu się we wsi Adamów w pobliżu Konstantynopola).

Adam Mickiewicz

Widok gór ze stepów Kozłowa

Pielgrzym i Mirza¹

Pielgrzym

Tam? czy Allah² postawił ścianą morze lodu?
Czy aniołom tron odlał z zamrożonej chmury?
Czy Diwy³ z ćwierci lądu dźwignęli te mury,
Aby gwiazd karawanę nie puszczać ze wschodu?

Na szczycie jaka luna⁴! pożar Carogrodu⁵!
Czy Allah, gdy noc chylał⁶ rozciągnęła bury,
Dla światów żeglujących po morzu natury
Tę latarnię zawiesił wśród niebios obwodu?

Mirza

Tam? – Bylem; zima siedzi, tam dzioby potoków
I gardła rzek widziałem pijące z jej gniazda;
Tchnąłem, z ust mych śnieg leciał; pomykałem kroków,

Gdzie orły dróg nie wiedzą, kończy się chmur jazda,
Minąłem grom drzemiący w kolebce z obłoków,
Aż tam, gdzie nad mój turban była tylko gwiazda.
To Czatyrdah⁷!

Pielgrzym

Aa!!

Postać Pielgrzyma wprowadzona przez Mickiewicza oznacza poetę, wędrowca, a nie osobę wędrującą do miejsca kultu.

¹ **mirza** (czyt. mir-za) – szlachcic tatarski

² **Allah** – imię Boga u muzułmanów; w języku polskim dopuszczalna jest również pisownia Allach

³ **Diwy** – według mitologii Persów złośliwe geniusze, które niegdyś panowały na ziemi, potem zostały wygnane przez anioły; teraz mieszkają na końcu świata za górą Kaf (na podstawie objaśnień Mickiewicza)

⁴ **Na szczycie jaka luna** – wierzchołki Czatyrdahu po zachodzie słońca przez jakiś czas wydają się być w ogniu (na podstawie objaśnień Mickiewicza)

⁵ **Carogród** – Konstantynopol (obecnie Stambuł w Turcji)

⁶ **chylał** – suknia honorowa, którą sułtan obdarza wielkich urzędników państwa (na podstawie objaśnień Mickiewicza)

⁷ **Czatyrdah** – masyw górski na Krymie

pielgrzym – bohater
Sonetów krymskich

Polecenia

1. Określ temat utworu. Zwróć uwagę na tytuł sonetu.
2. Nazwij formę wypowiedzi zastosowaną w wierszu.
3. Przedstaw bohaterów sonetu.
4. Jak widzi góry Pielgrzym? Jakie środki poetyckie zostały wykorzystane w opisie? Nazwij je i określ ich funkcję.
5. Jak widzi góry Mirza? Jakie środki poetyckie zostały wykorzystane w opisie? Nazwij je i określ ich funkcję.
6. Porównaj widzenie gór przez Pielgrzyma i Mirzę. Co wpływa na sposób postrzegania Czatyrdału przez obu wędrowców? Polecenie wykonaj w zeszycie.
7. Określ relacje panujące między Pielgrzymem i Mirzą.
8. Jaką funkcję pełnią w wierszu znaki interpunkcyjne? Zwróć uwagę na pytańniki i wykrzykniki. W której części sonetu jest ich najwięcej? Jakie sensy uwypuklają?
9. Uzasadnij, że w wierszu ukazana została symboliczna wędrówka wzwyż.
10. Zbadaj budowę sonetu (liczbę strof, wersów w strofach i całym sonecie). Zwróć uwagę na ostatni wers i ostatnie słowo. Sformułuj wnioski. Jakie jeszcze różnice pomiędzy sonetem *Widok gór ze stepów Kozłowa* a formą klasyczną tego gatunku dostrzegasz? Sporządź na ten temat notatkę w zeszycie.
11. Wskaż wykorzystane w sonecie orientalizmy. Sprawdź ich znaczenie (wykorzystaj przypisy w podręczniku). Ustal, jakiej sfery życia dotyczą. Określ ich rolę w tworzeniu kolorytu lokalnego.
12. Ułóż zdania z czasownikami *dźwignąć*, *rozciągnąć* w 3 os. l. poj. czasu przeszłego (rodzaj męski i żeński). Zadanie wykonaj w zeszycie.

koloryt lokalny – uchwycenie odrębności, niepowtarzalności miejsc, w których toczy się akcja utworu; świat przedstawiony jest przesycony bogactwem szczegółów przyrodniczych, obyczajowych, kulturowych, językowych. Romantycy starali się także uchwycić ducha miejsca (łac. *genius loci*), coś, co sprawia, że dana przestrzeń jest jedyna w swoim rodzaju.

koloryt lokalny

Adam Mickiewicz

Czatyrdał¹

Mirza

Drżąc muślimin² całuje stopy twej opoki,
Maszcie krymskiego statku, wielki Czatyrdał!
O minarecie³ świata! o gór padyszachu⁴!
Ty, nad skały poziomu ucieklszy w obłoki,

Siedzisz sobie pod bramą niebios, jak wysoki
Gabryjel⁵, pilnujący edeńskiego gmachu;
Ciemny las twoim płaszczem, a janczary⁶ strachu
Twój turban⁷ z chmur haftują błyskawic potoki.

Czatyrdał obecnie

¹ **Czatyrdał** – masyw górski na Krymie. W języku Tatarów Krymskich *çatır* oznacza namiot, *dağ* górę. Czatyrdał składa się z dwóch płaskowyżów

² **muślimin** – muzułmanin

³ **minaret** – wysoka, zwykle smukła wieża stawiana przy meczecie

⁴ **padyszach** – tytuł sułtana tureckiego (na podstawie objaśnień Mickiewicza)

⁵ **Gabryjel** – jeden z najwyższych rangą aniołów. W tradycji chrześcijańskiej anioł zwiastowania, zmartwychwstania, miłosierdzia, kary, śmierci i objawienia. Sprawuje władzę nad rajem. W tradycji islamskiej wysłannik Allaha i przewodnik proroka Mahometa, któremu miał podyktować Koran

⁶ **janczary** – dzwoneczki przy końskiej uprzęży; janczary – piechota turecka, przyboczna gwardia

⁷ **turban** – nakrycie głowy z długiego pasa lekkiej materii, owiniętej wokół głowy, noszone przez mężczyzn m.in. w krajach muzułmańskich

Nam czy słońce dopieka, czyli mgła ocienia,
Czy sarańcza¹ plon zetnie, czy giaur² pali domy –
Czatyrdahu, ty zawsze głuchy, nieruchomy,

Między światem i niebem jak drogman³ stworzenia,
Podesławszy pod nogi ziemie, ludzi, gromy,
Słuchasz tylko, co mówi Bóg do przyrodzenia⁴.

Polecenia

1. Przedstaw osobę mówiącą w wierszu.
2. Jaka forma wypowiedzi została wykorzystana w sonecie?
3. Kto jest adresatem wypowiedzi? Odpowiedź potwierdź cytataми.
4. W jaki sposób poeta przedstawił Czatyrdah? Jakie środki poetyckie zostały wykorzystane w opisie? Nazwij je i określ ich funkcję.
5. Wyjaśnij, jaką funkcję pełni natura w relacjach między Bogiem a człowiekiem. Co na to wskazuje?
6. Wskaż wykorzystane w sonecie orientalizmy. Sprawdź ich znaczenie (wykorzystaj przypisy w podręczniku). Ustal, jakiej sfery życia dotyczą. Określ ich rolę w tworzeniu kolorytu lokalnego.

Adam Mickiewicz

Pielgrzym

U stóp moich kraina dostatków i krasy,
Nad głową niebo jasne, obok piękne lice;
Dlaczegoż stąd ucieka serce w okolice
Dalekie, i – niestety! jeszcze dalsze czasy?

Litwo! piał mi wdzięczniej tve szumiące lasy
Niż słowiki Bajdaru⁵, Salhiry dziewice⁶,
I weselszy deptałem twoje trzęsawice⁷
Niż rubinowe morwy, złote ananasy.

Tak daleki! tak różna wabi mię ponęta;
Dlaczegoż roztargniony wzdycham bez ustanku
Do tej, którą kochałem w dni moich poranku?

Ona w lubej dziedzinie, która mi odjęta,
Gdzie jej wszystko o wiernym powiada kochanku,
Depcąc świeże me ślady czyż o mnie pamięta?

Polecenia

1. Kim jest tytułowy bohater wiersza? Dlaczego określa siebie mianem Pielgrzyma? Skąd przybył na Krym?
2. Z jakiej perspektywy Pielgrzym opisuje przyrodę Krymu? Jak ją postrzega?
3. Dlaczego osoba mówiąca porównuje krymskie krajobrazy z Litwą? W jaki sposób wspomina swój kraj ojczysty? Czego to dowodzi?
4. Rozważ, czym jest pamięć w życiu Pielgrzyma. Czy można przekreślić pamięć?

¹ sarańcza – szarańcza; duży owad podobny do pasikonika

² giaur – u muzułmanów: niewierny, chrześcijanin

³ drogman – tłumacz

⁴ przyrodzenie – tu: przyroda, świat roślinny i zwierzęcy

⁵ Bajdar (właściwie Bajdary) – nazwa doliny

⁶ Salhiry dziewice – Salhir – rzeka na Krymie, wypływająca z pieczar Czatyrdahu

⁷ trzęsawice – bagna

Elementy orientalizmu w *Sonetach krymskich*:

- podróż na Wschód jako katalizator przeżyć wewnętrznych,
- obrazy egzotycznych krajobrazów,
- postać Mirzy – przewodnika i nauczyciela,
- wprowadzenie kultury mieszkańców Krymu,
- zderzenie cywilizacji Zachodu z cywilizacją Wschodu,
- wykorzystanie orientalizmów – zapożyczeń z języków wschodnich.

Polecenia

Odpowiadając na polecenia, wykorzystaj znajomość wierszy zamieszczonych w podręczniku. Możesz sięgnąć także do innych utworów z cyklu *Sonety krymskie*.

1. Scharakteryzuj postać Pielgrzyma – bohatera *Sonetów krymskich*.
2. Czym jest dla bohatera *Sonetów krymskich* podróż na Krym?
3. Wykaż, że bohater *Sonetów krymskich* pojawia się w trzech rolach: podróżnego (obserwującego i opisującego), tułacza (wspominającego ojczyznę i tęskniącego za nią) oraz pielgrzyma (podróżującego do źródeł poznania).
4. Scharakteryzuj postać Mirzy – przewodnika i nauczyciela.
5. Przedstaw egzotyczną przyrodę krymską ukazaną w *Sonetach krymskich*. Zwróć uwagę na rodzaje opisywanych pejzaży.
6. Rozważ, czy obraz Krymu ukazany w *Sonetach krymskich* ma charakter obiektywny czy subiektywny. Odpowiedź uzasadnij.
7. Przeanalizuj budowę i kompozycję kilku sonetów Mickiewicza. W jaki sposób poeta wykorzystał formę sonetu?

Czytanie ze zrozumieniem**Elżbieta Skorupska-Raczyńska*****Metafory przestrzenne w „Sonetach krymskich” Adama Mickiewicza***

Przestrzenią dominującą w *Sonetach krymskich* jest przestrzeń wody i morza. Metaforyczne analogie kreują orientalny krajobraz jako przestwór rozległy, daleką przestrzeń rozciągającą się szeroko, w wymiarze poziomym, horyzontalnym przed i nad Pielgrzymem. [...]

Sonety krymskie są swoistym „poematem turystycznym”, w którym opisane zostały relacje z poszczególnych etapów podróży w egzotycznej przestrzeni orientalnej. Realia geograficzne Krymu mieszają się z poetycką wizją percypowanej¹ egzotycznej martwej i żywej natury. Adam Mickiewicz wykorzystuje metaforę przestrzenną do ilustracji orientalnej rozciągłości, przetransponowanej² w postaci subiektywnych spostrzeżeń. W kreacji poszczególnych obrazów odbijają się wrażenia poety – Pielgrzyma.

Egzotyka krajobrazu i oryginalność poznania kreowane są za pomocą metaforyki przestrzennej horyzontalnej i wertykalnej, oddającej sens wrażeń chwilowych, momentalnych, odniesionych przez Pielgrzyma do „tu i teraz”. Wrażenia te płyną, są zmienne jak orientalna natura, pojmowana przez pryzmat osobistych doświadczeń Wędrowca i objaśniana przez przewodnika Mirzę.

¹ percypowany – odbierany za pomocą zmysłów

² przetransponowana – tu: przeniesiona

Adam Mickiewicz w metaforach przestrzennych odwołuje się do konwencjonalnych znaków i symboli, wartości opartych na relacji przeciwstawieństw: góra/dół, niebo/otchłań, wysoko/nisko, pod/nad, dobry/zły.

W *Sonetach krymskich* przestrzeń współtworzy przeżycia Pielgrzyma, a metafory przestrzenne podkreślają niezwykłość i antropocentryzm¹ tego zjawiska. Ponadto mają one charakter poznawczo-emocjonalny, są śmiałe w konstrukcji i treści, wyrażają doznania i uczucia w nowy wówczas, oryginalny sposób.

Elżbieta Skorupska-Raczyńska, *Metafory przestrzenne w „Sonetach krymskich” Adama Mickiewicza* [w:] *Miedzy dawnymi a nowymi słowy*, red. J. Rutkowska, E. Skorupska-Raczyńska, Gorzów Wielkopolski 2010, s. 146–148, 154.

Polecenia

1. Na podstawie całego artykułu zdefiniuj termin *metafora przestrzenna*.
2. Wyjaśnij, jaką funkcję pełnią metafory przestrzenne w *Sonetach krymskich*.
3. Wskaż przestrzeń dominującą w *Sonetach krymskich*.
4. Dlaczego według autorki artykułu *Sonet krymskie* są „poematem turystycznym”?
5. W jaki sposób poeta kreuje w sonetach krajobraz Krymu?
6. Wyjaśnij różnice pomiędzy metaforyką przestrzenną horyzontalną i metaforyką przestrzenną wertykalną.
7. Wykorzystując znajomość *Sonetów krymskich*, potwierdź spostrzeżenia autorki, iż w metaforach przestrzennych poeta wykorzystał przeciwstawieństwa: *góra/dół*, *niebo/otchłań*, *wysoko/nisko*, *pod/nad*. Polecenie wykonaj w zeszycie.
8. Jak ocenia autorka metafory przestrzenne Adama Mickiewicza? Wskaż słownictwo oceniające.
9. Podaj formę mianownika rzeczowników, których forma dopełniacza liczby pojedynczej brzmi: *ilustracji*, *kreacji*, *relacji*, *konstrukcji*. Uzasadnij pisownię zakończeń *–ji* w dopełniaczu liczby pojedynczej tych rzeczowników. Zadanie wykonaj w zeszycie.

Kontynuacje i nawiązania

Adam Mickiewicz

Cisza morska

Na wysokości Tarkankut²

Już wstążkę pawilonu³ wiatr zaledwie muśnie,
Cichymi gra piersiami rozjaśniona woda;
Jak marząca o szczęściu narzeczona młoda
Zbudzi się, aby westchnąć, i wnet znowu uśnie.

Żagle, na kształt chorągwi gdy wojnę skończono,
Drzemią na masztach nagich; okręt lekkim ruchem
Kołysa się, jak gdyby przykuty łańcuchem;
Majtek wytchnął, podróże rozśmiało się grono.

¹ **antropocentryzm** – pogląd, według którego człowiek jest ośrodkiem i celem świata, a wszystko w przyrodzie dzieje się ze względu na niego

² **Tarkankut** – najdalej na zachód wysunięty przylądek Krymu

³ **pawilon** – tutaj: porządek

O morze! pośród twoich wesółych żyjatek
Jest polip¹, co śpi na dnie, gdy się niebo chmurzy,
A na ciszę długimi wywija ramiony.

O myśli! w twojej głębi jest hydra² pamiątek,
Co śpi wśród złych losów i namiętnej burzy;
A gdy serce spokojne, zatapia w nim szpony.

Polecenia

1. Przedstaw obraz morza wyłaniający się z wiersza.
2. Jakimi środkami stylistycznymi posłużył się poeta, opisując morze?
3. Jakie części można wyodrębnić w sonecie? Odpowiedź uzasadnij.
4. Określ temat ostatniej strofy.
5. Wyjaśnij, co łączy strofę trzecią i czwartą.

Maria Pawlikowska-Jasnorzewska *Najpiękniejsza zwrotka*

Już wstążkę pawilonu wiatr zaledwie muśnie...
Cichemi gra piersiami rozjaśniona woda,
Jak marząca o szczęściu narzeczona młoda,
Co zbudzi się, by westchnąć – i wnet znowu uśnie...

Mniejsza o ciszę morską, pamiątki, polipa!
Zostańmy przy kochance. Nie chcę czytać dalej.
Cóż to? Jej usta we łzach jak w morzu korale?
Zbudziła się, westchnęła, lecz już nie zasypia?

Wzdychał już tylko wzdychał fala jak straszdyło
wzrasta nagle, huragan gra na deszczu harfie,
pawilonem miłości gorzki wichur szarpie,
a szczęście narzeczonej już Bogu obrzydło.

Hydra zwija trwożliwie rozwiane ramiona,
i czeka w wodnej grocie, aż fale opadną,
podczas gdy biały okręt idzie z wolna na dno,
jak marząca o szczęściu młoda narzeczona...

Z tomu: *Paryż*, 1929

Polecenia

1. Wskaż bezpośrednie nawiązanie do sonetu Adama Mickiewicza. Jaką funkcję pełni cytat z sonetu *Cisza morską*?
2. Jaką funkcję pełni tytuł wiersza?
3. Scharakteryzuj osobę mówiącą.
4. W jaki sposób została przedstawiona narzeczona?

¹ polip – tutaj: ośmiornica

² hydra – w mitologii greckiej potwór o wielu głowach, które po odcięciu natychmiast odrastały

5. Wskaż podobieństwa i różnice pomiędzy tekstami.
6. Określ znaczenie aluzji literackiej w interpretacji wiersza Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej.

aluzja literacka

aluzja literacka – świadome nawiązanie w tekście utworu literackiego do innego tekstu; czytelnik powinien to nawiązanie dostrzec i właściwie zinterpretować. Aluzja często służy przekazywaniu podstawowej intencji utworu. Może polegać np. na odwołaniu do tytułu czy języka utworu, nawiązaniu do sytuacji przedstawionej w innym dziele, do elementów świata przedstawionego, do całokształtu utworu.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 222

1. Do napisania *Sonetów krymskich* wydanych w 1826 roku zainspirowała Mickiewicza podróż na Krym.

s. 226

2. Bohater *Sonetów krymskich* pojawia się w trzech rolach: podróżnego (obserwującego i opisującego), tułacza (wspominającego ojczyznę i tęskniącego za nią) oraz pielgrzyma (podróżującego do źródeł poznania).

s. 225,
227

3. Cechami charakterystycznymi *Sonetów krymskich* są orientalizm i koloryt lokalny.

16. Wśród greckich ruin o polskim powstaniu

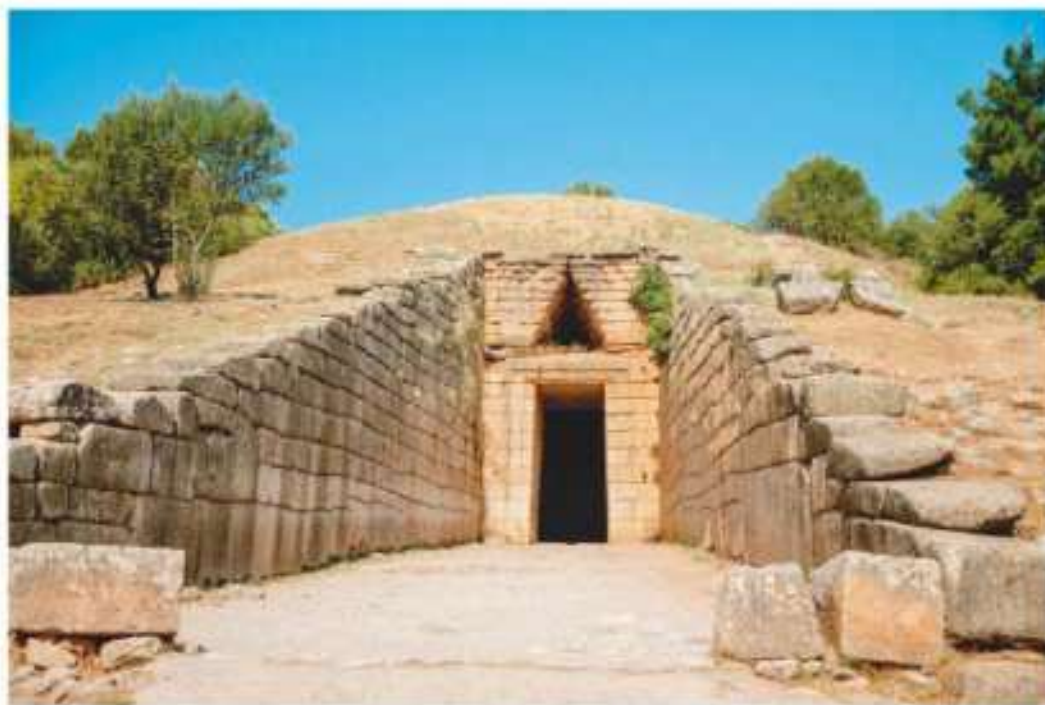
NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz okoliczności powstania *Grobu Agamemnona* Juliusza Słowackiego;
- przeczytasz fragmenty *Grobu Agamemnona*;
- scharakteryzujesz refleksje o poecie i poezji oraz obraz Polski i Polaków zawarte w utworze;
- dowiesz się, jak Słowacki ocenił przyczyny upadku powstania listopadowego;
- poznasz wizję Polski przyszłości sformułowaną przez poetę.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie wiadomości z historii dotyczące powstania listopadowego, przyczyn jego wybuchu i okoliczności upadku. Przywołaj inne romantyczne utwory, w których jest mowa o powstaniu listopadowym, jego bohaterach i przyczynach klęski.

Grób Agamemnona jest fragmentem *Podróży do Ziemi Świętej z Neapolu (Pieśń VIII)*. Do napisania utworu poetę zainspirowała podróż, którą w latach 1836–1837 odbył między innymi do Grecji, Egiptu i Palestyny. W jej trakcie zetknął się ze śladami starożytnej historii, oglądał zabytki, podziwiał egzotyczne krajobrazy. W Grecji zwiedzał grobowiec Agamemnona, widział mogiły bohaterów w Termopilach i na Cheronei. Echa wojen, i tych opisanych w mitologii, i tych mających miejsce w historii Grecji, świadczyły o bohaterstwie Greków, ich determinacji w obronie wolności. Wyprawa na Wschód, przebywanie w miejscach ważnych, symbolicznych dla kultury europejskiej, skłoniły poetę do rozważań nad sensem narodowego nieszczęścia, zachowaniem Polaków w czasie powstania listopadowego, losem emigranta – tułacza.

Skarbiec Atreusza w pobliżu Myken w Grecji

geneza *Grobu Agamemnona*

tematyka utworu

Utwór został opublikowany w 1840 roku razem z *Lillą Wenedą*, co wskazywało na to, że w obu utworach zostały podjęte ważne tematy życia narodowego.

Juliusz Słowacki *Grób Agamemnona* (fragmenty)

Niech fantastycznie¹ lutnia nastrojona
Wtórjuje myśli posępnej i ciemnej;
Bom oto wstąpił w grób² Agamemnona³,
I siedzę cichy w kopule podziemnej,
Co krwią Atrydów⁴ zwałana okrutną.
Serce zasnęło, lecz śni. Jak mi smutno!

O! jak daleko brzmi ta harfa złota,
Której mi tylko echo wieczne słyhać!
Druidyczna⁵ to z głazów wielkich grota,
Gdzie wiatr przychodzi po szczelinach wzdychać
I ma Elektry⁶ głos – ta bieli płótno
I odzywa się z laurów⁷: „Jak mi smutno!” [...]

O! cichy jestem jak wy, o! Atrydzi.
Których popioły śpią pod świerszczów strażą.
Ani mię teraz moja małość wstydzi,
Ani się myśli tak jak orły ważą.
Głęboko jestem pokorny i cichy
Tu, w tym grobowcu, sławy, zbrodni, pychy.

Nad drzwiami grobu, na granitu zrębie
Wyrasta dąbek w trójkącie z kamieni,
Posadziły go wróble lub gołębie,
I listkami się czarnymi zieleni,
I słońca w ciemny grobowiec nie puszcza;
Zerwałem jeden liść z czarnego kuszczu⁸;

Nie bronil mi go żaden duch ni mara,
Ani w gałązkach jęknęło widziadło,
Tylko się słońcu stała większa szpara,
I wbiegło złote, i do nóg mi padło.
Zrazu myślałem, że ten, co się wdziera
Blask, była struna to z harfy Homera;

I wyciągnąłem rękę na ciemności,
By ją ułoić i napiąć, i drżącą
Przymusić do lez i śpiewu i złości
Nad wielkim niczym grobów i milczącą

Garstką popiołów: – ale w moim ręku
Ta struna drgnęła i pękła bez jęku.

Tak więc – to los mój na grobowcach siadać
I szukać smutków blahych, wiotkich, kruchych.
To los mój senne królestwa posiadać,
Nieme mieć harfy i słuchaczy głuchych
Albo umarłych – i tak pełny wstrętu...
Na koń! chcę słońca, wichru, i tętentu!

Na koń! – Tu lożem suchego potoku,
Gdzie zamiast wody, płynie laur różowy⁹,
Ze lżą i z wielką błyskawicą w oku,
Jakby mię wichur gnał błyskawicowy,
Lecę, a koń się na powietrzu kładnie –
Jeśli napotka grób rycerzy – padnie.

Na Termopilach¹⁰? – Nie, na Cheronei¹¹
Trzeba się memu załamać koniowi,
Bo jestem z kraju, gdzie widmo nadziei
Dla małowiernych serc podobne snowi¹².
Więc jeśli koń mój w biegu się przestraszy,
To tej mogiły – co równa jest – naszej.

Mnie od mogiły termopilskiej gotów
Odgonić legion umarłych Spartanów;
Bo jestem z kraju smutnego Ilotów¹³,
Z kraju – gdzie rozpacz nie sypie kurhanów¹⁴,
Z kraju – gdzie zawsze po dniach nieszczęśliwych
Zostaje smutne pól – rycerzy – żywych.

Na Termopilach ja się nie odważę
Osadzić konia w wąwozowym szlaku.
Bo tam być muszą tak patrzące twarze,
Że serce skruszy wstyd – w każdym Polaku.
Ja tam nie będę stał przed Grecji duchem –
Nie – pierwszej skonom, niż tam iść – z łańcuchem.

¹ **fantastycznie** – tu: w sposób poetycki, pobudzający wyobraźnię

² **grób Agamemnona** – podziemny grobowiec koło Myken w Argolidzie, zwany również Skarbem Atreusza, króla Myken; największa z kilku starożytnych podziemnych budowli

³ **Agamemnon** – w mitologii greckiej potomek Atreusza, króla Myken; wódz wyprawy na Troję

⁴ **Atrydzi** – synowie mitycznego Atreusza: Agamemnon i Menelaos

⁵ **druidyczna** – druidowie byli starożytnymi kapłanami celtyckimi

⁶ **Elektra** – córka Agamemnona i Klitajmestry; znenawiadziła matkę za zabójstwo ojca

⁷ **laur** – tu: oleandry, kwitną do dziś wokół Myken

⁸ **kuszc** – krzak

⁹ **laur różowy** – tu: oleandry, kwitną do dziś wokół Myken

¹⁰ **Termopile** – miejsce jednej z najbardziej znanych bitew w starożytności. W 480 r. p.n.e. Leonidas wraz z 300 wojownikami zginął w walce z Persami. Wszyscy polegli, broniąc swojej ojczyzny. Na grobie poległych żołnierzy umieszczono napis: *Przechodniu, powiedz Sparcie, że tu leżymy wierni jej rozkazom*

¹¹ **Cheronea** – miejsce klęski Greków; zwyciężając w bitwie pod Cheroneą, Filip Macedoński zakończył w 338 r. p.n.e. podbój Grecji

¹² **widmo nadziei/ Dla małowiernych serc podobne snowi** – wiara i nadzieja na odzyskanie niepodległości są nierealne jak senne marzenie

¹³ **ilota** – spartański niewolnik

¹⁴ **kurhan** – tutaj: symbol pamięci o doniosłym wydarzeniu

Na Termopilach – jaką bym zdał sprawę?
Gdyby stanęli męże nad mogiłą?
I pokazawszy mi swe piersi krwawe
Potem spytali wręcz: – „Wiele was było”? –
Zapomnij, że jest długi wieków przedział. –
Gdyby spytali tak – coś bym powiedział?!

Na Termopilach, bez złotego pasa,
Bez czerwonego leży trup kontusza:
Ale jest nagi trup Leonidasa¹,
Jest w marmurowych kształtach piękna dusza²;
I długo płakał lud takiej ofiary,
Ognia wonnego, i rozbitej czary³.

O! Polsko! póki ty duszę anielską
Będiesz więziła w czerepie⁴ rubasznym⁵,
Póty kat⁶ będzie rąbał twoje cielsko,
Póty nie będzie twój miecz zemsty strasznym,
Póty mieć będziesz hyjenę na sobie,
I grób – i oczy otworzone w grobie!

Zrzuć do ostatka te plachty ohydne,
Tę – Dejaniry palącą koszulę⁷:

¹Leonidas – król Sparty, który stanął na czele armii przeciw Persom; dowodził obroną Termopilów

²Jest w marmurowych kształtach piękna dusza – marmurowe (posągowe) ciało Leonidasa wraz ze szlachetną duszą tworzą harmonijną jedność (przeciwieństwo polskiego rozdwojenia i połowiczności). Jego ofiara jest pełna i ostateczna

³ognia wonnego, i rozbitej czary – nawiązanie do starogreckich obyczajów pogrzebowych związanych z paleniem ciała na stosie, a następnie zalewaniem popiołów winem z rozbitych czar

⁴czerep – staropolskie określenie czaszki, głowy

⁵rubaszny – prosty, niezwracający uwagi na formy towarzyskie, swobodny w sposobie bycia, bezceremonialny

⁶kat – zaborca

⁷koszuła Dejaniry – symbol śmierci, męczarni, od której nie ma ucieczki; według mitologii Dejanira podarowała Heraklesowi koszulę nasączoną krwią centaury Nessosa. Dejanira chciała w ten sposób zagwarantować sobie miłość bohatera, gdyż wierzyła, że krew centaury jest eliksirem miłości. Jednak założenie koszuli spowodowało śmierć herosa w męczarniach

A wstań jak wielkie posągi bezwstydne,
Naga – w styksowym⁸ wykąpana mule,
Nowa – nagością żelazną beczelna –
Niezwastydzona niczym – nieśmiertelna.

Niech ku północy z cichej się mogiły
Podniesie naród i ludy przełęknie,
Że taki wielki posąg – z jednej bryły,
A tak hartowny, że w gromach nie pęknie,
Ale z piorunów ma ręce i wieniec,
Gardzący śmiercią wzrok – życia rumieniec.

Polsko! lecz ciebie błyskotkami ludzą;
Pawiem narodów byłaś i papugą,
A teraz jesteś służebnicą cudzą. –
Choć wiem, że słowa te nie zadrzą długo
W sercu – gdzie nie trwa myśl nawet godziny,
Mówię – bom smutny – i sam pełen winy.

Przeklnij – lecz ciebie przepędzi ma dusza,
Jak Eumenida⁹ przez węzowe różgi.
Boś ty jedyny syn Prometeusza –
Sęć ci wyjada nie serce – lecz mózgi.
Choć muzę moją w twojej krwi zaszargam,
Sięgnę do wnętrza twych trzew – i zatargam.

Szczeknij z boleści i przeklinaj syna,
Lecz wiedz – że ręka przekleństw wyciągnięta
Nade mną – zwinie się w lęk¹⁰ jak gadzina¹¹,
I z ramion ci się odkruszy zeschnięta,
I w proch ją czarne szatany rozchwycą;
Bo nie masz władzy przekląć – Niewolnico!

⁸Styks – według mitologii rzeka oddzielająca świat zmarłych od krainy żyjących. Zanurzenie w jej nurtach uodparniało ciało na ciosy

⁹Eumenidy (inaczej: erynie, furie) – według mitologii boginie zemsty, przedstawiane z pochodniami i biczami w rękach oraz węzami w rozwianych włosach, uosobienie ciężkich wyrzutów sumienia, prześladowające winowajców za życia i po śmierci

¹⁰lęk – łuk

¹¹gadzina – tutaj: wąż, żmija

Polecenia

- Wyodrębnij w utworze części, w których dominują następujące tematy:
 - opis grobu Agamemnona,
 - rozmyślenia osoby mówiącej o sobie, swym losie i poezji,
 - zestawienie losów starożytnej Grecji ze współczesną Polską, porównanie walczących Greków z upadkiem powstania listopadowego,
 - obraz ojczyzny, refleksja nad losem Polski, przyczynami rozbiorów i klęski powstania,
 - wizja Polski przyszłości, Polski idealnej.
- Scharakteryzuj osobę mówiącą. Kim jest? Z jakiego kraju pochodzi? Odpowiedź zilustruj cytami.

części utworu

obraz Polski w *Grobie Agamemnona*

3. Omów refleksje o poecie i poezji zawarte w utworze:
 - a) W jakim celu osoba mówiąca odwołuje się do Homera?
 - b) *W moim ręku/Ta struna drgnęła i pękła bez jęku*. Jak zinterpretować ten obraz? Jak ocenia siebie osoba mówiąca?
 - c) Jaki jest stosunek osoby mówiącej do twórczości autora starożytnych eposów?
 - d) Jaką rolę wyznacza sobie poeta? Zinterpretuj zwłaszcza fragment *Sięgnę do wnętrza twych trzew – i zatargam*.
4. Przedstaw zestawienie losów starożytnej Grecji ze współczesną Polską:
 - a) Wskaż fragmenty dotyczące Termopilów. Zwróć uwagę na sformułowania: *mnie [...] gotów odgonić, ja się nie odważę*. Wyjaśnij ich sens.
 - b) Wykorzystując wiadomości o postawach Greków w czasie walk pod Termopilami i Cheroneą, wyjaśnij, dlaczego według osoby mówiącej Polakom bliżej do walczących pod Cheroneą niż pod Termopilami.
 - c) W jakim celu zestawiona została historia Grecji z historią Polski, starożytni Grecy i współcześni Polacy? Co łączy, a co różni oba narody?
 - d) Jaką funkcję pełni wykorzystane motywy antyczne?
5. Scharakteryzuj obraz Polski i Polaków:
 - a) Wymień wydarzenia historyczne i polityczne dotyczące Polski, o których jest mowa w utworze.
 - b) Wskaż fragmenty, w których jest mowa o powstaniu listopadowym. Jak została oceniona klęska powstania? Czego zabrakło Polakom, by mogli zwyciężyć?
 - c) Rozważ, czy w utworze zostało ukazane całe polskie społeczeństwo, czy określona warstwa społeczna.
 - d) Wskaż aluzje do sarmackiej przeszłości.
 - e) Jak została przedstawiona rola szlachty w polskim społeczeństwie? Zwróć uwagę na porównanie do zabójczego działania koszułi Dejaniry.
 - f) Jak osoba mówiąca ocenia naśladowanie obcych wzorców przez szlachtę? Odpowiedź potwierdź cytataми.
 - g) Zwróć uwagę na ukazane cechy polskiej mentalności. Jak zostały one ocenione?
 - h) Jaką funkcję pełni nazwanie Polski synem Prometeusza? Jaka jest wymowa tego porównania?
 - i) Jaki jest stosunek osoby mówiącej do historii własnego kraju? Jak ocenia swoich rodaków?
 - j) Jak osoba mówiąca ocenia siebie? Zinterpretuj zwłaszcza fragment: *Mówię – bom smutny – i sam pełen winy*.
 - k) Dlaczego Polska nie może odzyskać niepodległości?
6. Omów wizję Polski przyszłości wyłaniającą się z utworu. Jaka powinna być ta nowa Polska?
7. Przeczytaj jeszcze raz utwór Słowackiego i wypisz do zeszytu wszystkie nazwy własne. Podkreśl te, w których pisowni występuje wielka litera.

Ważna informacja

Niektóre cytaty z *Grobu Agamemnona* zostały spopularyzowane, stały się wyrażeniami często wykorzystywanymi w wypowiedziach. Należą do nich np.: *Pawiem narodów byłeś i papugą*, *Mówię – bom smutny – i sam pełen winy*.

PROJEKT

Zorganizujcie w klasie dyskusję dotyczącą Polski i Polaków. Pamiętajcie o przygotowaniu się do dyskusji i jej właściwej organizacji. Przygotowując argumenty, wykorzystajcie wiadomości z historii.

Przykładowy temat do przedyskutowania:

Czy słuszny jest surowy osąd Polski i Polaków zawarty w *Grobie Agamemnona*?

PODSUMOWANIE LEKCJI

1. Do napisania *Grobu Agamemnona* zainspirowała Juliusza Słowackiego podróż do Grecji. Zetknął się w jej trakcie ze śladami starożytnej historii, widział grobowiec Agamemnona oraz mogiły bohaterów w Termopilach i na Cheronei. s. 233
2. W poszczególnych częściach utworu dominują różne tematy: s. 235
 - a) opis grobu Agamemnona,
 - b) rozmyślenia osoby mówiącej o sobie, swym losie i poezji,
 - c) zestawienie losów starożytnej Grecji ze współczesną Polską, porównanie walczących Greków z upadkiem powstania listopadowego,
 - d) obraz ojczyzny, refleksja nad losem Polski, przyczynami rozbiorów i klęski powstania,
 - e) wizja Polski przyszłości, Polski idealnej.
3. W *Grobie Agamemnona* poeta zawarł rozrachunek z własnym narodem, skrytykował polskie wady narodowe. s. 236

17. Tęsknota polskiego emigranta za ojczyzną

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz romantyczne wiersze, w których została ukazana tęsknota za krajem ojczystym;
- porównasz uczucia emigranta romantycznego z emocjami emigranta z czasów drugiej wojny światowej;
- będziesz się posługiwać pojęciami: *tęsknota*, *nostalgia*.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie, z jakich powodów opuścili ojczyste strony polscy poeci: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Cyprian Kamil Norwid. Podaj daty ich wyjazdu z ojczyzny. Wymień kraje, w których każdy z nich przebywał. Gdzie zatrzymali się na dłużej?
- Przypomnij sobie *Pana Tadeusza* – tekst poznany w szkole podstawowej (genezę utworu, jego problematykę, obraz Polski i Polaków).

emigracja

emigracja – 1. wyjazd z ojczystego kraju do innego państwa w celu osiedlenia się tam na stałe lub na pewien okres; wychodźstwo; 2. stały lub okresowy pobyt w innym państwie; 3. ogół emigrantów mieszkających w jakimś kraju; uchodźstwo

Uniwersalny słownik języka polskiego, red. Stanisław Dubisz, Warszawa 2008, t. 1., s. 828.

Wielka Emigracja

W XIX wieku bardzo wielu Polaków opuściło rodzinne strony. Część z nich wyjechała jeszcze przed powstaniem listopadowym, ale duża fala emigracji miała miejsce po jego upadku (tzw. Wielka Emigracja). Wyjeżdżali, aby uniknąć aresztowania, z obawy przed represjami, by działać na rzecz odzyskania niepodległości przez Polskę. Emigrantami byli żołnierze, członkowie Rządu Narodowego, politycy, szlachta, a także pisarze i artyści. Znaleźli oni przystań w różnych krajach, np.

Belgii, Anglii, Szwajcarii, we Włoszech, a nawet w Stanach Zjednoczonych czy Turcji, ale przede wszystkim we Francji. To w Paryżu znajdowało się centrum polskiej emigracji. Wśród polskich emigrantów byli: książę Adam Czartoryski, Maurycy Mochnacki, Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński, Fryderyk Chopin, Cyprian Kamil Norwid. Przyczyniło się

XIX-wieczna grafika przedstawiająca scenę przyjęcia polskiego emigranta we Francji

to do powstania dwóch ośrodków kultury: krajowej i emigracyjnej. Literatura tworzona w kraju musiała się zmierzyć z wieloma ograniczeniami (np. cenzurą), natomiast ta powstająca na emigracji mogła swobodnie podejmować różnorodne tematy. To w dziełach emigracyjnych Polacy mogli czytać o walce o odzyskanie niepodległości, o przyszłości silnej, niepodległej Polski. Dzięki tym utworom utrzymana została polska tożsamość narodowa, Polacy czuli dumę ze swojego kraju i narodu.

Emigranci, żyjąc poza granicami Polski, nie mogli wrócić do kraju na stałe ani nie mieli możliwości odwiedzić rodzinnych stron, spotkać się z pozostałą w kraju rodziną. Rodziło to dojmujące uczucie tęsknoty za ojczyzną, nostalgię, czemu artyści często dawali wyraz w swoich utworach.

**motyw nostalgii
w twórczości
romantycznej**

Adam Mickiewicz

Pan Tadeusz (fragmenty)

Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie.
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie
Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie¹.

Panno święta, co Jasnej bronisz Częstochowy²
I w Ostrej świecisz Bramie³! Ty, co gród zamkowy
Nowogródzki ochraniasz z jego wiernym ludem⁴!
Jak mnie dziecko do zdrowia powróciłaś cudem
(Gdy od płaczącej matki, pod Twoją opiekę
Ofiarowany⁵, martwą podniosłem powiekę;
I zaraz mogłem pieszo, do Twych świątyń progu
Iść, za wrócone życie podziękować Bogu),
Tak nas powróciśz cudem na Ojczyzny łono⁶.
Tymczasem przenoś moją duszę utęsknioną
Do tych pagórków leśnych, do tych łąk zielonych,
Szeroko nad błękitnym Niemnem rozciągnionych;
Do tych pól malowanych zbożem rozmaitem,
Wyzlacanych pszenicą, posrebrzanych żytem;
Gdzie bursztynowy świerzop⁷, gryka jak śnieg biała,
Gdzie panińskim rumieńcem dzięcielina⁸ pała,
A wszystko przepasane jakby wstęgą, miedzą
Zieloną, na niej z rzadka ciche grusze siedzą.

Polecenia

1. Wyjaśnij, co to jest inwokacja. Dla jakiego gatunku jest charakterystyczna?
2. Wskaż adresata *Inwokacji*.
3. Jaki obraz ojczyzny wyłania się z tego fragmentu? Jakie środki poetyckie zostały wykorzystane do jego wykreowania? Nazwij je i określ ich funkcję. Polecenie wykonaj w zeszycie.
4. Jaką funkcję pełni zaimek *moja*?
5. Wskaż wyrazy nacechowane emocjonalnie. Jaką funkcję pełnią w tym fragmencie *Pana Tadeusza*?
6. Wykaż, że w *Inwokacji* widoczna jest tęsknota za ojczyzną.
7. Wykorzystując znajomość treści *Pana Tadeusza*, dowiedz, że w całym utworze widoczna jest tęsknota emigranta za ojczyzną. Sporządź notatkę w zeszycie.

nostalgia – tęsknota, zwłaszcza za krajem ojczystym

Uniwersalny słownik języka polskiego, red. Stanisław Dubisz, Warszawa 2008, t. 2., s. 1023.

nostalgia

¹ po tobie – do ciebie, za tobą

² Panno święta, co Jasnej bronisz Częstochowy – Matka Boża Częstochowska, patronka Polski

³ Panno święta [...] co w Ostrej świecisz Bramie – wizerunek Matki Bożej, znajdujący się w kaplicy ostrobramskiej w Wilnie. Przez wiernych uważany za cudowny. Jeden z symboli chrześcijaństwa w Polsce i na Litwie.

⁴ Ty, co gród zamkowy/Nowogródzki ochraniasz z jego wiernym ludem – cudowny obraz Matki Bożej Nowogródzkiej, znajdujący się w kościele w Nowogródku. W Nowogródku Adam Mickiewicz spędził dzieciństwo.

⁵ od [...] matki [...] ofiarowany – ofiarowany przez matkę

⁶ powróciśz cudem na Ojczyzny łono – umożliwisz powrót do ojczyzny

⁷ świerzop – pospolity chwast polny o złocistożółtych kwiatach

⁸ dzięcielina – gatunek koniczyny

Hymn
(Smutno mi, Boże)

Juliusz Słowacki

Hymn

Smutno mi, Boże! – Dla mnie na zachodzie
Rozlałeś tęczę blasków promienistą;
Przedemną gasisz w lazurowej wodzie
Gwiazdę ognistą...

Choć mi tak niebo Ty złocisz i morze,
Smutno mi, Boże!

Jak puste kłosa z podniesioną głową,
Stoję rozkoszy próżen i dosytu...
Dla obcych ludzi mam twarz jednakową,
Ciszę błękitu.

Ale przed Tobą głębi serca otworzę:
Smutno mi, Boże!

Jako na matki odejście się żali
Mała dziecina, tak ja płaczu bliski,
Patrząc na słońce, co mi rzuca z fali
Ostatnie błyski...

Choć wiem, że jutro błysnie nowe zorze,
Smutno mi, Boże!

Dzisiaj, na wielkim morzu oblakany¹,
Sto mil od brzegu i sto mil przed brzegiem,
Widziałem lotne w powietrzu bociany
Długim szeregiem.

Żem je znał kiedyś na polskim ugorze,
Smutno mi, Boże!

Żem często dumał nad mogiłą ludzi,
Żem nie znał prawie rodzinnego domu,
Żem był jak pielgrzym, co się w drodze trudzi
Przy blaskach gromu,
Że nie wiem, gdzie się w mogiłę położę,
Smutno mi, Boże!

Ty będziesz widział moje białe kości,
W straż nieoddane kolumnowym czołom;
Alem jest jako człowiek, co zazdrości
Mogil popiołom...

Więc, że nieznane gotujesz mi łożę,
Smutno mi, Boże!

Kazano w kraju niewinnej dziecinie²
Modlić się za mnie co dzień... a ja przecie
Wiem, że mój okręt nie do kraju płynie,
Płynąc po świecie.

Więc, że modlitwa dziecka nic nie może,
Smutno mi, Boże!

Ważna informacja

Hymn (Smutno mi, Boże) Juliusz Słowacki napisał w czasie trwającej prawie rok podróży, która wiodła przez Grecję i Egipt do Ziemi Świętej. Literackim planem wyprawy były także inne utwory: *Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu* oraz *Anielli*. Poeta odbył podróż nie tylko, by poznać nowe kraje i kulturę ich mieszkańców, zobaczyć egzotyczne krajobrazy, zetknąć się ze śladami starożytnej historii, ale by szukać duchowych doznań.

¹ oblakany – tu: zagubiony, zabłąkany

² niewinna dziecina – Staś Januszewski, kuzyn Juliusza Słowackiego

Na tęczę blasków, którą tak ogromnie
 Anieli twoi w niebie rozpostarli,
 Nowi gdzieś ludzie w sto lat będą po mnie
 Patrzący – marli.
 Nim się przed moją nicością ukorzę,
 Smutno mi, Boże!

Pisałem o zachodzie słońca na morzu przed Aleksandrią (19 października 1836)

Polecenia

1. Przedstaw bohatera wiersza. Zwróć uwagę na zaimki.
2. Jakie są powody smutku osoby mówiącej? Nazwij jej inne uczucia i emocje. Odpowiedź zilustruj cytatami. Polecenie wykonaj w zeszycie.
3. Scharakteryzuj obraz Boga. Jaki jest stosunek osoby mówiącej do niego?
4. Odtwórz obraz świata, który opisuje osoba mówiąca.
5. Jaką funkcję pełni pojawiający się trzykrotnie motyw zachodzącego słońca?
6. Nazwij środki artystycznego wyrazu (słowotwórcze, składniowe i leksykalne), które zostały wykorzystane, aby wykreować obraz świata. Podaj przykłady i określ ich funkcję. Sporządź notatkę w zeszycie.
7. Zbadaj budowę strof i całego wiersza. Jaką funkcję pełni powtarzający się wers? Jaki efekt uzyskał poeta?
8. Jaki jest stosunek osoby mówiącej do oglądanego krajobrazu?
9. Porównaj obraz świata i stan ducha bohatera wiersza. Sformułuj wnioski.
10. Nazwij typ wypowiedzi lirycznej. Swoją wypowiedź uzasadnij.
11. Czym charakteryzuje się hymn jako gatunek? Czym różni się *Hymn* Słowackiego od hymnu tradycyjnego?
12. Wypisz z wiersza wszystkie formy wyrazów, w zakończeniu których są nosówki q, ę. Zadanie wykonaj w zeszycie.

Cyprian Kamil Norwid

Moja piosnka (II)

Do kraju tego, gdzie kruszynę chleba
 Podnoszą z ziemi przez uszanowanie
 Dla darów Nieba...

Tęskno mi, Panie...

Do kraju tego, gdzie winą jest duża
 Popsować¹ gniazdo na gruszy bocianie,
 Bo wszystkim służyć...

Tęskno mi, Panie...

Do kraju tego, gdzie pierwsze ukłony¹⁰
 Są, jak odwieczne Chrystusa wyznanie:
 „Bądź pochwalony!”

Tęskno mi, Panie...

Tęskno mi jeszcze i do rzeczy innej,
 Której, już nie wiem, gdzie leży mieszkanie,
 Równie niewinnej...

Tęskno mi, Panie...

Ważna informacja

Utwór ***Moja piosnka [II]*** powstał w 1854 roku. W tym czasie już od kilkunastu lat Norwid przebywał poza granicami kraju – mieszkał w wielu krajach Europy (m.in. Niemcy, Włochy, Francja) oraz w Stanach Zjednoczonych. To stamtąd w 1854 roku pojechał do Paryża.

Moja piosnka II

¹ popsować – dziś: psuć

Do bez-tęsknoty i do bez-myślenia,
Do tych, co mają tak za tak – nie za nie –
Bez światło-cienia...

Tęskno mi, Panie...

Tęskno mi ówdzie, gdzie ktoś o mnie stoi?
I tak być musi, choć się tak nie stanie
Przyjaźni mojej...

Tęskno mi, Panie...

Polecenia

1. Przedstaw osobę mówiącą. Kim jest? W jaki sposób ujawnia się w wierszu?
2. Do kogo adresowana jest wypowiedź osoby mówiącej?
3. Scharakteryzuj rodzaj liryki. Określ sytuację liryczną.
4. Scharakteryzuj obraz Polaków, których wspomina osoba mówiąca. Jakie wartości są dla nich charakterystyczne?
5. Jakie wartości szczególnie ceni osoba mówiąca? Jaki system etyczny preferuje? Co oznacza niechęć do „światło-cienia”?
6. Wyjaśnij sens Norwidowskich neologizmów: *bez-tęsknota* i *bez-myślenie*.
7. Nazwij uczucia i emocje osoby mówiącej. Odpowiedź zilustruj odpowiednimi cytatami.
8. Scharakteryzuj obraz Polski obecny we wspomnieniach osoby mówiącej. Jakie poetyckie obrazy kreują ten obraz? Rozważ, czy jest on realny, czy wyidealizowany, zmitologizowany.
9. Wskaż obecne w wierszu środki artystycznego wyrazu. Nazwij je i podaj przykłady. Jaką funkcję pełnią?
10. Zbadaj budowę wiersza. Zwróć uwagę na budowę strof, liczbę wersów, układ rymów. Jaki jest związek między konstrukcją wiersza a jego treścią?
11. Rozważ, czy wiersz Norwida można nazwać modlitwą.
12. Rozważ, jakie są podobieństwa i różnice pomiędzy wierszem Norwida a *Hymnem* Słowackiego. W jaki sposób został ujęty przez poetów motyw ojczyzny?

Alina Kowalczykowa

Widoki ojczyste

Polskę widywali romantycy w każdym pejzażu – gór, stepu, Syberii. Była to Polska patriotycznej tęsknoty, kraj idealny, oczami duszy widziany.

Alina Kowalczykowa, *Pejzaż romantyczny*, Kraków 1982, s. 99

Polecenia

1. Co czują twórcy mieszkający poza granicami kraju?
2. Wykaż, że tęsknota za ojczyzną jest obecna również w *Sonetach krymskich*.
3. Wskaż podobieństwa i różnice w sytuacji polskiego emigranta romantycznego i żyjącego współcześnie. Odwołaj się do tekstów kultury i/lub doświadczeń życiowych.

¹ *któż o mnie stoi* – kto o mnie dba.

PROJEKT

Współcześni emigranci. Przygotuj pracę na jeden z podanych tematów:

1. Polacy za granicą. Przeprowadź wywiad (forma wypowiedzi poznana w szkole podstawowej) z Polakami przebywającymi na emigracji (krewni, znajomi). Zwróć uwagę na przyczyny ich wyjazdu z kraju, ich opinie o nowym miejscu pobytu, uczucia do kraju rodzinnego. Jaka jest ich sytuacja? Jak się czują na obczyźnie? Czy planują (chcą) wrócić do Polski?
2. Polska jako druga ojczyzna dla współczesnych emigrantów. Przeprowadź wywiad z osobami pochodzącymi z innych krajów (sąsiedzi, uczniowie w szkole), które mieszkają w Polsce. Zwróć uwagę na przyczyny ich emigracji, ich opinie o Polsce, uczucia do kraju rodzinnego. Jaka jest ich sytuacja? Czy mogą (chcą) wrócić do ojczyzny?
3. Powrót do kraju z emigracji. Przeprowadź wywiad z osobami, które powróciły z dłuższego pobytu za granicą (krewni, sąsiedzi, uczniowie w szkole). Jak wspominają czas emigracji? Dlaczego zdecydowały się na powrót do kraju? Jak przebiega proces powrotu do ojczyzny?

Kontynuacje i nawiązania

Julian Tuwim

Kwiaty polskie (fragmenty)

*My country is my home*¹. Ojczyzna
 Jest moim domem. Mnie w udziale
 Dom polski przypadł, To – ojczyzna,
 A inne kraje są hotele.
 Mój dom. Mieszkanie. Pokój. Biurko.
 A w nim (pamiętasz?) ta szuflada,
 Do której się przez lata składa
 Nie używane już portfele,
 Wygasłe kwity, wizytówki,
 Resztki żarówki, ćwierć-olówki...
 Leży tam spinka, fajka, śrubka,
 Syndetikonu pusta tubka,
 Jakaś pincetka czy pipetka,
 Stara podarta portmonetka.
 Kostka do gry, koreczek szklany.
 Bilet na dworcu nieoddany,
 Szary zamszowy futerałik,
 Zeschły pędzelek, lak, medalik,
 Przycisk z jaszczurką bez ogona,
 Legitymacja przedawniona,
 Brązowe pióro wypalane
 Z białym napisem „Zakopane”.
 Korbka od czegoś, klucz do czegoś,
 Lecz już oboje „do niczego” –
 Słowem, wiesz, jaka to szuflada...

Julian Tuwim (1894–1953)

Jeden z najpopularniejszych poetów dwudziestolecia międzywojennego, współzałożyciel grupy literackiej Skamander. W 1939 roku wyemigrował z kraju. Po tułaczce przez Rumunię, Włochy, Francję, Hiszpanię udał się do Rio de Janeiro, a następnie do Nowego Jorku, gdzie mieszkał w latach 1942–1946. W czasie pobytu na emigracji napisał między innymi *Kwiaty polskie* – poemat dygresyjny. Poeta zawarł w nim rozrachunek z własnym życiem i historią.

¹ *My country is my home* (ang.) – mój kraj jest moim domem

A gdy jej wnętrze dobrze zbadasz,
Znajdziesz tam male zasuszone
Serce twe, w gratach zagubione...
Więc nie wyrzucaj nic, nie sprzątaj...
Przyda, nie przyda się – niech leży.
Oszczędzaj graty przy „porządkach”
W takich szufladach i zakątkach,
Boś z każdym cząstkę życia przeżył
I trwasz, nie wiedząc, z tą starzyzną...

Jak z tą szufladą, tak z ojczyzną:
Nic nie wyrzucisz. Coś ci wzbrania
Przetrząsnąć lamus przywiązania
I „niepotrzebne”, „nieużyte”
Usunąć. Niech zostanie z tobą.
Zabobon, mówisz? Tak, zabobon...
Ludzie uczeni zwą to – mitem.
I z tej codziennej mitologii
Nagłych, z zaulka, zjawień, olśnień,
To z barwy, z linii, to z melodii
Chwila ojczyznę ci wyrośnie,
Zjawi się taka niewątpliwa,
Wylączna, nie do podrobienia,
Że poznasz z echa, zwęszysz z cienia
To ona – twoja, własna, żywa.

Polecenia

1. Dlaczego w swoim utworze poeta umieścił zwrot w języku angielskim?
2. Jaką funkcję pełni określenie ojczyzny domem? Wskaż symbolikę domu.
3. Czym różni się hotel od domu? O czym świadczy porównanie krajów innych niż ojczyzna z hotelem?
4. W jakim celu poeta porównuje ojczyznę z zawartością szuflady w biurku z rodzinnego domu?
5. Jaki obraz ojczyzny został wykreowany w utworze?
6. Jaki styl dominuje w utworze? Jak wybór języka wpływa na obraz ojczyzny i stosunek osoby mówiącej do niej?

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 238

1. W XIX wieku bardzo wielu Polaków musiało emigrować. Największa fala emigracji miała miejsce po upadku powstania listopadowego (tzw. Wielka Emigracja).

s. 239
–241

2. W utworach romantyków często obecny jest obraz emigracji i tęsknoty za ojczyzną (Juliusz Słowacki *Hymn*, Cyprian Kamil Norwid *Moja piosnka II*).

18. Gdzie lepiej? Romantycy o kraju dzieciństwa i aktualnym miejscu pobytu

NA TYCH LEKCJACH:

- poznasz wiersze, w których romantycy wspominają kraj lat dziecińczych;
- porównasz obraz krainy dzieciństwa i pobytu na emigracji;
- nazwiesz emocje i uczucia bohaterów wierszy.

ZANIM ZACZNIESZ...

- Przypomnij sobie, gdzie urodzili się Adam Mickiewicz i Juliusz Słowacki. Gdzie spędzili dzieciństwo i młodość?

Czytanie ze zrozumieniem

Marta Piwińska

Romantyczna kraina dzieciństwa

Romantyzm zmitologizował dzieciństwo jako takie. W romantycznym wspomnieniu, ogólnikowym i promiennym, każdy może odnaleźć własny dom, własne zielone łąki i lasy [...]. Odtworzyć świat, po którym się biegło za motylami. Niezwykły przez prostą zmianę proporcji – ogromny i tajemniczy dla dzieci. [...] Dzieciństwo lśni złotem [...]. Przedtem złoty wiek miała ludzkość. Teraz: stworzono osobisty raj utracony dla każdego. „Sielskie, anielskie” obmyte łzami „czystymi, rześzystymi”. Wierzymy poetom. Dzieciństwa nikt nam nie odbierze [...]. Dzieciństwo jest naszą baśnią prywatną. [...]

Dziecko [...] miało wszystko: naturę, ducha, poezję, miłość. Miało, nade wszystko, stworzony czy odkryty przez romantyków „kraj lat dziecińczych”. [...]

To bardzo dziwny kraj. Niby istnieje tak intensywnie, że można by wyrysować mapę krajów młodości każdego z pisarzy osobną, ale – także jedną, wspólną mapę młodości romantycznej. A jednocześnie jakby jej nie było. Kraj młodości opisano przecież jako marzenia o innych krajach: gotyckich, fantastycznych, napoleońskich; o napowietrznych krajach miłości, świetlanych krajach przyszłości, o światach ducha i chwały. Albo go wspomniano. Mówiąc inaczej, prowincja nie została opisana wprost – realistycznie, iluzjonistycznie. Została opisana dookoła siebie – sugestywnie, aluzyjnie, romantycznie. Marzona albo wspomniana, najczęściej bywa wspomnieniem marzeń. [...]

To bardzo dziwny kraj. Stamtąd się ucieka, żeby zostać sobą, i do tamtego kraju się tęskni, bo tylko tam się było sobą [...].

Prowincje romantyczne opisano i zmitologizowano parokrotnie. Te same dekoracje – zamek, noc, las, burza, polowanie, rozstanie – mogły służyć rozmaitym marzeniom. Zawsze jednak ważne było, że w życiowym repertuarze jest taka dekoracja i sytuacja – prowincja, kraj młodości. Konwencjonalna? Wydaje się, że romantycy dość celowo sprowadzali ten kraj do symbolicznych znaków i skupiali uczucie w kilku silnych obrazach, by na ich tle rozgrywać dramat jedyny i zawsze ten sam: [...] historię młodości.

Marta Piwińska, *Złe wychowanie. Fragmenty romantycznej biografii*, Warszawa 1981, s. 11–12, 28, 48–49, 52.

mitologizacja
dzieciństwa

„kraj lat dziecińczych”

Polecenia

1. Wyjaśnij termin *mitologizacja*.
2. Na czym, według autorki, polega mitologizacja dzieciństwa przez romantyków?
3. Wskaż utwór, z którego pochodzą przywołane przez autorkę zwroty: *sielskie*, *anielskie* i *czyste*, *rzęsiste*.
4. Na podstawie całego tekstu scharakteryzuj kraj lat dziecinnych ukazany w utworach romantycznych. Polecenie wykonaj w zeszycie.
5. Wyjaśnij pojęcie *provincia*.
6. Na jaką wspólną cechę opisywanych przez romantyków krajów młodości zwraca uwagę autorka?
7. Nazwij środek stylistyczny obecny w zdaniu: *Stamtąd się ucieka, żeby zostać sobą, i do tamtego kraju się tęskni, bo tylko tam się było sobą*. Jaką funkcję pełni w tekście?
8. W jakim celu romantycy pisali o kraju lat młodości?
9. Odmień w zeszycie przez przypadki rzeczowniki: *mitologizacja*, *provincia*.
10. Wyjaśnij, jak należy zapisać partykuły: *-bym*, *-byś*, *-by* ze słowami: *mogła(bym)*, *mógł(byś)*, *mogli(by)*, *można(by)*. Zadanie wykonaj w zeszycie.

Juliusz Słowacki

Beniowski (fragmenty)

Pieśń pierwsza

Każdy z nas miał kraj młodości szczęśliwy,
Kraj, co się nigdy w myślach nie odmienia.
Ja sam, com widział Chrystusa oliwy,
Góry z marmuru i góry z płomienia,
Wolę – i sędzę najpiękniejszą z krajów
Jedną maleńką wieś, pełną ruczajów,
Pełną łąk jasnych, gdzie kwitnie wilgotna
Konwalia, pełną sosen, kalin, jodeł;
Gdzie róża polna błyszczy się samotna,
Gdzie brzozy jasnych są kochanką źródeł –
A zaś przyczyna temu jest istotna,
Że na tych bagnach, gdzie potrzeba szczudeł,
Jam wtenczas bujał na młodości piórach
Jasny i chmurny – jako księżyc w chmurach.
O! Melancholio! Nimfo! skąd ty rodem?

Polecenia

1. Czego w życiu doświadczyła osoba mówiąca? Zinterpretuj słowa: *com widział Chrystusa oliwy*, *Góry z marmuru i góry z płomienia*.
2. Jaką funkcję pełni informacja o egzotycznych wędrówkach?
3. Scharakteryzuj obraz kraju lat dziecinnych. Zwróć uwagę na słownictwo i środki artystyczne wykorzystane w opisie.
4. Jaki jest stosunek osoby mówiącej do kraju lat dziecinnych? Odpowiedź uzasadnij.
5. Jakie emocje wywołują wspomnienia krainy młodości?

nostalgia
w *Beniowskim*

Adam Mickiewicz

Pan Tadeusz

Epilog Pana Tadeusza

Epilog (fragmenty)

O tem że dumać na paryskim bruku,
Przynosząc z miasta uszy pełne stuku,
Przekleństw i kłamstwa, niewczesnych zamiarów¹,
Za późnych żalów, potępieńczych swarów²!

Biada nam, zbiegi³, żeśmy w czas morowy⁴
Łekliwe nieśli za granicę głowy!
Bo gdzie stąpili, szła przed nimi trwoga,
W każdym sąsiedzi znajdowali wroga,
Aż nas objęto w ciasny krąg łańcucha⁵
I każą oddać co najprędzej ducha.

A gdy na żale ten świat nie ma ucha,
Gdy ich co chwila nowina przeraża
Bijąca z Polski jako dzwon smętarza,
Gdy im prędkiego zgonu życzą straże,
Wrogi ich wabią z dala jak grabarze,
Gdy w niebie nawet nadziei nie widzą –
Nie dziw, że ludzi, świat, sobie ohydzą,
Że utraciwszy rozum w mękach długich,
Płwają⁶ na siebie i żrą jedni drugich! [...]

Dziś dla nas, w świecie nieproszonych gości,
W całej przeszłości i w całej przyszłości
Jedna już tylko jest kraina taka,
W której jest trochę szczęścia dla Polaka:
Kraj lat dziecinnych! On zawsze zostanie
Święty i czysty jak pierwsze kochanie,
Nie zaburzony błędów przypomnieniem,
Nie podkopany nadziei złudzeniem
Ani zmieniony wypadków strumieniem.
Gdzieś rzadko płakał, a nigdy nie zgrzytał,
Te kraje rad bym myślami powitał:
Kraje dzieciństwa, gdzie człowiek po świecie
Biegł jak po łące, a znalazł tylko kwiecie
Mile i piękne, jadowite rzucił,
Ku pożytecznym oka nie odwrócił.

Ten kraj szczęśliwy, ubogi i ciasny,
Jak świat jest boży, tak on był nasz własny!
Jakże tam wszystko do nas należało!
Jak pomnim wszystko, co nas otaczało:
Od lipy, która koroną wspaniałą

¹ **niewczesnych zamiarów** – prawdopodobnie chodzi o wyprawę ochotników Józefa Zaliwskiego. Próba wszczęcia powstania w 1833 roku była nieudana i pociągnęła za sobą wiele ofiar

² **swary** – długotrwałe nieporozumienia i kłótnie

³ **zbiegi** – Mickiewicz surowo oceniał emigrantów, gdyż był przekonany, że powstanie listopadowe skończyło się zbyt wcześnie

⁴ **morowy** – niosący czy powodujący mór; czyli zarazę; metafora klęski powstania

⁵ **w ciasny krąg łańcucha** – emigrantów poddawano ścisłej kontroli policji

⁶ **płwać** – dziś: pluć

Calej wsi dzieciom użyczała cienia,
Aż do każdego strumienia, kamienia,
Jak każdy kątek ziemi był znajomy
Aż po granicę, po sąsiadów domy!

I tylko krajów tych obywatele
Jedni zostali wierni przyjaciele,
Jedni dotychczas sprzymierzeńcy pewni!
Bo któż tam mieszkał? – Matka, bracia, krewni,
Sąsiedzi dobrzy. Kogo z nich ubyło,
Jakże tam o nim często się mówiło,
Ile pamiątek, jaka żalność długa
Tam, gdzie do pana przywiązańszy¹ sługa
Niż w innych krajach małżonka do męża;
Gdzie żołnierz dłużej żałuje oręża
Niż tu syn ojca; po psie płaczą szczerze
I dłużej niż tu lud po bohaterze.

Polecenia

1. Gdzie mieszkają emigranci? Odpowiedź zilustruj odpowiednim cytatem.
2. Gdzie mieści się *kraj lat dzieciennych*? Odpowiedź uzasadnij.
3. Scharakteryzuj ukazaną w *Epilogu* sytuację polskich emigrantów. Zwróć uwagę na stosunek innych narodów do Polaków oraz relacje między samymi emigrantami. Polecenie wykonaj w zeszycie.
4. Jaki jest stosunek narratora do emigrantów? Odpowiedź uzasadnij.
5. Jakie elementy tworzą przestrzeń *kraju lat dzieciennych*? Jaka jest ich symbolika?
6. Jak według narratora czuł się emigrant w ojczyźnie?
7. Wskaż epitety wartościujące, za pomocą których został opisany kraj ojczysty. Jaka jest ich funkcja? Jaką wartość dla emigranta ma ojczyzna?
8. Jaki jest stosunek narratora do wspomnianej ojczyzny? Jak się do niej odnosi?
9. Zwróć uwagę na zastosowane formy zaimków i czasowników. Jaka jest ich funkcja? Czy utrwalone doświadczenia mają charakter indywidualny?
10. Scharakteryzuj relacje międzyludzkie panujące między krewnymi i przyjaciółmi oraz między panami i chłopami mieszkającymi w *kraju lat dzieciennych*. Sporządź notatkę w zeszycie.
11. Jakie wartości są cenione przez zamieszkujących ojczyznę?
12. Jakie uczucia dominują w *Epilogu*? Odpowiedź uzasadnij.
13. Sformułuj wnioski uogólniające dotyczące wizerunku *kraju lat dzieciennych*. Do jakiego świata wraca mówiący pamięcią? Rozważ, jaki jest związek takiego obrazu z doświadczeniami emigracyjnymi.
14. Uzasadnij, że w obrazie *kraju lat dzieciennych* dominuje idealizacja, mitologizacja i sakralizacja.
15. W jaki sposób zestawia narrator obraz utraconej ojczyzny z aktualnym miejscem zamieszkania emigrantów? Jaką funkcję pełni to porównanie?

¹ przywiązańszy – dziś: bardziej przywiązany

Juliusz Słowacki

Rozłączenie

Rozłączeni — lecz jedno o drugim pamięta;
Pomiędzy nami lata białe gołąb smutku
I nosi ciągle wieści. Wiem, kiedy w ogródku,
Wiem, kiedy płaczesz w cichej komnacie zamknięta;

Wiem, o jakiej godzinie wraca bólu fala,
Wiem, jaka ci rozmowa ludzi łzę wyciska.
Tyś mi widna jak gwiazda, co się tam zapala
I łzę różową leje, i skrą siną błyska.

A choć mi teraz ciebie oczyma nie dostać,
Znając twój dom — i drzewa ogrodu, i kwiaty,
Wiem, gdzie malować myślą twe oczy i postać,
Między jakimi drzewy¹ szukać białej szaty.

Ale ty próżno będziesz krajobrazy tworzyć,
Osrebrzać je księżycem i promienić świtem:
Nie wiesz, że trzeba niebo zwalić i położyć
Pod oknami, i nazwać jeziora błękitem.

Potem jezioro z niebem dzielić na połowę,
W dzień zasloną gór jasnych, w nocy skał szafirem;
Nie wiesz, jak włosem deszczu skalom wieńczyć głowę,
Jak je widzieć w księżycu odkreślone kirem².

Nie wiesz, nad jaką górą wschodzi ta perelka,
Którą wybrał dla ciebie za gwiazdeczkę-stróża;
Nie wiesz, że gdzieś daleko, aż u gór podnóża,
Za jeziorem — dojrzałem dwa z okien światelka.

Przywykłem do nich, kocham te gwiazdy jeziora,
Ciemne mgłą oddalenia, od gwiazd nieba krwawsze,
Dziś je widzę, widziałem zapalone wczora,
Zawsze mi świecą — smutno i blade — lecz zawsze...

A ty — wiecznie zagasłaś nad biednym tułaczem;
Lecz choć się nigdy, nigdzie połączyć nie mamy,
Zamilkniemy na chwilę i znów się wołamy
Jak dwa smutne słowiki, co się wabią płaczem.

Nad jeziorem Lemman, d. 20 lipca 1835 r.

Ważna informacja

W latach 1833–1835 Juliusz Słowacki przebywał w Szwajcarii. Poznał nie tylko Genewę, ale i znajdujące się wokół przepiękne okolice: góry, jeziora, wodospady. Szczególnie zachwyciło go jezioro Lemman (Jezioro Genewskie) i okoliczne szczyty alpejskie. Pejzaże te podziwiali również inni romantycy (Mickiewicz, Krasiński, Malczewski). W czasie pobytu w Szwajcarii Słowacki napisał między innymi poemat *W Szwajcarii* i wiersz *Rozłączenie*. Nie jest jasne, kim była adresatka wiersza (matka poety lub jego ukochana).

Nad jeziorem Lemman (widok współczesny)

Polecenia

1. Scharakteryzuj sytuację liryczną. Określ typ liryki.
2. Wskaż wyrazy i wyrażenia, za pomocą których osoba mówiąca zwraca się do adresata.
3. Uzasadnij, że wiersz jest formą listu poetyckiego.
4. Przeanalizuj powtarzające się czasowniki i wyodrębnij części wiersza. Jakie tematy dominują w każdej części?
5. Opisz w zeszycie świat, w którym żyje adresatka utworu, a także ten, w którym przebywa osoba mówiąca. Zwróć uwagę na elementy pejzażu, kolory wykorzystane w opisie, dominujący nastrój.

¹ drzewy — dziś: drzewami

² kir — czarny materiał symbolizujący żałobę; strój żałobny

6. Oceń, czy opis pejzażu alpejskiego ma charakter obiektywny, czy subiektywny. Odpowiedź uzasadnij.
7. Porównaj obie wizje. Jakie są elementy analogiczne, a jakie różnią obie części? Zwróć uwagę na sposób poetyckiego obrazowania w obu częściach i zastosowane środki artystycznego wyrazu. Nazwij je i określ ich funkcję. Polecenie wykonaj w zeszycie.
8. Jaką funkcję pełni zestawienie w utworze tych dwóch obrazów?
9. Rozważ, co dzieli, a co łączy osobę mówiącą i adresatkę utworu.
10. Nazwij uczucia osoby mówiącej. Jakie emocje towarzyszą obserwacji alpejskiego pejzażu?

Ważna informacja

Liryki lozańskie

Wiersz **Gdy tu mój trup...** pochodzi z cyklu *Liryki lozańskie*. Inne wiersze z tego cyklu to między innymi: *Nad wodą wielką i czystą...*, *Polaty się łzy...*, *Snuć miłość...* Są to ostatnie utwory poetyckie Adama Mickiewicza, które napisał podczas pobytu w Lozannie (Szwajcaria), gdzie na tamtejszym uniwersytecie wykładał literaturę. Wiersze powstały w latach 1839–1840, jednak zostały wydane dopiero po śmierci poety. Poeta podsumowuje w nich dotychczasowe życie, stąd mają charakter refleksyjny, dominuje w nich tematyka egzystencjalna.

Adam Mickiewicz

Gdy tu mój trup...

Gdy tu mój trup w pośrodku was zasiada,
W oczy zagląda wam i głośno gada,
Dusza w ten czas daleka, ach, daleka,
Błąka się i narzeka, ach, narzeka.

Jest u mnie kraj, ojczyzna myśli mojej,
I liczne mam serca mego rodzeństwo;
Piękniejszy kraj niż ten, co w oczach stoi,
Rodzina milsza niż całe pokrewieństwo.

Tam, wpośród prac i trosk, i wśród zabawy,
Uciekam ja. Tam siedzę pod jodłami,
Tam leżę wśród bujnej i wonnej trawy,
Tam pędzę za wróblami, motylami.

Tam widzę ją, jak z ganku biała stąpa,
Jak ku nam w las wśród łąk zielonych leci,
I wpośród zbóż jak w toni wód się kąpa,
I ku nam z gór jako jutrzienka świeci.

Polecenia

1. Kim jest osoba mówiąca? W jakiej sytuacji się znajduje? Dlaczego określa się mianem *trup*? O czym to świadczy?
2. O czym świadczy rozdwojenie osoby mówiącej na „trupa” i „duszę”?
3. Jaki jest stosunek osoby mówiącej do tych, do których się zwraca?
4. Jaką funkcję pełni w kompozycji utworu zaimek *tam*? Dlaczego został powtórzony?

5. Przedstaw obraz kraju co w oczach stoi i wizję ojczyzny myśli mojej. Porównaj je i sformułuj wnioski.
6. Jakie elementy świata natury zostały przywołane? Dlaczego właśnie te?
7. Zwróć uwagę na sposób poetyckiego obrazowania. Jak w wierszu wspomina się strony ojczy-
ste i kreuje nastrój?
8. Porównaj formę wiersza *Gdy tu mój trup...* do wcześniejszych liryków Mickiewicza. Zwróć
uwagę na zastosowany język poetycki.

PROJEKT

Przygotuj prezentację na temat: *Moja mała ojczyzna*. Zaprezentuj krainę swojego dzieciństwa. Co do niej
czujesz?

PODSUMOWANIE LEKCJI

1. Romantycy mitologizowali, a niekiedy nawet sakralizowali dzieciństwo i kraj młodości.
2. Obraz kraju lat dziecinnych obecny jest np. we fragmentach *Beniowskiego* Juliusza Słowackiego i w *Epilogu Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza.
3. Kraina młodości bywa przeciwstawiana innym krajom (Mickiewicz *Epilog Pana Tadeusza*, Słowacki *Rozłączenie*, Mickiewicz *Gdy tu mój trup...*).

s. 245

s. 246,
247

s. 249
–250

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

- s. 110 1. Romantyzm był prądem ideowym, literackim i artystycznym, który przeciwstawił się oświeceniowemu racjonalizmowi.
- s. 114 2. Pierwsze sygnały nowej epoki pojawiły się w filozofii i literaturze niemieckiej w okresie preromantyzmu.
- s. 116 3. Romantycy nadali szczególne znaczenie naturze, w swych dziełach opiewali zjawiska irracjonalne, a przykładem takiej postawy twórczej jest ballada *Król olch* Johanna Wolfganga Goethego.
- s. 118
-120 4. Główne zagadnienia i motywy obecne w kulturze romantyzmu to natura postrzegana jako przestrzeń metafizyczna, zjawiska irracjonalne, rozważania historiozoficzne, folklor oraz egzotyzm (orientalizm).
- s. 129 5. Sztukę romantyzmu cechowały: indywidualizm artysty, emocjonalność, subiektywne widzenie świata, sięganie do tematyki mistycznej, nowatorskie spojrzenie na naturę oraz poszukiwanie inspiracji w kulturze ludowej.
- s. 137 6*. Twórcy, którzy w duchu romantycznym odrzucili ograniczenia poetyki klasycystycznej, to angielscy poeci jezior – William Wordsworth i Samuel Tylor Coleridge.
- s. 143 7*. Źródłem inspiracji twórczych dla artystów tej epoki była kultura krain północnej Europy.
- s. 148 8*. W romantyzmie pojawia się zainteresowanie motywami grozy i niesamowitości, rozwija się typ powieści zwanej powieścią gotycką, której przykładami są utwory Edgara Allana Poeego.
- s. 156 9*. W utworach literackich pojawia się nowy bohater – postać nadwrażliwca, indywidualisty, zbuntowanego wobec rzeczywistości samotnika przeżywającego nieszczęśliwą miłość. Przykładem dzieła, w którym został wykreowany ten typ bohatera, jest powieść epistolograficzna Goethego *Cierpienia młodego Wertera*.
- s. 157,
158 10*. Dziełem życia Goethego jest dramat *Faust*, którego bohater, mędrzec i uczony, znużony dotychczasowym życiem i rozzaczarowany bezużytecznością oderwanej od prawdziwej egzystencji wiedzy, zaprzedał duszę diabłu.
- s. 162 11. Ważnym tekstem kultury romantyzmu jest również biografia artysty tej epoki. Najbardziej znaczący twórcy polskiego romantyzmu to: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński i Kamil Cyprian Norwid. W utworach poetów romantycznych można odnaleźć motywy biograficzne, które stanowią często klucz interpretacyjny do ich dzieł.
- s. 181 12. Epoce romantyzmu w Polsce towarzyszył konflikt pokoleń literackich.
- s. 184 13. Manifestem postawy romantycznej była *Oda do młodości* Mickiewicza, propagująca kult młodości, bunt wobec sztywnych zasad przeszłości i pragnienie duchowej przemiany świata.
- s. 188 14. Tekstem programowym polskiej literatury romantycznej była ballada Mickiewicza *Romantyczność*.
- s. 204 15. Romantycy podnieśli do rangi kultury wysokiej twórczość ludową, wykorzystując w swoich utworach zarówno gatunki wywodzące się z folkloru, jak i światopogląd ludowy, czego przykładem są ballady Mickiewicza oraz jego II część *Dziadów*.
- s. 193 16. Romantyzm stworzył nowy model miłości i zakochanego człowieka. Motyw miłości jest jednym z najczęściej występujących w literaturze tej epoki.
- s. 197,
202 17*. Bohaterem romantycznym ukształtowanym według modelu werterowskiego jest Gustaw z IV części *Dziadów* Adama Mickiewicza, przeżywający dramatycznie swoją nieszczęśliwą miłość.

- ✂ 18*. W utworze Juliusza Słowackiego *Lilla Weneda* pojawiło się nowe widzenie narodowej historii – przekonanie o fatalizmie dziejów i wpływie sił nadprzyrodzonych na bieg wydarzeń. s. 214, 218
19. Pisarze romantyczni w swoich utworach często wykorzystywali topos *homo viator*. s. 219
20. Podróż na Krym zainspirowała Mickiewicza do napisania *Sonetów krymskich*, których cechą charakterystyczną jest orientalizm i koloryt lokalny. s. 222
21. Bohater *Sonetów krymskich* podróżuje i obserwuje, wspomina ojczyznę i tęskni za nią, a także stara się dotrzeć do źródeł poznania. s. 226
- ✂ 22. W czasie podróży do Grecji Juliusz Słowacki zetknął się ze śladami starożytnej historii, co zainspirowało go do napisania *Grobu Agamemnona*. W utworze zestawiał postawy starożytnych Greków z działaniami w obronie ojczyzny podejmowanymi przez Polaków. s. 233
23. W *Grobie Agamemnona* poeta skrytykował polskie wady narodowe, zastanawiał się nad przyczynami rozbiorów i upadku powstania listopadowego. s. 235 –236
24. Obraz emigracji i tęsknoty za ojczyzną obecny jest w wielu romantycznych utworach (np. *Hymn* Słowackiego, *Moja piosenka* II Norwida). s. 239 –241
25. Przebywając poza granicami ojczyzny, romantycy wspominali obraz kraju lat dziecińczych, który często idealizowali, mitologizowali, a wręcz sakralizowali (Mickiewicz *Epilog Pana Tadeusza*, Słowacki *Rozłączenie*, Mickiewicz *Gdy tu mój trup...*). s. 245 –250

ZADANIA

1. Przedstaw charakterystyczne cechy dzieł romantycznych i podaj przykłady utworów, w których można je wskazać.
2. Wyjaśnij, przywołując odpowiednie utwory literackie, czym przejawiał się romantyczny bunt młodego pokolenia.
3. Scharakteryzuj romantycznego człowieka zakochanego na podstawie wybranych utworów z epoki romantyzmu.
- 4*. Wskaż, gdzie romantycy poszukiwali źródeł inspiracji dla swojej twórczości.
5. Wyjaśnij, odnosząc się do właściwych utworów, czym była romantyczna ludowość.
6. Jakie znaczenie miała dla romantyków natura? Wyjaśnij, nawiązując do wybranych utworów literackich.
- 7*. Określ, jaki wpływ na kulturę romantyzmu miała północ Europy.
- 8*. Scharakteryzuj zjawisko zwane gotyzmem.
- ✂ 9*. Przedstaw koncepcję historii narodowej zawartą w *Lilli Wenedzie* Juliusza Słowackiego.
10. Wykorzystując informacje o genezie wybranych utworów, wykaż, że podróże pisarzy miały wpływ na ich twórczość.
11. Odwołując się do utworów polskich pisarzy romantycznych, przedstaw powody opuszczenia rodzinnego kraju.
12. Na podstawie wybranych tekstów scharakteryzuj bohatera *Sonetów krymskich*.
- ✂ 13. Wyjaśnij, jakie opinie o Polakach zawarł Słowacki w *Grobie Agamemnona*.
14. Przedstaw i porównaj romantyczne utwory, w których występuje obraz emigracji i emigrantów oraz obraz kraju lat dzieciństwa.
15. Omów funkcje, jakie pełni motyw podróży w utworze literackim.

16. Napisz pracę na jeden z wybranych tematów.

A. Dlaczego młodzi ludzie różnych epok buntują się przeciw zastanej rzeczywistości? W argumentacji wykorzystaj podany fragment oraz wybrany tekst literacki z epoki romantyzmu.

Andrzej Stasiuk

Rokendrol

Miałem piętnaście lat, gdy pierwszy raz uciekłem z domu na koncert. Mieszkaliśmy na peryferiach Warszawy i w naszym robotniczym domu słuchało się co najwyżej popularnych piosenek. Mieliśmy gramofon Bambino – szarą skrzynkę z dwuwatowym bodajże głośnikiem – i kilka płyt ze szlagierami. Niewielkie radio grało jeszcze ciszej, ale długo w noc z uchem przy głośniku mogłem nasłuchiwać kilku stacji nadających coś innego niż piosenki i klasykę. Ale żeby pójść na pierwszy koncert rockowy, musiałem uciec z domu. Przejechać z peryferyjnej dzielnicy autobusem i tramwajem do centrum miasta, gdzie w namiocie cyrkowym miał zagrać holenderski Livin'Blues. [...]

Nie było koncertów, nie było płyt, radio racjonowało i cenzurowało muzykę rockową. Żyliśmy więc wyobrażnią. Z okrucich, fragmentów, urywków budowaliśmy alternatywny świat, w którym mogliśmy zamieszkać. Dzięki niemu mogliśmy opuścić świat naszych rodziców, niemających pojęcia o Hey Joe, o Hendrixie, o Dylanie, o tych wszystkich rzeczach, które dla nas były bardziej wyraziste, bardziej rzeczywiste niż codzienne życie.

Andrzej Stasiuk, *Rokendrol* [w:] tegoż, *Nie ma ekspresów przy żółtych drogach*, Wołowiec 2013.

B. Jaki obraz kobiety szalonej pojawia się w tekście Agnieszki Osieckiej (1936–1997) *Wariatka tańczy*? Zinterpretuj utwór i porównaj bohaterkę z postaciami popadającymi w obłąd z literatury romantyzmu.

Agnieszka Osiecka

Wariatka tańczy

Ale szum, ale tłum!
Czarna noc, biały rum!
Złote stosy pomarańczy.
Dudni nam: dana, da,
Jak zabawa to zaba...!
A wariatka jeszcze tańczy.
Taką to by na stos,
na co jej marny los?
Dajcie, chłopcy, ten kagańczyk.
Warkocz jej plonie już,
Dookoła złoty kurz,
A wariatka jeszcze tańczy.

Szalona wiruje chusta,
szalone wirują usta.
Ot, kaczalka¹, wariatka,
Ech, nie patrzy do lustra.
Czerwona na niej sukienka,
Czerwona w sercu udreka.
Ot, kaczalka, wariatka,
Ech, przed losem nie klęka.

<http://teksty.org/maryla-rodowicz/wariatka-tanczy,tekst-piosenki>
(dostęp: 11.10.2019)

¹ kaczalka – tu: osoba kołysząca się w tańcu.

C. Jakie znaczenia może mieć literacki motyw wędrówki? Przedstaw swój punkt widzenia, odnosząc się do wiersza Edwarda Stachury *Wędrówką życie jest człowieka* oraz znanych ci utworów Adama Mickiewicza ze zbioru *Sonety krymskie*.

Edward Stachura

Wędrówką życie jest człowieka

Wędrówką jedną życie jest człowieka;
Idzie wciąż,
Dalej wciąż,
Dokąd? Skąd?
Dokąd? Skąd?

Jak zjaw senna życie jest człowieka;
Zjawia się,
Dotknąć chcesz,
Lecz ucieka?
Lecz ucieka!

To nic! To nic! To nic!
Dopóki sił
Jednak iść! Przecież iść!
Będę iść!

To nic! To nic! To nic!
Dopóki sił,
Będę szedł! Będę biegł!
Nie dam się!

Wędrówką jedną życie jest człowieka;
Idzie tam,
Idzie tu,
Brak mu tchu?
Brak mu tchu!

Jak chmura zwiewna życie jest człowieka!
Płynie wzwyż,
Płynie w niż!
Śmierć go czeka?
Śmierć go czeka!

To nic! To nic! To nic!
Dopóki sił
Jednak iść! Przecież iść!
Będę iść!

To nic! To nic! To nic!
Dopóki sił,
Będę szedł! Będę biegł!
Nie dam się!

Edward Stachura (1937–1979)

Poeta, prozaik i pieśniarz, wieczny chłopiec wędrujący z gitarą, który stał się jedną z najbardziej znanych legend literackich powojennej Polski. Urodził się w 1937 roku we Francji, w polskiej rodzinie, która wyemigrowała do tego kraju w poszukiwaniu pracy. Po powrocie do kraju w 1948 roku Stachura ukończył studia romanistyczne na KUL-u w Lublinie. Już w czasie studiów zajmował się twórczością literacką.

Korzystając z udzielonego mu stypendium, odbył podróż do Meksyku, gdzie studiował literaturę. Podróż pojmowana jako wędrówka stanowiła styl jego życia, a kolejne wyprawy – do byłej Jugosławii, Syrii, dwukrotnie Norwegii, Szwajcarii, a także Kanady i USA – tylko to potwierdzały. Pobyt w Polsce także był naznaczony przemieszczaniem się.

Zmarł śmiercią samobójczą w wyniku nasilającej się choroby psychicznej. Najważniejsze utwory Stachury to poemat *Przystępuję do ciebie*, teksty prozatorskie *Cała jaskrawość*, *Fabula rasa*, *Się*, *Siekierzada*, liczne zbiory poezji i felietony oraz listy.

<http://teksty.org/edward-stachura,wedrowka-zycie-jest-czlowieka,tekst-piosenki>
(dostęp: 11.10.2019)

Indeks rzeczowy

A

aluzja literacka 232

anakreontyk 37

✂ angielscy poeci jezior 137

architektura rokoka 36

arkadia 40

ateizm 20

B

bajronizm 123

ballada 188

programowa 183

romantyczna 211

bohater

bajroniczny 123

romantyczny 197

werterychny 156

burza i napór 114

C

Collège de France 167

Collegium Nobilium 11

cudzoziemszczyzna 58

czasy stanisławowskie 11

człowiek faustyczny 159

D

deizm 20

Deklaracja praw człowieka i obywatela 9

E

efekt Wertera 156

egzotyzm 119

elegia 44

emigracja 238

emigrant 219

empiryzm 16

F

filozofia genezyjska 172

folklor 118, 204

G

gatunki literackie sentymentalizmu 44

gawęda szlachecka 68

gotycyzm 149

gotyk 143

H

historiozofia 218

historyzm romantyczny 214

homo viator 219

hymn narodowy 85

I

imperatyw kategoryczny 14

irracjonalizm 115

K

klasycyzm 28

koloryt lokalny 227

Koło Sprawy Bożej 167, 172

komedie polityczne 91

Komisja Edukacji Narodowej 11, 58

kultura

celtycka 218

ludowa 204

L

liryka patriotyczna 80

literatura

klasycystyczna 31

rokoka 36

ludowa koncepcja moralności 204

ludowość romantyczna 190

M

malarstwo
 klasycystyczne 31
 rokoka 36
Mefistofeles 159
miłość romantyczna 193
mitologia
 nordycka 218
 Północy 143
moda francuska 63
„Monitor” 11
motyw martyrologii narodowej 165

N

nostalgia 239
nurty artystyczne oświecenia 28

O

obiady czwartkowe 58
oda 33, 185
ogród
 w stylu angielskim 48, 135
 w stylu francuskim 48
oktawa 77
orientalizm 225
 bajroniczny 120
osjanizm 115

P

pamiętnik 68
Pan Cogito 26
parodia 50
persyflaż 57
pielgrzym 219
pieśni religijne 45
pieśń 44
podróże romantyków 121
podróżnik 219
poemat heroikomiczny 52, 72
poezja tyrtejska 214
powiastka filozoficzna 25

powieść 52
 epistolarna 47, 154
 gotycka 148
 grozy 148
powstanie listopadowe 171

R

racjonalizm 15
rokoka 28, 35
romans sentymentalny 44, 47
romantyczna
 historiozofia 120
 podróż 219
romantyzm 111
rzeźba klasycystyczna 30

S

satyra 53
sceptycyzm 15
sensualizm 16
sentymentalizm 28
sielanka 44
sonet 222
spór romantyków z klasykami 181
synkretyzm rodzajowy 211
szaleństwo 190
Szkoła Rycerska 58

T

tabula rasa 13
teocentryzm 8
Towarzystwo Filaretów 184
Towarzystwo Filomatów 183

W

weltschmerz 154
werteryzm 156
Wielka Emigracja 238
Wielka encyklopedia francuska 21
Wielka Rewolucja Francuska 9

Z

„Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 58

złota harfa Derwida 215

Związek Promienistych 184

Indeks osób i utworów

A

Abramowicz Bronisław 67

B

Bacciarelli Marcello 35

Bobrowa Joanna 196

Bogusławski Wojciech 90

Boucher François 41

Branicka Eliza 175

Brodziński Kazimierz 181

*O klasyczności i romantyczności tudzież o duchu
poezji polskiej* 181

Bułhakow Michał 161

Byron George 123

C

Chateaubriand François-René de 126

Chmielowski Benedykt 23

Coleridge Samuel Taylor 122, 137

Christabel 140

Wyobraźnia in nubibus, czyli Poeta w obłokach
140

Constable John 139

Czartoryski Adam 49

D

Dahl Johan Christian 146

d'Alembert Jean 21

David Jacques Louis 10

Delacroix Eugène 132

Diderot Denis 25

Kubuś Fatalista i jego pan 23

F

Forman Miloš 97

Fragonard Jean-Honoré 38

Franciszek Bohemolec 11

Friedrich Caspar David 111, 130

Füssli Johann Heinrich 116

G

Gałczyński Konstanty Ildefons

Filon i Laura. Wersja nowa 50

Laura i Filon 50

Gérard François Pascal Simon 115

Géricault Théodore 133

Goethe Johann Wolfgang 125, 154

Cierpienia młodego Wertera 154

Faust 158

Król olch 116

Goya Francisco 152

H

Has Wojciech 97

Heine Heinrich 126

Herbert Zbigniew 26

Pan Cogito a ruch myśli 26

Herder Johann Gottfried 114

Hogarth William 59

Hoüel Jean-Pierre Louis Laurent 10

Hugo Victor 126

J

Janion Maria 113

Czas formy otwartej 110

Estetyka średniowiecznej Północy 143

Gorączka romantyczna 113

Wampir. Biografia symboliczna 149

Jastrun Mieczysław 172

Gwiazdzisty diament 177

Spotkanie z Salomeą 172

K

Kaczmarek Jacek 86

Rejtan, czyli raport ambasadora 86

Kant Immanuel 14

Co to jest oświecenie? 14

Karpiński Franciszek 42

Do Justyny. Tęsknota na wiosnę 45

Laura i Filon 42

Pieśń o Narodzeniu Pańskim 45

Kartezjusz 15
Medytacje o pierwszej filozofii 15
Rozprawa o metodzie 16

Keats John 124

Kitowicz Jędrzej 68
Opis obyczajów za panowania Augusta III 68

Klimowicz Mieczysław 54
Literatura Oświecenia 55
Spółeczna dydaktyka w „Satyrach” Krasickiego 54

Kniaźnin Franciszek Dionizy 37
Kochanie 37
Praktyka 37

Kolberg Oskar 119

Konarski Stanisław 11

Kostkiewiczowa Teresa 41
Klasycyzm, sentymentalizm, rokoko 41

Kowalczyk Alina 130
O pejzażu mistycznym 130
Pejzaż romantyczny 130, 131, 223, 242
Romantyczni szaleńcy 192

Krasicki Ignacy 52
Do króla 55
Gdybym ja był Szwajcarem 81
Hymn do miłości ojczyzny 80
Monachomachia 73
Pijaństwo 64
Żona modna 59

Kraśński Zygmunt 174
List do Delfiny Potockiej 197

L

Lechoń Jan 179
Mickiewicz zmęczony 179

Locke John 16
Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego 17

Ł

Łomonosow Michaił 25
O ruchu Ziemi 25

Łubieński Tomasz
M jak Mickiewicz 165

M

Macpherson James 40, 114

Majchrowski Zbigniew 168
Z tego czy z tamtego świata? 168

Malczewski Jacek 207

Matejko Jan 12

Michałowski Piotr 134

Mickiewicz Adam 164
Ajudah 224
Burza 224
Cisza morska 230
Czatyrdah 227
*Do*** Na Alpach w Splügen* 193
Dziady IV 198
Gdy tu mój trup... 250
Lilije 207
Liryki lozańskie 168
Oda do młodości 185
Pan Tadeusz 164, 239, 247
Pielgrzym 228
[Połały się łzy me czyste, rzęsiste...] 168
Romantyczność 188
Stepy akermarskie 222
Świtezianka 205
Widok gór ze stepów Kozłowa 226

Monteskiusz 17
O duchu praw 17

Murnau Friedrich Wilhelm 149

N

Naruszewicz Adam 32
Balon 32

Niemcewicz Julian Ursyn 91
Powrót pośła 92

Norblin Jan Piotr 40

Norwid Cyprian Kamil 176
Moja piosnka (I) 178
Moja piosnka (II) 241

P

Pawlikowska-Jasnorzewska Maria 50
Laura i Filon 50
Najpiękniejsza zwrotka 231

Piwińska Marta
Miłość romantyczna 193
Złe wychowanie 162, 220, 245

Poe Edgar Allan 127
Eleonora 197
Kraina Snu 144
Portret owalny 150
Poniatowski Stanisław August 57
Potocka Delfina 174
Potocki Jan 96
Przybylski Ryszard
*Klasycyzm, czyli prawdziwy koniec Królestwa
Polskiego* 48
Puszkina Aleksander 127
Gdy czasem wraca przypomnienie 147

R

Raszeński Zbigniew 95
Krótką historią teatru polskiego 95
Rembrandt van Rijn 157
Rousseau Jean-Jacques 18
Nowa Heloiza 46
Umowa społeczna 19
Rzepińska Maria 38
*Historia koloru w dziejach malarstwa
europejskiego* 132
Siedem wieków malarstwa europejskiego 39

S

Schiller Fryderyk 125
Schlegel August Wilhelm 121
Porównanie poezji klasycznej z romantyczną
121
Schlegel Friedrich 121
Poezja romantyczna 121
Schwind Moritz von 117
Shelley Mary 148
Skorupska-Raczyńska Elżbieta 220
*Metafory przestrzenne w „Sonetach krymskich”
Adama Mickiewicza* 220, 230
Słowacki Juliusz 170
Beniowski 246
Do pani Joanny Bobrowej 195
Grób Agamemnona 234
Hymn 240
Kordian 171
Lilla Weneda 216, 218
Rozłączenie 249

Stagnelius Erik Johan 145
Ptaki wędrowne 145
Stoker Bram 149
Suchodolski Januarius 84
Sudolski Zbigniew
Zygmunt Krasinski 175
Szekspir 190

Ś

Śniadecki Jan 182
O pismach klasycznych i romantycznych 182

T

Tatarkiewicz Władysław 28
O znaczeniu terminu klasycyzm 28
Tissot Jacques-Joseph 160
Towiański Andrzej 167
Trembecki Stanisław 81
Do moich współziomków 81
Troy Jean-François de 36
Turner William 131
Tuwim Julian 243
Kwiaty polskie 243

V

Vogel Zygmunt 58

W

Walpole Horace 149
Witkowska Alina
Mickiewicz. Słowo i czyn 203, 212
Wolter 20
Wordsworth William 122, 137
Samotna żniwiarka 138
Zbyt wiele u nas waży świat 139
Wybicki Józef 82
Pieśń legionów polskich we Włoszech 83

Z

Zabłocki Franciszek 90